Czeglédi Katalin

Általános és alkalmazott nyelvészeti tanulmányok

I. kötet

Mikes International

XIII. évfolyam, 1. szám : Melléklet
Volume XIII., Issue 1. : Supplement

2013. január – március / January – March 2013

ISSN 1570-0070

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Tartalom

1. Előszó 3
2. Bevezetés 3
3.1. Új módszerek, új szemlélet, bővebb kutatási terület 8
3.2. Múltunkról a nyelv tükrében 13
3.3. Nyelvi funkció és gondolkodás a földrajzi nevek tükrében 28
3.4. A kommunikáció nyelvészeti aspektusai a földrajzi nevek fényében 38
3.5. Nyelvhasználat és nyelvi eredet a földrajzi nevekben 43
3.6. A földrajzi nevek összehasonlító jelentéstani vizsgálatairól 54
3.7. Jel és jelentés a földrajzi nevekben 65
3.8. Variabilitás és nyelvhasználat a földrajzi nevekben 78
3.9. Poliszémia és homonímia a földrajzi nevekben 90
3.10. Nyelvi kapcsolatainkról másképpen Ellentét és ekvivalencia a földrajzi nevek jelentésében 102
3.11. Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia a földrajzi nevek felől megközelítve 120
3.12. Szintaxis és szemantika a földrajzi nevek fényében 141
3.13. A *szó* szavunk és a földrajzi nevek 152
3.14. Kettő az egyben (Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán) 165
3.15. Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú földrajzi neveken 195
3.16. A birtoklás jelölése a Volga-Urál vidéki földrajzi neveken 205

4. Utószó az első kötethez 230

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

1. Előszó

Jelen gyűjteményes kötetben olyan tanulmányok szerepelnek, amelyek elhangzottak valamilyen konferencián, azonban csak egy részük jelent meg tanulmánykötetben vagy folyóiratban. Ezeknek az írásoknak az egybegyűjtésekor nemcsak az a célunk, hogy együtt legyenek elérhetőek, hanem azt is hangsúlyozzuk, hogy a régi módszerekkel, a régi elvek mentén és a régi célokkal nem folytathatók sem az általános, sem a leíró, sem a történeti összehasonlító nyelvészeti tanulmányok. Ez pedig alapvetően határozza meg az alkalmazott nyelvészeti kutatásokat.

A nyelvnek, nyelveknek és a történetüknek a rendszerét vizsgálva kiolvashatunk belőlük általános és részleges szabályszerűségeket, amelyeket alkalmazva a nyelvek és népek történetének vizsgálatában új tudományágat művelünk, mégpedig a nyelvészeti őstörténetet. Tekintettel arra, hogy a magyar és más népek őstörténete gyakran kevés vagy írásos források teljes hiányában nehezebben kutatható, ezért az őstörténeti kutatások nyelvészeti szemszögből igen nagy jelentőségűek. Az érdemi munkához pedig elfogulatlan, politikai behatásoktól mentes vizsgálatok szükségesek. Helyes úton csakis akkor járhatunk, ha a kutatási eredményeink nem mondanak ellent, vagyis összhangban vannak más őstörténeti segédtudományok eredményeivel. Miután a nyelv, a gondolkodás, az ember és a természeti körülmények összefüggnek, kölcsönösen feltételezik egymást, ezt a négy tényezőt együttes kölcsönhatásukban mindig figyelembe kell venni.

Mint ismeretes, **a jelen akadémiai őstörténetünket az elmúlt 200 évben alapvetően meghatározta a nyelvészeti álláspont, amely alapvetően és részleteiben is tévútra vitte mind a nyelvünk, mind a népünk történetét.** A Volga-Urál vidéke földrajzi neveit alapul véve s a kutatásba bevonva a Kárpát-medence és Eurázsia egészének földrajzi neveit, valamint az idekapcsolódó nyelveket - elsősorban az altáji, uráli nyelvcsaládba soroltakat és a szláv nyelveket - megírtam a földrajzi nevek nyelvtanát. Ebből eddig megjelent a Hangtan és az Ősmondattan. Megjelenés alatt a Gyökrendszer, kiadásra vár a Toldalékok rendszere, a Szófajok rendszere és a Jelentéstan. Már a munka során kiderült, hogy ez a nyelvtan valójában a szkíta és hún nyelvek nyelvtana, továbbá a szkíta-hún utódnyelvek és nem utolsó sorban a magyar nyelv nyelvtana. Ennek a nyelvtannak a mentén rendszereződnek, helyükre kerülnek a volt és a ma is meglévő nyelvi kapcsolatok. Igaz, a jelen akadémiai álláspontoknak rendre ellentmondanak a vizsgálati eredményeink, azonban az elfogulatlan régészeti, történeti, genetikai, néprajzi stb. kutatásoknak nem, azokkal összhangban vannak. Az elmúlt évtizedekben végzett nyelvészeti kutatásaimnak ez adja meg a kiemelt jelentőségét. A fent jelzett alapmunkákat tartalmazó könyvek mellett az ezeket segítő és ezeknek gyakran a részeit képező tanulmányokat nemcsak a szakembereknek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is szánom e gyűjteményes kötetben. Természetesen ennek az első kötetnek lesz folytatása, hiszen az ilyen jellegű témákról a jövőben is rendszeresen szólni kívánok a konferenciákon, különböző előadásokon, amelyeknek az írásban megszerkesztett változatát jelen sorozatban is közzétesszük.

2. Bevezetés

Bár nem az elsők között készült el, mégis elsőként ajánlom az *Új módszerek, új szemlélet, bővebb kutatási terület* c. tanulmányomat, amelyben felhívom a figyelmet arra a tényre, hogy az új módszerek alkalmazásának, az új szemlélet vagy akár mint régi-új szemléletnek figyelembe vétele mellett az eddigiekhez képest nagyobb kutatási területre van szükség, amelynek az eredményeit nagyobb biztonsággal alkalmazhatjuk a nyelvünk és népünk történetének, nyelvi kapcsolatainknak a jobb megismerésében. Ráirányítjuk a figyelmet a nyelv, a gondolkodás, az ember és a természeti környezet egymást feltételező egységének a fontosságára, valamint az akadémiai nyelvtan hiányosságaira, ellentmondásaira.

A második tanulmányban - *Múltunkról a nyelv tükrében* - a személyes névmásokon,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

számneveken, egyéb közszókon, mint pl. a *víz*, néhány grammatikai lexémán, úgy mint az alanyi és a tárgyas ragozás kialakulása - keresztül mutatom be eleink gondolkodásának és a magyar nyelvnek a központi szerepét, továbbá a nyelvi kapcsolatait.

Harmadikként a *Nyelvi funkció és gondolkodás a földrajzi nevek tükrében* c. tanulmányt kerítjük sorra, amelynek ismét a nyelv, a gondolkodás és az ember viszonyának a bemutatásában van különös jelentősége. A nyelv funkciója, feladata, hogy közvetítsen, megismertesse velünk az embernek a természethez s az egymáshoz való viszonyát, mit gondoltak, gondolnak a világról, az életről s a nyelv mindezt a tudást tovább örökítse. Bemutatjuk, hogy a nyelvnek, a természetnek és a gondolkodásnak az együttes kezelése, tanulmányozása segít megfejteni a nyelvet, annak működését, a szavakat, amelyek egyben adott nyelvnek a többitől elkülönült, eltérő jellemzői is lehetnek. Eleink sajátos látásmódjáról szólunk három szó, a magyar *isten, asszony, ara* és a *Kovácsné* családnév bemutatásával.

A negyedik tanulmányban - *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai a földrajzi nevek fényében* - példákat hozunk annak igazolására, hogy a földrajzi névi kutatások segítségével megismerhető az emberi kommunikáció kezdete, a tovább fejlődése s a mai állapota. Mindennek a hátterében pedig az emberi gondolkodás kialakulása, napjainkig tartó fejlődése húzódik meg s mindez több nyelvet érint. A kezdetektől fogva az ember és a természet kapcsolatának milyensége meghatározta azt a logikát, amely szerint megszületett és felépült a nyelv. E logika megismerése elvezet bennünket a kommunikáció nyelvészeti szempontú megvilágításához. Felismerhetők az ősmondatok, az abszolút szótövek és a grammatikai lexémák. Mindezt egyetlen példán keresztül szemléltetem, a magyar -*val*/-*vel* eszköz- és társhatározó rag valamint az idegen nyelvi megfelelőinek az elemzésével.

Az ötödik tanulmány - *Nyelvhasználat és nyelvi eredet a földrajzi nevekben* - arról az alapvető tényről szól, hogy egy név, szó, grammatikai elem használata adott nyelvben nem jelentheti egyben az eredetet is. Mindezt a földrajzi névi adatokból kiindulva mutatjuk be. A földrajzi névi adatok mellett bemutatunk néhány közszói példát is, amelyek a földrajzi neveknek alapul szolgáló közszók párhuzamai az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben.

A hatodik *A földrajzi nevek összehasonlító jelentéstani vizsgálatairól* szól. Beszámolunk a kezdeti nehézségekről, amelyek szerint Csuvas föld, sőt a Volga-Urál vidéke toponímiai adatainak a sok szempontú feldolgozása nem váltotta be a reményeinket. A földrajzi neveket nagy százalékban sem a csuvas, sem a volgai török, sem csak a permi, sem csak a cseremisz, sem az orosz nyelvek bevonásával nem lehet megfejteni. A neveknek csupán kis százaléka, a legújabban keletkezettek ismerhetők fel e nyelvek segítségével. Ugyanakkor a nevek kapcsolatot mutatnak a környék földrajzi neveivel, elsősorban vízneveivel és a vizes helyek neveivel egészen Kelet-Szibériától a Baltikumig, sőt beleértve a Kárpát-medencét is. Miután ezeken a területeken legalább három nyelvcsaládba tartozó nyelvet beszélő népek fordultak meg és élnek még ma is, a munka során lehetségesnek tartottuk, hogy akadnak köztük olyan nyelvek, amelyek őriznek e földrajzi nevekkel azonosítható tulajdonneveket és közneveket. Első lépésként segített a nevek összehasonlító vizsgálata.

A hetedik - *A jel és jelentés a földrajzi nevekben* - tanulmányban szólunk arról, hogy a földrajzi névi kutatások során a jel és jelentés viszonyának egyrészt sajátosan megmutatkozó kölcsönösségére derült fény, másrészt – s éppen ezért – e viszony figyelembe vétele kikerülhetetlen nemcsak a földrajzi nevek, hanem a neveket közvetlenül és közvetve érintő nyelvekben is. A földrajzi nevekből kiolvasható, hogy a jel és a jelentés egymást feltételezők lehettek már a megnevezés kezdetének pillanatában. Következésképp – minthogy a földrajzi nevek a nyelv részét képezik – kulcsfontosságuk van a földrajzi nevek ez irányú kutatásainak a kérdés eldöntésében,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nevezetesen van-e köze a jelnek ahhoz, amit jelöl, vagy nincs s a megnevezés csupán megegyezésen alapul.

A nyolcadik - *Variabilitás és nyelvhasználat a földrajzi nevekben* - tanulmány alapgondolata: „...a nyelv és a tudat fejlődése valahol szorosan összetartozik." (ZSILKA 2000) Hangsúlyozzuk, hogy Zsilka János e megállapításának állandó figyelembe vétele nélkül lehetetlen érdemben kutatni a földrajzi neveket, megismerni azok variabilitásának tényezőit. A természet és az ember kapcsolatában már az őskőkor idején a víz - mint az élet legfontosabb feltétele - az első helyen kellett, hogy szerepeljen. Az éltető víz megismerése, megtalálása, értékelése, megbecsülése, tisztelete minden bizonnyal a víz hangjának, mozgásának, alakjának az utánzására késztette az első értelmes lényeket. Lassan megszületett a nyelv első változata beszéd, rajz, tánc stb., formában, egyben a vizek, vizes helyek elnevezésének, a földrajzi neveknek az őse. A nyelv kezdetben nem más, mint magának a természet egy darabjának, így a vízforrásnak az utánzata, másolata volt. Másképpen, a víz lényegét tükrözte, adta vissza az elnevezés. Példákkal igazoljuk, hogy a földrajzi helyek megnevezésének ez a szelleme, logikája nem pusztult ki, a mai napig él.

A kilencedik - *Poliszémia és homonímia a földrajzi nevekben* - tanulmányban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvészetnek problémákkal teli fejezetei a poliszémia és a homonímia, de még ennél is több kérdőjelet tartalmaznak az onomasztika körébe tartozó magyarázatok. Szükséges tehát az idevonatkozó ismereteink újragondolása a köznevek mellett a tulajdonnevek bevonásával. A nevek elfogadhatóbb magyarázatának az egyik kulcsa éppen a szinonímia, poliszémia, homonímia és a paronímia felismerése, együttes kezelése, ugyanakkor ezek elkülönítése.

A tizedikben - *Ellentét és ekvivalencia a földrajzi nevek jelentéseiben* - nemcsak egyszerűen szólunk arról, hogy a magyar nyelv uráli, altáji, indoeurópai nyelvekkel való kapcsolatairól könyvtárnyi irodalom született, hanem hangsúlyozzuk és példákkal igazoljuk, hogy nem vizsgálták a nyelvünk eredetét, történetét egy több nyelvet érintő terület földrajzi neveinek – mint nyelvi forrásnak - a tükrében úgy, hogy a földrajzi nevek rendszerszerű, sokoldalú feldolgozásának eredményeiből induljanak ki. Jelen dolgozat egy ilyen munka egyetlen láncszeme. A téma felvetése és kidolgozása szükséges, mert nyelvészeti és őstörténeti következtetéseket tesz lehetővé.

A tizenegyedik - *Nyelvi kompetencia és kommunikatív kompetencia a földrajzi nevek felől megközelítve* - tanulmányt egy idézettel indítjuk: „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
S nem tudja, hol lakott itt Vörösmarthy Mihály" (Radnóti Miklós: Nem tudhatom…) A versidézetből egyértelműen kitűnik, hogy egy földrajzi terület, hely egyrészt mindenkinek jelenti ugyanazt, Magyarországot, másrészt ezen belül jelenthet sokat, de keveset is. A kommunikatív jelentéstartalom felől nézve ez több tényezőtől, körülménytől függ, pl.: A beszélő vagy író, milyen viszonyban van az adott földrajzi hellyel? Milyen ismeretei vannak róla? Milyen érzelmi kapcsolat fűzi a helyhez? Milyen célból van szüksége a hely ismeretére? stb. A nyelvi jelentéstartalom felől megközelítve a legtöbbet a nyelvésznek, a kutatónak mond az országnév, mint földrajzi név, azonban mindent, amit tartalmaz, nekünk sem. Csupán törekedhetünk arra, hogy a földrajzi nevek nyelvi jelentéstartalmát megismerjük s munkánk eredményeképpen számos tulajdonnév és köznév etimológiáját tegyük biztosabbá azért, hogy egyre több embernek jelentsen minél többet a köznév és a földrajzi név egyaránt. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tanulmányozása során lehetőségünk nyílt arra, hogy a neveket összehasonlítsuk más területek, köztük a Kárpát medence földrajzi neveivel s a nekik alapul szolgált közszókat széleskörűen tanulmányozzuk. Így jutottunk el a három nyelvcsalád (uráli, altáji és indoeurópai) nyelveinek az összehasonlító elemzéséhez, a nyelv születésének és kialakulásának a kérdéséhez, amelyet alapjaiban érint a nyelvi és a kommunikatív kompetencia problémaköre. Az ösztönös állati magatartásból az emberi gondolkodásba való

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

átmenet idején indulhatott meg az emberi kommunikáció. Majd ezt követően az emberi élet, a lét és a tudattartalom fejlődése magával vonta az emberi kommunikáció fejlődését. Ez azt is jelenti, hogy az emberi kommunikációnak feltétele volt a nyelv megszületése, így a nyelv és a kommunikáció kölcsönösen feltételezik egymást. Ugyanakkor a nyelvi kompetencia több mint a kommunikatív kompetencia. A kommunikatív kompetencia a nyelvi kompetencián alapul. A kommunikatív jelentés az aktuális jelentések vagy azok egy részének az összessége.

A tizenkettedik - *Szintaxis és szemantika a földrajzi nevek fényében* - tanulmány részfelelet kíván lenni arra a kérdésre, mire jó a földrajzi nevek szabályrendszerének a kimutatása. A szintaxisról szóló ismereteink alapján úgy tűnik, mintha a mondattannak nem sok köze lenne a földrajzi nevekhez. A földrajzi nevek a mai ismereteink szerint nem mondatok, hanem szószerkezetek lehetnek, ezért azoknak csak a szószerkezetek oldaláról történő vizsgálatai tartoznak ide. A földrajzi neveknek a szemantika felől megközelítő tanulmányozása sokak számára azért tűnik reménytelen vállalkozásnak, mert a legrégebbi, a kulcsfontosságú nevek megfejthetetlennek látszanak. Úgy tűnik, sem a közszói eredetüket, sem a nyelvi hovatartozásukat nem lehet maradéktalanul megállapítani. Minthogy a szemantika, szemasziológia - szintén görög szó lévén - a nyelvtanban jelentéstan, a nyelvtudománynak a nyelvi formák jelentésével és a jelentések változásával foglalkozó ága, a földrajzi nevekben meglévő nyelvi formákat akár szótövekről, akár toldalékokról van szó, a megfejtéshez fel kellene ismerni. Azaz, a neveket helyesen elemeikre kellene bontani és az elemeknek a földrajzi névi jelentését valamint a különböző nyelvekben ismeretes közszói és grammatikai jelentését is meg kellene ismerni. Ezt követően a nyelvi formák változásával is foglalkozni kellene.

A fentiek ellenére a szintaxis és a szemantika vizsgálata a földrajzi nevekből kiindulva szükséges és időszerű egyrészt azért is, mert ilyen jellegű munkáról nincs tudomásunk, másrészt egy ilyen kutatás alkalmas az ismereteink hiányosságának pótlására. Vizsgálódásunk hasznosítható a beszéd, a nyelv születéséről szóló kutatásokban, ugyanis semmilyen közvetlen bizonyítékunk nincs arra, hogy milyen természetűek és formájúak voltak azok a kezdeti beszédjelenségek, amelyekkel az ősember az emberré válás küszöbén első közléseit megtette. Közvetve sok tudományág közreműködésével mégis kialakíthatunk valamilyen elfogadható képet erről.

A tizenharmadik - *A szó szavunk és a földrajzi nevek* - tanulmányban szólunk arról, hogy a *szó, a beszéd, a nyelv* olyan termék, amelyet minden ember elsajátít, alakít és tovább ad. A legnagyobb kérdés, miért kellett megszületnie a szónak és ez hogyan történt. A földrajzi névi kutatásaink során már évekkel ezelőtt feltűnt, hogy a *szó* szavunk néhány más szóval – tulajdonnévvel és közszóval - összefüggésben van. A földrajzi nevek jelentéskörét vizsgálva azokon a hangutánzó szavakon keresztül, amelyek a víz hangját utánozzák, eljutottunk olyan szavakhoz, amelyek az emberi kommunikációval kapcsolatosak: pl. *szó, beszéd, hang, ének, dal, zene, száj, nyelv* stb. Úgy tűnt, hogy közülük néhány egymásnak szinonim jelentésű szavai. Az okokat keresvén a magyarból kiindulva megvizsgáltuk az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvekhez sorolt nyelvekben a *szó* szavunkat és megfelelőit azzal a céllal, hogy megtudjuk, milyen további jelentések társulnak hozzá, mely szavak függhetnek össze vele genetikailag is.

A tizennegyedik - *Kettő az egyben* - dolgozatban egy József Attila idézettel indítunk, ahol a költő gondolatai versbe sűrítve jelenítik meg azt az ősi logikát, amelyet a számneveink őriznek. Amikor az egy, kettő és a három számneveket vizsgáljuk, a magyar nyelv titkait kutatjuk s rajtuk keresztül más nyelvek problémáit is feszegetjük, azokra is keressük a megoldást. E munka aktualitását és szükségességét igazolják egyfelől a bizonytalan és ismeretlen etimológiájú szavak, másfelől a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatainak során megszületett eredményeink. Mindez nemcsak a magyar nyelvi ismereteink hiányosságaira világít rá és segít azokra megoldást találni, hanem másképp láttatja velünk az uráli, altáji és az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

indoeurópai nyelvi kapcsolatokat s az eddigiek szerint a nyelvcsaládokba be nem sorolt nyelvek helyét is világosabban jelöli meg. Megkérdőjelezi a nyelvek családokba sorolásának módszereit is. Elfogadhatatlan és tarthatatlan elmélet az, amely szerint a magyar nyelvet rokoni szálak fűzik az uráliba sorolt nyelvekhez, következésképp a nem idetartozó nyelvekben lévő kapcsolatok csak és kizárólag nyelvi kölcsönzéssel magyarázhatók. Ez az alaptétel az egyik kerékkötője a szó etimológiáknak.

A tizenötödik - *Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú nevekben* - tanulmány is igazolja, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveit úgy kezeltük a vizsgálatok során, hogy a megtervezett teljes kutatási rendszerben egy-egy részmunka mindig az egésznek egy fontos láncszeme volt. Jelen dolgozat is ilyen, vagyis az írásakor egy nagyobb készülő munka része volt. Nagy munkánkban a földrajzi nevek nyelvészeti szempontú feldolgozását végezzük, de a nyelvészeti következtetések mellett magyar őstörténeti tanulságokat is figyelembe veszünk. A Volga -Urál vidéki földrajzi nevek sok szempontú tanulmányozásának a része a számjelölés vizsgálata. E munkának a jelentősége többoldalú. Fontos egyrészt azért, mert az orosz használatú nevekben a nem orosz használatúakkal szemben gyakori a többes számú forma. Választ keresünk a kérdésre, mi lehet ennek a magyarázata. Másrészt van-e a nem orosz használatú toponímiában is többes számú alak? A tanulmányozás során külön figyelemmel kell kísérni az alakilag azonos, de tartalmukban, szerkezetükben és eredetükben különböző neveket. Harmadrészt a számjelölés vizsgálata beépül a magyar őstörténet kutatásába.

A tizenhatodikban - *A birtoklás kifejezése* - tanulmányban szólunk arról, hogy a Volga-Ural vidéke földrajzi neveiben a birtokos jelölés vizsgálata több nyelvet érint, köztük az orosz, a volgai török (csuvas, baskír, tatár) és az uráli nyelvcsaládhoz sorolt nyelveket, ezért e nyelvek bevonásával több oldalról megközelítve tanulmányozhatjuk a birtokos jelölést a földrajzi neveken. A munka során számos kérdésre kerestünk választ, köztük az alábbiakra: Hogyan jelölik a helynevek a valakihez vagy valamihez való tartozást? A képzők mikor esnek egybe alakilag más toldalékkal vagy nem orosz eredetű szóvéggel? Genetikailag lehet-e egymáshoz közük? Van-e lényeges különbség a helynevek jelölésében, ha személy tulajdonát vagy valamihez való tartozást jelöl a képző? Előfordulnak-e nem orosz eredetű és használatú földrajzi neveken is az orosz nyelvi képzős alakulatok? Jelentésük, szófajuk és szerkezetük szerint milyen szavakhoz járulnak a képzők? Összetett szó esetében hol helyezkedik el a képző? Hány tagú földrajzi nevekhez, egy vagy több tagúakhoz járul-e a képző és melyik taghoz? A képző önállóan vagy más képzővel együtt fordul-e elő? Melyekkel milyen gyakran és milyen funkcióval? Milyen funkcióbeli különbség van az oroszban a melléknév rövid alakjára utaló forma (vö.: *-ovo*) és a teljes alak (vö.: *-ovskoje*) között? Melyik képző milyen földrajzi nevet (település, hegy, víz, stb.) jelöl? A nem orosz használatú földrajzi nevekben az orosz birtokos jelölő képzőnek mi a nem orosz eredetű megfelelője? Melyik az elsődleges, az orosz vagy a nem orosz használatú név a birtokos jelölést vizsgálva? Milyen az egyes képzők megterheltsége? Végül a birtoklást jelölő képzők kialakulására, történetére is fény derülne, ha választ találnánk arra a kérdésre, mi volt az előzménye annak, hogy képzővel jelölték a valamihez, valakihez tartozást. A kérdések sokasága pedig azért fogalmazódik meg, mert a Volga-Urál vidéken soknyelvű lakosság él s gyakran egyetlen földrajzi helyet akár öt nyelvi használatban is alkalmaznak, s a megnevezés nem köthető egyikük nyelvéhez sem. A megoldásban azonban a használók közül minden egyes nyelv segít. Olykor úgy, hogy egymást erősítik, máskor pedig kiegészítik.

3. Már a fentiekből is kitűnik, hogy ebben a kötetsorozatban nem teljes képet kívánunk adni az általános és alkalmazott nyelvészetről kutatástörténettel együtt, hanem számba vesszük azokat az általános és alkalmazott nyelvészet körébe tartozó tanulmányokat, amelyeket egyenként mindig egy téma vizsgálatának szenteltem. A tanulmányok száma nem végleges, még gyarapodni fog, ezért több kötettel számolunk.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.1. Új módszerek, új szemlélet, bővebb kutatási terület

1. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a kutatása kezdetén a víznevek és a víznévi eredetű egyéb nevek megfejtése lehetetlennek tűnt. A továbblépéshez fel kellett hagynom az addig ismert módszerekkel, szemlélettel. Úgy közelítettem ehhez a földrajzi névi anyaghoz, mint egy ismeretlen nyelvhez, amit meg akarok fejteni. A földrajzi neveknek a sok szempontú feldolgozása során a nevek kezdtek megszólalni, mára már elkészült a földrajzi nevek összehasonlító Hangtana, az Ősmondattan és a Gyökrendszer, másképpen a szótövek rendszere. A munkának számtalan módszertani, szemléletbeli, nyelvészeti és őstörténeti tanulsága is van. Jelen dolgozatban ezekből egy kis szeletet az évszakok megnevezésein keresztül mutatok be.

Mindjárt az elején le kell szögezni, hogy az évszakok megnevezéseit csak az égtájak és a napszakok megnevezéseivel összhangban érdemes vizsgálni. A kutatásba természetesen be kellett vonni azokat a megnevezéseket is, amelyek a tavasz, nyár, ősz és tél megnevezéseivel nincsenek etimológiai kapcsolatban, mert csak így látható, hogy az egyes nyelvek megnevezései mögött milyen gondolkodás, milyen szellemi kultúra húzódik meg. Ennek pedig további tanulságai vannak.

2. Évszakok

2.1. ***tavasz*** ’a tél és a nyár közötti évszak’. Származékszó, alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *toj-poη* (*poη* ’fej’), md. *tundo, tunda* ’tavasszal, tavasz’, finn *touko* ’vetési munka, (fejlődő) vetés, a vetés ideje, észt *tõug* ’tavaszi vetés, tavaszi gabona’, zürj. *tulis, tuvi·s* ’tavasz’, votj. *tulis, tules* ’tavasz, tavasszal’. A magy. *–sz* névszóképző, a md. *–ndo, -nda* talán esetrag. (TESz)

A magyar *tavasz* szó jelentése ’születés’, a következőképpen bontható elemeire: *tava:* szótő + *-sz:* képző. Ezt igazolják a szótővel rokon szavak, vö.: csuv. *tu-, tăv-* ’szülni, születni’. Vö.: ’csinálni, létrehozni, alkotni, hozni, tojást lerakni’. ÓT. *tog-* ’szülni, születni’, Kāšγ. *tog,* oszm. *dog,* azerb., türkm. *dog, dogul,* üzb. *tigil,* ujg. *tugul*, k.kalp. *tuyl,* nog. *tuv*, tat. *tu* ’születni’, Zamaxš. *tugur,* oszm. *dogur,* azerb. *dog, dogur*, ujg., üzb. *tug,* k.kalp., alt. *tu,* tat. *tudyr,* kirg., kazah *tuu* ’szülni’, hak. *tug* ’elleni’. Egyes nyelvekben ’tojást lerakni, feljönni (a napról)’ jelentése is van. vö.: mong. *togurbi* ’szülni’. (JEGOROV 1964) A mongol szóban a *–bi* a főnévi igenév képzője.

Látható, hogy a magyar szónak illetőleg a szótőnek kiterjedtebb rokonsága van, mint ahogyan azt a TESz állítja s nem igazolt az, hogy a magyar *tavasz* alapszava ősi örökség lenne a finnugor korból. Mindemellett tisztázni kell, hogy hangtani oldalról a magyar *tava-* szótő *–v*-je *–t-* vagy *–k-* eredetű-e. Amennyiben eredeti *–t-* fejleménye, úgy összetartozik a md. *tun-,* zürj. *tuli-, tuvi-,* votj. *tuli-, tule-* szótővel, a török adatok közül a türkm. *dogul,* üzb. *tigil,* ujg. *tugul,* k.kalp. *tuxl*, oszm. *dogur,* azerb. *dogur,* mong. *togur* szavakkal, sőt a magyar *szül* szóval is. Ha pedig eredeti *–k-* fejleménye lenne, akkor a Kāšγ. *tog,* oszm. *dog,* azerb., türkm. *dog,* ujg., üzb. *tug* szavak a párhuzamai. A md. *tundo, tunda* szavakban a *–do, -do* határozórag, a szónak a magyar *tavaszon* ’tavasszal’ felel meg.

A magy. *tavasz* szóban a *–v-* eredetének eldöntésében segít az a tény, hogy a zürj. *tulis, tuvi·s*, votj. *tulis, tules* változatokban az *–l-* és a *–v-* közös előzménye az interdentális zöngés spiráns *–δ-*, amelyből az egyik irányban *–l-* fejlődött, a másik irányban a bilabiális *–w*-n keresztül lett *–v-*.[1] A török nyelvi adatok egy részében ugyanez az *–l* van meg, a másik részében és a mongolban pedig *–r* található, amely a *–δ*-ből egy harmadikféle változás eredménye.

[1] Az *–l-* és a *–v-* meglétét ugyanazon a helyen zürjén nyelvjárási jelenségnek tartják, de ez a magyarban is megvan, ezzel magyarázhatók a *tölgy, tőgy, szolda, szóda, völgy, vőgy, szolnok, szónok, gyümölcs, gyümőcs* stb. párok. Az *–l-* hiánya nem azért jelentkezik, mert az *–l-* kiesett, vagy a másik oldalon az *-l-* megléte szervetlenül betoldás eredménye lenne. Arról van szó, hogy az előzmény interdentális zöngés spiráns (*δ*), amelyből egyik irányban *–l-* lett, a másik irányban *–w-* (bilabiális zöngés spiráns) keletkezett. Ez utóbbi a zürjénben *–v*-vé (dentolabiális zöngés spiráns) fejlődött, a magyarban vokalizálódott, vö.: tiszántúli nyelvjárás, majd a magánhangzó eltűnt, miközben az előző magánhangzó megnyúlt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A *tavasz* megnevezésére a csuvasban két szót is használnak, vö.: csuv. *śur, śurkunne* 'tavasz', vö.: ÓT. *jaz,* azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask. *jaz,* kirg. *žaz,* nog. *jazlyk,* ojr. *d'as,* karacs. *džaz,* kumük *jaš,* hak, tuv., sor *čas,* jak. *saas* 'tavasz', ujg., nog. *jaz,* üzb. *joz,* kazah, k.kalp. *žaz,* 'nyár'. (JEGOROV 1964) A csuv. *śurkunne* összetett szó, *śur*: előtag + *kunne*: utótag < *kun* 'nap' + *-ne*. A csuvas *śur* valójában a 'mocsár' jelentésű szavakkal (vö.: magy. *sár*) tartozik össze, ezen keresztül pedig a nyárral.

Az orosz *vesna* 'tavasz', vö.: or. *ves'olyj* 'vidám', óind. *vasantás* 'tavasz' (SIS) szó valószínűleg képzett forma, az első elem az or. *ves-, vos-, vs-:* prefixum 'fel-, a cselekvés kezdetére utal'. Az angol *spring* 'tavasz' (*s-*: prefixum + *pring*: szótő < *p* + *-ring*) közvetlen jelentése 'kitörés, kifakadás' lehet. A német *Frühling* 'tavasz' (< *Früh* + *-ling)* szóban a *–ling* a képző. A ném. szótő *Früh* 'korán', die *Frühe* 'reggel', valamint az ang. *pring-* szótő és a *first* 'első' (< *fir:* szótő + *-st:* képző) töve a *fir-* és az ang. *birth* 'születés' (< *bir:* szótő + *-th:* képző) *bir-* töve összetartoznak egymással. Ugyanakkor a törökségben ismert 'egy' (számnév) jelentésű szavakkal is rokonságban vannak, vö.: csuv. *pĕr,* oszm. *bir* 'egy' stb. Ezek a szavak is a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek.

2.2. *nyár* Vitatott eredetű, vö.: osztj. *loŋ* 'nyár', *loŋim* 'hóval be nem fedett hely', finn *suvi* 'nyár, hóolvadás télen' 1. *nyár* 'mocsár, 2. vö.: türk *yaz* 'tavasz', csuv. *śur* 'tavasz'. (TESz) A szó felbontható *nyá*: abszolút szótő + *-r*: képző elemekre.

A *nyár* egyértelműen az olvadás, a víz megjelenésének az időszaka, s a víz maga az élet. Ezt tükrözik a *nyár* családjába tartozó szavak. Az osztj. *loŋ* a magyar *lé* szóval, a *leves* szó *leve-* tövével kapcsolatos, a finn *suvi* pedig a vízzel teli időszakra utal. Ide kötődnek a mocsár jelentésű szavak is, vö.: magy. *nyár* 'mocsár, mocsaras hely, nedves, homokos talajt kedvelő igénytelen fák faja, nemzetsége, egyede'. A TESz szerint: Ősi örökség az uráli korból. Vö.: vog. *ńēr* 'mocsár', *ńār* 'ua.', zürj. *ńur* 'ua.', votj. *ńur* 'nyirkos, nedves (fa, gabona), nedvesség, mocsár, posvány', finn *noro* 'nedves völgy, patak', észt *nõru, nõrg* 'vízlefolyás, kis, gyér vizű patak, vízlevezető árok'. (TESz) A szó nagy családjához tartoznak a török megfelelők is, vö.: csuv. *śu*, *śăv* 'nyár'[2], ÓT., óözb. *jaj,* azerb. *jaj,* bask. *jej,* tat. *žej,* kirg. *žaj,* ojr. *d'aj,* karacs. *džaj,* tuv., hak. *čaj,* jak. *saj* 'nyár'. (JEGOROV 1964) A finn *suvi* és a csuv. *śu*, *śăv* közelebbről is összetartoznak.

A tó jelentésű szavak a 'vízzel tele' alapjelentésükön keresztül kötődnek ide, vö.: mong. *nuur* 'tó', de a magyar *tó* szavunk *told* változatának az alapja is a *tele* szó. Az orosz *leto* 'nyár' (< *le:* szótő + *-to:* képző) szónak a töve a magy. *lé, lev-* szóval kapcsolatos, a *–to* pedig eredetileg 'valamihez tartozó, valamivel ellátott' jelentésű képző. Az orosz *léto* eredeti jelentése 'lével ellátott' volt, a nyarat a lé, a víz időszakának fogták fel. Az angol *summer* 'nyár', a német *Sommer* 'nyár' tövében vagy a víz, vagy a nap szót kell keresni.

2.3. *ősz* 'a nyár és a tél közötti évszak'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *tüks,* osztj. *sŏγäs,* md. *śokś, sokś, śoks,* finn *syksy*, észt *sügis,* lp. *čâkčâ* 'ősz'. (TESz)

Amíg a *nyár* a *tavasszal* folyik egybe a nyelvek egy részében, úgy az *ősz* a *téllel.* Ez a természeti körülmények miatt van így, az éghajlati viszonyok bizonyos helyeken csak az olvadás, a nagy víz és a hó időszakát különböztetik meg. Ezzel szemben a magyarban négy évszakot ismerünk, közülük a harmadik az ősz, amely a természet érésének az időszaka. Ebbe beletartozik a növények, a gyümölcsök érése, pirulása, valamint a fűszerek megjelenése és az élőlények száradása. Az éréssel és a hullással együtt jár a fehéredés is, a hó megjelenése, az ember esetében pedig a fehér haj jelzi ezt az időszakot.

Az *ősz* jelentésű szó az oroszban az *osen'* 'ősz' (< *o* + *-sen'*) olyan változatot őriz, amelyben a magy. *ősz* végső *–sz* mássalhangzójával szemben a teljesebb alakú toldalék (*-sen'* van meg. Az *ősz* megnevezésére az oszmánban összetett szót használnak, vö.: oszm. *sonbahar* 'ősz' (< *son* 'nap' + *bahar* 'fűszer'), ugyanakkor a fenti kVr típusú szavakkal rokon az oszm. *kyr* 'ősz (haj)'. Az angol két szót is ismer az ősz megnevezésére, vö.: angol *autumn* 'ősz', *fall* 'ősz' (< *fall* 'esni'). Ez utóbbi

[2] Idetartozik a csuv. *šyv* 'víz, tat. *su* 'víz' stb. is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

a levélhullással, az elmúlással kapcsolatos. A német *Herbst* 'ősz' szónak a tövében a fűszernövényekkel, gyógynövényekkel kapcsolatos szó van meg.

2.4. *tél* A négy évszak egyike. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *tääl, tāl*, osztj. *täläx,* zürj. *tev, tel, töl,* votj. *tol,* cser. *tel, tele*, mdE *t'el'e*, mdM. *t'ală,* finn *talvi*, észt *talv*, lp. *dalve, tāilve, tailv* 'tél', az észtben 'hó' is. (TESz) < *té* + *-l.*

A *tél* szavunknak a fenti finnugorba sorolt nyelvekben meglévő párhuzamai valóban rokonok, előfordul, hogy nemcsak tél, hanem hó jelentésben is ismerik. A fenti adatokkal etimológiailag nem tartoznak össze a törökségben használt szavak a hakasz[3] kivételével, vö.: csuvas *xĕl* 'tél'. Vö.: ujg., üzb. *kyš,* kirg., oszm., tat., bask., ojr., tuv., gag., kumük *kyš,* azerb., türkm. *gyš,* kazah, k.kalp., nog. *kys,* hak. *sys* 'tél'. Vö.: mong. *xoldox* 'megfagyni', *xoldüü*[4] 'fagyott, hideg'. (JEGOROV 1964) A *k*-kezdetű szavak az ősz családjába is tartoznak, amelyek arról tanúskodnak, hogy ez esetben csak a hó és a hideg, valamint az olvadás időszakát különböztették meg.

A magyar *tél* szavunk azonban az év negyedik szakaszát jelöli, azt az időszakot, amikor az élő természet a születés, olvadás, kiteljesedés és érés, száradás után álomba merül. Ez azt jelenti, hogy a *tél* az álom időszaka, amelyre a magyar *álom*, az *alszik al-* töve és a Kāšγarinál meglévő, valamint az Erdélyben ma is használatos *bel* 'alszik' szó is tanúként szolgál, továbbá a török megfelelők, vö.: csuv. *tĕlĕk* 'álom', ÓT., óujg. *tül,* jak. *tüül,* kirg., ojr., tuv. *tüš,* üzb. *tuš*, k.kalp., kazah, hak. *tüs,* nog. *tu's,* oszm. *düš,* türkm. *düjš,* bask., tat. *töš,* ujg. *čüš* 'álom'. (JEGOROV 1964)

Ehhez képest az orosz *zima* 'tél' a fagyással kapcsolatos, az angol *winter* 'tél', német *Winter* 'tél' szavak *win-* tövében is hiába keresnénk az álom szót. Az ang. *sleep* 'alszik', ném. *schlafen* 'ua.' nem kötődik a *tél* szóhoz.

3. Összegzés

A fentiekből is kitűnik, hogy a kutatásaink során csak akkor járunk el helyesen, csak akkor végezhetünk teljes munkát, ha a három nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is megvizsgáljuk, hogyan nevezték meg az évszakokat. Valójában még ez sem elegendő, az égtájak és a napszakok megnevezéseit is be kell vonni a kutatásba[5]. Erre azért van szükség, mert a három csoportba tartozó megnevezések azonos logikai alapon nyugszanak. Igy derül ki, hogy mely nyelv, nyelvek tájékoztatnak bennünket egy egységes, összefüggő látásmódról, vagyis, hogy a megnevezések mögött milyen szellemi kultúra van.

A *tavasz* megnevezés rokon a *kelet* és a *reggel* megnevezéseivel. Mögöttük a Nap feljövetele, a születés, a kezdet húzódik meg. Továbbá az is kiderül, hogy a *tavasz* szónak az értelmezése és megfejtése, az etimológiájának a megírása során nem állhatunk meg a finnugorba sorolt nyelvek adatainál, mert látható, hogy a megnevezések ismeretesek az altájiba sorolt nyelvekben, sőt a szócsalád tagjai elvezetnek az indoeurópaiba sorolt nyelvekhez is. Mindez arra utal, hogy a nyelvi kapcsolatok megállapításához, azok megrajzolásához nem elegendőek a finnugorba sorolt nyelvek adatai. Az összefüggések más nyelvi kapcsolatokra utalnak, mint amilyet a szócikk írója megállapított. Egyértelmű, hogy tökéletesebb megállapításhoz jutunk el akkor, ha bővebb kutatási területtel számolunk, vagyis sokkal több nyelv adatait vizsgáljuk meg az eddigiekhez képest.

Helyesen akkor járunk el, ha elfogadjuk, hogy a módszereket mindig az anyag és a megoldandó feladat kínálja. Nem lehet előre kiválasztott és meghatározott módszerek szerint dolgozni, mert ez a munkát rendszerint téves irányba kényszeríti. A bővebb kutatási terület és az új – valójában régi, a természet működésével összhangban lévő - módszerek alkalmazása pedig a jelen, mérvadó akadémiai állásponthoz képest törvényszerűen új – valójában ez is régi - szemlélethez vezet. Tarthatatlan az az elvi álláspont, mely szerint, ha egy szó - pl. a *tavasz* - megvan a finnugorba sorolt nyelvekben, akkor a magyar szó ősi örökség a finnugor nyelvi egység korából. Helytelen továbbá,

---

[3] A hak. *sys* 'tél' szókezdő mássalhangzója nem a *k*-val, hanem a *t*-vel tartozik össze.

[4] Összetartozik vele az ang. *cold* 'hideg', a ném. *kalt* 'hideg' szó.

[5] Ez a munka elkészült.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

hogy azokban az esetekben, ha más nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is megvan a vizsgált szó, csakis jövevény lehet a magyarban, azaz kölcsönzés. Emellett, amennyiben a magyar szóhoz a török nyelvi adatok kötődnek egyértelműen, gyakran a vitatott eredet kifejezést használják, vö.: magy. *nyár*. Holott, a szót a *tavasz* megfelelőivel együtt vizsgálva a helyére lehet tenni.

Arra sem fordítanak figyelmet, hogy az orosz adatok sok esetben összetartoznak a magyarral, mint pl. az *ősz* és az *osen'* esetében. Ennek a kapcsolatnak az a magyarázata, hogy az ősszláv nyelvek nem korábban, mint Kr.u. a 400-as években születtek valahol a mai Ukrajna területén egy népnek, népcsoportnak – egyik nevük varég – az idejövetelével. Ezen a területen pedig szkíták és hunok éltek. Az ősszláv nyelvek tehát egy szkíta-hun szubsztrátum nyelvi rétegen alakultak ki. Ez azt jelenti, hogy hoztak magukkal egy szálat a varég révén, a másik szálat pedig a szkítáktól, hunoktól vették át, s ebből a két gyökérszálból kiindulva született meg a nyelvük. A magyarral való kapcsolat kulcsa rendszerint a szkíta és a hun nyelvek, magyar nyelvi kölcsönzésről csak a legújabb időkben, a szocializmus illetőleg a kommunizmus idejében lehetséges, és az idevonatkozó szavak többségükben ennek a kornak a termékei.

Az elnevezések együttes vizsgálata során arra is fény derül, hogy a magyar nyelvben külön megnevezések vannak a négy évszakra. Ez azt is jelenti, hogy a megnevezések szoros kapcsolatban vannak a természet működésével. A magyarok olyan természeti környezetben éltek és élnek, amely szerint az élet a négy évszak alapján működött a Nap járásával összhangban, s ezeknek a születés, a kiteljesedés, az elmúlás, valamint az álom időszaka felel meg. Más nyelvekben a tavasz és a nyár, az ősz és a tél egybeesik, és nem őrzik az élet lényegéről szóló látásmódot sem, hiszen pl. a tél náluk vagy a hideget, vagy a havat jelenti.

Elmondhatjuk, hogy új módszerek alkalmazása, az új szemlélet figyelembe vétele, a bővebb kutatási terület anyagainak a vizsgálata mellett olyan eredményekre lehet jutni, ahol érvényesül „A rendszer és illeszkedő elemei kölcsönös igazolásának elve". Ez „azt jelenti, hogy ha bizonyos elemek egy rendszerbe illeszkednek, akkor egy részről az illeszkedő elemek igazolják a rendszer létezését, más részről az elemek rendszerbe illeszkedése igazolja az elemek helyes meghatározását, kiválasztását. Így valamely rendszer és az illeszkedő elemei kölcsönösen igazolják egymást…", mert a „Rendszer a szabályszerűen illeszkedő és/vagy célszerűen funkcionáló elemek kapcsolata." (FARKASINSZKY 2002:48) S a magyar nyelvben az évszakok megnevezései egy rendszerbe illenek, a rendszerbe illeszkedés igazolja a megnevezés helyességét, s ez a rendszer összhangban van a természet működésével, a Nap járásával is.

4. Rövidítések

alt. altaji
ang. angol
azerb. azerbajdzsán
bask. baskir
burj.mong. burját mongol
CC. Codex Cumanicus
csag. csagatáj
cser. cseremisz
csuv. csuvas
gag. gagauz
hak. hakasz
jak. jakut
karacs. karacsáj
Kāšγ. Kāšγari.
kaz. kazak
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ld.	lásd
lp.	lapp
magy.	magy.
md.	mordvin
mdE.	mordvin Erza
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
ojr.	ojrot
óözb.	óözbég
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
óujg.	óujgur
tat.	tatár
tuv.	tuvai
türkm.	türkm.
ua.	ugyanaz
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
vog.	vog.
votj.	votj.
vö.:	vesd össze
Zamaxš.	Zamaxšari
zürj.	zürjén

5. Források, irodalom

JEGOROV 1964 - Jegorov, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka.* Csebokszari: Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo.

SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva

TESz Benkő Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* I-III. Budapest: Akadémiai Kiadó.

CZEGLÉDI 2006 Czelédi Katalin, *Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan.* Budapest: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2006.

CZEGLÉDI 2006 Czeglédi Katalin, *Szkíta-hun nyelv ősmondatai.* Budapest: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2006.

FARKASINSZKY 2002 Farkasinszky Tibor, *A magyarok aranya* in: *Turán* V. évf. 2002. szept.-okt.:48.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.2. Múltunkról a nyelv tükrében

1. Vitathatatlan, hogy a nyelvi kapcsolatainkból nemcsak a nyelvünk, hanem népünk történelmére, múltjára is következtethetünk. Amikor a magyar nyelv kapcsolatait vizsgáljuk, elsősorban a magyarnak az altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekhez, valamint a szláv nyelvekhez való viszonyait kell elsősorban vizsgálni. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egyrészt a magyar és a szkíta-hun utódnyelvek (török, mongol, mandzsu-tunguz), másrészt a magyar és azoknak a nyelveknek a kapcsolatait kell tanulmányozni, amelyekre a szkíták és hunok voltak nagy hatással.[6] Ez azt is jelenti, hogy az uráli nyelvekkel nem azért vannak a magyarnak kapcsolatai, mert rokonok lennének, hanem az uráliba sorolt nyelvekbe bekerült szkíta-hun elemek révén. Az is lényeges, hogy a szláv nyelvekről a források nem szólnak a kb. Kr. u. 400 előtti időkből. Nem is szólhattak, mert az ősszláv nyelvek ebben az időben valahol a mai Ukrajna területén alakulhattak ki szkíta-hun-ősmagyar szubsztrátum nyelvi rétegen egy Észak-Nyugat felől ideérkező népcsoport részvételével, akiket varégoknak is hívtak. Ez a magyarázata annak, hogy a szláv nyelvekben, köztük az oroszban olyan lexikális és grammatikai elemek jelzik a magyarral való kapcsolatot, amelyek igen mély gyökerekhez vezetnek. Ennek a hangtani, alaktani és jelentéstani szempontú igazolására mutatunk be néhány példát az alábbiakban. Hozzátesszük, hogy a magyar-orosz párhuzamokat vizsgálva az egyezéseknek a szkíta-hun gyökerekig vezető szálait megerősítjük az altáji nyelvekből, mint a szkíta-hun nyelvek örököseinek nyelvéből vett adatokkal is.

2. Miután a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana valójában a szkíta-hun nyelvek és az utódnyelveinek, továbbá a magyar nyelvnek a nyelvtana, ennek segítségével világos lesz a magyar orosz kapcsolatokra utaló szavaknak az etimológiája, következésképp a különböző nyelvekben előforduló változatok közötti kapcsolatok is értelmet kapnak. Ami a hangtant illeti, abból kell kiindulni, hogy a magyar, a szkíta-hun nyelvek és a szkíta-hun utódnyelvek szókészlete két fő csoportba rendeződött: az egyikbe tartoznak a *t-* és fejleményeivel kezdődő szavak, a másikba tartoznak a *k-* és fejleményeivel kezdődő szavak. (CZEGLÉDI 2006-7) Természetes, hogy ami az alapszókincset illeti, mindenből kettő van: egy *t-* és egy *k-* kezdetű. A köztük lévő lényeges jelentésbeli egyezés, azonosság világos, azonban az eltérő jegyeket megtalálni a kutatás további feladata, vö.: magy. *tűr, teker* és *kör, kunkor, karika*; *tő, tőke, tönkő* és *kumma*; *mony, szem* és *gumó, homok* stb. (CZEGLÉDI 2011). Jelen dolgozatban a magyar és az orosz nyelvi kapcsolatok okait a személyes névmások, egyéb névmások, névmási határozószók, számnevek, egyéb közszók, grammatikai lexémák köréből vett egy-egy példával kívánjuk jelezni, miközben utalunk arra, hogy a magyar-orosz, végső soron a magyar-szláv nyelvi kapcsolatok az ősmagyar és a szkíta-hun gyökerekig elvezetnek.

2.1. Személyes névmások[7]

Magyar ***én*** – orosz ***ja*** (***я*** 'én')

Elsőként a személyes névmásokat vetjük össze, miközben felhívjuk a figyelmet arra, hogy a névmások a szlávban átvételek s bemutatjuk, azok hogyan alakultak tovább a szláv, közelebbről az orosz nyelvi használatban. Az E/1. szem. névmás magánhangzó kezdetű változata a magyaron kívül igen ritka, vö.: vog. *em* 'én'. A mássalhangzós kezdetű változatok közül gyakori az *m-* kezdetű, vö.:

[6] A szakterületünkön kívül eső téma, kik lehettek a szkíták és hunok elődei. Az idevonatkozó nyelveket és kutatásokat szakértelmünk híján nem vonjuk be a munkánkba.

[7] Egyik csoportot sem mutatjuk be a teljesség igényével, csupán jelezzük az ősmagyar illetőleg a szkíta-hun közös előzményt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kirg., k.kalp., kazak, nog., kumük, türkm., üzb. *men,* ujg., azerb. *män,* tat., bask., hakasz *min* 'én', csuv. (*epĕ* 'én') függő eset töve *man-*, osztj. *mä,* zürj. *me,* votj. *mon*, md. *mon,* finn *minä,* észt *mina, ma,* lp. *mōn, mūn,* szam. jur. *mań*, jen. *mod'i*, szelk. *man, mat,* kam. *man* 'én'. A mongolban szókezdő *b-* ismert, vö.: mong. *bi* 'én', a csuvasban pedig ennek félzöngés ejtése intervokális helyzetben vö.: csuv. *epĕ* 'én' (< *e* 'ez, e' + *pĕ* 'én'.) Világosan látható, hogy a csuvasban ma használatos 'én' személyes névmás összetett szó, amelynek az előtagja (*e*) a magyarban változatlanul használatos nyelvjárási szinten. Az utótag (*pĕ* < *pi)* pedig maga az 'én' személyes névmás, amely a mongol *bi* változathoz áll igen közel. Világos, hogy a fenti alakváltozatok szókezdői közös előzményből különböző módon alakultak ki. A közös előd egyrészről a *w-* (bilabiális zöngés spiráns), amelynek végső eredete a *t-* (*t-* > *δ-* > *w-*). A bilabiális zöngés spiráns *w-* az egyik irányban vokalizálódott, majd elnémult: *w-* > *V-* > *0-* (vö.: magy. *én,* vog. *em '*én'), a másik irányban zárhangúsodott: *w-* > *b-* (vö.: mong. *bi)* s a harmadik irányban nazalizálódott: *w-* > *m-* (vö.: az altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben *men, män, min, man-, mä, me, mon, minä, mina, ma, mōn, mūn, mań, man, mod'i, mat).* A csuvas zöngétlen *-p-* a *t-* > *th-* > *φ-* > *p-* úton alakult ki, amelyet magánhangzó közi helyzetben mindig félzöngésen ejtenek. A második mássalhangzó vagy nazális (*-m, -n*), vagy *-t, -d',* vagy pedig eltűnt. Ennek az az oka, hogy az eredeti *-t* különböző irányú változások során alakult, miközben van nyelv, ahol megmaradt a *-t,* másikban zöngésedett, sőt palatalizálódott is: *-t* > *-d'*, a legtöbb esetben nazalizálódott: *-t* > *-n* és csak ritkán tűnt el vagy denazalizáció útján, vagy pedig a következő módon: *-t* > *-δ* > *-w* > -V > -0.

Ami az orosz *ja (я)* alakot illeti, annak az előzménye a szlavisztikai ismeretek szerint is *en* hangkapcsolat volt. Ez esetben világos, hogy ezzel a magyar *én* személyes névmás azonos.

Magyar ***te*** – orosz ***ty*** (***ты*** 'te')

Az E/2. szem. magyar *te* és az orosz *ty* névmás kapcsolatából az olvasható ki, hogy az orosz átadója olyan **ti* forma lehetett, ahol az *-i* magas hangú, ugyanakkor nem palatalizálja az előtte álló *t*-t, ezért azt az orosz csak hanghelyettesítéssel tudta átvenni, így lett mély hangú az *-y* (*-ы).* Az oszmán ***sen*** 'te' olyan *ten* (vö.: *ten* > *then* > *sen)* fejleménye, amely a magyarban is megvan, (vö.: *tenmagad* < *ten* + *magad, temagad* < *te* + *magad*). Tanulságosak a további török nyelvi adatok, vö.: csuv. *esĕ* 'te', szó szerint 'ez te' (< *e* 'ez, e' + *sĕ* 'te'), egyes számú függő esetek töve: *san-*, azerb., ujg. *sän,* kirg., kazak, k.kalp., nog., kumük, alt., tuv., türkm., üzb. *sen*, tat., hak. *sin,* bask. *hin*, jak. *en* 'te'. Az adatok érdekessége, hogy a jakutban a második személyben (*en*) tünt el a szókezdő mássalhangzó, míg a magyarban az első személyű névmásban az *én*-ben.

Az or. *ty* 'te' névmás kronológiai okokból sem lehet eredeti szláv szó, csakis átvétel.

Magyar ***ő*** – orosz ***on*** (***он*** 'ő')

A magyar *ő* harmadik személyű névmás megfelelője az oszmánban ***o*** 'ő', korábbi alakja az *on* (Vn) több helyen is jelentkezik. Egyrészt az oszmán többes számú alakban van meg, vö.: oszm. *onlar* 'ők' < *on* 'ő' + *-lar,* másrészt több török nyelvben függő eset töveként szerepel, vö.: csuv. *văl, u* 'ő' függő esetek töve *un-/ ăn-*, ÓT., csag., alt., tuv., hakasz, sor, türkm., kazak, k.kalp., nog., jak. *ol* függő eset töve *on-* (sor, hakasz *an-*), azerb., oszm., kum. *o* függő eset töve *on-*, ujg., üzb. *u* függő eset töve *un-*, tat. *ul* függő eset töve *an-*. Harmadrészt az oroszban is megőrződött az *on* 'ő' forma, többes számban *oni* (*on* 'ő' + *-i*: többes szám jele). A fenti szókezdő magánhangzós változatok is mássalhangzóval kezdődtek korábban, mégpedig *t-* és fejleményeivel. Ez azt jelenti, hogy a *t-* egyrészt megmaradt, vö.: or. *tot* 'az', másrészt tovább alakult: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. V- > 0- (vö.: magánhangzó kezdetűek), 2. *v-* (vö.: csuv. *văl* 'ő', or. *von, vot '*ez, íme') 3. *b-*: oszm. *bu* 'ez, az' stb.

A magyar *ő* és az or. *on* úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy az egyezés szálai ismét a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek, s ezzel magyarázhatók az orosz-török egyezések is, nem pedig közvetlen törökből való átvétel miatt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Magyar ***mi*** - orosz ***my*** (***мы*** 'mi'); magyar ***ti*** - orosz ***vy*** (***вы*** 'ti'); magyar ***ők*** - orosz ***oni*** (***они*** 'ők')

A többes számú személyes névmások lényege az, hogy az egyes számúak megkapták a többes szám jelét, vö.: magy. *mi,* nyelvj. *mink (< min 'én'* + *-k:* többes jel), *ti* nyelvj. *tik* (< *ti* + *-k), ők (< ő* + *-k).* Világos, hogy a magy. *mi* a korábbi *mink* fejleménye. Az oroszban *my (мы)* 'mi' (< *m* + *-y*), *vy* (*вы)* 'ti' (< *v* + *-y*), *oni (они)* 'ők' (< *on* + *-i*) a magyarhoz hasonlóan két részből állnak: az egyes számú személyes névmásokból illetőleg azoknak a kezdő mássalhangzójából és a többes szám jeléből. Az orosz első (*my*) és második személyű (*vy*) névmásnál két eset lehetséges: vagy az *-i* mint a többes szám hordozója kötődhet a magy. *-i* birtoktöbbesítő jelhez, vö.: magy. *házaim* < *háza* + *-i:* birtoktöbbesítő jel + *-m:* birtokos személyjel E/1. szem; vagy pedig az or. *my, vy* nem or. *mi, vi* átvétele. Ez esetben mindkettő egy teljesebb *mink, *vink* fejleménye. Az oszmánban a többes számú személyes névmások felépítése ugyanaz, egyes számú névmás + többes jel, vö.: *biz* 'mi' (< *bi* 'én' + *-z*: többes szám jele), *siz* 'ti' (< *si 'te'* + *-z: t*öbbes szám jele), *onlar* 'ők' (< *on 'ő'* + *-lar:* többes szám jele.). Ami a többes szám jelét illeti, már itt is megmutatkozik, hogy alapvetően kétféle van, *-k* és nem *-k*, ez esetben *-z.* Ez utóbbi a *-t* fejleménye (vö.: mong. *-t:* többesszám jele): *-t* > *-δ* > *-z*. A *-lar* többesjel összetett, vö.: *-lar* < *-la*: 'valamivel való ellátottság' + *-r:* többes szám jele (< *-δ* < *-t*), amely a csuv. *epir* (< *epi* > *ep, epĕ* + *-r*: többes szám jele) 'mi', valamint az *esir* (< *esi* > *es, esĕ* + *-r*: többes szám jele) 'ti' névmásokban is jelentkezik. Az *-r* és a *-z* előzménye ugyanaz (*-δ* < *-t*).

Szólni kell a magyarban és az oroszban egyaránt használatos tegezésről és magázásról, másképpen önözésről. Eleink gondolkodása, hagyománya szerint azt, aki nálam több, tiszteletre méltóbb, csakis magázhatom, önözhetem s ez nem más, mint az ősanya. Aki nálam kevesebb, alacsonyabb rangú, azt tegezem. A kutatásaim során derült ki, hogy ez a gondolkodásmód egybeesik a nyelvi használattal, vagyis a nyelvünk is tükrözi ezt a gondolkodásmódot. A személyes névmások úgy alakulhattak ki, hogy kezdetben csak a második személyű személyes névmást használhatták, amely egy olyan ősre vonatkozhatott, aki az ősanyával volt azonos s a megnevezésnek alapul a víz szó szolgált, vö.: osszét *don* 'víz'. Ez természetes, hiszen a víz az élet alapja. Az ősforrást, ősanyát istennek is nevezték, istenként, szentként tisztelték s mint forrás egyben mag, gyökér is. Ebből az is következik, hogy a *don,* mint vizet jelentő szó, a *tun* 'nő' jelentésű szó, vö.: tör. *katun, kadyn* stb. *tun, dyn* második eleme, a magy. *asszony* második eleme a *szony,* a *don, ton* 'isten' jelentésű szóváltozatok, a magy. *szent* szó *szen* töve, a magy. *tő, tönkő,* a *mag* szó és a magy. második személyű névmás a *ten* 'te' összefüggnek, közös a gyökerük. Mindezt csak megerősíti az a tény, hogy a *ten* teljesebb formája *tenk, tenke* (ld. magy. *tönkő)* lehetett, amelyből az egyik irányban az önözés, a magázás, a másik irányban pedig a tegezés alakult ki, vö.: *tenke* > 1. *tege*[8] (ld. magy. *tegez* ige.), 2. tVn[9] > 1. dVn[10] 2. sVn[11]. Valójában az önözés megőrizte a forrás, a mag, az ősanya, mint első és egyetlen iránti legnagyobb tiszteletet, hiszen tudták, hogy ez az élet forrása, kezdete és feltétele. Az önözés alapja a magy. *ön* úgy tartozik ide hangtanilag, hogy a *ten* szókezdő mássalhangzója a *t-* eltűnt a következő változás során: *t-* > *δ-* > *w-* > *V-* (vokális) > *0-,* vö.: jak. *en 'te' (*< wVn*).* Az oroszban az önözést a *vy* (*вы* 'ön, önök') forma jelöli, amely egy korábbi állapotnak a szókezdő *wVn alaknak a fejleménye: *vVn > *vy.* Ez a forma az oroszban a T/2. személyű személyes névmást (vö.: or. *vy* 'ti') is jelöli, az előzménye (wVn) pedig egybeesik a jak. *en* 'te' előzményével (wVn). Az orosz tehát átvette a magázás tiszteletét is.[12] Az első és harmadik személyű névmás a tegezés kialakulása idején keletkezhetett ugyanebből a gyökérből, hiszen az első személyű személyes névmás alapja is mag jelentésű, vagyis a magy. *mag* szóval van közelebbi

---

8 Denazalizáció és a *k* zöngésedése folyamán lett *g*.

9 A *-k-* zárhang eltűnt.

10 A szókezdő *t-* zöngésedett: *t-* > *d-*.

11 A szókezdő *t-* réshangúsodása történt: *t-* > *th-* > *s-*.

12 Számos nyelvben, így az angolban sem ismerik a magázással járó tiszteletet, ezért a második személyű személyes névmás csak és kizárólag a tegező formát jelenti náluk. Ennek a szegényes nyelvi használatnak a terjedése a világban igen gyors és sajnálatos. Romboló hatása a magyar nyelvben tragikus.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kapcsolatban. A szókezdő *m-* a *t-* > *δ-* > *w-* változási sorban *w-* fejleménye: *wVnk > 1. mVnk > mVg (vö.: *mag*) 2. wVn > 1. mVn (vö. személyes névmás) , 2. *VVn > Vn (vö. magy. *én, ön, jak. en* 'te', török nyelvek Vn 'ő', or. *on* 'ő'), további fejleménye hosszú, majd rövid magánhangzó lett: > *VV* (vö.: magy. *ő,* oszm. *o* 'ő' stb.).

Az oroszban az önözés, magázás tisztelete és kifejezése, valamint a többes számú személyes névmások olyan szubsztrátum nyelvi rétegből való átvételek, amelyhez köze van a magyarnak és az altáji nyelveknek.

2.2. Egyéb névmások, névmási határozószók

A magyar ***hol?, hová?*** és az orosz ***gd'e?*** **(*где?*)** 'hol?', ***kuda*****?** **(*куда?*)** 'hová?' kérdőszókról szólva a kutatásaimból egyértelműen kiderült, hogy kezdetben a személyre és a nem személyre vonatkozó névmások között nem volt különbség. Ugyanakkor hangtani szempontból kétféle volt, a *k-* és fejleményei kezdetűek, valamint a *t-* és fejleményei kezdetűek. Ez a magyarázata annak, hogy a magyarban pl. ennek megfelelően kétféle kérdőszó van, a *ki?* személyre vonatkozik, a *mi?* nem személyre kérdez. Ez a megkülönböztetés bizonyos nyelvekben jelentkezik, másokban nem. Vö.: or. *kto* (*кто*?) 'ki? (< *k* 'ki' + *to* 'az'), *što*? (*что*?) 'mi?' (< *š* 'mi' + *to* 'az'). Az oszmánban *kim*? 'ki?', *ne*? 'mi?'. Meg kell jegyeznünk, hogy fontos az oszm. *šu* 'ez' (*şu*) közelre mutató névmás, mert az or. *što*? első eleme az *š* ezzel tartozhat össze. Ugyanakkor az oszm. *ne?* a magy. *mi?* kérdőnévmással van közelebbi kapcsolatban, amely megmutatkozik a 'hol? hová?' jelentésű magy. *merre*? és az oszm. *nerede?* 'hol'?, *nereye*? 'hová?' kérdőnévmásban. Mindezek ismeretében értelmezhető a magyar *hol?, hová?* és az orosz *gd'e?* (*где?*) 'hol?', *kuda*? (*куда?*) 'hová?' kapcsolata. Vö.: magy. *hol*? < *ho* (< **ko* ld. *ki*?) + *-l*: helyhatározó rag (loc.), amely eredeti *-t* fejleménye (*-t* < *-δ* < *-t*). Az oroszban a *gd'e?* (< *g* + *-d'e*) első eleme a *g* összetartozik a magyar *hol?* első *ho* elemével, a második *-d'e* pedig a helyhatározórag, amelynek a kezdő mássalhangzója az eredeti *-t* zöngésedésével alakult ki. Mindkettő (*-t, -d*) ismert a magyarban is hely jelölésére. A magyar *hová?* or. *kuda?* esetében a *hov* és *ku* első elemek rokonok. A magy. *hov* érdekessége, hogy előzménye **how, *kow* lehetett. A *-w* (bilabiális zöngés spiráns) *-t* fejleménye (*-t* > *δ* > *-w*), s a *-w*-ből egyik irányban a magyarban szereplő *-v* illetőleg -0 lett, a másik irányban pedig zárhangúsodott és nazalizálódott, ezt őrzi az oszmán *kim*? *-m*-je. A magy. *hová* végső *-á*-ja ugyanaz, mint az or. *kuda -a-ja,* valamint az oszm. *-a* részeshatározó (dat.) esetrag. Az oszmánban a *nerede?* 'hol?' *nereye?* 'hova?' kérdőszók szókezdője nem a *k-* kezdetűek ill. fejleményeik csoportjába tartozik, ellenben a *kim*? 'ki?' kérdőszó ide kapcsolódik.

A magyar *ki*? kérdő névmás személyre kérdez, amelynek a személyre vonatkozó tulajdonsága később alakult ki. Gyakran alkotó eleme az összetett névmásoknak, szerepel pl. a magy. *hol?, hová*? kérdő névmásokban, amelyeknek párhuzamai az oroszban *gd'e*? és *kuda*? A magy. *ki*? megfelelője ezekben az összetételekben sem vonatkozik személyre, ugyanakkor e kérdő névmások alkotó elemei és a névmások egészükben is összefüggnek a magyarban és az oroszban.

2.3. Számnevek

A számnevek közül csak egy példát hozunk jelezve a nem szláv nyelvi eredetet, vö.: magyar ***egy*** – orosz ***od'in*** (***один*** 'egy'). A TESz vitatott eredetűnek tartja a magy. *egy* számnevet, az orosz *od'in*-t pedig közös szláv eredetűnek gondolják. A földrajzi névi kutatások egyértelművé tették, hogy eleink gondolkodása szerint a forrás, a víz, a mag nem más, mint *egy,* vagyis az első, a kezdet. Természetes hát, hogy nemcsak *egy* számnevünk van, hanem *igy, ügy* szavunk is, amely ismert a magyarban 'folyó, patak' jelentésű szóként, s minthogy az élet forrása a víz szent, idetartozik a magy. *egy* 'szent' szó is, amelynek rokona a török *yduk* 'szent' stb.[13] A magy. *egy* és az or. *od'in* szerkezeti felépítése:

[13] Megjegyezzük, hogy a szlk. *jeden* szókezdő mássalhangzót (*j-*) tartalmaz ugyanúgy, mint a magy. *jó* 'folyó' szó. A kapcsolat okát az ősmagyar és a szkíta-hun nyelvi gyökerekben találjuk meg.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

egy < *e*: abszolút szótő + *-gy; od'in* < *o*: abszolút szótő + *-d'in.* A második elem a *-gy (-d')* és a *-d'in* összetartozik, 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű képző, jó néhány nyelvben ismert, vö.: ko. *din* 'ua.'.

A magy. *egy* és az orosz *odin* 'egy' számnév eredetének közös gyökerét széleskörű vizsgálataink igazolják. Az oroszban ill. a szláv nyelvekben csakis átvételről lehet szó.

2.4. Egyéb közszók: magyar ***víz*** – orosz ***voda*** (***вода*** 'víz'[14])

Az idetartozó számos példa közül egyet mutatunk be, mégpedig a magyar ***víz*** és az orosz ***voda*** (***вода*** 'víz') szót, amely meghatározó a nyelvek szókészletének a kialakulásában. (CZEGLÉDI 2009-11) A két szó érdekessége, hogy hangtani megközelítésből a magy. *-z* és az or. *-d-* összetartozása egyértelmű, az eredeti *-t-* fejleménye mindkettő: 1. *-t* > *-δ* > *-z*, 2. *-t* > *-d*. A magy. *víz* szót a TESz helytelenül tartja ősi örökségnek az uráli korból. Ugyanakkor tény, hogy az uráliba sorolt nyelvekben meglévő adatok idetartoznak, vö.: vog. *üt', βät, βid*, zürj. *va* 'víz, folyó, nedves, vizes', votj. *vu,* cser. *βät* 'víz', finn *vesi* (gen. *veden)* 'víz, tenger, tó, folyó', észt *vesi* 'víz', szam.jur. *jī', βyt*, jen. *bī'* (gen. *bīro', bido'*), tvg. *bē'* (gen. *beda-η*), szelk. *yt, öt, üt* 'víz', mot. *bu,* kojb. *bu, by,* tajgi *bu* 'víz', vö.: gót *wato* 'víz' (TESz). Az összetartozás oka nem az *uráli nyelvi egységben keresendő. Hozzátesszük, hogy az ang. *wet* 'nedves' és a *water* (< *wate* + *-r*) töve is a magyar *víz* szó rokonságába tartozik, az etimológiájuk közös, mert közös gyökérből származnak és egymásnak alakváltozatai. Végső soron az *egy* számnév is a családjába tartozik.

Szerkezetileg két részből állnak: magy. *ví:* abszolut szótő + *-z:* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző, or. *vo*: abszolut szótő + *-da*: képző. A további adatok szerkezeti felépítése ezekkel összhangban van: vog. *ü + -t', βä + -t, βi + -d,* zürj. *va + 0,* votj. *vu + -0,* cser. *βä + -t,* finn *ve + -si,* észt *ve + -si,* szam.jur. *jī' (< ji + -i), βy + -t,* tvg. *bē' (< be + -e'),* szelk. *y + -t, ö + -t, ü + -t,* mot. *bu + -0, by + -0,* tajgi *bu + -0,* gót *wa + -to,* ang. *we + -t.* Hangtanilag a szókezdő *v-, b-, w-/β-*[15]*, 0-* fejlemények, eredeti *t*-ből keletkeztek: *t-* > *δ-* > *w-/β-* > 1. *v-*, 2. *b-*, 3. V- (vokális) > 0- (zero). A második mássalhangzók szintén *-t* és fejleményei. Köztük nemcsak a magyarban használatos *-z* és az oroszban meglévő *-d* fordul elő, hanem további fejlemények is ismeretesek, vö.: *-t* > *-th* > *-s*; *-t* > *-δ* > *-w* > *-V* (vokális) > *-0* (zero).

A fenti 'víz' jelentésű szavakkal összetartoznak az altaji nyelvek adatai is, vö.: mong. *usu* (< *u + -su), usun (< u + -sun),* jak. *uu* 'víz' stb. A jak. *uu* hosszú magánhangzó a földrajzi nevekben rövidülhetett, vö. csuv. *uśyrma (< u* ⟵ vö.: jak. *uu* 'víz' + *śyrma* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'.

A magyar *víz* szónak a kiterjedt kapcsolatait számba véve egyetlen magyarázat lehetséges, mégpedig a szkíta-hun-ősmagyar nyelvi eredet. Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, így a szlávban, az angolban stb., az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekbe egyaránt szkíta-hun nyelvekből való átvételekről van szó. Ezzel szemben a magyarban és az altáji nyelvekben (török, mongol, mandzsu-tunguz) rokonsági alapon közös őstől származnak a fenti adatok, továbbá számos itt nem említett változatok. Az is látszik, hogy a nyelv a régit megőrízve újult meg, hiszen a kezdeti mássalhangzót a *-t*-t megőrízték az egyes nyelvek, másokban pedig annak különböző, korábbi és későbbi fejleményei mutatkoznak meg.

2.5. Grammatikai lexémák

Jó néhány magyar, török és orosz grammatikai lexéma között kapcsolat mutatható ki. Világos, hogy a grammatikai lexémákat csakis a szótövekkel összefüggésben lehet érdemben vizsgálni, nem kezelhetjük külön az abszolút és a relatív szótövektől függetlenül. A grammatikai lexémák genetikai összetartozására két igét, azoknak a jelen idejű ragozott alakjaikat, a *víz* szóval kapcsolatos magyar

[14] A víz szavunkról és párhuzamairól ld. CZEGLÉDI 2009-11.

[15] Ugyanannak a bilabiális zöngés spiráns hangnak a kétféle jelöléséről van szó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

enni és *inni* igét vetjük össze az orosz és az oszmán megfelelőivel ahhoz, hogy lássuk az igei személyragok egymáshoz való kötődését s az összefüggések okait felfedjük. Ugyanakkor az egyértelműség kedvéért bemutatunk egy harmadik igét is, az *ír* igét, ahol nincs mássalhangzó hasonulás, mint az *eszik, iszik* igénkben. A magyar jelen idejű ragozást vizsgálva mindjárt az elején kiderül, hogy a magyarban alanyi és tárgyas ragozás különült el, így alanyi és tárgyas igei személyragok alakultak ki, míg az oroszban és a törökben ez nincs így. Az oroszban az *enni* (*jest'*) igének rendhagyó a ragozása. A magyar ***enni, inni*** és az orosz ***jest'*** (***есть*** 'enni')[16], valamint az oszm. ***yemek*** 'enni', ***içmek*** 'inni' igék összevetésekor számos tanulság szűrhető le.

A magy. *eszik*[17] (E/3.) igét ikes igének szokás tartani. A kutatásaim fényében az ún. ikes igék képzője (*-ik*) valójában nem magánhangzóval, hanem valamilyen mássalhangzóval kezdődik -Cik[18]). Ez a mássalhangzó rendszerint azonos azzal, amelyik a nem ikes változat végső mássalhangzója. (vö.: magy. *iszik* < *i* + *-szik, isz-* < *i* + *-sz-, eszik* < *e* + *-szik, esz-* < *e* + *-sz-*, *folyik* < *fo* + *-lyik, foly-* < *fo* + *-ly, érik* < *é* + *-rik, ér-* < *é* + *-rik, esik* < *e* + *-sik, es-* < *e* + *-s-* stb.) Ennek az a magyarázata, hogy kezdetben minden ige ikes volt, azaz *-ik* helyesebben -Vk végű, de mint szóelem, így sohasem létezett, valamilyen mássalhangzó is hozzátartozott az elem kezdő hangjaként, vö.: magy. *eszik* < *e* + *-szik, esz-* < *e* + *-sz.* Fontos, hogy az *-ik* vég nem használatos a ragozás során. Hozzáteszem, kezdetben valamennyi igének csak az E/3. személyű alakja volt használatos, az első és a második személy csak később alakult ki. Ennek az a magyarázata, hogy a cselekvések megnevezéséhez is a víz mozgása, tevékenysége illetőleg annak a megnevezése adta a mintát s a víz maga volt a cselekvő, másképpen a szubjektum és egyben maga a víz cselekedett. Tehát ugyanaz a szó volt a főnév és az ige. A főnévi igenévi alakban (vö.: *enni* < *en*: szótő + *-ni*: főnévi igenév képző, *inni* < *in*: szótő + *-ni*: főnévi igenév képző) a szótő *-n*-je vagy a képző *n*-jének hatására hasonulás révén vált *-n*-né, vagy pedig a magyar *emik* (*e* + *-mik)* 'szopik' igéhez áll közel a szótő. A magyarban az igének ma alanyi és tárgyas ragozása használatos, míg az oroszban csak egy változat van, nincs alanyi és tárgyas megkülönböztetés, vö.:

Magyar *enni*
Alanyi ragozás: szótő + személyrag Tárgyas ragozás: szótő (+ *e* mutató névmás) + személyrag
Egyes szám:

1. szem. eszek < esz + -ek, eszem < esz + -em (-e- + -m)
2. szem. eszel < esz + -el, eszed < esz + -ed (-e- + -d)
3. szem. eszik < eszik + -0, eszi < esz + -i[19]

Magyar *inni*
Alanyi ragozás: szótő + személyrag Tárgyas ragozás: szótő (+ 'az' mutató névmás) + személyrag
Egyes szám:

1. szem. iszok < isz + -ok, iszom < isz + -om (-o- + -m)
2. szem. iszol < isz + -ol, iszod < isz + -od (-o- + -d)
3. szem. iszik < iszik + -0, issza < isz + -sza (-ja)

---

[16] Az or. *pit'* (*пить*) 'inni' ige bemutatását elhagyjuk (*pi* ⟵ nem or. *pi* 'víz' + *-t':* főnévi igenévképző).

[17] Meg kell jegyeznünk, hogy a magy. *eszik, iszik* rokona az *Isik-göl* 'Isik-tó' ázsiai víznév. Hangtanilag az *iszik* ige és a tó neve (*Isik* ejtsd *Iszik*) mint tulajdonnév teljesen egybeesik, jelentésük pedig közös gyökérből ugyanazon gondolkodás mellett egymástól elkülönülve maradt fenn. Az egyik ugyanis ma igei jelentésű, a másik névszói. Kezdetben igenévszók (nomen-verbum) voltak s az igei és a névszói jelentés csak idővel különült el s vált önállóvá. Az *Isik* mint névszói változat hangtanilag közelebb áll a mong. *usu,* finn, észt *vesi* 'víz' szavakhoz.

[18] C: consonant 'mássalhangzó', V: vocalis 'magánhangzó'.

[19] Megjegyezzük, hogy az *-i* elvileg magában foglalhatja a tárgyat jelölő 'ez' jelentésű mutató névmást (vö.: magy. *e*) és az 'ő', az E/3. személyű személyes névmást (vö.: magy. nyj. *i* 'ő'), amely ma már csak az *-i*-ben testesül meg.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Magyar *írni*
Alanyi ragozás: szótő + személyrag Tárgyas ragozás: szótő (+ 'az' mutató névmás) + személyrag
Egyes szám:

1. szem. irok < ír + -ok,	írom < ír + -om (< -o- 'az' + -m)
2. szem. irsz < ír + -sz	írod < ír + -od (< -o- 'az' + -d)
3. szem. ír	írja < ir + -ja

Figyelemre méltó, hogy az alanyi ragozás igei személyragjai (*-ek/-ok, -el/-ol, -0*) és a tárgyas ragozás személyragjai (*-em/-om, -ed/-od, -i/-ja*) nem esnek egybe. Ennek az a magyarázata, hogy a tárgyas ragozás egyrészt eggyel több elemet tartalmaz, másrészt a személyragnak alapul a személyes névmás másik alakváltozata szolgált. Lényeges, hogy mind a személyes, mind a mutató névmásoknak alapul a 'forrás, mag' jelentésű szó valamely alakváltozata szolgált. Ez azt is jelenti, hogy a végső eredetük közös, ugyanaz. Első személyben az *-ek/-ok (< *wVk < *wVnk < *δVnk < tVnk)* személyrag korábban szókezdő mássalhangzót is tartalmazott, amely *t-* > *δ-* > *w-* > V- > 0- változásban eltünt. Így keletkezett a lat. *ego* 'én' névmás is, amelynek a *-g*-je eredeti *-k-* fejleménye. Ez a *-k-* eredetű *-g-* megvan a magy. *engem,* és *magam* stb. szavakban is, nem kell a latinból való átvételnek tartani, ellenkezőleg, a lat. *ego* is szkíta illetőleg velük rokon nyelvi eredetű.

A második személyű alanyi személyragok *-el/-ol/-sz* is személyes és mutató névmásokon keresztül 'forrás, mag' jelentésű szóra vezethető vissza, annak különböző változások szorán kifejlődött alakjai. Az *-el/-ol* a török nyelvekben ismert Vl 'ő, az' típusú névmásokhoz áll közel, amelyeknek szókezdő mássalhangzós formája a csuv. *văl* 'ő, az' névmás. Bár jelenleg nincs adatunk második személyű *-l*-t tartalmazó formára sem a magyarból, sem más nyelvből, a valamikori meglétét azonban a második személyű igei személyragok jelzik. Ugyanúgy meglehetett, mint ahogyan második személyben a jakut *en* 'te' forma használatos s a magyarban az *én* első személyű névmás. Végső soron mindkettő 'forrás, mag' jelentésű *t-* kezdetű szóból keletkeztek. Az *-sz* személyrag az oszmánban ismert *sen* 'te' személyes névmás kezdő mássalhangzójával azonos.

Harmadik személyben nincs igei személyrag. Ennek az okáról fent szóltunk.

A tárgyas ragozásban egyes számban *-em/-om, -ed/-od, -i/-ja* személyragok használatosak. Az eredetüket tekintve két eset lehetséges: vagy csak egyszerűen az alanyi személyragokhoz képest egy másik személyes névmási forma szolgált nekik alapul, vagy pedig arról van szó, hogy a relatív szótövet egy tárgyra utaló mutató névmás követi, amelyhez a személyes névmási eredetű személyrag járult. A kutatásaink ez utóbbit támogatják: vö.: *eszem* < *esz-*: relatív szótő + *-e-* (⟵ magy. *e* 'ez' mutat névmás) + *-m* (⟵ vö.: tör. stb. mVn E/1. személyes névmás); *eszed* < *esz-*: relatív szótő + *-e-* (⟵ magy. *e* 'ez' mutat névmás) + *-d* (⟵ vö.: magy. *te, ten* E/2. személyes névmás), ahol szókezdő *t-* > *d-* zöngésedés történt; *eszi* < *esz-*: relatív szótő + *-e-/-i-* (⟵ vö.: magy. *e* 'ez' mutató névmás) + *-i* (⟵ vö.: magy. nyj. *i* E/3. személyes névmás). A magy. *issza* esetében a szó szerkezeti felépítése: *isz-* relatív szótő + *-ja*: olyan mutató és személyes névmás szolgálhatott neki alapul, amelynek nyomai megvannak ma is, vö.: oszm. *śu* 'ez', or. *tot* 'ua.' A szókezdő *j-* és *ś-* úgy függnek össze, mint számos más szóban, vö.: oszm. *yok* 'nem', csuv. *śuk* 'nem'. A magyar *issza* stb. tárgyas ragozású alakban azonban nem ez az *-sz-* található, mert ez hasonulás eredménye. Harmadik személyben a *-ja -j*-je a szótő végső mássalhangzójához a *-sz*-hez hasonult az *eszik* és *iszik* ige tárgyas ragozása során. Tehát tárgyas ragozásban a tárgyat - amelyre a cselekvés irányul - jelölő mutató névmás és a személyrag mára egybeforrt. Külön-külön kezelésük az értelmezés és az eredet miatt is fontos. Az első személyű *-m* személyrag eredete az első személyű személyes névmás, amelynek a kezdő mássalhangzója az *m-* minősült át személyraggá. Ez a folyamat nem minden nyelvben ment végbe, van olyan török nyelv, ahol ma is felismerhetően még mindig a személyes névmás szerepel, vö: *men geldi men* 'én jöttem' ⟵ *men* 'én' + *geldi* 'jött' (< *gel* 'jön' + *-di*: múlt idő jele) + *men* 'én'.

Tehát az alanyi ragozásban egyes számban az ige relativ szótő + igei személyragból áll. A

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

harmadik személyű alak (*eszik, iszik, *irik*) volt az eredeti, mert kezdetben minden cselekvés a vízhez kötődött. Ez azt jelenti, hogy a cselekvő és a cselekvés ugyanazzal a szóval volt megnevezve, természetes, hogy kezdetben voltak a nomen-verbumok. A víz volt a cselekvő, a cselekvést végrehajtó, továbbá a cselekvés és a cselekvést elszenvedő is, azaz maga a tárgy, vö.: *folyik.* Idővel kifejezték azt is, amikor a víz máson végzett cselekvést, ezért a cselekvő és a cselekvés megnevezés (vö.: nomen-verbumok) után kialakult a tárgy megnevezése, amelyre irányult a cselekvés. Ezt mutató névmással fejezték ki, amely idővel beépült a tárgyas igeragozásba.

A magyar második személyű személyrag a *-d* eredete a *te, ten* 'te' névmás, ahol csak a szókezdő mássalhangzó zöngésedett változata maradt meg. Harmadik személyben a *-ja* nem minden igében lesz *-sza* hasonulás eredményeképpen, vö.: magy. *írja* < *ír* + *-ja.* Az *-i* és a *-ja* mutató névmásból lett tárgyas igei személyrag.

Többes szám:
Magyar *enni*

Alanyi ragozás	Tárgyas ragozás
1. szem. eszünk < esz + -ün + -k,	esszük < esz + -j- + ü + -k
2. szem. esztek < esz + -te + -k,	eszitek < esz + -i + -te + -k
3. szem. esznek < esz + -ne + -k,	eszik < esz + -i + -k

Magyr *inni*

Alanyi ragozás	Tárgyas ragozás
1. szem. iszunk < isz + -un + -k,	isszuk < isz + -sz- (< -j-) + -u- + -k
2. szem. esztek < isz + -to + -k,	isszátok < isz + -szá (-já) + -to + -k
3. szem. esznek < isz + -na + -k,	isszák < isz + -sz (<-j-) + -á- + -k

Magyar *írni*

Alanyi ragozás	Tárgyas ragozás
1. szem. írunk < ir + -un + -k,	irjuk < ir + -j- + -u- + -k
2. szem. írtok < ir + -to + -k,	irjátok < ir + -já- + -to + -k
3. szem. írnak < ir + -na + -k,	irják < ir + -j- + -á- + -k

Alanyi ragozásban a személyragok úgy alakultak ki, hogy többes számban első személyben a relatív szótőhöz *esz-* (< *e*: abszolút szótő + *-sz* < *-szik)*, *isz* (< *i:* abszolút szótő + *-sz* < *-szik*) az *én* személyes névmás valamely alakváltozata járult, amely a ragozás során még tovább is alakultatott, így lett *ün/un*, majd ezt követi a *-k* többes szám jele. Második személyben a relatív szótő *esz-, isz-* után a *te* személyes névmás egyik változata áll (vö.: *-te-, -to-*), végül ehhez a *-k* többes jel járult. Harmadik személyben az *esz-, isz-* relatív tőhöz vagy az *ő* (3. személyű személyes névmás) alakváltozata a -**na* csatlakozott, vagy mutató névmás járult, végül azt a többes szám jele követi. Tárgyas ragozásban kissé bonyolultabb, de kivehető a szerkezeti felépítése a szónak. Az első személyben a relatív tövet (*esz-, isz-*) *-j-* követi, amely 'ez' mutató névmás kezdő mássalhangzója. Ezután az *-ü-/-u-* a személyes névmás maradéka következik, amelyhez a *-k* többes jel járult. Második személyben a tőhöz járuló *-szá-* elem a *-já* 'ez' mutató névmásból hasonulással alakult, amelyet a 'te' jelentésű *-to-* követ, mint eredetileg második személyű személyes névmás, végül a *-k* többes szám jele. Harmadik személyben a relatív szótőhöz ismét az 'ez' jelentésű mutató névmás csatlakozott *-sz-* formában, amely a *-j-*ből hasonulással keletkezett s amely után az *-á-* egyes szám 3. személyt jelölő személyes névmás valamely formája áll, majd ezt követi a *-k* többes jel. Következésképp az alanyi személyragok T/1. *-unk,* T/2. *-tok,* T/3. *-nak*, a tárgyas személyragok T/1.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

-szuk, T/2. *-szátok*, T/3. *-szák.* Az *-sz* hasonulással *-j*-ből keletkezett, vö.:*-j*-vel: *írjuk* (< *ír* + *-juk*), *írjátok* (< *ír* + *-játok*), *írják* (< *ír*+ *-ják).* Meg kell jegyezni, hogy a tárgyas ragozás T/3. személyű alakokban (vö.: *eszik, isszák, írják*) a *-jV* 'az' mutató névmás és az E/3. személyű névmás olykor úgy összeolvadt az ejtésben a használat során, hogy a mutató és/vagy a személyes névmásnak a nyomát nem látjuk pontosan, csak a rendszerből olvashatjuk ki. A szó szerkezeti felépítése:

Alanyi ragozás, egyes szám: relatív szótő + alanyi személyrag,
többes szám: relatív szótő + alanyi személyrag + *-k:* többesjel.
Tárgyas ragozás, egyes szám: relatív szótő + 'ez, az' mutató névmás + személyrag
többes szám: relatív szótő + 'ez, az' mutató névmás + személyrag + *-k*: többesjel

A tárgyas ragozás tehát abban különbözik az alanyi ragozástól, hogy mutató névmást használtak közvetlenül a szótő után, amellyel a tárgyra irányuló cselekvést fejezték ki. Ezt követi a személyes névmás majd a többes szám jele. Eredetileg mindez önálló szók egymást követő sora volt: szótő + mutató névmás + személyes névmás + többes szám jele s csak idővel a használat során alakult ki a ma ismert forma. Hozzátesszük, van nyelv, amely pl. a tárgyra irányulást önmagában ezzel a sorrenddel fejezi ki, pl. az angolban a sorrend: alany, állítmány, tárgy stb.

Orosz

Egyes szám
1. szem. jem (ем) < je + -m 'eszek, eszem'

2. szem. ješ' (ешь) < je + -š' 'eszel, eszed'

3. szem. jest (ест) < jes + -t 'eszik, eszi'

Az or. *jest'* (*есть*) 'enni' ige *jes*: relatív szótő (*je*: abszolut szótő + *-s*) + *-t'*: főnévi igenév képző elemekből épül fel. A ragozás során csak E/3. személyben maradt meg a relatív szótő (*jes*), E/1., 2. személyben azonban csak a (*je-*) relatív szótő szerepel, amelyhez az igei személyragok (*-m, -š'*) járulnak. Ez a *je-* tő összetartozik az oszm. *yemek* 'enni' ige *ye-* tövével, amely bár alakilag az abszolút szótővel látszik azonosnak, valójában relatív tő. A magy. *eszik* ige tőváltozatait számba véve a magyar és más nyelvekben egyértelmű, hogy a második tag maga az *-sz* illetőleg *sz-* kezdetű elem (vö.: magy. *e* + *-szik*), or. *jeszt* < *jes:* relatív szótő (< *je*: abszolut szótő + *-s*) + *-t:* E/3. igei személyrag, amelynek alapul mutató névmás szolgált, vö.: or. *tot* 'az'. A magyarban az *eszik ige* főnévi megfelelője *étek* (< *é* + *-tek*), ennek tovább képzett változatai az *étel* < *éte* (< *é* + *-te*) + *-l:* képző, *étkezik* < *étke* (*é* + *-tke)* + *-zik* relatív szótövének a második eleme (*-tek, -te, -tke*) összetartozik. Lényeges, hogy a második elemnek az eredeti *t-* a kezdő mássalhangzója, amely megőrződött az *ital* (< *ita* + *-l:* képző) szóban is, sőt nemcsak a magyarban, hanem pl. az angol *eat* (ejtsd *ít*) 'eszik' ige relatív tövének a második elemeként (vö.: *ea* + *-t*). A *-t* különböző irányban kialakult fejleményei is használatosak, vö.: mong *edex (*< *e* + *-dex*) 'eszik', ahol *-t-* > *-d-* zöngésedés történt. A magyar *étek* szóvégi *-k*-jához képest a mongolban ennek réshangúsodott formája van meg: *-k* > *-x,* s a magyarban az eredeti nomen-verbum jelentésnek a nomen, a mongolban pedig a verbum jelentés maradt fenn ebben a hangalakban. A már fent említett példák relatív tövében előfordul: 1. *-sz: t-* > *th-* > *s-* (magy. *eszik, esz-, iszik, isz-*, or. *jes-)*. Másrészt 2. *-v-: t-* > *δ-* > *w-* > *v-*, vö.. magy. *evés* (< *evé-* + *-s:* képző), *evő* (*e* + *-vő*[20]). Harmadrészt 3. -0 (zero): -w > -V > -0. Ez utóbbi lehet érvényes a tör. *yemek ye-* relativ tövére is. Ami a szókezdő mássalhangzót *y-/j-* illeti, eredeti *t-* fejleménye, ezt vette át az orosz is. A magyarban pedig eltűnt.

[20] Meg kell jegyezni, hogy az *ő/ó* folyamatos melléknévi igenév képző úgy keletkezhetett, hogy az a második elemben -CVk (vö.: *e* + *szik*) a kezdő mássalhangzót követő magánhangzó + *-k* (-VK) kapcsolat fejleménye s nem lehet külön kezelni a hozzá tartozó mássalhangzótól annak ellenére, hogy ma már önállónak tűnik. Vö.: magy. *eszik* (< **etik* < *e* + *-tik*), *evő* (< *e* + *-vő*), *iszik* (**itik* < *i* + *-tik*), i*vó* (< *i* + *-vó*), *író* (< *í* + *-ró*), *öltözködik* (< *öltözkö* + *-dik*), *öltözködő* (< *öltözkö* + *-dő*) stb.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Az or. *jem (ем)* igei személyragja az *-m* összetartozik a magyar tárgyas ragozás *-m* személyragjával, valamint az oszm. *yiyorum -m* személyragjával.

Többes szám:

1. szem. jed'im (едим) < jed'i + -m 'eszünk, esszük'
2. szem. jed'ite (едите) < jed'i + -te 'esztek, eszitek'
3. szem. jed'at (едят) < jed' + -at/-jat (< -'a-, -ja- + -t: többes szám jele) 'esznek, eszik'

Többes számban a relatív szótövet nehéz megállapítani. Annyi bizonyos, hogy a szótő 1., 2. személyben *jed'i-*, ezt követi az *-m* illetőleg a *-te* személyrag, amely egyben a többes számot is jelzi. A relatív szótő az eddigi álláspont szerint 3. személyben *jed'-*, amelyhez az *-'at/-jat* (*-ят*) igei személyrag járul s a vizsgálataink értelmében a tő a *je:* abszolút szótő + *-d'i, -d'* összetételből áll. A *-d-* az or. *voda* 'víz' *-d*-jével azonos, amelynek eredete *-t-*. A *-t-* másik irányú változással réshangúsodott: *-t-* > *-th-* > *-s-*, így keletkezett a magy. *eszik, esz-* változat, valamint az or. E/3. személyű relatív szótő végső mássalhangzója, vö.: or. *jest* (*ecm*) < *jes*: relatív szótő + *-t:* igei személyrag. A T/1. személyű személyrag az *-m* az or. *my* (*мы* 'mi') személyes névmásból keletkezett. A többes számú személyrag T/2. személyben a *-te* személyragnak alapul olyan második személyű személyes névmás járult, amely *-tVk/-tVnk formájú (*-tV/*-tVn 'te' + *-k*: többes szám jele) lehetett. A T/3. személyben lévő relatív szótőhöz (*jed'* (< *jedi*) a 3. személyű igei személyrag *-at* (*-am)/-jat* (*-ят*) járult, amely két részből áll, harmadik személyű névmásból és a többes szám jeléből. Kérdés, hogy : *-a/-ja-* 'ő, az' névmásról, vagy or. *on* 'ő' (ld. or. *-я* < nem or. *e/en*) névmásról van-e szó, amelyhez a *-t*: többes szám jele járult. Az orosz ige jelen idejű ragozott alakjának szerkezeti felépítése:

Egyes szám: szótő + igei személyrag

Többes szám: 1. személy: tő + személyrag ⟵ személyes névmás *my* (*мы*)

2. személy: tő + személyrag ⟵ ld. magy. *ti*

A török nyelveket is bevonva az összehasonlításba el kell mondani, hogy kezdetben az *eszik* és az *iszik* ige jelentésben nem különült el egymástól, ugyanaz volt. Mindkettő a *víz* szóval kapcsolatos, vö.: mong. *usu, usun* 'víz'. Ez a magyarázata annak, hogy nemcsak a magyarban (vö.: *eszik, iszik*), hanem a török nyelvekben is közös gyökerű szó az *eszik* és *iszik*, vö.: oszm. *yemek* (< *ye*: abszolút szótő + *-mek:* főnévi igenév képző) 'enni'; oszm. *içmek* (*iç* + *-mek*) 'inni'. Elegendő csupán folyamatos jelen időben elragozni azért, hogy az igei személyragokat és a szótöveket megvizsgálva összehasonlítsuk a magyarral és az orosszal.

Oszmán török (vagy anatóliai török)

Folyamatos jelen idő

Egyes szám

1.szem. yiyorum (< yi-: szótő + -yoru-: folyamatos képző + -m: igei személyrag) 'eszek, eszem'

2. szem. yiyorsun < yi-: szótő + -yor-: folyamatos képző + -sun: igei személyrag) 'eszel, eszed'

3. szem. yiyor (< yi-: szótő + -yor-: folyamatos képző + személyrag: -0) 'eszik, eszi'

Többes szám

1. szem. yiyoruz (< yi-: szótő + -yor-: folyamatos képző + -u: 'én' személyes névmás + -z: többes

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szám jele) 'eszünk, esszük,'

2. szem. yiyorsunuz < yi-: szótő + -yor-: folyamatos képző + -sunu: 'te' személyes névmás + -z: többes szám jele) 'esztek, eszitek'

3. yiyorlar < yi-: szótő + -yor-: folyamatos képző + -lar: többes szám jele) 'esznek, eszik'.

Egyes szám

1. szem. içiyorum (< içi-: relatív szótő + -yoru-: folyamatos képző + -m: személyrag) 'iszok, iszom'

2. szem. içiyorsun (< içi-: relatív szótő + -yor-: folyamatos képző + -sun: személyrag) 'iszol, iszod'

3. szem. içiyor (< içi-: relatív szótő + -yor-: folyamatos képző + -0: személyrag) 'iszik, issza'

Többes szám

1. szem. içiyoruz (< içi-: relatív szótő + -yor -: folyamatos képző + -u- 'én' + -z: többesjel) 'iszunk, isszuk'

2. szem. içiyorsunuz (< içi-: relatív szótő + -yor-: folyamatos képző + -sunu: 'te' személyrag + -z: többes szám jele) 'isztok, isszátok'

3. szem. içiyorlar (< içi-: relatív szótő + -yor-: folyamatos képző + -lar: többes szám jele) 'isznak, isszák'

A törökben az igei személyrag E/1. *-m*, E/2. *-sun*, E/3. -0, T/1. *-uz*, T/2. *-sunuz*, T/3. *-lar*. Egyes szám első személyben ennek alapul a mVn 'én' személyes névmás, második személyben a sun 'te' személyes névmás szolgált. Többes szám első személyben az *-uz* igei személyrag az *u* 'én' személyes névmás maradékából és a *-z*: többes szám jeléből áll. Második személyben a *sunuz* a *sunu* 'te' személyes névmási alakból és a *-z* többes jelből áll. Többes szám harmadik személyben a *-lar* többes szám jele szerepel személyes névmás nélkül. Figyelemre méltó, hogy sem a magyarban, sem a törökben nincs E/3. személyben igei személyrag, (vö.: magy. *eszik*, tör. *yiyo*r 'ua.', csak az oroszban, vö.: or. *jest* (< *jes* + *-t*) 'ua.'.

A fenti példákból is kitűnik, hogy nemcsak az igei személyragok között van összefüggés, hanem a szótövek is gyakran közös gyökerűek. Vö.: magy *eszik, iszik* (*esz, isz*), csuv. *ĕś* 'iszik', MK., azerb.,, ujg., üzb., türkm., oszm. kumük, karacs., alt., ojr. *ič,* kazak, k.kalp., nog., tuv. *iš,* bask. *es,* tat. *eč,* hak., jak. *is* 'iszik'. (JEGOROV 1964) Az adatok igazolják egyben azt is, hogy a magy. *iszik* (*isz-*) nem lehet ősi örökség a finnugor nyelvi egység korából, amint azt a TESz állítja.

Az or. *jest'* 'enni' töve a *jes-*, valamint az oszm. *yemek* 'enni' *ye-/yi-* töve is összetartozik a magyarral. Az oroszban igazolhatóan szubsztrátum nyelvből való átvételről van szó s az átvett alak közös gyökerű a magyarral, a török és a mongol megfelelőkkel s ez a gyökér az ősmagyarban, valamint a szkíta-hun nyelvekben lehetett meg.

3. Összegzés

A magyar - orosz egyezések vizsgálata a személyes névmások esetében a következő tanulsággal jár: Az orosz *ja (я) '*én' előzménye a szlavisztikai ismeretek szerint is *en* hangkapcsolat volt. Ez esetben világos, hogy ezzel a magyar *én* személyes névmás azonos. Az or. *ty* 'te' névmás nem lehet eredeti szláv szó, csakis átvétel, mert a rendszer igazolja, hogy az a szláv nyelvek kialakulása előtt egy ősi nyelvi kultúrában teremtődött, annak a gondolatrendszerébe illik bele. A magyar *ő* és az or. *on* 'ő' úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy az egyezés szálai ismét a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek, ahol az orosz adat világosan egyezik a szkíta-hun utódnyelveknek, a töröknek az adataival.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ráadásul a szláv nyelvekre jellemzően az oroszban is megvan harmadik személyben a nemek jelölése[21]. Erre azért volt szükség, mert a nemek szerinti megkülönböztetés nincsen meg természetességgel a hagyományaikban. Az oroszban az önözés, a magázás tisztelete és kifejezése átvétel, továbbá az orosz többes számú személyes névmások is olyan szubsztrátum nyelvi rétegből való átvételek, amelyekhez köze van a magyarnak és az altáji nyelveknek.

A személy és a tárgy megkülönböztetése hosszú folyamat eredménye lehetett, nem történt meg azonnal a különböző névmások létrejöttekor. Előfordul, hogy ugyanaz a kérdőszó az egyik nyelvben személyre kérdez, a másik nyelvben tárgyra. Fontos, hogy minden névmás alapja a 'forrás, mag' jelentésű szó s a névmások annak ma különböző hangalakját őrzik. Az egyéb névmások, névmási határozószók közül a magyar *ki*? kérdő névmás személyre kérdez. Az oroszban ennek a *kto*? (< *k* 'ki' + *to* 'az') felel meg s a magy. *ki*? az orosz összetett kérdőnévmás előtagjával a *k*-val tartozik össze. Az összetett névmásoknak gyakran alkotó eleme a magyarban is meglévő *ki*?, szerepel pl. a magy. *hol?, hová*? kérdőnévmásokban, amelyeknek párhuzamai az oroszban *gd'e*? és *kuda*? A magy. *ki*? megfelelője e kérdő névmásoknak alkotó eleme és a névmások egészükben is összefüggnek a magyarban és az oroszban.

A számnevek közül a magy. *egy* és az orosz *odin* 'egy' számnév eredetének közös gyökerét széleskörű vizsgálataink igazolják. Az oroszban ill. a szláv nyelvekben csakis átvételről lehet szó.

Az egyéb közszókat számba véve, közülük a magyar *víz* s az orosz *voda* 'víz' szót összehasonlítva, valamint a magyar *víz* szónak a kiterjedt kapcsolatait is számba véve egyetlen magyarázat lehetséges, mégpedig a szkíta-hun-ősmagyar nyelvi eredet. Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, így a szlávban, az angolban stb., az uráli nyelvcsalád nyelveiben egyaránt szkíta-hun nyelvekből való átvételekről beszélhetünk. Ezzel szemben a magyarban és az altáji nyelvekben (török, mongol, mandzsu-tunguz) rokonsági alapon közös őstől származnak a fenti adatok, továbbá számos itt nem említett változat. Az is látszik, hogy a nyelv a régit megőrízve újult meg, hiszen hangtani oldalról a kezdeti mássalhangzót a *-t*-t megőrizték az egyes nyelvek, másokban pedig annak különböző, korábbi és későbbi fejleményei mutatkoznak meg.

A grammatikai lexémákat vizsgálva, közülük a magyar és az orosz igei személyragokat összehasonlítva a magyarban alanyi és tárgyas igeragozás alakult ki, az oroszban nincs meg ez a különbség. A tárgyas ragozás abban különbözik az alanyi ragozástól, hogy mutató névmást használtak közvetlenül a szótő után, amellyel a tárgyra irányuló cselekvést fejezték ki. Ezt követte a személyes névmás majd a többes szám jele. Eredetileg mindez önálló szók egymást követő sora volt, s csak idővel a használat során alakult ki a ma ismert tárgyas ragozási forma. Az átvevő nyelvek erről nem tudtak s csak az igei személyragot vették át, gyakran a szótövet is. Az or. első személyű *jem (ем)* igei személyragja az *-m* összetartozik a magyar tárgyas ragozás *-m* személyragjával, valamint az oszm. *yiyorum -m* személyragjával. A 2. személyű *ješ'* (*ешь*) ige személyragja az *-š'* a magyar *-sz* és a török *-sun* személyraggal tartozik össze, amelyeknek alapul a 'te' jelentésű 2. személyű személyes névmás szolgált, vö.: oszm. *sen* 'te' stb. Harmadik személyben (*jest*) a *-t* személyragnak az oroszban használatos, de nem szláv eredetű *tot* 'az' névmás szolgált alapul, a személyrag annak a kezdő mássalhangzójával azonos. Az oroszban az egyes számú igei személyragok (*-m, -š', -t)* átvételek. A T/1., 2. személyű személyrag (*-m, -te)* a magyarhoz és a törökhöz hasonlóan személyes névmásból keletkezett. A T/3. személyű igei személyrag (*-at*/*-jat* feltehetően két részből áll: *-a/-ja-* 'ő, az' névmás + *-t*: többes szám jele. Egyik összetevő eredetét sem találjuk meg a szláv nyelvekben.

Világosan látható, hogy a fenti magyar és orosz egyezésekkel együtt járnak a török kapcsolatok is. Ugyanakkor a széles körű vizsgálatok igazolják, hogy ezeket az egyezéseket nem lehet a magyarban oroszból vagy törökből való átvétellel, az oroszban pedig egyszerűen törökből való kölcsönzéssel magyarázni. A szálak a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. Ez azt is jelenti, hogy az

[21] Vö.: or. *on 'ő*, az' hímnem, *oná* nőnem *ono* semleges nem.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

altáji nyelvek - mint a szkíta és hun nyelvek örökösei - természetesen tartalmazzák a fenti elemeket, a magyar úgyszintén, hiszen a szkíta-hun nyelvek oszlopos tagja, az orosz pedig, mint a szláv nyelvek egyike az ősmagyar és a szkíta-hun szubsztrátum nyelvi rétegből való szláv nyelvi átvétel révén őrzi és használja ezeket a közös gyökérből származó elemeket. A szláv nyelvek és az orosz ilyen jellegű kapcsolatainak a vizsgálatai sok szempontból hasznosak és lehetségesek, mert a szláv, köztük az orosz olyan régi állapotokat konzervált és őrzött meg, amelyek segítségünkre vannak számos nyelv kutatásánál, köztük a magyar, az altáji és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek esetében egyaránt.

4. Rövidítések

alt. altaji

azerb. azerbajdzsán

bask. baskír

cser. cseremisz

csuv. csuvas

dat. dativusz

E/1. egyes szám első személy

gen. genitivusz

hak. hakasz

jen. jenyiszeji

ill. illetőleg

kam. kamasz

karacs. karacsáj

kirg. kirgiz

k.kalp. karakalpak

kojb. kojbál

ld. lásd

loc. locativusz

lp. lapp

magy, magyar

md. mordvin

MK. Mahmud Kasgari

mong. mongol

mot. motor

nog. nogaj

nyelvj. nyelvjárás

or. orosz

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

osztj. osztják

stb. és a többi

szam.jur. jurák szamojéd

szelk. szelkup

szem. személy

tat. tatár

tuv. tuvai

türkm. türkmén

tvg. tavgi

T/1. többes szám első személy

ujg. ujgur

ún. úgynevezett

üzb. üzbég

vog. vogul

votj. votják

vö. vesd össze

zürj. zürjén

5. Források

HADROVICS-GÁLDI 1951 - HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest

JEGOROV 1964 - JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari

MK. Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

MTsz Magyar Tájszótár

SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva

TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

6. Irodalom

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 - BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története Tankönyvkiadó Budapest.

CZEGLÉDI 1994 - CZEGLÉDI Katalin, Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása, in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Egyetemi Kiadó, Veszprém. 313-315.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

CZEGLÉDI 2009-2011 CZEGLÉDI Katalin Nyelvészeti Őstörténet III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2010. Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 2011 CZEGLÉDI Katalin Kultúrák találkozása a földrajzi nevek tükrében (Kuma) in Turán 2011/1. Megjelenés alatt.

MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2009 - MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.3. Nyelvi funkció és gondolkodás a földrajzi nevek tükrében

1. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből kiindulva a Kárpát-medence földrajzi nevei is egyre nagyobb mértékben megfejthetők. Ez annak az eredménye, hogy a földrajzi neveknek a széleskörű, több szempontú feldolgozása során eljutottunk odáig, hogy megtudjuk, hogyan gondolkodtak a névadók a földrajzi helyek elnevezésekor, különös tekintettel a víznevekre. A nyelvi funkciók pedig szoros kapcsolatban vannak a névadók gondolkodásával. A gondolkodás és a nyelvi funkció viszonyának vizsgálata a földrajzi nevekben az érintett nyelvek bevonásával már sok új eredményt hozott s várhatóan még hoz is (CZEGLÉDI 2006-7, 2011).

Eleink gondolkodása szerint az élet keletkezésének az alapja a víz. A vízforrás a szülője a folyónak s a folyóvíz mint mozgó víz élő. Ennek a mintájára nevezték el a természetben fellelhető élő teremtményeket, mint a növényeket, az állatokat és az embert úgy, hogy az ismertet, a már meglévő neveket adták az újnak, a növénynek, az állatnak és az embernek a vízhez való hasonlóság révén. Ez a magyarázata annak, hogy a víz neve pl. osszét *don* összetartozik egyrészt folyók nevével, mint a *Don* és a *Duna*. Másrészt kapcsolódik a tönkőhöz, tönkhöz, tőkéhez, tőhöz, tökhöz, maghoz, ághoz, amely a növények létrejöttének a kiinduló helye. Harmadrészt rokona a mag, a mony mint az állat és az ember teremtődésének a kezdete, helye. Negyedrészt ezeket mint forrást nemcsak ősforrásnak, ősmagnak, ősanyának tartották, hanem éppen azért, mert az élet kezdetét, alapját testesítik meg, szentként tisztelték s istennek nevezték. Azt is tudták, hogy ez a forrás, mag, amelyből az élet születik, női természetű, hiszen ő adja az életet, így hoz létre utódokat. Következésképpen, a nő, az anya nemcsak a víz, a mag, a mony szavakkal rokon, hanem az 'isten' jelentésűekkel is összetartozik. Eleink azt is tudták, hogy amint a forrás meghatározza a folyó létét és a legfőbb tulajdonságait, úgy a mag, a mony és az anya vagyis a nő is ezt teszi. Az istenként tisztelt nő uralkodott is, az utódainak a meghatározója, az ura volt. Mindez a gondolkodás első lépcsőjéhez tartozott s csak a második lépésben, a természeti környezetről alkotott ismeretek bővülésével egészült ki a férfi tulajdonságokkal, amelyekhez kötődik a Nap. Ekkor már tudták, hogy az energia (a fény, a meleg, az erő) forrása a Nap s a Hold fénye a Naptól ered ugyanúgy, mint a Föld melege, stb. Azt is tudták, hogy a megtermékenyítéshez, az élet kialakulásához, annak keletkezéséhez a Napra is szükség van, más szóval, a nő és a férfi együttlétére. Az első lépésben felsorolt női tulajdonságok nevei átszálltak a kapcsolódás révén a férfi tulajdonságokkal rendelkezők megnevezésére is számos esetben. Ez a magyarázata annak, hogy pl. az irányítás, az uralkodás kezdetben a női istenségekhez tartozott, idővel mint férfi tulajdonság terjedt el igen széles körben. A fenti gondolkodás pedig az alapja a nyelvi funkcióknak[22], köztük a tájékozódásnak, a birtoklásnak, a történelmi és politikai helyzetnek, aktuális eseményeknek, objektumok, emberek és kultúrájuk, szokásaik, életük, hagyományaik, nyelvük kialakulásának és megnevezésének. A magyar nyelv funkciójának egyik fő jellemzője, hogy ugyanúgy működik, mint a valóság, a természeti és társadalmi környezet s a legfőbb feladatai közé tartozik, hogy közvetítse, megőrizze és átörökítse a világ jelenségeit, az életet, a tudást.

2. A nyelv funkciója, feladata tehát, hogy közvetítsen, megismertesse velünk az embernek a természethez s az egymáshoz való viszonyát, mit gondoltak, gondolnak a világról, az életről s mindezt a tudást tovább örökítse. Természetes, hogy a nyelvnek, a természetnek és a gondolkodásnak az együttes kezelése, tanulmányozása segít megfejteni a nyelvet, annak működését, a szavakat, amelyek egyben adott nyelvnek a többitől elkülönült, eltérő jellemzője is lehet. Eleink sajátos látásmódjáról szólunk három szó, a magy. *isten, asszony, ara* és a *Kovácsné* családnév

[22] A *funkció* szót a következőképpen határozzák meg: latin eredetű, 1. működés, hivatalos működés 2. feladatkör, tisztség, szerep, rendeltetés, 3. valamely szervtől természeténél fogva végzett munka; élettani működés 4. valamely hangnak vagy akkordnak a hangnemhez való viszonya. 5. függvény (a matematikában) (BAKOS 1989)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

bemutatásával.

2.1. A magy. ***isten*** szót a vallásos szókészlet elemeként tartják számon. A TESz szerint az *isten* bizonytalan eredetű. Talán származékszó: az *ős* főnév eredetibb *is* alakváltozatából keletkezhetett *-t* és *-ne* képzővel. Az isten eredeti jelentése 'atyácska' lehetett. (TESz)

A szócikk írójának a gondolataival nem érthetünk egyet, bár az *isten* szó első eleme az *ős* szavunkkal összetartozik, de nem ez szolgált neki alapul. (HARMATTA 2007) Az *isten* szó *is* előtagjának az *ős* szóból való származtatását Harmatta János iranista tévedésnek tartja. Az általa említett közép-perzsa *yazdān* 'isten' szerkezeti felépítése *yaz*[23] + *dān.* Világosan összetett szóval van dolgunk. Elvileg lehetne az *isten* legelső jelentése forrásvíz, ősvíz, majd ősnő, azonban a *yaz* előtag a *tűz* szóval van közeli kapcsolatban s a nap egyik legfőbb jellemzőjét tartalmazza, a tüzet, a tűz forrását. Éppen ezért többen istenként is tisztelték a napot, pl. a masszagéták, akik szkíta típusú népek s "Egyetlen istent tisztelnek, a Napot." (MAHMUDOV 2010), Kasgari török nyelvében az *izi* nemcsak őst, hanem istent is jelentett (Kāšγ.). Meg kell jegyezni, hogy az *isten* szó második eleme a *ten* elvileg lehetne 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű képző, vö.: ko. *–din* 'ua.', amely megadja a lehetőségét annak, hogy az *isten* szót képzett szónak tekintsük s akkor a jelentése 'őssel, forrással ellátott' lenne. A jelek azonban arra mutatnak, hogy a szó második elemét is önálló szóként kell értelmeznünk. Ha az ősnő jelentés lenne az igaz, akkor a mellérendelő szószerkezetből álló szónak az együttes jelentése és a tagok jelentése külön-külön is ugyanaz lenne. A magyar *isten* esetében azonban másról van szó. Ez a megnevezés akkor keletkezett, amikor eleink már tudták, hogy az élet keletkezéséhez, a megtermékenyítéshez a tűz és a víz, a Nap és a Hold, a Nap és a Föld, a férfi és a nő násza szükséges. Ezt jelképezi az *isten* szó, amelynek az előtagja az *is* másképpen a *tűz*, a tűz helye, ezen keresztül a nap szóval, az utótagja pedig a *nő* szóval tartozik össze. Így az *isten* valójában a Boldogasszonynak, a magyarok istenasszonyának felel meg. Jelen tudásunk szerint a Boldogasszony az áldott állapotban lévő, a termékeny nőt jelenti. Az *isten* szó teremtésének komoly funkciója volt, mégpedig az, hogy tudassák, terjesszék, hogy az élet keletkezését a Napnak és a Földnek, másképpen a férfi és a nő együttlétének köszönhetjük s ezért őket tisztelnünk kell s a név, mint *isten* a mai napig a magyarság szent szava, hiszen a magyarok istene nem más, mint a teremtő.

Figyelemre méltó Makkay Jánosnak az idetartozó gondolata, mely szerint "A legújabb vélemények azt erősítik meg, hogy Eštan hatti eredetű Napistennő ... volt, a hettitában már Ištanu névvel." (MAKKAY 2006:63) Megtudhatjuk, hogy "...ennek a hettita igazi hatti[24] napistennőnek a hatti eredetű neve Eštan, a hettita nyelvben már Ištanu / Aštanu. Ő lett tehát a magyar isten szó eredetéhez az egyik jelölt." (MAKKAY 2006:56) Igen lényeges, hogy "a magyar isten szó számára kiválasztott hatti-hettita előzmény nem férfi isten, férfi főisten volt, hanem egy elég meghatározott szerepű istennő." (MAKKAY 2006:57) Tehát "az ősforrásoknál, a hattiban és a hettitában[25] a szó nem napistent, hanem napistennőt jelentett. Nem Zeuszt, hanem Hérát, és nem Ukkon apót, hanem Boldogasszonyt." (MAKKAY 2006:57) Szól egy másik istennévről is, Istár: "egyformán volt férfi és női megjelenése is." (MAKKAY 2006:62)

Makkay ezen soraival megerősíti a földrajzi névi kutatások alapján a bevezetőben megfogalmazott álláspontunkat. Kétségtelen, hogy a magy. *Isten* és a hatti *Eštan*, hettita *Ištanu, Aštanu* igen közeli kapcsolatban vannak. Az *isten* szó magyarázatát illetően az előtag az *is* valójában a napra, mint férfi istenre utal, az utótag pedig a nőre, mint istennőre s a megnevezésnek végső soron alapul víz szó szolgált. Az előtagnak rokona számos szó, amely a *nap* valamely, egy vagy több lényeges tulajdonságát jelöli, őrzi. Ezeket számba véve láthatjuk, hogy mely alakok

---

[23] Alakváltozata a sumér *dingiz* forma és a magy. *úr* szó.

[24] A hettitákat megelőző, a szkítákhoz közeli kultúrával rendelkező nép lehetett.

[25] A hettita birodalom az indoeurópai eredetű hettiták által az i. e. 17. sz.-ban Kis-Ázsiában alapított állam. A hettiták államuk alapítójának 1. Hattusili (i. e. 1550. körül) királyt tekintették. (AK) A hatti őket megelőző ősibb kultúrával rendelkező nép lehetett. Bár indoeurópainak tartják őket, ez a megközelítés helytelennek látszik, szkítákhoz közeli népről lehet szó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

állnak a legközelebb a magyar *is* formához, továbbá kirajzolódik egyrészt az eredeti vagy az eredetihez legközelebb álló hangalaki forma és láthatóak lesznek annak a fejleményei. A *nap* jelentésű *is* családjába tartozó szavak közül csak néhányat mutatunk be. Megjegyezzük, hogy az *is* eredetileg szókezdő mássalhangzót tartalmazott, amelynek végső eredete *t-*.

2.1.1. Magyar ***tűz.*** A TESz a magy. *tűz* szót ősi örökségnek tartja az ugor korból helytelenül, azonban a felsorolt példák idetartoznak, a *tűz* nagy családjába valók: vog. *teüt, täβt,* osztj. *toγet, tut,* amelyek a következő elemekre bonthatók: vog. *teü:* abszolút szótő + *-t:* képző, *täβ:* abszolút szótő + *-t:* képző, osztj. *toγe:* abszolút szótő + *-t:* képző, *tu:* abszolút szótő + *-t:* képző. A szótövek alakváltozatai: *teü-, täβ-, toγe-*. A képzőnek egyetlen alakváltozata szerepel: *-t.*

A nyelveket szélesebb körű rálátással vizsgálva egyértelmű, hogy idetartoznak a következő adatok is: csuv. *vut* 'tűz', *śută*[26] 'fény'[27], ÓT. *ot, oot,* türkm. *oot,* jak. *uot*, KB., MK., oszm., ujg., kum., kirg., kazak, k.kalp., nog., alt., ojr., tuv., hak., sor *ot,* azerb. *od,* üzb., bask., tat. *ut* 'tűz' (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *vu*: abszolút szótő + *-t:* képző, *śu:* abszolút szótő + *-tă:* képző, ÓT. *o:* abszolút szótő + *-t:* képző, *oo:* abszolút szótő + *-t:* képző, türkm. *oo:* abszolút szótő + *-t:* képző, jak. *uo:* abszolút szótő + *-t:* képző, azerb. *o:* abszolút szótő + *-d:* képző, üzb., bask., tat. *u:* abszolút szótő + *-t:* képző. A szótövek alakváltozatai: *o-, oo-, uo-, u-*. A képzők alakváltozatai: *-t, -d.* A szótövek -abban különböznek a vogul és az osztják adatoktól, hogy a szókezdő eredeti *t-* a vogulhoz és az osztjákhoz képest fejleményként van jelen. A csuvasban a *v-* (< *w-* < *δ-* < *t-*), az *ś-* (< *th-* < *t-*), a többi törökben pedig hanghiány 0- (zeró) (< V- < *w-* < *δ-* < *t-*) keletkezett.

Az or. *ogon'* 'tűz' szót közszláv eredetűnek tartják és a következő ún. indoeurópai megfelelőket hozzák példaként: litv. *ugnis,* lat. *ignis* 'tűz'. (SIS) Valójában or. *ogo-:* abszolút szótő + *-n':* képző , a lat. *-is* képzőt leszámítva litv. *ug-:* abszolút szótő + *-n:* képző, lat. *ig-*: abszolút szótő + *-n:* képző a szerkezeti felépítésük. A szótövek alakváltozatai: *ogo-, ug-, ig-*[28] *s a* képzők alakváltozatai: *-n', -n*[29].

A csuvasban meglévő *vutăš* 'vizi' és a csuv. *vutăš* 'tűz gazdája' jelentésű szavak is megerősítik, hogy a tűz és a víz megnevezésének az őse közös volt és a jelentése egyszerűen forrás(víz) lehetett.[30]

Fontos a *nap* szóhoz kötődő adat a csuv. ***vučax*** 'tűzhely, eredet, forrás, góc' szó, amely a többi törökben is megvan, vö.: azerb., türkm., oszm., kum. *odžak,* tuv. *odak,* üzb. *učok*, kirg., ojr. *očok*, tat. *učak*, bask. *usak*, kaz., k.kalp., nog. *ošak* 'ua.' (JEGOROV 1964) A türk *tu-si* és a magy. *tűz* közeli alakváltozatok. Az or. *očag* 'tűzhely, eredet, góc' átvétel. A szavak szerkezeti felépítése: *vu + -čax, o + -džak, o + -dak, u + -čok, o + -čok*, *u + -čak*, *u + -sak*, *o + -šak*, *o + -čag.* Az első

---

[26] Ez is a vizsgált szavak családjába tartozik, rokona a magy. *süt* szó, amelynek jelentése a nap forróságával és fényével kapcsolatos eredendően. Összetartozik vele a török nyelvek közül a tat., bask. *jagty* 'fény' (< *jag-*: abszolút szótő + *-ty*: képző), türkm. *jakty (< jak-:* abszolút szótő + *-ty:* képző), k.kalp. *žakty* 'fény' (< *žak-* + *-ty*), a szláv nyelvek adatai közül az or. *svet* (*sve* + *-t*) 'fény', amely átvétel. Az abszolút szótövek (*śu-, šü-, jag-, jak-, žak-, sve-)* párhuzama pedig a magy. *égni (ég + -ni)*, or. *žeč' (že + -č'), žigat'* (*žiga + -t'*) 'égni' stb. szavak töve (*ég-, že -, žiga-)*. Rokona a magy. *gyertya* és a török megfelelőinek a töve (< magy. *gyer-*: relatív szótő 'fény' + *-tya*: képző) s a szó jelentése 'fénység, azaz fénnyel ellátott'.

[27] A magy. *fény* is a szó családjába tartozik.

[28] Közel állnak az osztják *toγe-* tőhöz. A szókezdő mássalhangzó eltűnt, a szó belseji *-k-* pedig zöngésedett (*-k-* > *-g-*).

[29] Eredeti *t-* fejleménye.

[30] A szótő második mássalhangzója az osztják *-γ-* (*toγet*) eredeti *-k-* fejleménye (*-k-* > *-γ-*). Ennek tovább alakult változata a *-β-* (*-γ-* > *-β-* / *-w-*) szerepel a vogul adatban (*täβt*), melynek alakváltozatában (*teüt*) már vokalizálódott a *-β-* (*-β-* > *-ü-),* sőt a vogulban (*tut)* el is tűnt. A *-v-* másik irányban változva dento-labiális zárhang lett, amelyet az or. *svet* szóban megőriztek. Sok szóban használatos az eredeti zöngétlen *-k-* (vö.: türkm. *jakty*) zöngés fejleménye a *-g-* (vö.: magy. *égni,* tat., bask. *jagty,* or. *žigat').* A képző kezdő mássalhangzója nemcsak a vogulban és az osztjákban az eredeti *t-*, hanem az azerbajdzsán kivételével a török nyelvekben is megmaradt. Az azerbajdzsánban *t-* > *d-* zöngésedés történt (*od*). Hozzátesszük, a magy. *tűz* szóban megmaradt az eredeti szókezdő *t-*, a szóbelseji eredeti *-k-* nyomát a hosszú magánhangzó (*-ű-*) őrzi (-Vk- > *-Vγ-* > *-Vw-* > *-VV-* > *V:).* A képző kezdő mássalhangzója pedig *z*-vé változott (*t-* > *δ-* > *z-*).

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

elemek (*vu-, o-, u-*) az abszolút szótövek s a második elemek pedig 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentésű képző alakjai (*-čax, -džak, -dak, -čok, -čak, -sak, -šak, -čag*). A *vutăš* 'vizi' (*vută* 'víz' relatív szótő + *š* 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' képző) és a csuv. *vutăš* 'tűz gazdája' (*vută:* relatív szótő, töve a csuv. *vut* 'tűz' teljesebb alakja + *-š:* képző.) Az *-š* képző lehet ugyanaz, mint a 'vizi' jelentésű szóban, de felfogható foglalkozásnév képzőnek is. A csuv. *vučax* és a többi török nyelvi megfelelő, valamint az or. *očag* etimológiailag a magy. *tűz* és a vog., osztj., tör., or. megfelelőivel, továbbá a csuv. *vutăš* szónak a relatív tövével (*vută* 'tűz') tartozik össze.

Ebbe a szócsaládba tartozik a magy. ***izzik*** (*iz* + *-zik*) relatív töve az *iz-* is. A magy. *izzik* szó a TESz szerint bizonytalan eredetű, talán ősi örökség a finnugor nyelvi egységből. Nem fogadható el ez az álláspont, azonban a hozott adatok idetartoznak, vö.: osztj. *ol-, at-* 'fűt, befűt', zürj. *ezjini*[31] 'meggyullad, tüzet fog', votj. *äst-* 'fűt, befűt'. A képzett szavaknak csak a töve (zürj. *ez-*, votj. *äs-*) tartozik össze a *tűz* szóval. Szerkezeti felépítésük: zürj. *e-*: abszolút szótő + *-z:* képző, votj. *ä-:* abszolút szótő + *-s:* képző. Az abszolút szótövek alakváltozatai: *i-, e-, ä-* s a képzők alakváltozatai: *-z, -s.*

A magy. ***fűt***[32] 'hevít, melegít' szó etimológiailag összetartozik a *tűz* szóval, amelynek valóban alakváltozata a *fűl, fűlik*[33] szó, de nem lehet annak az alapja, mint ahogyan a TESz írja. A *fűt (< fű- + -t)* is **fűtik* (< **fű-* + *-tik*) volt teljesebb alakjában s rokona a ***meleg*** szavunk is, amelyet származékszónak tart a TESz s a *mel-* alapszót ősi örökségnek véli az ugor korból helytelenül. A *meleg* szavunk *me*: abszolút szótő + *-leg*: képzőből áll. A TESz adatai közül idetartozik a vog. *määli·*[34] 'meleg', osztj. *mēlek* 'ua.'. A szócikk írója helytelenül nevezi a szó végén a *-k*-t denominális vagy deverbális névszóképzőnek. A *-k* ugyanis a második elemnek, a *-lek* képzőnek a tartozéka, amely 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű. Az abszolút szótő alakváltozatai: *me-*, *mää-, mē-* s a képző alakváltozatai: *-leg, -li·, -lek.*

A magy. ***süt*** szó azért is figyelemre méltó, mert egyszerre tartalmazza a nap három legfőbb tulajdonságát, az 'éget, melegít, a világí't és az 'eredet, keletkezés' jelentést. A TESz ősi örökségnek tartja az ugor korból helytelenül, azonban a hozott példák idetartoznak, vö.: vog. *šėt* 'süt (a nap)', *šiti* 'süt, fagyaszt'. (TESz) Etimológiailag összetartozik vele a magy. *gyújt, gyúlik, gyúl* ige s a csuv. ***śută*** 'fény'. A magy. *süt* szerkezeti felépítése: *sü-*: abszolút szótő + *-t,* a második elemnek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg.

A *tűz* jelentésű szavakkal összetartoznak a *nap* jelentésű szavak is. Vö.: magy. ***nap*** 'valamely bolygórendszer fényt sugárzó központja, égiteste, a 24 órás időszak világos része'. (TESz) Három lényeges jelentés egyszerre van meg benne, a 'bolygó, a meleg és a fény'. Fontos, hogy a bolygó megnevezése gyakran azonos lehet a bolygó valamely tulajdonságával. A bolygó megnevezés pedig alapul szolgálhatott az 'isten' jelentésű szavaknak, továbbá az *isten* szavunk előtagjának. Szerkezetileg a magy. *nap na-*: abszolút szótő + *-p*: képzőből áll. A lat. *sol* 'nap' (*so-*: abszolút szótő + *-l*: képző), ang. *son* 'nap' (*so-*: abszolút szótő + *-n:* képző), mong. *nar* 'nap' (*na-*: abszolút szótő + *-r*: képző) stb. mind egyetlen közös gyökérhez vezetnek, amelyhez a vogul és osztják tüzet jelentő szavak állnak a legközelebb hangalakilag. Hozzátesszük, a magyarban a 'bolygó, meleg és fény' jelentés mellett 'isten' jelentése is van s férfi tulajdonsággal rendelkezik. Az abszolút szótövek alakváltozatai: *na-*, *so-*, a képzők alakváltozatai: *-p, -l, -n.*

Az összetartozó szavak szótövei: *tű-*, *teü-, täβ-, toγe-, o-, oo-, uo-, u-. ogo-, ug-, ig- , vu-, o-, u-, (tűz), i-, e-, ä- (izzik iz-* töve*), fű- (fűt), me-*, *mää-, mē- (meleg), na-*, *so-*, *(nap), sü- (süt).*

A fenti szavak hangtanilag olyan alakváltozatok, amelyeknek a kezdő mássalhangzója eredeti *t-* volt s ez egyrészt megmaradt, másrészt különböző irányban változott a használat során. Megmaradt a magyarban, a vogulban és az osztjákban. Változásokon ment keresztül: megmaradt zöngétlennek,

[31] A szóvégi *-ni* a főnévi igenév képzője.

[32] A szónak természetesen kiterjedtebb családja van, idetartozik pl. a magy. *fő, fővő, fől, főz* stb. szó is, a teljes bemutatására azonban nem törekedhetünk jelen dolgozat keretei között.

[33] Rokona a magy. *fő, főv-* és a *fől, főz* ige is.

[34] A kettőzött magánhangzóval a hosszúságot jelöltük.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

miközben réshangúsodott és újra zárhangúsodott: *t-* > *th-* > 1. *φ-*[35] > 1.1. *f-*[36], megtalálható a magyarban, 1.2. *p-*[37] 2. *s-* őrzi a latin és az angol. Más esetekben a réshangúsodással együtt járt a zöngésedés is, majd a zárhangúsodás és a nazalizáció, továbbá a vokalizáció, eltűnés: *t-* > *δ-* > *w-* > 1. *v-:* jelentkezik a csuvasban, 2. *m-:* használt a magyarban, a vogulban és az osztjákban 3. *VV-* > *V-* > *0-:* elenyészett a csuvas kivételével a török nyelvekben, az osztják, zürjén, votják adatokban s az oroszban. Az *n-* nazális közvetlenül a *t-* zöngésedése és nazalizációja során keletkezhetett, amelyet a magyar őriz a *nap*[38] szóban.

A képzők alakváltozatai: *-t, -z, -t, -d. -n', -n, -čax, -džak, -dak, -čok, -čak*, *-sak*, *-šak*, *-čag,* (*tűz*), *-z, -s. (izzik), -t, -lik (fűt), -leg, -li·, -lek (meleg), -p, -l, -n (nap).* A képzők eredetileg önálló szavak voltak s a kezdő mássalhangzójuk ugyanúgy *t-* volt, amely vagy megmaradt vagy különböző változásokon ment keresztül. Amint látható, sohasem csak a változási sor legvégén lévő hang maradt fenn, hanem a sor különböző lépcsőfokainak a hangjai is. 1. Megmaradt a képző kezdő mássalhangzója a *t-* a magyarban, vogulban, az osztjákban és a török nyelvekben. 2. zöngésedett: *t-* > *d-* az azerbajdzsánban, tuvaiban, 3. a zöngésedés mellett nazalizálódott is: *t-* > *d-* > *n-,* őrzi az orosz[39], a litván, a latin, 4. zöngésedés és réshangúsodás: *t-* > *δ-* > 4.1. *z-*: magyar, 4.2. *l-*: magyar, vogul, osztják, latin 4.3. pergőhang: *r-*[40], 5. zöngésedett és affrikálódott: *t-* > *dž-:* azerb., türkm., oszm., kumük 6. a zöngétlenség megtartásával palatalizálódott, majd affrikálódott (zárréshang keletkezett), a továbbiakban réshangúsodott: *t-* > *t'-* > *č-:* üzbég, kirgiz, ojrot, tatár, orosz, > *š-:* magy., hatti, hettita, kaz., k.kalp., nog. 7. A *t-* a zöngétlenség megtartásával réshangúsodott: *t-* > *th-* > *s-:* baskír.

Ami a *nap* szó nagy családját illeti, természetesen beletartoznak az *'*ős, isten*'* jelentésű szavak is, de közvetlenül nem ezek szolgáltak alapul az *Isten* szavunknak, ilyen a magy. *ős*, vö.: HB. *isemüküt* MK. *izi* 'ős, isten' stb. Az *isten* szó előtagjának az *is*-nek alapul olyan a napra vonatkozó, 'nap' jelentésű szó szolgált, amely ma is fennmaradt 'tűz, forrás, eredet, góc' jelentésben, vö.: kaz., k.kalp., nog. *ošak* és társai. A második elem (*-šak*) fejleménye az *-š,* amely a következőképpen alakult: *-šak* > *-šaγ* > *-šaw* > *-šaV* > *-ša* > *-š.* A hatti és a hettita *Eštan, Ištanu / Aštanu* alakok arra utalnak, hogy ezekben már végbement a *t-* > *t'-* > *č-* >*-š* változás, sőt a szókezdő *t-* elenyészett, továbbá a szóvégi -Vk hangkapcsolat is eltűnt. Mindez időben 4 ezer évvel ezelőtt már úgy volt használatos, ahogyan ma. Amint az adatok is igazolják, fennmaradt a teljesebb változat is igaz, nem az *isten* szó előtagjában (vö.: nog. *ošak)*. Tehát az *isten* szó *is* előtagjának olyan 'tűz, forrás, eredet, góc' jelentésű szó szolgált alapul, amely egyértelműen utal a napra.[41] Teljesen természetes, hogy a hattiban egyértelműen napistennőt jelentett a magyar *isten* megfelelője az *Eštan*, aki a teremtő isten volt, s a magyarban még ma is a teremtővel azonos.

Az *isten* szó második eleme a *ten* a magy. *nő* szóval és nyelvi megfelelőivel rokon. Idetartozik a magy. *asszony* utótagja.

Megjegyezzük, hogy elvileg az *isten* értelmezhető lenne 'szent nő'-ként is, hiszen az előtag összetartozik a magy. *egy* 'szent', *id-, üd-* (vö.: *egyház* 'szent ház', *idnap, üdnap, ünnep* 'szent nap'), vö.: MK. *išen* 'hinni' szavakkal. Úgy látjuk azonban, hogy eleink először felismerték a Nap férfi tulajdonságát, majd ezután tekintették szentnek az élet keletkezéséhez és fenntartásához nélkülözhetetlen funkciója, szerepe révén.

2.2. A magyar ***asszony*** az akadémiai álláspont szerint alán eredetű, vö.: osz. *xsīn* 'úrnő. fejedelemasszony', *äxsīn* 'ua.'. A magyarba egy alán **axsīn* 'úrnő, fejedelemasszony' kerülhetett át a

---

35 Bilabiális zöngétlen spiráns.

36 Dentolabiális zöngétlen spiráns.

37 Vö.: finn *päivä* 'nap, égitest, napozik'.

38 Ugyanezt a nazálist őrzik és használják további nyelvek, vö.: mong. *nar* 'nap', vog. *nāii, nāi* 'tűz, map (égitest)', osztj. *nài* 'tűz', *nai* 'nap'.

39 Még palatalizálódott is: *n'*.

40 Vö.: finn *aurinko (< au + -rinko)* 'nap' , lapp *avr* (< *av* + *-r)* 'láng' , francia *jour* (< *jou* + *-r*) 'nap'.

41 A házban lévő tűzhely megnevezése is ide vezethető vissza.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

8. század körül. (TESz) A magyar *asszony* és az osszét adatok valóban összetartoznak. Két szóból álló összetételről van szó, az osszét *äx + sīn* előtagja a *kán, kagán* szónak fejleménye, az utótag (*sīn*) pedig a magy. *nő, nej* szóval rokon, vö.: *nő, nej* 'feleség, nőnemű felnőtt személy, állat nőstény egyede' jelentésű. A szót a TESz ősi örökségnek tartja az uráli korból, vö.: vog. *nī* 'asszony, nő, nőstény', osztj. *ni* 'asszony', mdE. *ńi* 'nő, feleség', szam.jur. *ńē* 'nő, asszony, fiatalasszony', tvg. *nē* 'asszony, feleség', szelk. *neä* 'nő', kam. *nē* 'asszony'. (TESz) Az idesorolt adatok helyénvalóak, azonban a szónak az uráli korból való ősi öröksége nem igazolt. A magy. *nő* és társai közös gyökerűek az osszét *sīn* utótaggal, de az altáji nyelvekben ismert adatok utótagjával is, vö.: oszm. *kadyn (ka + -dyn),* MK. *kotan (ko + -tan),* tat., kirg. *katyn (ka + -tyn),* jak. *xatyn (xa + -tyn),* mong. *xatun (xa + tun)* szavak *dyn, tan, tyn, tun* második elemével. Az osszét szó előtagja a *x, äx* pedig a *kán, kagán* szó maradéka ugyanúgy, mint az altáji nyelvekben a *ka, ko, xa* előtag. Ez azt is jelenti, hogy az oszm. *kadyn,* MK. *kotan,* tat., kirg. *katyn,* jak. *xatyn,* mong. *xatun* a magy. *asszony* alakváltozata, a *ka* előtag a *kagán*-nal, a *dyn* pedig a *nő*-vel rokon. A magyar *asszony* szóban a *–x-* az *s*-hez hasonult. A *–x-* valamikori meglétét nemcsak az osszét *äxsīn* igazolja, hanem a magyar *asszony*-ban a hosszú *–ssz-* is. Tehát az előtagok (osszét *äx,* tör. *ka, ko, xa,* mong. *xa,* magy. *asz < ax)* a *kán, kagán* szóval rokonok, közös gyökerűek, az utótagok (osszét *sīn,* tör. *tan, tun, dyn,* magy. *szony*) pedig egymással, miközben a magyar *nő, nej* és az uráliba sorolt nyelvek adatai is az alakváltozataik, a gyökerük közös. Ráadásul az *asszony* szavak ugyanazon elv, gondolkodás szerint keletkeztek, vagyis a kánnak a nőjéről van szó, aki egyrészt úrnő, másrészt férfival ellátott nő ugyanúgy, mint a hatti napistennő, de ezt jelképezi a napba öltözött Boldogasszony is.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár a magy. ***ara*** 'bizonytalan eredetű, talán ősi örökség az ugor korból (TESz) az akadémiai álláspont szerint, funkciójában rokona az *asszony* szavunknak ugyanúgy, mint a csuv. *arăm* 'feleség, férjezett asszony'. Elvileg kétféle magyarázata lehet. Az egyik szerint a törökségben is ismert *er* 'férfi' és a csuv. *ama* 'nő, anya' szó összetétele. A másik szerint a magyar *asszony* és a tör. *katun* stb. nyelvi változata, ahol az eredeti *-t-* fejleménye (*-t- > -δ- > -r-*) az *-r-*. Amennyiben az előtag (magy. **a + ra*, csuv. **a + răm*) a *kán, kagán* szavakhoz kötődne, úgy *k-* kezdetű, 'férfi' jelentésű szóval lenne dolgunk. Abban az esetben - s ez a valószínűbb - ha az előtag (magy. **ar + a,* csuv. **ar + ăm*) a magy. *er* 'férfi' és társaival rokon, az utótag a csuv. *ama* 'nő, anya' szóval van közelebbi kapcsolatban, amely végső soron etimológiailag összetartozik a tVn 'nő' jelentésű szavakkal. Ez esetben a magy. *ara,* csuv. *arăm* szókezdő mássalhangzója eltűnt, amely eredeti *t-* mássalhangzóhoz kötődik. Ez esetben csak a szó jelentésében, funkciójában azonos az *asszony* szóval és társaival, etimológailag nem. Bármelyik legyen az igaz, a magyar *asszony,* oszm. *kadyn* és társai, magy. *ara*, csuv. *arăm* jelentése ugyanaz, 'asszony' vagyis a férfi és a nő együttese. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan gondolkodás alapján született mindkét szó, mint a magy. *isten* és a hatti *Eštan*, a hettita *Ištanu / Aštanu*.

2.3. A magy. ***Kovácsné*** asszonynevet választottam a jelenség folytatására. Szerkezetileg a szó összetett: *Kovács + né*. Az előtag a *Kovács* a férjnek a neve, az utótag a *né* pedig a *nő, nej* szó egyik alakváltozata. A feleség neve, másképpen az asszonynév a férfi, azaz a férj nevéből és a *nő* szó összetételéből áll. A szó ezzel jelzi a férfi és a nő egységét, összetartozását. A szó megalkotása ugyanazon a gondolkodásmódon alapul, mint az *isten,* az *asszony* és az *ara* szó.

2.4. Makkaynál még egy istennévről olvashatunk: *Istár* 'egyformán volt férfi és női megjelenése is.' (MAKKAY 2006:62) A kutatásaink fényében ez is összetett szó: *Is + tár.* Az előtag azonos az *Isten* előtagjával, az utótag pedig a széles körben elterjedt *tengri* 'isten' és a magy. *Úr* 'Isten' szóval tartozik össze. Megjegyezzük, a *tengri*-nek van 'ég' jelentése is s mint ilyen, rokona a magy. *menny*[42] szónak.

[42] A magy. *menny* és a md. *meńel* (*meńe + -l*) viszonyában a szótövek (magy. *men-, meny-*, md. *meńe-*) tartoznak össze és külön a képzők (magy. *–ny, -nyek*, md. *–l*). A képzők jelentése 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott', hangtanilag is egymás alakváltozatai, eredetük közös. Ami a szótövet illeti, a magy. *meny-* tőnek rokona

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Az *Istár* utótagja *tár* és a *tengri,* valamint a magy. *úr* a következőképpen függnek össze nemcsak jelentésükben, hanem szerkezeti felépítésükben és hangtanilag egyaránt:

A magy. ***úr,*** *urat* a szaka *sūra* 'hatalmas, erős' szóval veti össze, a szó eredeti jelentése Harmatta szerint 'törzsfő, fejedelem' s a finn *uros* szót szintén iráni jövevényszónak tartja.

A magy. *úr,* a szaka *sūra* és a finn *uros* valóban összetartoznak. A csillaggal (*) jelzett feltételezett, rekonstruált adatokat mellőzve az *úr* szó nyelvi megfelelői *t-* szókezdővel illetőleg a *t-* fejleményeivel rendelkeznek. A magy. *úr* szóról a TESz véleménye eltérő Harmatta álláspontjától: *úr* 'a hatalom és a vagyon birtokosa, uralkodó, parancsoló, Isten, Jézus Krisztus, férj, hatalom, uralkodó erő'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *uros* 'férfi, vitéz, hős, hím, kan', *urho* 'hős, harcos', *urakka* 'kétéves hím rénszarvas'. (TESz)

A szócikk írója tévedett, amikor a finn *urakka* 'kétéves hím rénszarvas' szót is idehozta bizonyítékként. A szó nem tartozik ide, mert a magyar *iker* 'kettős' és a török nyelvi párhuzamainak rokona közelebbről, vö.: csuv. *jĕkĕr* 'iker'.

Ugyanakkor az *úr* szavunknak rokona a csuv. *tură* 'isten', jeny. *teŋri* 'ég', azerb. *tori* 'isten, ég', csag. *tengra,* ujg. *täŋri,* kirg. *teŋri* 'isten', k.kalp. *tangri,* oszm. *tanry,* jak. *tangara,* bask. *tänre,* 'isten, ég', burj.mong. *tengeri,* kalmük *tenger* 'ég', sumér *dingir* 'ég'. Vö.: perzsa *tour* 'alak, forma'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *tu + -ră, teŋ + -ri, to + -ri, teng + -ra, täŋ + -ri, tang + -ri, tan + -ry, tanga + -ra, tän + -re, tenge + -ri, tenge + -r, dingi + -r, tou + -r.*

Meg kell jegyezni, hogy a perzsában a *tour* világosan átvétel, az 'isten' jelentést nem őrzi. A szó nemcsak *–r*-t, hanem *–z*-t tartalmazó formában is megvan, vö.: sumér *dingiz* 'isten' (Labat 252. old.) A sumérban a *dingir* 'ég, csillag, isten, égből jött, égi fény' jelentésű egyaránt lehet (vö.: Labat: 35., 48-49., 252. old.), amely szintén a magy. *úr* szó családjába tartozik. Ugyanakkor az is látható, hogy az *úr* és társai kötődnek a *menny* szavunk mongol *tenger* megfelelőjéhez is. Ennek az az oka, hogy eleink szemében az uralkodó is, a hely is a forráshoz, a maghoz tartozik, akár ágnak, égnek nevezzük azt, amihez tartozik. Természetes hát, hogy a megnevezések is egybeesnek: vö.: magy. *tenger* 'víz', mong. *tenger* 'menny', jak. *tangara* 'isten, ég' stb.

A magyar *úr* és megfelelőinek az elemekre bontásánál világosan látszik a kutatásaink eredményeképpen, hogy a második elem (*-r, rV, -z*) képző s a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képzőnek az *–r* és a *–z* a kezdő mássalhangzója. Az adatokból látható, hogy ezt gyakran követi magánhangzó (vö.: *-ră, -ri, -ra,-re, -ry).* Ez utóbbiak az *–r*-hez képest teljesebb változatok. Hozzá kell tenni, hogy a *–z* képzőt tartalmazó sumér *dingiz* szó *–z*-je és az *–r* úgy függ össze, hogy az előzményük közös, mindkettő a *–δ* (interdentális zöngés spiráns) fejleménye: *δ* > 1. *r,* 2. *z.* A sumér adatok azért is fontosak, mert igazolják az *–r* és a *–z* meglétét Kr. e. több ezer évvel, legalább 2-3 ezerben már használták a mezopotámiai kutatások fényében. Ugyanakkor a sumér *úr* változat arra is utal, hogy a magyar *úr* alakja már legalább 4-5 ezer éve változatlan ejtésű.

Ami a szavak első elemét (*ú-, tu-, teŋ-, to-, teng, täŋ-, tang-, tan-, tanga-, tän-, tenge-, dingi-, tou-)* illeti, azok a magyar *tő* mint 'forrás, eredet, származás helye' jelentésű szavunkkal tartoznak össze, azoknak alakváltozatai, abszolút szótövei, azaz abszolút szógyökei. Ez azt is jelenti, hogy az *úr* és a megfelelőinek az eredeti jelentéstartalma 'tőhöz, maghoz, forráshoz tartozó' volt.

Értékes adat az *úr* családjába tartozó, a sumér *Urim* 'a fény vidéke, Napkelet' szó, amelynek a képzője *–rim* a –rV formákhoz képest is teljesebb alakot őriz. A kutatásaink fényében a *–rim*

---

nemcsak a md. *meńe-*, hanem a mong. *mengü* 'örök' és a *tenger* (*tenge-* szótő + *-r:* képző) 'ég' szó töve is. A magyarban az *–ny* fejlemény ugyanúgy, mint az *–ng-* mássalhangzó kapcsolat a mongolban, vö.: korábbi *–nk-* > 1. *–nγ-* > *-nj-* > *-n'-* (*-ny-*) 2. *–ng-*. A magy. *–ny* , *-nyek*, md. *–l* képzőnek pedig további változata a mongol *tenger –r* képzője, amelynek ugyanaz a *–δ-* az előzménye, mint a md. *–l*-nek, végső eredetük pedig a *–t*. A magy. *menny, mennyek*. md. *meńel*, mong. *tenger* közvetlen jelentése: 'hely, amely az ég mellett van, amely az éggel ellátott, hely amely az éghez tartozik'. A perzsa *minu* úgy tűnik, csak az égre vonatkozik és nem tartalmazza a magyarban, a mordvinban valamint a mongol szóban meglévő képzőt. Elmondható, hogy a magy. *menny, mennyek,* md. *meńel,* mong. *tenger* etimológiailag összetartozó szavak, ugyanakkor rokonuk a türk rovásfeliratokban szereplő *tengri,* amely a toldalékolt forma miatt lett *tengri* a *tenger*-ből (vö.: a feliratban *tengride* 'égben').

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

összetartozik a magy. *úr* szó *–r* képzőjével s a korábbi *–rink* < -rVnkV < -rVtkV stb. fejleménye. A képző előzménye önálló szó volt, ez pedig azonos az abszolút szótővel, a magy. *tő* szóval és alakváltozataival azzal a különbséggel, hogy itt nem a *tő*, hanem ennek az alakváltozata a magyar *rönk* szó van jelen. Idetartozik a magyar *rög,* továbbá a *rang, rag* stb. szó is. A 'fény vidéke, Napkelet' jelentés pedig magában hordozza a születés, a kezdet, az indulás stb. jelentést, amely végső soron szintén a maghoz, a forráshoz vezet. A mag, a forrás pedig egyben a hatalom és a vagyon is, s aki, ami ehhez tartozik, az lehet hatalmas, vagyonos, nemes és uralkodó. Az *úr* szó eredendően a vízcsepp, a forrás uralkodó, irányító tevékenységét őrzi. Eleink a vizet szentnek is tartották, ez az alapja a mai *Úr* 'isten' jelentésnek s annak, hogy az *Úr* mint Isten nemcsak uralkodó, hanem teremtő, első és egyetlen is, aki fent (mint forrásban) az égben székel.

A fentiek alapján a magyar *úr* szó nem lehet ősi örökség a finnugor korból. A fenti szavak közül a magy. ***er*** rokona a *férj* és az *ember,* valamint az *úr* szónak. Ezt támasztja alá a hangtani, a szerkezeti megfelelések mellett a magyarban a használat, vö.: *férjem, emberem, uram* stb., sőt az óiráni *arya* 'nemes, előkelő ember' adat is.

Az *Istár* a jelentését illetően abban különbözik az *Isten*-től, hogy míg az Isten eredetileg napistennő volt, az *Istár* már női vagy férfi istent egyaránt jelenthetett. Szerkezetileg ugyanúgy összetett szó, az előtagja azonos az *isten* előtagjával (*is*). A *tár* utótag a tör. *tengri* és változataival rokon, továbbá a magy. *úr* szóval tartozik össze, amelyet férfi istenhez kötnek. Ez azonban végső soron a magyarban is meglévő *tenger* 'víz' jelentésű szóhoz vezet s a víz női természetű.

3. Összegzés.

A nyelv egyik alapvető funkciója, feladata, hogy közvetítse, bemutassa a természeti és a társadalmi környezetet az ember szűrőjén keresztül, vagyis úgy, ahogyan az ember látja, gondolja az éppen aktuális tudása, gondolkodása szerint. Következésképp, a szavak keletkezésükkor az alkotó embernek az éppen akkori szintű tudását is tartalmazzák. Idővel az eredeti jelentéstartalmat megőrizve a tudás bővülésével módosulhatnak, kiegészülhetnek a jelentések, de egy nép az ősi gondolkodását sohasem veszíti el teljesen, a nyelvi funkciónak mindig a része marad. A magyar pedig - a fenti példák értelmében is - a mai napig megőrizte több ezer éves hagyományait a szavakon keresztül, sőt egészében véve a nyelvén keresztül. A nyelvi kapcsolatok felderítése pedig azt is jelzi, hogy mely nyelvek és milyen okok miatt kötődnek a magyarhoz, ha a nyelvük funkcióját vizsgáljuk. A nyelvi funkcióban tehát benne van az embernek a valósághoz való viszonya. Az *isten* szavunk nyelvi funkciójának a felismeréséhez a földrajzi névi kutatások juttattak el. Az *isten* szó legalább 4 ezer éve szinte változatlan hangalakban használatos. Természetes, hogy a magyarság a magyarok istenét a teremtőnek nevezi, s ezt megtámogatja az *isten* szónak alapul szolgált napra és nőre utaló szavak együttese. Ugyanilyen elv szerint alkották meg őseink az *asszony* és az *ara* szót, sőt más nyelvektől eltérően a magyarban a férjezett nő is ilyen szerkezetű és jelentésű nevet visel a hagyományok szerint. Ezzel az alkotási móddal hívták fel a figyelmet a teremtőre, aki minden időben csakis két fél, a férfi és a női tulajdonsággal rendelkezők együttese, egysége lehet s ez egyben az élet keletkezésének, a teremtésének és az élet fennmaradásának a feltétele.

4. Rövidítések

alt. altaji
AK. Akadémiai Kislexikon
ang. angol
azerb. azerbajdzsán
bask. baskír
burj.mong. burját mongol
csag. csagatáj
csuv. csuvas
hak. hakasz

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

i. e. időszámítás előtt
jak. jakut
jeny. jenyiszeji
kam. kamasz
Kāšγ. Kāšγari
kaz. kazak.
KB. Kutadgu Billig
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak
ko. komi
kum. kumük
lat. latin
magy. magyar
mdE. mordvin erza
MK. Mahmud Kasgari
mong. mongol
nog. nogaj
ojr. ojrot
or. orosz
oszm. oszmán
osztj. osztják
ÓT. ótörök
szam.jur. szamojéd jurák
szelk. szelkup
tat. tatár
tör. török
tuv. tuvai
türkm. türkmén
tvg. tavgi
ua. ugyanaz
ujg. ujgur
üzb. üzbég
vog. vogul
votj. votják
vö. vesd össze
zürj. zürjén

5. Források

AK Akadémiai Kislexikon Akadémiai Kiadó Budapest 1989
BAKOS 1989 BAKOS Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára Akadémiai Kiadó Budapest 1989
HADROVICS-GÁLDI 1951 - HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest
JEGOROV 1964 - JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
Labat René Labat, Manuel D'épigraphie Akkadienne (Signes, Sillabaire, Idéogrammes) Paris Imprimeire Nationale 1948.
MK. Maxmūd al-Kāšγari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a

megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.

MTsz Magyar Tájszótár

SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva

TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

6. Irodalom

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 - BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története Tankönyvkiadó Budapest.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

CZEGLÉDI 2009-2011 CZEGLÉDI Katalin Nyelvészeti Őstörténet III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2010. Megjelenés alatt.

HARMATTA 1997 HARMATTA János, Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In: Honfoglalás és nyelvészet, Honfoglalásról sok szemmel. Balassi Kiadó Budapest 1997:71-85.

MAHMUDOV 2010 MAHMUDOV Jagub Az azerbajdzsán nép etnogenezisének kérdéséhez in: "Magyarország és azerbajdzsán: A kultúrák párbeszéde". IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia (előadások, cikkek és rezümék) II. kötet (történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet) Budapest 2010:292-299

MAKKAY 2006 MAKKAY János Az Úr szava nem isten szava Budapest, 2006

MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2009 - MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009

MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2010 - MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A szkíta népek hitvilága HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest, 2010

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.4. A kommunikáció nyelvészeti aspektusai a földrajzi nevek fényében

1. Mára egyértelművé vált, hogy a földrajzi névi kutatások segítségével megismerhető az emberi kommunikáció kezdete, a tovább fejlődése s a mai állapota. Mindennek a hátterében pedig az emberi gondolkodás kialakulása, napjainkig tartó fejlődése húzódik meg, miközben több nyelvet érint. A kezdetektől fogva az ember és a természet kapcsolatának milyensége meghatározta azt a logikát, amely szerint megszületett és felépült a nyelv. E logika megismerése elvezet bennünket a kommunikáció nyelvészeti szempontú megvilágításához. Felismerhetők az ősmondatok, az abszolút szótövek és a grammatikai lexémák. (CZEGLÉDI 2006) Mindezt egy példán keresztül szemléltetem, a magyar *-val/-vel* eszköz- és társhatározó rag valamint az idegen nyelvi megfelelőinek az elemzésével.[43]

Vitathatatlan, hogy a földrajzi nevek a szókincsünk egy részét alkotják. A kutatások azt is igazolták, hogy a földrajzi nevek a nyelv szóbeli és írott forrásainak nélkülözhetetlen részét képezik. Ugyanakkor, nemcsak a hazai, de a nemzetközi kutatásokban sem kapnak a súlyának megfelelően elegendő figyelmet. Az egyes kutatók részéről talán érthető is, hiszen egy adott terület földrajzi neveinek a feldolgozása, megfejtése, más területek neveivel való kapcsolatainak a felderítése, értelmezése komplex feladatot és hosszú, több évtizedes munkát jelent, nem utolsó sorban a neveket érintő nyelvek bizonyos fokú ismeretét követeli meg a kutatótól. Mindehhez pedig nemcsak csapatmunkára, hanem alapképzésre lenne szükség, amely magát a földrajzi nevek kutatásának a módszerét is tartalmazná. Ennek a hiánya nagy veszteség mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásban, mert a nyelvek, köztük a magyar nyelv jelen állapota, története és nyelvi kapcsolatai jóval korlátozottabb mértékben és gyakran tévesen ismerhetők meg. Pedig a földrajzi nevek nemcsak megszólaltathatók, hanem beszélnek a nyelvünkről, a történelmünkről, a kultúránkról, a hagyományainkról. Jelen dolgozatban kivételesen nem hozok földrajzi névi példákat, de a vizsgálataimat a földrajzi nevek háttérismeretében végzem.

Mahmud al Kāšgarī nyelvtanát és szótárát[44]fordítva sok olyan adatra találtam, amelynek nagy része a földrajzi névi kutatásaimban egyrészt segít tovább lépni, másrészt az eddigi ismereteket, megállapításokat támogatja, igazolja. Közéjük tartozik a magyar *–val/-vel* eszköz- és társhatározórag kialakulása, viselkedése és más nyelvekkel való kapcsolata, különös tekintettel a ragos alakulataikra, pl. magy. *velem, veled, vele* stb.

Kétségtelen, hogy a jelen akadémiai tanítás szerint a grammatikai lexémáknak, így a határozóragoknak a megismerése is nehézségekbe ütközik. Az világos, hogy vannak egyelemű vagy elsődleges (primer) ragok, és vannak többelemű, összetett ragok. Az is bizonyos, hogy a *–val/-vel* ez utóbbiak közé tartozik. Megismerésének a feltétele pedig a primer ragok ismerete. A helyzet azonban úgy áll, hogy „Elsődleges ragjaink eredetéről nem sokat tudunk. Valószínűleg önálló szavakból, talán mutató névmásokból agglutinálódtak raggá.” (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:403)

A ragos alakulatok közül, pl. a *vele* címszóról a következőket olvashatjuk a TESz-ben: „Megszilárdult ragos alakulat. Szóvégi *–e, -m, -d* stb. eleme birtokos személyrag. Alapszavának, a *vel*-nek eredete, alaktani felépítése vitatott. – 1. Az alapszó maga is megszilárdult ragos alakulat: az *–l* ablativusraggal jött létre. Önállóan ki nem mutatható *ve-* előrésze valószínűleg ősi örökség a finnugor (esetleg az uráli) korból…” Példaként ’erő, ízület’ jelentésű szavakat hoz. „2. A határozószó alapja az *–l* ablatívusrag….”

2. Ami az elsődleges ragokat illeti, a megértésükhöz a földrajzi névi kutatások vezettek el, az

[43] A terjedelmi korlátokra tekintettel a téma kutatástörténete jelen dolgozatból kimarad.

[44] Mahmud al- Kāšgarī Divan Lugat at Turk c. szótárát és nyelvtanát 2008-ban a Helikon Kiadó megrendelésére fordítottam le orosz nyelvről magyarra, amelyet a Helikon Kiadó készül megjelentetni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

igazoláshoz pedig nagyban hozzájárultak az altájiba, az uráliba és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek, köztük elsősorban a szláv nyelvek, valamint a német és az angol bevonása a vizsgálatokba.

A magyar *velem, veled, vele* párhuzamai Kāšgarī-nál előfordulnak, vö.:

Kāšgarī:

manik birlā ’velem’ < *manik* < *mani* ⟵ vö.: *man* ’én’
+ *-k:* Tárgyeset ragja
+ *birlā* ’együtt’ ⟵ tör. *bir* ’egy’
+ *-lā:* képző ’valamivel való ellátottság’
< *-lak* < *-δak* < *-tak*

Ld, még: *bilā* ’együtt’ ⟵ *bi* vö.: *bir*
+ *-lä:* képző ’valamivel való ellátottság’

csuvas: *pĕrle* ’együtt’ ⟵ csuv. *pĕr* ’egy’
+ *-le:* képző ’valamivel való ellátottság’
-pala ⟵ *-pa* vö.: ’egy’
+ *-la:* képző ’valamivel való ellátottság’
-pele ⟵ *-pe* vö.: ’egy’
+ *-le:* képző ’valamivel való ellátottság’

ótörök: *birlä* ’együtt’ ⟵ ÓT. *bir* ’egy’
+ *-lä:* képző ’valamivel való ellátottság’
bilä ’együtt’ ⟵ *bi* vö.: *bir*
+ *-lä:* képző ’valamivel való ellátottság’

oszmán: *bile* ’együtt’ ⟵ *bi* vö.: *bir*
+ *-le:* képző ’valamivel való ellátottság’

ujgur: *bille* ’együtt’ ⟵ *bil* vö.: *bir*
+ *-le:* képző ’valamivel való ellátottság’

magyar: *-val* ⟵ *va*: vö. ’egy’
+ *-l*: képző ’valamivel való ellátottság’
-vel ⟵ *ve*: vö. ’egy’
+ *-l*: képző ’valamivel való ellátottság’

Az indoeurópaiba sorolt Nyugat-Európában beszélt nyelvek is ismerik a megfelelőket, pl.:
angol: *with* ’-val/-vel’ ⟵ *wi* vö.: ’egy’
+ *-th:* vö.: tör. < *-δak* < *-tak*
német: *mit* ’-val/-vel’ ⟵ *mi* vö.: ’egy’
+ *- t:* vö.: tör. < *-tak*

A képzőből az angol már csak a kezdő mássalhangzót őrzi, mégpedig a *th*-t, amely ejtése szerint interdentális zöngés spiráns (*δ*-), az a hang, amelynek az egyik közvetlen fejleménye az *l*- szerepel a magyar és a török nyelvek adataiban. A németben a képző kezdő mássalhangzójaként *t*- szerepel, amely az eredeti, kiinduló mássalhangzó.

Kāšgarī könyvében sok olyan szókapcsolat található, amelynek az egyik tagja a *bilā,* pl.:
arŋāk bilā ’újj-jal’ < *arŋāk* ’ujj ’ vö.: oszm. *parmak* ’ujj’
+ *bilā* ’együtt, -val, -vel’ ⟵ *bi* < *bir* ’egy’
+ *-lā*: képző ’valamivel való ellátottság’

A magyarban ezzel szemben *újj-jal,* azaz *ujj-val* használatos. Az *ujjval* típusú változat ma már

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

csak nyelvjárási szinten - vö.: csángó nyelvjárás – ismert. Sok esetben hasonulás is történt, a *–val/-vel v*-je hasonult az előző szó - amelyhez csatlakozik – végső mássalhangzójához, amelyet szóban és írásban egyaránt jelez a nyelvhasználat, ráadásul a ragot egybe ejtjük és írjuk azzal a szóval, amelyikre vonatkozik.

A *–val/-vel* eszköz- és társhatározó rag ragos alakulatai közül a magyar *velem, veled, vele, velünk, veletek, velük* illetve idegen nyelvi megfelelőinek a vizsgálata igen tanulságos. A *velem* szerkezeti felépítése:
magyar: *velem* < *vele* ⟵ vö.: magy. *–vel*: társhatározó rag
+ *-m*: személyrag E/1. vö.: Kašγ. *man* ’én’ személyes névmás.

A törökségben a személyes névmás még sok esetben nem alakult át személyraggá, s a személyes névmás teljes alakját használják, pl.:
man barmās man ’én nem megyek’ < *man* ⟵ *man* ’én’
+ *barmās* ⟵ *bar* ’megy’
vö.: csuvas *pyr* ’menni, utazni’
magyar *pire* ’gyere’ (állathívogató) ⟵ *pir*
+ *-e:* felszólító mód jele
+ *- mās* ’nem’
+ *man* ’én’

Ugyancsak a személyes névmást használják, pl. az angolban, a németben és a szláv nyelvekben, köztük az oroszban. Az angolnak és a németnek az a sajátossága, hogy a személyes névmást tárgyesetbe teszi ugyanúgy, mint a török, bár ez utóbbinál más a szórend. Más szóval, az angol és a német szórendje megegyezik a magyaréval, azonban az angol és a német esetében a személyes névmás nem alakult át személyraggá. Vö.:
angol: *with me* ’velem’ ⟵ *with* ’-val, -vel’
+ *me:* ld. ’én’ Tárgy esete.
német: *mit mir* ’velem’ ⟵ *mit* ’-val, -vel’
+ *mir*: tövében a *mi* ’én’

Az oroszban némileg más a helyzet, mert a ’–val/-vel’, azaz ’együtt’ jelentésben az orosz a *so (co)* ’összes, egész’ jelentésű szót használja, ráadásul elöljárószóként, amely összetartozik az ’egy’ jelentéssel, azonban nem tartalmaz ’valamivel való ellátottság’ képzőt. Ugyanakkor a szókapcsolatban a sorrend megegyezik a magyarral, az angollal és a némettel. Vö.:
orosz: *со мной* ’velem’
so mnoj ⟵ *so* ’-val/-vel’, ld. még ’összes, egész’ *sej, sego* stb.
+ *mnoj* < *mn* ⟵ vö.: tör. *man* ’én’
+ *–oj:* Eszközhatározó eset ragja

A török *man* ’én’ eredeti jelentése ’mag’, összetartozik a magyar *maga* névmással. Igy lehet a magy. *velem* szinonímája a *magammal.* Ugyanakkor a *magammal* szó felépítésének rendje megegyezik a törökével, vö.:
magammal ⟵ *magam* < *maga*
+ *-m:* személyrag E/1.
+ *-mal* < *-val (-v* > *-m* hasonulás történt)

A magyarban a nyomatékosság kedvéért használatos a *velem együtt* forma, ahol *–val/-vel* értelemben az *együtt* szó szerepel.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ami a *velem* szót - az eszköz- és társhatározó rag ragos alakulatát - illeti, a TESz tévedett. Az alapszónak, a *–val/-vel*-nek az *–l*-je nem lehet ablativusz rag. Az előrésze a *ve-* pedig nem lehet ősi örökség sem a finnugor, sem az uráli korból. Az 'erő, izület' jelentésű szavakhoz sincs semmi köze.

A grammatikai lexémák egy része – esetünkben a *–val/-vel* önmagában is képzett szó, ezért nem primer toldalék - részint olyan önálló szavakból agglutinálódhattak raggá, amelyek maguk is lehetnek abszolút és relatív szótövek, s hogy melyek ezek az önálló szavak, a földrajzi névi kutatásokból megtudhatjuk.

A fent szereplő *–m* birtokos személyjel eredete azonos a személyragéval, olyan személyes névmási eredetű, amely névmásnak a kapcsolatai az ázsiai gyökerekig, a szkíta-hun nyelvekig vezetnek. A német és az angol egyezéseknek is az ázsiai gyökérből való származás a magyarázata.

A *–vel* határozórag *ve-* része valóban nem mutatható ki önállóan, mert a hangalaki változás ez esetben a szónak nem a különálló életében történt. A finnugor kori esetleg az uráli kori eredeztetés feltételezése többszörösen megalapozatlan ugyanúgy, mint az 'erő és az ízület' jelentésű szavaknak a határozórag alapjaként való feltételezése. A megoldáshoz másik út vezet.

Számunkra különösen fontos a magyar nyelv régi, valós kapcsolatainak a megismerése, amelyhez – s ezt a fentiek is igazolják - a földrajzi nevek és több nyelv együttes vizsgálata segít hozzá. Ennek fényében a magyar *velem* és társai olyan ragos alakulatok, amelyeknek alapjául a magyar *–vel* társhatározó rag szolgált s hozzá a személyes névmási eredetű személyrag *m-* járult. A törökségben a 'velem' jelentésű kifejezésnek a szerkezete részben megegyezik a magyar *magammal* szó szerkezetével, eltér azonban a magyar *velem* szerkezetétől. Meg kell jegyezni, hogy a tárgyeset feltételezése (vö.: Kāšgarī) – miután más szavak esetében nem használnak tárgyeset ragot – nem szükségszerű, mert a *manik* lehet a *man* régibb, teljesebb formája is, amelyet a ragozott alakok is igazolnak. Más szavak esetében ismert a magyarral egyező szerkezet is.

Ami a részleteket, a kifejezést felépítő elemeket illeti, az 'én' jelentésű szavak valamennyi említett nyelvben közös gyökerűek. A *–val/-vel* eredeti jelentése pedig 'együtt', amely az 'egy' számnév és a 'valamivel való ellátottság' jelentésű képző valamely alakváltozatának összetételéből áll. Figyelemre méltó, hogy a magyar *–val /-vel* hangtanilag a csuvas *–pala / -pele* változathoz áll legközelebb. Ez azt is jelenti, hogy hangtani oldalról a szókezdőt illetően az előzmény olyan közös gyökerű *w-*, amelyből egyik irányban *v-,* a másik irányban *b-* lett. A csuvasban a *p-* keletkezhetett a *b-* zöngétlenedésével is. Bár az ótörök és Kāšgarī nyelve nem használja mindkét – veláris és palatális – hangrendű formát, de ismeri az *–r*-t tartalmazó (vö.: *birla, birle)* és az *-r-* nélküli alakot is (vö.: *bila, bile*). Kāšgarī a hosszú *–ā* (vö.: *bilā)* magánhangzóval azt is jelzi, hogy a képző egy teljesebb alakból egyszerűsödött a használat során, vö.: *-l < -lā < -lak / -lan < -lank.* Továbbmenve, a magyar nyelv őrzi a grammatikai lexémának az eredeti szókezdőjét, a *t*-t is az *együtt* szóban: *-l < -δ < -t.* Az *–l* közvetlen előzménye olyan interdentális zöngés spiráns, amely a *t*-ből keletkezhetett akár a zöngés *–d*-n keresztül, vö.: ko. *din* 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott' jelentésű toldalék; de keletkezhetett akár olyan fél zöngés *D*-ből is, amely a csuvasban ma is használatos.

3. Összegzés

A fenti adatok az eddigiektől eltérően láttatják velünk a szótöveket, beleértve az abszolút és a relatív szótöveket, a toldalékok szerkezeti felépítését, eredetét és a nyelvi kapcsolatokat. Arról is szólnak, hogy a primer ragok eredete megismerhető s ha a kutatás jó irányban halad, egyre többet megtudhatunk róluk. Sajnos, a jelen elfogadott akadémiai tanítás valóban nem sokat tud az elsődleges ragjaink eredetéről. A TESz álláspontja rendre elfogadhatatlan. Nemcsak valószínűleg, hanem bizonyosan önálló szavakból keletkeztek. Az a feltevés, hogy mutató névmásokból agglutinálódtak raggá, nem állja meg a helyét.

A földrajzi nevekhez pedig mindezeknek közük van egyrészt azért, mert ott is előfordulnak a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

fenti lexémák. A kommunikáció nyelvészeti aspektusait egy nyelvben alapvetően határozzák meg az adott nyelvet használó népnek a valósághoz, a természethez fűződő kapcsolatai, az ember és a természet viszonyáról szóló gondolkodásmódja. Ez a gondolkodásmód pedig arra épül, hogy az ember életében a vízforrás alapvetően meghatározó. A helyek elnevezéseiben rendszerint előfordul a forrás neve. Értelmezésük szerint a vízforrás nemcsak a folyónak, hanem egyben az életnek a forrása, ugyanilyen a mag, a mony, a szem stb., sőt az anya s ez mind jelenti az egyet, az elsőt, a teljeset, az egészet s alapul szolgált számos elnevezésnek valamilyen hasonlóság alapján. Ugyanakkor a grammatikai lexémáknak is az alapja. Erről részletesen azonban A földrajzi nevek, avagy a szkíta-hun nyelvek alaktana c. megjelenés alatt álló 3-4. kötetben olvashatunk.

4. Rövidítések

csuv. csuvas
E/1. Egyes szám első személy
ko. komi
Ld. Lásd
magy. magyar
ÓT. ótörök
pl. például
tör. török
vö.: vesd össze

5. Források, irodalom

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 - BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története, Tankönyvkiadó, Budapest

CZEGLÉDI 2006 A szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Kiadó Budapest 2006.

CZEGLÉDI 2006 A szkíta-hun nyelv ősmondatai Farkas Lőrinc Imre Kiadó Budapest 2006.

CZEGLÉDI 2009 A szkíta-hun nyelvek alaktana (megjelenés alatt)

JEGOROV 1964 JEGOROV, V.G. 1964. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazüka Csebokszari

Kāsgarī Mahmūd al- Kāsgarī: Dīvān Lugāt at-Turk R.B. Szulejmenov Keletkutató Intézet Oktatási és Tudományos Minisztérium Kazah Köztársaság. Fordította és az előszót írta Z.-A. Auezova, a szómutatót írta R. Ermers. Almati „Dajk Press" 2005. Oroszból fordította Czeglédi Katalin 2008 (megjelenés alatt)

LÁSZLÓ 1999 LÁSZLÓ Gyula Múltunkról utódainknak Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.

TESz A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1-3. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.5. Nyelvhasználat és nyelvi eredet a földrajzi nevekben[45]

„Lassan általánossá kezd válni az a felismerés, hogy a mai nyelvcsaládok ősei a jégkorok végén már kialakultak, s ekként a legősibb szórétegek ilyen távoli idők életéről vallanak…Szavaink … évtízezrek múltját őrzik, s ekként egykori művelődésünk legbecsesebb emlékei.” (LÁSZLÓ 1999:7-22)

1. Bevezetés.

Az első földrajzi nevek több ezer évvel ezelőtt keletkezhettek. A szóbeli és az írásbeli nyelvhasználat közel egyidős lehet. A földrajzi helyek elnevezése a mai napig is tart, ugyanakkor a már névvel bíró helynek legtöbbször nem adtak új nevet, hanem egy későbbi korban vagy ugyanaz – az első névadó - a nép használta, vagy annak az utóda, utódai. Olykor a területre idegenből jött nép vette át a már meglévő nevet, amelyet a saját nyelvéhez igazított. Ez azt is jelenti, hogy vagy változatlanul, vagy csak némi változtatással, gyakran kiegészítve használja az új lakó a nevet. Előfordult, hogy új nevet adtak a helynek, így legalább két változat, többnyelvű lakosság esetében több változat van forgalomban. Ezeknek a neveknek a nyelvi eredete lehet ugyanaz vagy különböző. A nyelvi használat figyelembe vétele segít a nyelvi eredet helyes magyarázatában, ugyanakkor a nevek etimológiájának az elkészítése a földrajzi nevek komplex megközelítését illetve feldolgozását is igényli.

Jelen dolgozatban néhány egytagú, egyszerű, toldalékolatlan és toldalékolt szóból álló földrajzi néven keresztül mutatok be a nyelvhasználat és a nyelvi eredet kérdései közül néhányat.

2. Egyszerű szóból álló földrajzi nevek:

Az idetartozó földrajzi nevek közül mindössze három tőtípusra, a tVk(V), tVn(V) és a tVnkV) változatokra hozok példákat.

2.1. tVk(V) hangtani felépítésűek:

Akkolo f. TB.21.: bask. *Akkolo* or. *Akkolo* Zil., az or. ***Tok*** jobboldali mellékfolyója. < or. *Tok* ²⁄₄ ⁹⁄₈ nem or. *Tok* ²⁄₄ ⁹⁄₈ vö.: csuv. ***tăk*** 'önteni, kiönteni', MK., ujg., kirg., kazak, azerb., alt., hak., tuv., kum., k.kalp. *tök,* üzb. tuk, tat., bask. *tük*, AFT, oszm, türkm. *dök,* jak. *tox* 'önteni, kiönteni, kiszórni'. (JEGOROV 1964), or. ***tok*** ’1. folyam, folyó’ < **tekti* (ld. *teč’*)(SIS, HADROVICS-GÁLDI 1951). < **tekti* ²⁄₄ ⁹⁄₈ *tek* + *-ti:* főnévi igenév képző.

Az orosz *tok* szónak további jelentései vannak, amelyeknek számbavétele hozzásegít a névnek alapul szolgáló szó megválasztásához. Vö. még orosz ***tok*** ’szérű, szérűskert’ < ’folyam, folyás’ > ’futás[46]’ > ’a ló mozgása az őrlés idején’ > ’hely, ahol őrölnek a ló segítségével’ (SIS), ***tok***: hangutánzó szó (vadászkifejezés) *tok-tok* (SIS), ***tok*** ’dürgés, párzás (helye)’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

Az oroszban vannak képzett szavak, amelyeknek a töve összetartozik valamilyen jelentésszálon a *Tok* folyónevünkkel, pl.: ***tokovat’*** ’dürög, párzik (fajdkakas)’ (SIS) < *tok* ’ or. *–ova-:* folyamatos igeképző + *-t’*: főnévi igenévképző), ***tókar’*** ’esztergályos’, ²⁄₄ ⁹⁄₈ *tok-* + *-ar’*: képző. (SIS) < *toka* + *-r’*:[47] foglalkozásnév képző, ***tkat’*** ’sző’ (SIS) < *tka* + *-t’:* főnévi igenévképző, ***tkan’*** ’szövet’ (SIS) < *tka* + *-n’*: képző, ***tkač*** ’takács, szövőmunkás’ (SIS) < *tka* + *-č*[48]: foglalkozásnév képző, ***tknut’***

---

45 A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből kiindulva végeztem ilyen vizsgálatokat.

46 A szónak egyik alakváltozata, fejleménye az or. *beg* ’futás’ szó, vö.: or. *bégat’* ’futni’, ld. még litván *begti* ’futni’, lett *bēgt* ’futni’, hindi, bengáli *bhāg* ’futni’…(SIS) < vö.: or. *bégat’* ²⁄₄ ⁹⁄₈ *bega* + *-ti*: főnévi igenévképző.

47 Több szóban és nyelvben is ismert, vö.: magy. *tanár,* ang. *teacher* ’ua.’. A rendszer azt igazolja, hogy ezek a képzők nem magánhangzó kezdetűek.

48 A *–cs* mint nomen agentis képző ismert a magyarban a *takács* (< *taká* + *-cs*) ’szövőmunkás’ közszóban és a *Takács* családnévben, de további szavakban is, pl.: *ács, álcs*, amelyeknek a párhuzamai kimutathatók a török nyelvekben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’beleszúr, beledöf, beledug’ (SIS) < *tk* + *-n*(*u*): képző + *-t*’: főnévi igenévképző.

Az első kérdés, vajon milyen szálon kapcsolódhatnak ezek a szavak a *Tok* folyónévhez. Miután a kutatásaim eredményeképpen kiderült, hogy az emberi nyelv legelső megnevezése az élet legelső és legfontosabb feltételére, a vízre vonatkozhatott, természetes, ha a víz eredeti komplex jelentéstartalmából indulunk ki a szókincs vizsgálatakor. E jelentéstartalom kezdetben magában foglalta a víz összes tulajdonságát. Idővel az egyes tulajdonságok önálló életre keltek, és a természeti valamint a társadalmi környezet hasonló lényeges tulajdonságú elemeire rátapadtak s a továbbiakban már ezek is viselték az elnevezést. Igy a fenti szavak közös gyökérből való származtatása a hangtani és alaktani igazolás mellett érthetővé válik.

Éppen a szótő (tVk) ősiségére tekintettel, a végső eredetnek a megállapításához szélesebb körű vizsgálatokra van szükség. Nem fogadható el, felülvizsgálatra szorulnak mind a SIS, mind a TESz megállapításai számos esetben. Így pl. az orosz *tkač* elemeire bontásával nem értek egyet, továbbá azzal sem, hogy a magyar *takács* szláv eredetű. Szemmel láthatóan már azt sem vették figyelembe a szócikk írói, hogy a *–č:* nomen agentis képző a szláv nyelvekben nem lehet eredeti, hanem csak átvétel. Sőt, a nyelvi rendszer szerint a szótő sem. A szláv nyelvek fejlődéstörténetéről tanúskodik ugyanakkor számos példa, köztük, pl. az orosz már nem ejti a szó tövében eredetileg megvolt magánhangzót. Ennek a jelenségnek a magyarázatát csak akkor találjuk meg, ha a szubsztrátum nyelvi jelenségeket tartalmazó neveket és a szláv nyelvi használatú formákat összehasonlító vizsgálatnak vetjük alá.

Továbbá az is látható, hogy a *Tok* folyónévvel összetartozó szavak illetve szótövek Eurázsia-szerte ismertek. A név illetve a neki alapul szolgált közszó megtalálásához, megfejtéséhez figyelembe kell venni ezt a tényt is mindamellett, hogy minden egyes név tartalmaz egyedi jellemzőket is. Ehhez pedig további adatok vizsgálata szükséges. Az egyértelmű, hogy a fenti *Tok* folyónév illetőleg a közszók töve szorosan összetartozik, közös gyökerű. Ezen a ponton azonban nem állhatunk meg akkor, amikor keressük a *Tok* folyónévnek alapul szolgált szót. Az a tény, hogy a folyónév ma az orosz nyelv használatában ismert az adataink szerint, korántsem jelenti azt, hogy a folyót az orosz nyelvet beszélők nevezték el, s a szót a saját maguk teremtette saját nyelvükből vették.

Ahhoz, hogy minél közelebb jussunk az igazsághoz, számolni kell azzal a tudományos állásfoglalással, hogy az ősszláv nyelv az i.sz. 400-as években alakult ki valahol Kelet-Európában, a mai ukrán területen. A jelen ismeretek szerint északnyugati irányból jött ide egy nép, népcsoport, amelyik ezen a szubsztrátum területen vált szlávvá. Ez azt is jelenti, hogy a szlávok kultúrájukban, nyelvükben egy Nyugat-Európa felől Északra vonuló, majd onnan déli, dél-keleti irányba vándorló nép a kultúrájában, nyelvében az egyik szálat hozta, a másik szálat pedig a helyi lakosoktól vette át, tehát ez utóbbi szál szubsztrátum eredetű. A kérdésekre a válasz megtalálását nehezíti az a tény, hogy a két szál olykor láthatóan közös gyökerű. Ez azt is jelenti, hogy a szláv nyelvek kulcsfontosságú, ha úgy tetszik, közvetítő, egyben megőrző szerepet töltenek be sok esetben. Mindenesetre a szláv nyelveknek az egyik keleti csoportja az orosz, amely az Urál nyugati oldalához közel eső részekre viszonylag igen későn jutott el.

Segít a kutatásban az is, hogy a fenti neveknek vannak földrajzi névi párhuzamai, amelyek hangtanilag a *Tok* alakváltozatai, közszói jelentésükben összetartoznak, közös gyökerűek. Ahhoz azonban, hogy a névadó nép nyelvét megállapítsuk, azaz, a név nyelvi eredetét megfejtsük, mind a tulajdonnévi, mind a közszói párhuzamokat számba kell venni. Ez a munka pedig azért is fontos, mert olyan szótővel, tőszóval, gyökszóval van dolgunk, amely igen régen, a nyelv születése idején, a nyelv kialakulásának korai szakaszában keletkezhetett. Vö. még:

Täkä h. TB.151.: bask. *Täkä* or. *Takino* Mečetl., falu neve, vö.: bask. *Täkä* személynév. < bask. *Täkä* 2 4 9 8 bask. *Täkä* személynév, or. *Takino* < *Taka* (2 4 9 8 1. szubsztrátum eredetű név 2. bask. *Täkä)* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Elvileg az orosz *Taka* forma lehet a baskír *Täkä* átvétele hanghelyettesítéssel, de lehet egy *Taka* átvétele valamely más nyelvi használatból. E részletkérdést helyi vizsgálatokkal tisztázni lehet,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

azonban az eredmény az alakváltozatok összetartozását nem kérdőjelezheti meg. Ugyanakkor további változatok segítik vagy akadályozzák a kutatást, olyanok, amelyekben vagy a *–k-,* vagy a *-t-* valamilyen fejleménye szerepel, pl.:
Tübä h. TB.147.: bask. *Tübä*[49] or. *Tubinskij* Bajm., falu neve. < bask. *Tübä* 2 4 9 8 bask. *tübä* 'halom, domb', or. *Tubinskij* < *Tuba* (2 4 9 8 1. bask. *Tübä* 2. nem or. *Tuba,* 3. bask. *tübä*[50] 'felső', *tübän* 'alsó', *tübänge*[51] 'alsó'*)* + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij:* melléknévképző.
Tübä h. TB.147.: bask. *Tübä* or. *T'uba* Nuriman., falu neve. < bask. *Tübä* 2 4 9 8 bask. *tübä* 'halom, domb', or. *T'uba* 2 4 9 8 bask. *Tübä.*

A *–k-* > *-γ-* > *-w-* > *-b-* és a *-t-* > *-δ-* > *-w-* > *-b-* változásra számos példa található a földrajzi nevek között. (CZEGLÉDI 2006) A széleskörű vizsgálatok azt igazolják, hogy a *Tübä* esetében a *-b-* az eredeti *-t-* fejleménye s összetartozik a magy. *domb* szóval is. Ugyanakkor a fenti nevekkel kapcsolatos számos, a magyarban ismert családnév is, pl.:

2.1.1. Családnevek:
Magyar[52]:
Tákai csn. 2 4 9 8 magy. *Tákó* hn. Győr m. + *-i*: melléknévképző', ***Tege, Teke*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tege, Teke* világi személynév, ***Tekei*** csn. 2 4 9 8 magy. *Teke* hn. Kolozs m. + *-i*: melléknévképző', ***Teki*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tek* hn. Bács m. + *-i*: melléknévképző', ***Tik*** ld. ***Tyúk*** csn. 2 4 9 8 magy. *tyúk, tik* 'egy fajta háziszárnyas', …régen 'tyúk is, kakas is', ***Tok*** csn. 2 4 9 8 magy. *tok* 'porcos vázú, íváskor a folyókba vándorló tengeri hal', ***Toka*** csn. 2 4 9 8 magy. *Toka, Tuka* világi személynév, ***Tök*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tök* világi személynév, ***Tőke*** csn. 2 4 9 8 magy. *tőke* 'fatörzs, tuskó, szőlőtőke', ***Töki*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tök* hn. Pest m. + *-i*: melléknévképző', ***Tőki*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tők* hn. Doboka m. + *-i*: melléknévképző', ***Tökő*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tökő* világi szn., ***Tuba*** csn. 2 4 9 8 magy. *tuba* 1. 'galamb', 2. 'trombita, kürt', ***Duka*** csn. 2 4 9 8 magy. *Duka* világi szn., ***Dukai*** csn. 2 4 9 8 magy. *Duka* hn. Pest, Vas m. + *-i*: melléknévképző', ***Takács*** csn. 2 4 9 8 magy. *takács* 'szövéssel foglalkozó iparos'. (KÁZMÉR 1993) < *Taká*[53] + *-cs*: foglalkozásnév képző.

A családnevek érdekessége, hogy egyik részüket tulajdonnévi (világi személynévi vagy helynévi), másik részüket közszói eredetűnek tartják. Az alapul szolgáló nevek, szavak megválasztása nem minden esetben helyeselhető, amelyet a széleskörű vizsgálataim támasztanak alá. A választék jóval bővebb, mint amennyit a cikkírók figyelembe vettek. Az idetartozó közszók közül a megfelelőt csak sokrétű, sok szempontú tanulmányozás után választhatjuk ki. Ehhez pedig nem nélkülözhetjük a közszói példákat az altáji, uráli és az indoeurópai családba sorolt nyelvekből, és külön a magyar nyelvből, amelyek kötődnek a víznévhez annak számos tulajdonsága révén, köztük a víz hangja, alakja, mozgása, munkája, tevékenysége, funkciója, minősége, hiánya stb. alapján. Ezért azokat a nyelvi előfordulás mellett jelentésük szerint is csoportosítottam, pl.:

2.1.2. Közszók a magyar nyelvben:
2.1.2.1. Hangutánzó:
***tik-tak*:** 'az óra ketyegése'. Német eredetű, vö.: ném. *Ticktack*, 'az óra ketyegése', hangutánzó szó….or. *tik-ták* 'kegyegés'. (TESz)
tikog 'fuldokolva köhög, (kutya) csahol, vihog, zokog'. Hangutánzó eredetű…(TESz)
2.1.2.2. Alak, forma:
tok '2. burok, tartó, 2. porcos vázú, íváskor a folyókba vándorló tengeri hal, stb.' Ismeretlen eredetű. …Vö.: ószerb. (TESz)

---
[49] Vö.. magy. 1. *domb* 2. *tő, töv-, tőke, tönk, tönkő.*
[50] A szóval összetartozik az ang. *top* 'felső'.
[51] Vö.: magy. *topánka* 'kis cipő, női cipő'.
[52] Személynevek ismertek más nyelvekben is, pl. bask. *Täkä* stb.
[53] Csak a szótő (*Taká*) tartozik össze a fenti tulajdonnevekkel.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

téka ’az a hely, ahol tartanak valamit, az, amiben tartanak valamit, láda, fiók, szekrény, stb. ’ Latin eredetű, vö.: lat. *theca* ’borító, tok, hüvely’, …ol. *teca* ’tok’. (TESz)
teke ’gömb, golyó’…Bizonytalan eredetű. (TESz)
toka ’az álla alatt kidomborodó vagy lelógó zsírpárna, tyúkfélék áll alatt levő bőrredője, alsó taréj’. Szláv eredetű, vö.: óe. szláv *tukъ* ’háj’, blg. *tuk* ’zsír’, zsírcsepp (a levesen) …cseh, szlk., or. *tuk* ’zsír, háj’ (TESz)
tök ’kúszó indájú, tölcséres virágú növény, ill. ennek termése, herezacskó herével együtt, , ostoba, tökkelütött ember, a magyar és a német kártya egyik színe’…Szláv, közelebbről déli szláv eredetű, vö.: blg. *tikva* ’tök, mint növény, tökfej, tökfilkó, buta ember’, …szln. *tíkva* ’tök, mint növény’, , cseh *tykev* ’ua.’…or. *tykva* ’tök, mint növény’ . (TESz)
dikó ’kezdetleges ágyféle’. Ismeretlen eredetű. (TESz)
dóka ’rövid, dolmányszerű meleg kabát, egybeszabott kislány- vagy meleg ruha’. Ismeretlen eredetű szócsalád. Vö.: lat. *toga* ’lepelszerű, vállra vetett lepelszerű ruha’. (TESz)
dákó ’a biliárdgolyó lökésére használt rúd, hímvessző’. Ausztriai német eredetű. (TESz)

Eleink gondolkodásában a víz lakóhelye a mélyedés, gödör, árok, meder – ez esetben a *tok* - ellentettje a dudor (vö.: ÓT. *tog* ’hegy’) összetartoznak, elnevezésük is rokon. A *dikó* nemcsak a víznek, másnak is lehet az ágya. Az alak és funkció kapcsán másra is rátapadt ez a szó. Vannak szavak, amelyek ugyanabban a nyelvben több jelentést is megőriztek az eredeti komplex jelentéstartalomból, ezért azokra tekintettel kell lenni a vizsgálat folyamán. A ’burok, tartó’ jelentésű *tok* eleinte a víz tartójára, a gödörre vonatkozott. Ugyanakkor a hal a vándorlás és a termékenyítéssel kapcsolatos tevékenysége kapcsán kaphatta meg a *tok* elnevezést. A *dákó* mint rúd eredendően nem más mint valamilyen növényi szár, ez pedig a folyó mintájára nőtt, alakult ki őseink gondolkodása szerint. Kialakulásában, formájában és funkciójában köze van a megtermékenyítésben részt vevő szervhez, - hasonlóan működik a biliárdgolyó lökésére használt rúd is - ezért az elnevezést megkapta.

A *dóka* és a *tóga* alakja, formája révén tartozik össze.

2.1.2.3. Minőség, azaz teljesség vagy hiány:
tök- vö.: *tökrészeg, tökjózan, tökmindegy*…(TESz) < Vö.: *tökéletes*. A *tök* jelentése ’teljes, egész’ lehetett.
tőke ’kivágott fa törzse, különféle munkafolyamatok végzéséhez használatos tuskó, szőlőtőke, növényeknek a föld alatti része, tő, méhkas, faragatlan, durva ember, szótő, pénzalap, kamatozó pénzösszeg, vagyon, (kisebb) állatcsoport, tömeg, kapitalizmus, tőkésréce’.
Származékszó. (TESz)
tönk ’fatörzs egy darabja, fatuskó, a gomba szára, növényszár, törzs, csőd, anyagi összeomlás, bukás, alap’, *tönkő, tünke, tönke, tenkö, tünkő, tőke, tuskó*. A szócsalád tagja fejlemények. (TESz)
tökél ’megtesz, végrehajt, megerősít, teljessé, egésszé, éppé tesz, meggyógyít, (idő) betelik, elmúlik, elhatároz, késztet, buzdít, kínoz’…A szócsalád tagjai származékszavak. (TESz)

Minthogy a teljesség sűrítve a forrásban, a magban, az alapban, a kiindulási formában található meg, ezért az nemcsak tökéletes, hanem alapja is mindeneknek. Nemcsak a földrajzi nevekben, hanem a közszókban is gyakori a belőle képzett forma. Semmi nem igazolja azt, hogy a toldalékolt alakokból elvonással keletkezett a tőszó, pl. a *tök* forma a *tökélyből* vagy a *tökéletesből,* mint ahogyan a TESz állítja.
tikkad ’ember, állat szomjúságtól ellankad, elfárad’, csillapul, alábbhagy, (növény) szárazságtól, hőségtől kipusztul, kiég, fullad’. Hangutánzó eredetű…. (TESz)

Miközben a víz – különös tekintettel a forrásvízre – az erőt, egészséget, a gyógyulást, az életben maradást stb. nyújtja, víz hiánya fáradtsághoz, pusztuláshoz vezet. (vö.: CZEGLÉDI 2004)

2.1.2.4. Cselekvés:

A víz munkájával – miközben a medrét alakítja – sokféle tevékenység jár együtt. A földet szúrja,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

vágja, löki, nyomja, ugyanakkor tömi, bedugja a vájt üregeket. Ez a tevékenység egyrészt a termékenység körébe tartozó nemzésre is jellemző,[54]másrészt utal arra, hogyan szövődik, alakul az élet (növényé, állaté, emberé) és hogyan jönnek létre bizonyos készítmények (anyag, szövet) a folyó mintájára, pl. a *tű* segítségével. Az eszköznek és a cselekvésnek első lépésben ugyanaz volt a neve, amelyet ma is őriznek a nomen-verbumok. Nem véletlen, hogy ilyen jelentésben is fennmaradtak a szavak toldalékolatlan formában, pl.:
tövik 'belesüpped, beletapad, belerögződik, beleszúródik, belefúródik, behatol, rögzít, bevés, szúr'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *täγ-,...taγ-* 'szúr, lök, nyom', *taγi* 'töm, dug',…votj. *tuj-, tüj-* 'dug, bedug, betol'…(TESz)
dug 'valamibe, valaminek a belsejébe tesz, titokban ad, (állatot) töm'…Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: …finn *tunkea* 'nyom, benyom, nyomul, hatol', észt *tungima* 'ua.'. (TESz)
Toldalékoltan, pl.:
tőked 'akad, ütközik valamibe, fúródik valamibe, beleköt valamibe, tűz, süt (a nap)', *tőkeszt* 'fúr, szúr, akaszt, valamibe'. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk a *tövik* igével azonos. (TESz)
takács 'szövéssel foglalkozó iparos szövőmunkás'. Szláv eredetű, vö.: blg. *tъkáč,.. takač,* szln. *tkáč*, szlk. *tkáč*, or. *tkač* 'szövőmunkás, takács'. (TESz)

2.1.3. Közszói párhuzamok az uráli nyelvekben:
A uráli, altáji és indoeurópai nyelvekhez sorolt nyelvekben ez a csoportosítás ugyanígy elvégezhető. Vö.:

2.1.3.1. Finn:
taka 'mög, hátulsó rész v. tér, valami mögött való tér, hátulsó', ***tikka*** 'karó, rúd, pózna', ***tokka*** 'csomó, nyaláb, köteg, csomag', ***tukko*** 'nyaláb, köteg, csomó', ***tukka*** 'üstök, haj', ***teke-*** 'tenni, csinálni, készíteni', ***teko*** 'csinálás, készítés, tevés, tett, tétemény', ***tikkaa-, tikata*** 'kötni (harisnyát), hímezni, hímet varrni, kivarrni', ***tukkee-, …tuketa*** 'bedugni, betömni', ***tukko-, tukota, tukki-*** 'bedugni, betömni', ***tykki-, tykkä-*** 'kopogni, dobogni', ***tökkää-, tökätä-*** 'lökni, taszítani, döfni, tömni'. (SZINNYEI 1884)

2.1.3.2. Komi:
tak 'erős', man. *tāk* 'erős', ***tug*** 'ecset, fürt, bojt, rojt, vége, teteje, felsőrésze, vége valaminek', vö.: finn *tünkä* 'vég, gyökérke', szamojéd *dagge*?, man. *toŋga* 'pata', magy. *tag* 'testrész'. (LYTKIN – GULJAJEV 1999)

2.1.3.3. Udmurt:
taka, taga 'kos', ***tug*** 'bojt, rojt' (MUNKÁCSI 1990)
Az uráli nyelvekben ismert – névszók és igék - tőszavak illetve a képzetteknek a tövei különböző jelentésszálakon kapcsolódnak egymáshoz.[55]

2.1.4. Közszói párhuzamok az altáji nyelvekben:
2.1.4.1. Csuvas:
taka[56] 'kos, ürü', …MK., *täkä,* kirg., kazah, k.kalp., nog., kum. *teke* 'bakkecske', ojr. *teke* 'kő

[54] Eleink gondolkodásában, pl. a Nap sugara is megtermékenyítő szerepet játszott, játszik, amikor a jeget, havat megolvasztja. Ennek következtében a víz hatalmasra duzzad, dagad, mígnem egyszer csak telítődik, kifakad, kiszakad valahol és elindul a víz, hengerülve fut, folyóvá válik. Ez maga a születés. Állóvízből - amelyre többek között jellemző a csend, a nyugalom is – folyó, azaz csörgő, élő víz lett. A hegy is hasonló okok miatt vált dudorrá. Nem véletlen, hogy vannak kultúrák, ahol a hegy olyan, mint az áldott állapotban lévő anya s a megtermékenyítő a Nap. A Föld tehát női, a Nap férfi természetű.
[55] Részletes bemutatására másutt kerítek sort.
[56] Vö.: magy. *bak* 'kos, bizonyos állatok hímje, kecskebak, egy fajta állvány, gúzs, hurok, egy fajta tornaszer'. (TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

bak(kecske), tuv. *dege* ’vad bakkecske,…mong. *tex* ’vad, hegyi kecske’, burj.mong. *texe,* kalm. *tek* ’bakkecske’. (JEGOROV 1964)
tăk ’önteni, kiönteni’, MK., ujg., kirg., kazah, azerb., alt., hakasz, tuv., kum., k.kalp., *tök*, üzb. *tuk,* tat., bask. *tük*, oszm., türkm. *dök*, jak. *tox* ’önteni, kiönteni’. (JEGOROV 1964)
těk ’madártoll, háziállatok szőre, szőr a testen’, …ojr., hakasz *tűk* ’szőr’, kirg., kazah *tűk* ’szőr a testen’, ujg. *tűk* ’szőr, pehely[57]’, üzb. *tuk* ’haj, pehely’, jak. *tűű* ’pehely’, tuv. *dűk* ’szőr’, tuv., hakasz *čűg* ’madártoll’. (JEGOROV 1964)
těk ’csendesen, zajtalanul, nyugodtan, békésen’, MK *dik*, …XII-XII. sz. *täk*, MNX, kirg., oszm. *tek*, üzb. *tuk, tok* ’csendesen, nyugodtan, békésen’, türkm. *dek* ’csendes, békés, csendesen, békésen’, tat. *tik: tik tor*! ’hallgass’, *tik utyr* ’ülj békésen’, bask. *tik* ’nyugodtan’, MNX *tek* ’mozdulatlanul’. (JEGOROV 1964)
těk ’érinteni, megfogni, hozzányúlni, zavarni, nyugtalanítani, megindítani, megragadni, lökdösni, bökdösni, taszítani, biztatni, serkenteni, bujtatni, bujtogatni, felöklelni, bökni, döfni’, ujg. *teg*, türkm., oszm. *deg*, üzb. *teg*, alt., kazah *tij*, MNX *tek*, bask. *tej* ’érinteni, megérinteni’, bask. *töke* ’felöklelni, bökni, döfni’, vö.: mar. *tűk(aš)* ’érinteni, megindítani, felöklelni…’, *tűkö*[58] ’szarv’. (JEGOROV 1964)

A török nyelvi adatok sok más mellett arra is figyelmeztetnek, hogy nélkülük számos orosz szó etimológiája nem írható meg. A török orosz nyelvi kapcsolatok vizsgálata derített fényt arra, pl. hogy az or. *tixij* ’csendes’ szó előzménye a tat. *tik* volt. A csuvasban is vannak szavak, ahol a *–k* már tovább változott fejleménye található, ám vannak török nyelvek, amelyekben a *–k* zöngés változata használatos, pl.:
tu, tăv ’hegy, halom, kiemelkedés’, ÓT., ujg., hakasz ***tag***, oszm., azerb. *dag*, türkm., tuv. *dag*, üzb. *tog*, kirg. *too* (dial. *tov*), nog., kumük, karaim *tav*, ojr. *tuu,* kazah, k.kalp., karacs., tat., bask. *tau* ’hegy’,…mong. *tabagan, dabaa* ’hegy, (hegy)szoros, hágó’. (JEGOROV 1964)
tu, tăv ’szülni, születni, csinálni, létrehozni, alkotni, hozni, tojást elhelyezni’, ÓT….***tog*** ’szülni, születni’, …oszm. *dog,* azerb., türkm. *dog*, …nog. tuv, tat. *tu* ’születni’, …azerb. *dog*, ujg., üzb. *tug*, k.kalp., alt. *tu*, kirg., kazah *tuu* ’szülni’, hakasz *tug* ’megborjazni’,…néhány nyelvben ’tojást rakni’, ’felkelni (nap)’ jelentése ismert, vö.: mong. *togurbi* ’szülni’. (JEGOROV 1964)
tux ’kimenni, feljönni (nap),…ÓT. ***tog*** ’felemelkedni, feljönni (nap), azerb., oszm. *dog*, türkm. *dog* ’felemelkedni, feljönni’…ujg. *čik*, oszm., tat. *čyk,* azerb. *čyx,* kazah, nog. *tyk*, bask. *syk* ’ua.’ … (JEGOROV 1964)

A fenti három szó alapvetően a ’hegy, halom, kiemelkedés’, a ’szülni, születni, csinálni, létrehozni, alkotni, hozni, tojást elhelyezni’ és a ’kimenni (víz), feljönni (nap)’ jelentése a ’teremtés’ szálon tartozik össze.

2.1.4.2. Baskír:
tübän ’alsó’, ***tübänge*** ’alsó’ (BRS 1958). Mindkét baskír változat a magyar *tő, töv-, tőke, tönkő* formáknak rokona és az ’alap’ jelentésen keresztül tartozik a vizsgált szócsaládba. A hangtani megfelelés vizsgálatakor figyelembe kell venni a *-t-* és a *-k-* fejleményeit, amelyben a szónak az elemeire bontása segít, vö.: bask. *tü-*: abaszolút szótő + *-bän*: képző*, tü-*: abszolút szótő + *-bänge*: képző.
tüŋäräk ’kerek’ (BRS 1958) < *tüŋä-* + *-räk.*

A baskír ’kerek’ jelentésű szónak a magyarban ismert az igei, pl. a *teker* (*teke* + *-r*) formája, de idetartozik a főnévi *szekér* (*szeké* + *-r*) is, amelynek a ’kerek’ jelentése korábban a kerékre vonatkozott. Mindezek figyelembe vétele nélkül nem írható meg, pl. a magyar *szekér* szó etimológiája. (vö.: CZEGLÉDI 2001)

Ez utóbbi az alakja miatt tartozik ide.

[57] A szó (*pehe* + *-ly*) töve a *pehe* összetartozik a magyar *pihe*, az or. *pux* ’pehely’ stb. szóval.

[58] Az oroszban ismert *rog* ’szarv’ (vö.: *rogatyj skot* ’szarvas marha’) ennek fejleménye.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.1.5. Közszói párhuzamok az indoeurópai nyelvekben:

2.1.5.1. Orosz:

teč', tekú < *tek* + *-ti*: főnévi igenév képző. Vö.: litv. *tekēti* 'folyni, futni', óind. *takati,* ***tykat'*** 'beleszúr, -bök, -döf,'. < *tyka* + *-t'*: főnévi igenév képző. (SIS) Ezeknek a szavaknak a vizsgálata azért is fontos, mert a kutató számára egyértelművé válik, hogy pl. a *k* > *č* változás a szláv nyelvekben jellemző, a földrajzi nevekben is csak a szláv nyelvi használatúakban mutatkozik.

2.1.5.2. Angol:

take 'fog, vesz, tesz stb.' (ORSZÁGH 1981)

2.1.5.3. Latin:

tegō 'befed, beborít, eltakar, elrejt stb.', ***toga*** 'tóga' (a rómaiak nemzeti ruhája, a békés, polgári élet jelképe)… (GYÖRKÖSY 1986)

A fenti példák csak jelzés értékűek, hangtani, alaktani és jelentéstani összetartozásuk azonban egyértelmű. Az angol *take* és a magyar *fog* egymásnak olyan alakváltozatai, ahol az angol őrzi az ősibb formát. A latin *tegō* a magyar *dug* szóval van közelebbi kapcsolatban.

2.2. tVn(V) / dVn(V) hangtani felépítésű földrajzi nevek:

A *Tok, Täkä* földrajzi neveknek további idetartozó párhuzamos alakváltozatai vannak, pl.:

Duna Európa második legnagyobb folyójának az elnevezése is, hiszen az ie. *danu-* 'folyó', osz. *don* 'víz, folyó' jelentésű. (KISS 1980)

Tun f. Ašm.XIV.132: csuv. *Tun* or. ***Don,*** folyó neve, NAP:-, Ar.:-, KISS 1980.: *Don* 'folyó a Szovjetúnióban'…Az or. *Don* átvétele. Ez iráni eredetű, vö.: av. *dānu-* 'folyó, áradat', osz. *don* 'víz, folyó'. < csuv. *Tun* < *tuvan* or. *Don.*

D'vina f. SW.165b.: ko. *D'vina* or. *Dvina*, folyó, KISS 1980.: *Dvina* 'a Rigai-öbölbe torkolló folyó, …ősi indoeurópai folyónév, s az ie. **dheu*[59]- 'fut, folyik' tő származéka.

< ko. *D'vina* 2 4 9 8 or. *Dvina* 2 4 9 8 nem orosz **Divine.*

Těvenek *śučě* d. Ašm.XV.14.: csuv. *Těvenek śučě*, patak hajlatának a neve csuv. Malti Ăntavăš¨ település mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Těvenek:* folyó neve (<*Těve* 2 4 9 8 vö.: csuv. *těve* 'csomó, bog' + *-nek:* *'Valamihez tartozó, valamivel ellátott'[60] + *śučě* 2 4 9 8 csuv. *śut* 'halom, hajlat' + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

A csuv. *Těvenek* név azért is értékes, mert igazolja, hogy az *–n* valamikor nem szóvégi helyzetű volt, valójában a név második elemének a kezdő mássalhangzója. Az idetartozó víznevek vizsgálata azért is fontos, mert lehetőséget nyújt Európa legnagyobb folyója nevének, a *Duná*nak a körültekintőbb magyarázatára.

Vannak nevek, amelyekben az *-η és az –m-* jelzik az *–nk-* előzményt, pl.:

Taη h. TB.138.: bask. *Taη* or. *Tan* Blagovar., Šaran. falu neve. < bask. *Taη* 2 4 9 8 bask. *taη* 'hajnal', or. *Tan* 2 4 9 8 bask. *Taη*.

Timeräk h. TB.142.: bask. *Timeräk* or. *Timir'akovo* Mečetl., falu neve. < bask. *Timeräk* < *Time* + *-räk,* or. *Timir'akovo* 2 4 9 8 bask. *Timeräk* + or. *-ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

2.2.1. Családnevek:

Magyar.

A vizsgált szó családjába *t-* és *d-* kezdetűek egyaránt beletartoznak, amelyek ismertek és használatosak a magyarban, pl.: ***Tana*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tana* világi személynév, ***Tanai*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tana* hn. Vas m. + *-i*: melléknévképző, ***Tanyi*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tany* hn. Komárom m. + *-i*: melléknévképző, ***Tene*** csn. 2 4 9 8 magy. *Tene* világi személynév, ***Tonya, Tunya*** 2 4 9 8 magy. *tonya,*

---

[59] Vö.: magy. *jó* 'folyó'.

[60] Vö.: magy. *–nak, -nek* rag.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tunya ’lusta, lomha, esetlen, tétlen, gyáva’, ***Dani*** csn. 2/4 9/8 magy. *Dani, Danyi, Dáni, Dányi* 1. becézőnév 2. *Dány, Dán* hn. Pest, Küküllő m. + -*i*: melléknévképző’, ***Dene*** csn. 2/4 9/8 magy. *Dene* becézőnév, ***Don*** csn. 2/4 9/8 magy. *Don* becézőnév, ***Dona*** csn. 2/4 9/8 magy. *Dona* becézőnév, ***Duna*** csn. 2/4 9/8 magy. *Duna* víznév, ***Dunai*** csn. 2/4 9/8 magy. *Duna* víznév + -*i*: melléknévképző. (KÁZMÉR 1993)

2.2.2. A közszóknak hatalmas családja tartozik ide.[61]

2.3. tVnk(V) hangtani felépítésűek:

A TVk (*Tok*) és a TVn (*Tun/Don*) hangtani felépítésű nevek összetartozását igazolják azok az adatok is, ahol mindkét szóvégi mássalhangzó – a *k* és az *n* - megvan. Ez utóbbiak a TVnk, TVnkV szerkezetű nevek közé tartoznak. Az –*nk* mássalhangzó kapcsolat egyaránt előzménye a –*k*-nak és az –*n*-nek. Az idetartozó nevek önmagukban ritkán fordulnak elő a földrajzi névi adatim sorában, gyakoribbak összetétel tagjaként (vö.: csuv. *Tenkav, Tinkkav, tunka, tonka, tenki, tenkĕ, tenke, tinke,* or. *Ten'ki*, *denga, tinka, tanka,*).[62]

2.3.1. A magyarban ismert családnévként:
Tanka csn. 2/4 9/8 magy. *Tanka, Tonka* becézőnév, ***Tankó*** csn. 2/4 9/8 magy. *Tankó* becézőnév, ***Tenke*** csn. 2/4 9/8 magy. *Tenke* világi személynév, ***Tinka, Timka*** 2/4 9/8 magy. *Tinka, Timka* becézőnév, ***Döngő*** csn. 2/4 9/8 magy. *döngő, dengő* ’tompa, mély hangon beszélő’ (KÁZMÉR 1993)

2.3.2. Közszók:

A magyarban és a három nyelvcsalád (uráli, altáji, indoeurópai) nyelveiben egyaránt használatosak olyan jelentésekben, amelyek valamilyen szálon összetartoznak és az eredeti komplex jelentéstartalom valamelyik részjelentését őrzik[63]. Ilyen pl.: a magyar ***teng*** ’szűkös viszonyok között él, tengődik’. Ismeretlen eredetű. (TESz), ***döng*** ’tompa, mély hangon szól, valaki vagy valami körül sürgölődik, énekel’. Hangutánzó eredetű. Hangalakja a tompa, tartósan zúgó hangot érzékelteti. (TESz), ***döngő, dengő*** ’tompa, mély hangon beszélő’ (KÁZMÉR 1993), ***dong*** ’tompa, mély hangon szól, zümmög, zúg, valaki vagy valami körül sürgölődik, sugdos, mormog’. Hangutánzó eredetű. …Legközelebbi rokona a döng. (TESz), ***donga*** ’deszka, mely több hasonlóval együtt hordó stb. oldalát alkotja, hordó’. Szláv, közelebbről valószínűleg déli szláv eredetű, vö.: blg. *dъgá* ’ív, körív, donga’, mac. *daga* ’donga, (talaj)réteg)’, szb.-hv. *duga* ’donga’, *dúga* ’szivárvány’, szln. *dóga* ’donga, szivárvány’, cseh *duha* ’szivárvány, donga’, szlk, *dúha* ’ua.’. …or. *dugá* ’ív, körív, ív alakú hámiga, áramszedő’. (TESz)

Egyértelmű, hogy a tVnk(V) típusba tartozó földrajzi nevek korábbi állapotot őriznek a *Tok* és *Don* nevekhez képest. Eredeti jelentése mindhárom - a -*k-, -n-, -nk*- szó belseji ill. szó végi helyzetben lévő mássalhangzókat valamint azok kapcsolatát tartalmazó - változatnak ’víz’ lehetett a maga komplex jelentéstartalmával. A fenti példák közül bármelyiket nézzük, - TVk, TVn, TVnk, TVnkV - eredetileg valamennyi egyszerre tartalmazhatott névszói és igei tulajdonságot, pl.: víz, folyik stb., amelyeket megőriztek a nyelvek közszavai.

A *Tok* mint tulajdonnév, az adataink között ma egyetlen folyónak a neve a Volga-Urál vidékén, azonban valamikor olyan szómondat vagy mondatszó lehetett, amely egyaránt rendelkezett igei és névszói tulajdonsággal. Ezek a jelentéstartalmak kezdetben a víz, a folyó összes tulajdonságát magukban hordozták, amelyeket képviselve volt alkalmas a *Tok* a folyó megnevezésére. Idővel a jelentéstartalmak külön-külön útra terelődtek. Az egyik esetben hangutánzó szóként ismert (pl. or. *tok-tok*, tat. *tuk-tuk)*, a másik esetben főnévi (vö.: magy. *tok* ’hüvely’), a harmadik esetben igei (vö.: or. *tok* ’áramlani’), a negyedik esetben pedig melléknévi jelentésben (vö.: tat. *tuk* ’jóllakott, tele,

[61] Hely hiányában eltekintek a bemutatásától.
[62] Hely hiányában másutt közlöm a földrajzi neveket.
[63] A három nyelvcsalád nyelveinek az adatait másutt mutatom be.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

teljes') stb.

Figyelemre méltó, hogy a *Duna, Don, Tun* névváltozatok szó belseji magánhangzójának lehetett hosszú változata is, hiszen azt őrzik a közszók (vö.: av. *dānu)* s ez arra utal, hogy mind a rövid, mind a hosszú magánhangzó fejlemény, vagyis az előzmény diftongus, még korábban triftongus lehetett, amelyre a földrajzi nevekben is találunk példát. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

A földrajzi nevek nyelvi használatának és nyelvi eredetének vizsgálata elvezet bennünket számos megállapítás között ahhoz is, hogy a legelső kommunikációs egység olyan szómondat vagy mondatszó volt a komplex jelentéstartalommal (névszói és igei tulajdonságok) együtt, amelynek a ma ismert utódai a tőszavak vagy gyökszavak s amelyeket alaktani oldalról megközelítve abszolút szótőnek, gyöknek nevezünk. A mondatszó egyszerre tartalmazta a későbbi mondat alanyát, állítmányát és a bővítményeket. Ennek a következménye, hogy ugyanaz a szó jelentheti, pl. a vizet, a víz által végrehajtott cselekvést, pl.: folyik (megy, mozog, hengerül stb.), a víz színét, ízét stb., egy sor tulajdonságát, amely ma a mondatban jelzői mondatrész, sőt mennyiségre is utalhat.

Az egytagú, egyszerű szóból álló földrajzi neveknek egy másik csoportja - főleg a nem víznevek és a későbbi keletkezésűek - már nem tartalmazzák a későbbi mondat csiráit, ezért azok nem lehetnek mondatszó értékűek. Következésképp, tanulmányozásuk az alaktan körébe tartozik. A nyelvhasználat és a nyelvi eredet szempontjából történő vizsgálatuk azonban olyan további eredményekhez is vezet, amely segíti az egytagú, toldalékolatlan egyszerű szóból álló nevek tanulmányozását. A nyelvi eredet kutatásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek párhuzamai megtalálhatók Eurázsia szerte s a neveknek feltehetően alapul szolgált közszó olyan hatalmas szócsalád tagja, amelynek további tagjai ismertek és használatosak a három nyelvcsalád – uráli, altáji és indoeurópai – nyelveiben. Az összefüggések okát, kronológiai, helyi és egyéb körülményeit azonban a nyelvtudomány művelői egyedül nem, csak más tudományágak segítségével képesek felismerni, rendezni.

3. Összegzés

A fentiekben arra kívántam ráirányítani a figyelmet, hogy a nyelv kutatásának valamennyi területén (hangtan, alaktan, mondattan, jelentéstan), így a földrajzi nevek megfejtésében nemcsak fontos szerepet játszik a nyelvhasználat, de számos területen, pl. az eredet és a közszói jelentés megállapításához nélkülözhetetlen. Egyetlen orosz használatú névből, az or. *Tok* folyónévből kiindulva mutattuk be a párhuzamos tulajdonnévi és több nyelv közszói adatainak a bevonásával azt, hogy a nyelvhasználat és a nyelvi eredet tisztázása közelebb visz bennünket a nyelvünk titkainak a jobb megismeréséhez. Az eredményeknek pedig leíró nyelvészeti, nyelvtörténeti és őstörténeti tanulságai egyaránt vannak.

4. Rövidítések

alt.	altáji	mar.	mari
av.	aveszta	Mečetl.	Mecsetlinszkij rajon
azerb.	azerbajdzsán	mong.	mongol
Bajm.	Bajmakszkij rajon	ném.	német
bask.	baskír	nog.	nogaj
blg.	bolgár	ol.	olasz
Blagovar.	Blagovarszkij rajon	ojr.	ojrot
burj.mong.	burját-mongol	or.	orosz
csn.	családnév	osz.	osszét
csuv.	csuvas	oszm.	oszmán
d.	domb	óe.	óegyházi szláv
f.	folyó	óind.	óind
h.	hely	ószerb.	ószerb
hn.	helynév	ÓT.	ótörök

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ie.	indoeurópai	pl.	éldául
jak.	jakut	Šaran.	Saranszkij rajon
kalm.	kalmük	szlk.	szlovák
karacs.	karacsáj	szln.	szlovén
kirg.	kirgiz	szn.	személynév
k.kalp.	karakalpak	tat.	tatár
ko.	komi	tuv.	tuvai
kum.	kumük	türkm.	türkmén
lat.	latin	ua.	ugyanaz
ld.	lásd	ujg.	ujgur
litv.	litván	üzb.	üzbég
m.	mocsár	vog.	vogul
mac.	macedon	votj.	votják
magy.	magyar	vö.	vesd össze
man.	man	Zil.	Zilairszkij rajon

5. Források

Ar. – Archiválís anyag ld. NIKITIN

Ašm. - ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.

BÁRCZI

BRS 1958 – *Baskirszko-russzkij szlovar Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo inosztrannüh i Nacionalnüh Szlovarej* Moszkva 1958

GYÖRKÖSY 1986 – GYÖRKÖSY Alajos 1958 *Latin-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

HADROVICS-GÁLDI 1951 - HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

JEGOROV 1964 - JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari

KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

KISS 1980 - KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LYTKIN – GULJAJEV 1999 - V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar

MUNKÁCSI 1990 - MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.

NAP - *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.

NIKITIN - NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72*. Kézirat.

ORSZÁGH 1981 – ORSZÁGH László 1981: *Angol-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

SIS - N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.

SZINNYEI 1884 – SZINNYEI József 1884. *Finn-Magyar szótár.* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.

SW. - FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch I-II*. Budapest.

TB. - *Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. Baskirszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.

TESz - BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

6. Irodalom

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 - BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története Tankönyvkiadó Budapest.
CZEGLÉDI 2001 - CZEGLÉDI Katalin 2001. A *szekér* szavunk és a népnevek c. előadás, amely elhangzott prof. Erdélyi István 70. születésnapja alkalmából az Őstörténeti Egyesület szervezésében Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetemen rendezett konferenciáján.
CZEGLÉDI 2004 – CZEGLÉDI Katalin 2004. A magyar *csűnik* szó és a földrajzi nevek. in: Hungarian Studies International Journal for Central European and Hungarian Studies Volume I. Kyoto, Japán.
CZEGLÉDI 2006 – CZEGLÉDI Katalin 2006. A földrajzi nevek hangtana www.Hunscience.com CD.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.6. A földrajzi nevek összehasonlító jelentéstani vizsgálatairól

"A csuvasok mai fő lakóhelyén, a Csuvas ASzK mai területén eredetileg finnugor nyelvet beszélő népek laktak. Arról azonban vita folyik, hogy ezek volgai finn, nevezetesen cseremisz vagy pedig permi jellegű nyelvet beszéltek. A kérdést a terület helyneveinek tudományos feldolgozása, és részben a csuvas nyelv finnugor jövevényszavainak vizsgálata fogja eldönteni." (RÓNA-TAS 1978:66)

1. Csuvas föld toponímiai adatainak a sok szempontú feldolgozása egyelőre nem váltotta be a fenti reményeket. A földrajzi neveket nagy százalékban sem a csuvas, sem csak a permi, sem csak a cseremisz nyelvek bevonásával nem lehet megfejteni. A neveknek csupán kis százaléka, a legújabban keletkezettek ismerhetők fel e nyelvek segítségével. Ugyanakkor a nevek kapcsolatot mutatnak a környék földrajzi neveivel, elsősorban vízneveivel és a vizes helyek neveivel egészen Kelet-Szibériától a Baltikumig, sőt a Kárpát-medence neveivel is. Miután ezeken a területeken legalább három nyelvcsaládba tartozó nyelvet beszélő népek fordultak meg és élnek még ma is, a munka során lehetségesnek tartottuk, hogy akadnak köztük olyan nyelvek, amelyek őriznek e földrajzi nevekkel azonosítható tulajdonneveket és közneveket.

Első lépésként segített a nevek összehasonlító vizsgálata. A víznevek és a víznévi eredetű nevek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatait elvégeztük úgy, hogy az összetartozni látszó neveket egybevetettük, sorra vettük az azonosságokat és az eltéréseket. A munkánkat nagyban segítette az, hogy a forrásul használt tanulmányok jelzik a nevezett patak, folyó stb. legfontosabb tulajdonságait, amelyekkel valamilyen formában a neveknek jelentésbeli kapcsolatban kell lenniük. A fennmaradt legrégebbi, legelső elnevezések akár változtatás nélkül is fennmaradhattak, olykor változtak, bővültek a konkretizáció, az érthetőség, a pontosítás kedvéért. Ezek a bővítések legtöbbször megfejthetők és a köznévi jelentés valóban az illető víz, vizes hely valamely lényeges tulajdonságára utal. Gyakori, hogy egy név több bővítést tartalmaz, jelentésük azonban ugyanaz vagy hasonló. Figyelembe véve, hogy a földrajzi névadási indíték függ a kortól, függ a természeti és társadalmi környezettől, a földrajzi nevek tartalmát, köznévi jelentését keresve tekintettel kell lenni arra, hogy a nevek alapjául köznevek és tulajdonnevek egyaránt szolgálhattak. A víznevek esetében a tulajdonnév csak mint másik víznév jöhet számításba. Miután a földrajzi nevek múltunknak olyan beszédes emlékei, mint az írott források vagy a tárgyi emlékek, vizsgálatuk fényt deríthet a névadó nép nyelvére, természeti és társadalmi környezetére, mindennapi életére, emberi kapcsolataira, társadalmi berendezkedésére, törvényeire, katonai viselt dolgaira, iparára, mezőgazdaságára, vallására stb. A tárgyak és a földrajzi környezet megnevezése a tartalmi hasonlóság alapján történik.

2. A földrajzi nevekben szereplő köznevek tehát biztosítják a nevek jelentéstani hátterét. E köznevek felismerése pedig alapvető a név megfejtéséhez.

Módszertani szempontból a földrajzi nevek jelentéstani vizsgálata során lényeges megkülönböztetni a földrajzi közneveket és a földrajzi tulajdonneveket, amelyek a földrajzi neveket alkotják. A földrajzi köznevek a földrajzi nevekben képviselik azokat a közneveket - idetartoznak a népnevek és az egyéb köznevek - amelyek a név alapjául szolgáltak. A földrajzi tulajdonnevek képviselik azokat a tulajdonneveket, amelyek szintén alapul szolgálhattak a földrajzi neveknek. Víznevek esetében egy másik víznév, egyéb földrajzi nevekben bármilyen tulajdonnév szerepelhet.

2.1. A neveket alkotó elemek elkülönítése az összehasonlító vizsgálatok segítségével lehetséges.

Tó nevében:

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Donn'urty '*Don*-mocsár-tó/Forrás-mocsár-tó'[64] t. TSK.30.: or. *Donn'urty*, tó az or. *Donn'ur* mocsáron. < or. *Don* + *n'ur* ⁄ ko. *n'ur* 'mocsár' + *ty* ⁄ ko. *ty* 'tó'. E víznévben az utolsó elem a *ty* olyan földrajzi köznév, amelyet a komi *ty* 'tó' köznév testesít meg. A *Donn'ur* földrajzi tulajdonnév, a második elemének alapjául a komi *n'ur* 'mocsár' szó szolgált. Az első elem megfejtése mindig a legnehezebb, mert az a legősibb, a legelső elnevezés. A *Don* alapjául szolgált köznév megfejtéséhez össze kell gyűjteni a *Don* párhuzamait, lehetséges alakváltozatait a víznevekben s a nevek mindig újabb adalékkal szolgálnak. Pl.:
Donty '*Don*-tó' t. TSK.30.: or. *Donty* ⁄ *Don*skoje ozero / *Don*skoje U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. *Don* falutól, amely az or. *Donn'ur* nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m. (< or. *Don*skoje ozero < *Don* + *-sk-* vonatkozó melléknévképző + or. *-oje* + or. *ozero* 'tó'.

Összetett szó tagjaként a *Don* és alakváltozatai számos más szóval együtt is előfordulnak, Pl.:
Tansar '*Tan*-vágat/Forrás-vágat' t. Ašm.XIII.183.: csuv. *Tansar*, tó neve or. Kozlovka falu mellett (közel a Volgához), NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tan*: *Don* tó neve + *sar.*

Továbbmenve azt is megtudjuk, hogy a *Donty* nem egyetlen tó, hanem egy tórendszer, Pl.*:*
Kadamty '*Kadam*-tó't. TSK.42.: ko. *Kadamty* or. *Kadam* / *Kadamskoje ozero*, tó az or. *Donty* tó rendszerében. 7 km-re északra van az or. Sevarnaja Kel'tma folyó torkolatától, 8 km.-re északkeletre az or. Kerčemja falutól. Három részből áll: 1, ko. *Dzöl'a Kadam* or. *Malyj Kadam*; 2, ko. *Šör Kadam* or. *Srednij Kadam*; 3, ko. *Yd'yd Kadam* or. *Bol'šoj Kadam*. < ko. *Kadamty* < *Kadam* + *ty* ⁄ ko. udm. *ty* 'tó'.

Folyó nevében:
Tun 'Forrás' f. Ašm.XIV.132: csuv. *Tun* or. *Don*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
Don ju '*Don* folyó/Forrás-folyó' f. SW.141b.: ko. *Don-ju,* folyó a ko. Kerč'omja közelében.
Sartăvan 'Vágat-forrás' f. Ašm.XI.75.: csuv. *Sartăvan*, NAP:-, Ar.: csuv. *Sar tăvan* M., árok, patak. < *Sar* + *tăvan.* Ld.: csuv. *Sarton.*
Tokankul 'Forrás-völgy' d. TB.143.: bask. *Tokankul* Ster., völgy. < *Tokan* + *kul.*

A kérdést, mely szerint a folyó a közelében lévő tóról kapta-e a nevét, vagy olyan köznév szolgált alapul mindkettőnek, amely tartalmánál fogva egyaránt alkalmas volt a tó és a folyó elnevezésére, mindig az adott név döntheti el.

Mező, vallási hely, település stb. gyakran kapta a nevét tóról, folyóról, mocsaras helyről:
Tansar 'Forrás-vízmosta árok'd. Ašm.XIII.183.: csuv. *Tansar*, mező neve or. Kriuši falu mellett, NAP:-, Ar.: csuv. *Tansar* M. < *Tan* + *sar.*
Sarton 'Vízmosta árok-forrás' v. Ašm.XI.74.: csuv. *Sartun,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-. < *Sar* + *ton.* Ld.: csuv. *Sartăvan, Sartuan*.
Sartuan 'Vízmosta árok-forrás' h. Ašm.XI.75.: csuv. *Sartuan,* NAP:-, Ar.:-. < *Sar* + *tuan.* Ld.: csuv. *Sarton.*
Sartăvan 'Vízmosta árok-forrás' d. Ašm.XI.75.: csuv. *Sartăvan*, hely neve, NAP:-, Ar.:-. < *Sar* + *tăvan* Ld.: csuv. *Sartăvan* M.

A jelentéstani összehasonlítás nem lehet teljes, ha nem vesszük figyelembe az alaktani, hangtani szempontú egybevetés jellemzőit. Érdekesség, hogy a szó belseji magánhangzóknak - *-a-*, *-o-, -u-* (vö. ko. or. *Don*, csuv. *Tan, Ton, Tun*) - a párhuzamos nevekben triftongus, diftongus és redukált magánhangzó egyaránt megfelelhet, csuv. *Tukan,* bask.*Tokan, Tukan* or. *Tugan, Dejan,* csuv. *Tăvan*, *Tăvăn, Tejan, Tujăn* csuv. *Tuan, Tvina,* or. *Dvina,* csuv. *Tăn. Tehát* triftongus: *-VkV-, -VgV-, -VjV-, -VvV,* diftondus: *-vV-, -VV-,* monoftongus mint teljes képzésű magánhangzó: *-a-, -o-, -u-* és mint redukált magánhangzó: *-ă-*. Ennek vizsgálata a magyar és a török hosszú magánhangzók története körüli problémák miatt is lényeges. Figyelemre méltó jelenség továbbá, hogy a mély hangrendű

[64] Az általunk javasolt jelentések. Kétféle jelentését adjuk meg azoknak a neveknek, amelyek alapjául a köznév mellett tulajdonnév, esetünkben egy másik víznév is szolgált.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szavaknak vannak magas hangrendű és vegyes hangrendű párhuzamaik is, (vö. *Ten, Tejan*). -Pl.:
Xura tăvăn 'Fekete/sáros forrás' ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xura tăvăn* Kra.
Xora tăvan 'Fekete/sáros forrás' d. Ašm.XVI.208.: csuv. *Xora tăvan,* völgy neve or. Jakejkino falu mellett, NAP:-, Ar.:csuv. *Xora tăvan* A? erdő.
Xora tăvan var' 'Fekete/sáros forrás árka' f. Ašm.XVI.208.: csuv. *Xora tăvan var',* árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
Sartuan sărčĕ 'Sartuan hegye/mocsara / Vízmosta árok-forrás hegye/mocsara'? h. Ašm.XI.74.: csuv. *Sartuan sărčĕ,* hely neve, NAP:-, Ar.:-. < *Sar + tuan sărčĕ* [65].
Sartăn 'Vízmosta árok-forrás' h. Ašm.XI.75.: csuv. *Sartăn*, város neve? NAP:-, Ar.:-. < *Sar + tăn.*
Siměs tăn '*Siměs* forrás' d. Ašm.XI.148.: csuv. *Siměs tăn*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.

Nemcsak veláris, hanem vegyes és palatális hangrendűek is lehetnek a Don alakváltozatai között:
Tejan sali '*Tejan* falva' h. Ašm.XIII.: csuv. *Tejan sali* Kurm.u., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: or. *Dejanovo* Kurm.u.
Ten sali '*Ten* falva' h. Ašm.XIII.289.: csuv. *Ten-sali* or. *Dejanovo* Kurm.u., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Tejan-sali.*
Tvina 'Forrás' f. Ašm.XV.109.: csuv. *Tvina* or. *Dvina,* folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tvina.*
Xoratan varĕ '*Xoratan* árka /Fekete/sáros-forrás árka' v. Ašm.XVI.219.: csuv. *Xoratan varĕ,* kiremet neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Xoratan varĕ* A. < *Xora + tan varĕ.*

Gyakori, hogy a vallási hely folyónál van. Az adatokban szereplő *tăvan, tuan, tan* változatok rokonságát támogatja az is, hogy mindhárom megvan kiremet nevében: Pl.:
Xora tăvan kiremečĕ 'Fekete/sáros forrás kiremetje' v. Ašm.XVI.208.: csuv. *Xora tăvan kiremečĕ*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
Xoratan 'Fekete/sáros forrás' v. Ašm.XVI.219.: csuv. *Xoratan* or. *Xora-Tuan,* kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.

A szóbelseji triftongus -*k*- zárhang is előfordul a csuvas és a baskír adatokban, amelynek orosz megfelelője is -*k*-, ritkán -*g*-. Ennek az a magyarázata, hogy a csuvasok V*k*V helyzetben fél zöngés mássalhangzót ejtenek, de zöngétlent írnak. Az orosz ezt vagy zöngétlennek, vagy zöngésnek hallja, részben ezért van kétféle megfelelője írásban, részben pedig azért, mert a zöngés tat. bask. -*g*-t az orosz ugyanúgy adja vissza az ejtésben és az írásban. Vö.: or. *Togan*aševo.
Piktukan 'Fő-forrás' f. Ašm.IX.205.: csuv. *Piktukan,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < *Pik + tukan.*
Pitokan ojă '*Pitokan* mező/Fő-forrás mező' d. Ašm.IX.241.: csuv. *Pitokan ojă,* mező neve, NAP:-, Ar.:-. < *Pi + tokan ojă*
Kan-Tukan 'Hajlott/görbe-forrás' f. TB.86.: bask. *Kan-Tukan* or. *Kan-Tukan* Belor., az or. Nukat baloldali mellékfolyója.
Tokan ha͡y '*Tokan* mocsara' m. TB.143.: bask. *Tokan ha͡y* Bajm., mocsár.
Tujăn śyrmi '*Tujăn* szakadéka/folyója' f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tujăn śyrmi* A.

A csuvas *tăvan* magában hordja a csuv. *tu- tăv-* 'születni, tenni, csinálni, teremteni, létrehozni' jelentést, továbbá együtt szerepel az '1. vág, 2. belefog, -kezd' igei alapú szóval, Pl.:
Čük tună var '*Čük* csinálta árok' d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čük tună var* Ja.
Śor tăn śyrmi '*Śor* forrás patakja' f. Ašm.XIV. csuv. *Śor tăn śyrmi* patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
Tăn ilně var '*Tăn* vágta árok / Forrás vágta árok' d. Ašm.XIV.272: csuv. *Tăn ilně var,* hely neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn ilně var* M.

Előfordul, hogy a TVn formát követő bilabiális mássalhangzó hatására -*n* > -*m* hasonulás történik, s az így keletkezett *Tăm* köznévi megfelelője nem tévesztendő össze a csuvas *tăm* 'agyag' jelentésű szóval, amelyet az orosz ejtés tükröz.
Tăn paršă [66] ***külĕ*** '*Tăn* forrás tava' t. Ašm.XIV.272: csuv. *Tăn paršă külĕ* or. *Tumbaška*, tó neve,

---

[65] A név első és második tagja végső eredetét tekintve ugyanaz a szó: *Sar + tuan, săr + čĕ < săr + t (<tăn) + -ĕ).* A csuvas *sărt* ugyanaz az összetett szó, mint a *Sartăn.*

[66] A következő név azért is érdekes, mert kézenfekvő lenne a csuvas forma második elemének alapul az orosz *bárzsá*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

NAP:-, Ar.:-. < vö.: or. *Tumbaška* *'Tun* fő' < *Tum + baška.*

A szókezdő *t-* a rákövetkező palatális magánhangzó hatására olykor *č-* ill. *ś-* lett. A földrajzi nevekben több változat fordul elő, gyakran ugyanannak a névnek kétféle ejtett változata van, pl.: ***Tupak śyrmi*** '*Tupak* patakja'. f. Ašm.XIV.141: csuv. *Tupak śyrmi (Čupak śyrmi),* patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tupak (Tu < Tun + pak), Čupak* (*Ču < Čun + pak*).
Čikan śyrmi *'Čikan* patakja / Vágat patakja' f. Ašm.XV.195.: csuv. *Čikan śyrmi*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Čikan* 2/4 9/8 *čik-* 'vág' + *-an*: deverbalis nomenképző, + *śyrmi.*
Čăntukan 'Forrás-forrás' ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čăntukan* A. < *Čăn + tukan.*
Śĕnpu śyrmi *'Śĕnpu* szakadéka/folyója' f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śĕnpu śyrmi* M.. < *Śĕn + pu śyrmi.*

A 'vág, ás' jelentésben számos más szó is előfordul, Pl.:
Tăn pusnă var '*Tăn* vágta árok' d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn pusnă var* Ja.

2.2. A csuv. *Ton* ko. or. *Don* mint **földrajzi tulajdonnevek** és mint **földrajzi köznevek** lehetséges **jelentésfejlődése:**

tó > 1. mocsár > folyó > vallásgyakorló hely stb.
>mező > település stb.
>település stb.
2. folyó > vallásgyakorló hely stb.
folyó > mocsár stb.

2.3. A földrajzi nevek elemeire bontása, a **földrajzi köznevek jelentésfejlődésének** és a köznévi jelentés megállapítása szorosan összefüggő műveletek, amelyek hozzásegítettek annak a felismeréséhez, hogy a csuv. *Tăn* etimológiailag ugyanaz, mint a *Čăn* és *Śĕn.*

2.3.1. A földrajzi névi ***Tan, Ton, Tun Don***[67] és alakváltozatai (vö.: *tVkVn, tVvVn, tVjVn, tvVnV, dvVnV* tipusú szavak): 2/4 9/8 köznévi jelentése 'vágat, forrás, kezdet' lehetett.Vö.: csuv. *tu-, tăv-* '1. szül, teremt, 2. tesz, csinál, létrehoz' + *-an:* deverbalis nomen képző. Más török nyelvi megfelelői: *tV-, tVg-, dVg-* tipusúak, jelentésük ugyanaz. Etimológiailag idetartozik a magyar *te*-sz 'csinál, cselekszik' (vö.: *te*vő, *te*endő stb.) *te-* töve, a TESz szerint a finnugor alapalak **teke* lehetett[68] (TESz).

Csuvas ***Čăn*** (vö. *čănkă* (*čăn + kă*) 'ferde, szakadékos' első eleme) olyan 'szakadék, árok', amely egyben folyóforrás is.

Csuvas ***Śĕn*** < *Sin* (vö. ko. *sin* 'forrás', mari *vüdšinča* 'forrás' < *vüd + šin + ča, vüdsynza* 'kút, forrás' < *vüd + syn + za* középső eleme) 'forrás' jelentése elsődleges a csuvas *śĕn* 'új' jelentésű szóhoz képest, vagyis ami kezdődik, az egyúttal újnak fogható fel.

2.3.2. A fenti földrajzi nevekben a csuv. *Ton* ko. or. *Don* és alakváltozataival együtt előforduló elemek:

Komi ***n'ur*** 'mocsár' 2/4 9/8 komi és/vagy udm. *n'ur* 'mocsár'.

Komi ***ty*** 'tó' 2/4 9/8 komi és/vagy udm. *ty* 'tó'.

Csuvas ***Sar***: vö. magyar *szurdok (szur+ dok)* 'vágat, vízmosta árok' első eleme, *szor*os *(szor* + os) 'szűk folyómeder' első eleme, földrajzi névben Turnu-*Szeverin* (*Szever* + in) 'romániai város a Vaskapu kijáratánál' *Szever*[69] eleme '*szor*os' jelentésben a Vaskapura utal. Csuvas *śyr-* 1. 'vízzel

'uszályhajó' jelentésű szót, amely jövevényszó lehet az angolból (JEGOROV 1964). Ehelyett mi a *paršă* 'forrás' fordítást javasoljuk. Ezt a megoldást támogatja az orosz megfelelő is.

67 Köznévi hátterének a részletes bemutatása nem fér be jelen dolgozat keretei közé.

68 Első lépésben a víz tevékenységére utalhatott, amint csinálta, vágta, mosta az árkot, gödröt, hogy álló vagy folyóviznek a helye legyen.

69 Azért is fontos adat, mert triftongust (*-eve-*) őríz a teljes képzésű monoftongussal (*-o-*) szemben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

partot mos, széthasít, vág', 2. ír, (eredetileg 'vág, ró' jelentése volt). Más török nyelvi megfelelők: *jVr-, čVr-, šVr-, žVr-, sVr-, zVr-* stb., tipusú szavak. Csuvas *śur-* 'vág, tép, szel', vö.: más török nyelvek: *jVr-, žVr-, čVr-, d'Vr-,* magyar *túr-* 'földet mozgat, váj, kiás', *tör-* 'utat vág' stb.), csuvas *śyr*ma (*śyr-* 'vág' + -ma: deverbális nómenképző).

Csuvas ***sărčĕ*** 2/4 9/8 csuv. *sărt* 1. 'hegy, amely egyrészt a 'szoros, kemény' jelentésen keresztül alakult ki, vö. magy. (szikla)*szírt* 2. dial. 'mocsár' amely a 'vájat, vízmosás, gödör' jelentésen keresztül fejlődött, + *-ĕ:* bírtokos személyjel, előtte szabályos *-t-* > *-č* változás történt.

Csuvas ***varĕ*** 2/4 9/8 1. csuv. *var* 'árok, patak' + *-ĕ*: bírtokos személyjel, 2. csuv. *var-* 'földet ásni' + *-ĕ:* deverbalis nomen képző.[70]

Csuvas ***paršă*** (*par* + *šă)* 'vágat-forrás' < vö. csuv. *par* 'vas' < 'kőzet' < 'kemény' < 'szoros' < 'vágat, vízmosás' korábbi jelentését őrzi.

Csuvas ***pusnă*** *(pus* + *nă)* 'vágta' 2/4 9/8 csuv. *pus-* 'vág, ás' + *-nă*: múlt idejű melléknévi igenév képzője.

Csuvas ***ilnĕ*** **(***il* + *nĕ*) 'vágta' 2/4 9/8 csuv. *il-* 'vágni, kezdeni' + csuv. *-nĕ:* múlt idejű melléknévi igenévképző.

Csuvas ***tună*** 'csinálta' 2/4 9/8 *tu-* 'csinálni, teremteni' + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képző.

Komi ***ju*** 'folyó' 2/4 9/8 ko. és/vagy udm. *ju* 'folyó'.

Csuvas ***Pik*** , ***Pi*** 'fő, fej' < vö.: csuv. ĕm*pü* 'hatalmas cár' (*ĕm* 'idősebb' + *pü* 'nagy, fő, fej' vö. más török nyelvek: *bej, beg* 'fő, fej'. Magyar '1. fő, fej 2. forrás, kezdet' jelentésben is ismert. Az uráli megfelelőinek jellemző alakjai: *pV, pV ̥pVk, pVg* tipusúak, jelentésük ugyanaz.

Csuvas ***puś*** '1. fő, fej, fent (lévő), magaslat, 2. főnök, vezető, idősebb, nagy, hatalmas, 3. kezdet, forrás, a folyó felső szakasza'. Összetett szónak véljük: csuv. *pu* 'fő, fej, kezdet' + *ś* < *śĕ* < *śĕn* < *śin* vö. ko. *śin* 'forrás'.

Orosz ***baška*** (*baš* + *ka*) 'forrás, folyó kezdete' 2/4 9/8 tat. bask. *baš* ld. csuv. *puś* + *ka:* kicsinyítő képző.

Baskir ***kul*** 'völgy' 2/4 9/8 bask. *kul* 'völgy'.

Baskir ***Kan*** 'görbe' 2/4 9/8 1. vö. magy. *hón* 'hajlat'[71], csuv. *xum* 'hullám', magy. *kun*kor (*kun*+ kor), csuv. *ku*kăr (ku + kăr) más török megfelelők *kVn*kVr (*kVn* + kVr) első eleme, magy. *kan* '1. hím 2. másik félbe beilleszthető, beakasztható kapocs'[72], magy. *kán*, *kagán*, csuv. *xun* '1. kán, cár 2. vér (az egyenesági leszármazásra utal) - stb', más török nyelvi megfelelők pl.*: xVn, xVVn, kVn, kVgVn, xVkVn* típusú szavak.

Csuvas ***külĕ*** 2/4 9/8 csuv. 1. *kül* 'tó' + *-ĕ:* 'bírtokos személyjel 2. *Külĕ* 'tó'

Csuvas ***Xura*** 'fekete, sáros' 2/4 9/8 csuv. *xura* 'fekete' < 'sáros'[73] .

Csuvas ***ojă*** 'szakadék, völgy' 2/4 9/8 csuv. *oj-* vö. más török nyelvek *oj-* 'ás, kapar, túr' + *-ă:* deverbalis nomenképző. Vö. még: csuv. *ujăr* 'darabokra szed szét'.

Csuvas ***sali*** 'falva' 2/4 9/8 csuv. *sala* 2/4 9/8 or. *selo* 'falu, település' + csuv. *-i:* bírtokos személyjel.

Csuvas ***kiremečĕ*** 'kiremetje' 2/4 9/8 csuv. *kiremet* 'sáros, rossz szellem és a neki szentelt hely' + *-ĕ*: bírtokos személyjel. Szabályos *-t-* > *- č-* változás történt.

Összegezve a csuv. *Tan, Ton Tun,* ko. or. *Don* alapjául olyan köznév szolgálhatott, amelynek lehettek *čăn, čun, čyn, śĕn, sin* változatai és a jelentésük 'forrás' s amelyeket számos nyelv őriz köznévi és tulajdonnévi formában. A 'forrás' jelentés sok jelentésmozzanat összessége. Ilyen részjelentések, pl.: vágás, vágat, kerekség, görbeség, hajlás, forgás, vízmosás, születés, kezdet, fiatal, felső, fenti szakasz, fent lévő időben (=ősi) és térben, továbbá keskeny, szűk, szoros, kemény stb. Azt, hogy melyik jelentésmozzanatot vagy jelentésárnyalatot kell alkalmazni a földrajzi nevek

---

70 Az adott név szerkezete dönti el, melyiket kell figyelembe venni.

71 Eredeti jelentése 'hajlat' lehetett.

72 Az alakja görbe, horgos'.

73 Az ősi gondolkodás szerint fekete az, ami sáros.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

értelmezésénél, mindig az adott név dönti el.

3. Az összehasonlító jelentéstani kutatások során lehetőség nyílik a vizsgált táj földrajzi jellemzőit megismerni. A Volga-Urál vidéke földrajzi nevei között a víznevek olyan helyekre vonatkoznak, amelyek a legalapvetőbb jelentésük ill. tulajdonságuk szerint kétfélék lehetnek, állóvizek és folyóvizek.[74]

3.1. Állóvizek:
Legfőbb jellemzőjük, hogy a víz nem mozog, következésképp a víz nem él. Helyüket, a mélyedést, gödröt ugyanúgy a víz munkálta ki, mint a folyókét. Az állóvíz egyben a **megtermékenyítés helye és** az **utódok létrehozója, táplálója**. A tó életet ad a folyónak, pl.:
Subač[75] 'Forrás-fő' f. TSK.108.: or. *Subač,* az or. Bol'šaja Lopt'uga jobboldali mellékfolyója, az or. *Subačn'ur* mocsárból ered, az or. *Subačvad* tóból jön ki, hossza 36 km. < or. *Subač (Su < Sun*[76] 'forrás') + *bač*[77] 'fő' + *n'ur* ko. *n'ur* 'mocsár', or. *Subačvad* < *Subač* + *vad* ko. *vad* 'erdei tó'.
A tavat veszi körül a mocsár, pl.:
***Donn'u*rty** 'Forrás-mocsár-tó' t. TSK.30.: or. *Donn'urty*, tó az or. *Donn'ur* mocsáron. < or. *Don* + *n'ur* ko. *n'ur* 'mocsár' + ty ko. ty 'tó'.
A tó alakja görbe, kerek, pl.:
Kukăr külĕ 'Görbe tó' t. Ašm.VI.263.: csuv. *Kukăr külĕ* tó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kukăr* *csuv. kukăr* 'kanyargós, görbe, kanyarulat' + *külĕ* csuv.1. *kül, külĕ* 'tó' 2. *kül* 'tó' + *-ĕ:* bírtokos személyjel.
Tünäräkkül 'Kerek-tó' t. TB.151.: bask. *Tünäräkkül* or. *Tunar'akkul'* tavak. Ask., Aur., Bajm., Bak., Bir., Balt., Davl., Kug., Krk., Meč., Mijak., Sal., Ster. < bask. *Tünäräk* bask. *tünäräk* 'kerek' + *kül* bask. *kül* 'tó', or. *Tunar'akkul'* bask. *Tünäräkkül.*
Ajyrtoba 'Elágazásos-tó' t. TB.20.: bask. *Ajyrtoba / Ajyryntoba* or. *Airtoba* Mijak., tó. < bask. *Ajyr* : folyónév *ajyry* '(folyó)elágazás' + bask. *toba* *toba* 'dial. mélység, örvény, mély öböl, holt ág a folyón, mély tó ferde partokkal'.
A tó nevében 'mocsár' jelentésű szó szerepel, pl.:
Pyl'n'ar 'Sár-mocsár' t. Ašm.IX.181.: csuv. *Pyl'n'ar*, tó neve a Volgán túl, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pyl'* vö. csuv. *pyl*čăk (*pyl* + čăk) 'sár' mong. *bal*čig (*bal* + čig) 'mocsár, láp' stb. első eleme + csuv. *n'ar.*

3.1.2. A **mocsár**nak szintén holt, nem mozgó a vize. A tó legtöbbször a mocsárral együtt jár, a nevük is gyakran ugyanaz. Olykor tóra használatos jelzőt visel. A mai tó és mocsár jelentésű szavak későbbi kiegészítések. Pl.:
***Naum* külli** '*Naum* tava' m. Ašm.IX.: csuv. *Naum*-külli or. *Naum*ovo, mocsár, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Naum* vö. udm. *n'om* 'mocsaras hely, völgy' + *külli* csuv. *külĕ* 'tó' + *-i:* bírtokos személyjel.
Kokăr šor 'Görbe sár' m. Ašm.VI.265.: csuv. *Kokăr šor,* mocsár neve az or. Karamyševo -tól Délre, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kokăr* csuv. *kukăr* 'kanyargós, ferde, hajlott, görbe' + *šor* 1. mari *šor* 'sár' 2. csuv. *šur* 'mocsár'.
Jaman sas 'Csúnya mocsár' m. d. Ašm.XI.76.: csuv. *Jaman-sas*, mocsaras tisztás neve az erdőben, és a körülötte lévő erdő neve, (ld. tat. *Jaman saz* 'csúnya mocsár'), NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jaman* tat. *jaman* 'csúnya, rossz' + *sas* tat. *saz* 'mocsár'.

---

[74] Jelen dolgozatban csak a víznevekre, a vizes helyek neveire térünk ki.
[75] A földrajzi neveknek a népnévi és egyéb köznévi kapcsolatait másik dolgozatban kívánjuk bemutatni.
[76] Vö. ko. *sin* 'forrás'.
[77] Vö. tat. bask. *baš,* csuv. *puś* 'fő'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.1.3. A folyó régi medre, a folyó holt ága olyan hely, ahol állóvíz is keletkezhetett. Pl.:
Vilĕ Atăl ‘Holt Atăl’ f. Ašm.II.143.: csuv. *Vilĕ Atăl,* a Volga régi folyómedre az or. Spasszkij zatonnál, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Vilĕ* 2 4 9 8 csuv. *vilĕ* 'halott, holt' + *Atăl*: A Volga folyó egyik neve'.
Vil Śaval ‘Holt *Śaval* ‘ t. Ašm.V.230.: csuv. *Vil-Śaval*, tó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Vil* 2 4 9 8 csuv. *vil, vilĕ* 'halott, holt' + csuv. *Śaval:* folyó neve.

3.1.4. A folyó kanyarulatával bezárt víz alatt álló terület, gyakran sáros, mocsaras hely. Pl.:
Tarăn kukăr ‘Mély kanyarulat’ d., m. Ašm.XIII.218.: csuv. *Tarăn kukăr* Čist.u., ártér neve az or. Sulča folyón or. N(ižneje) Uzejevo falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tarăn* 2 4 9 8 csuv. *tarăn* ‘mély’ + *kukăr* 2 4 9 8 csuv. *kukăr* ‘kanyar(ulat)’.

3.1.5. A folyótorkolatnál keletkezett állóvíz egyrészt hasonlít a tóra, másrészt **mocsárral jár** együtt. Pl.:
Vyl vorri vărri ‘*Vyl* szakadékok/vízmosta árkok torkolata’ f. Ašm.V.198.: csuv. *Vyl-vorri-vărri,* a Vyla folyó torkolata, s a mellette levő hely, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Vyl:* folyó neve, + *vorăvö.* csuv. *var* ‘árok’ + *-i*: birtokos személyjel + *vărri* ‘torkolata’ 2 4 9 8 csuv. *vărăvö* ‘torkolat’ + csuv. *-i:* birtokos személyjel.
Atăl pyrĕ ‘*Atăl* torkolata’ f. Ašm.II.144.: csuv. *Atăl pyrĕ,* a Volga torkolata, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Atăl:* folyó neve + csuv. *pyrĕ* 2 4 9 8 csuv. *pyr* ‘folyó torkolata, ártér, földszoros’ + csuv. *-ĕ:* birtokos személyjel.

2.1.6. A megáradt folyókból kiöntött, majd hátramaradt víz a folyók mentén olyan **állóvíz,** amely jellemzően **mocsaras hely** és különböző növényzet burjánzására, hajtására alkalmas gazdag madár- és állatvilággal.
Kăvakal šurĕ ‘Kacsa mocsara’ m. Ašm.VII.98.: csuv. *Kăvakal šurĕ*, mocsár, ahol kacsák vannak, NAP:-, Ar.: csuv. *Kăvakal šurĕ* Ja? < csuv. *Kăvakal* 2 4 9 8 csuv. *kăvakal* 'kacsa' + *šurĕ* 2 4 9 8 csuv. *šur* 'mocsár, láp' + *-ĕ*: bírtokos személyjel.
Măkšur ‘Moha-mocsár’ m. Ašm.VIII.304.: csuv. *Măkšur* V., mocsaras tisztás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Măk* 2 4 9 8 csuv. *măk* ‘moha’ + *šur* 2 4 9 8 csuv. *šur* 'mocsár, láp'.
Pătăllă külĕ ‘Süppedékes tó’ m. Ašm.X.156.: csuv. *Pătăllă külĕ,* fűvel, hínárral benőtt mocsár, tó, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pătăllă* 2 4 9 8 csuv. *put-* 'elmerül, süllyed' + *-ă*: deverbális nómenképző + *-llă:* melléknévképző + *külĕ* 2 4 9 8 csuv. *külĕ* 'tó'.

2.1.7. Előfordul, hogy az adatokból **nem derülnek ki a mocsár, mocsaras hely egyéb tulajdonságai,** csupán a neveket alkotó földrajzi köznevek köznévi jelentéséből tudunk következtetni, pl.:
Opn'ar ‘*Op*-mocsár’ h. Ašm.III.256.: csuv. *Opn'ar*, település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Opn'ar*: *Op* + *n'ar* 2 4 9 8 mansi ***n'ar*** 'mocsár'.

3.1.8. Gyakori, hogy **a ‘mocsár’ jelentésű szó nem mocsarat, hanem települést jelöl.**
Ha ◠Mocsár’ f. TB.164.: bask. *Ha* ◠or. *Saz*ovo Lalt., település, másik neve Sorjal. < bask. *Ha* ◠ 2 4 9 8 bask. ***ha*** ◠mocsár', or. *Saz*ovo 2 4 9 8 tat. ***saz*** 'mocsár' + or. *-ovo*.

3.2. **Folyóvizek**:
Az állóvízzel ellentétben a folyók és a csatornák vize mozog, ezért nevezik élő vizeknek is. Az alábbi főbb csoportokat különíthetjük el:

3.2.1. A folyó forrása, kezdete, felső szakasza. Alapvetően kétféle lehet.
3.2.1.1. A '... földből természetes úton előtörő víz' (TESZ). Ennek jellemzője, hogy a víz törte

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

repedésen keresztül **felbugyogó víz köröket ír le**, s azután folyik el utat vágva, patakot, folyót képezve.
Śaval 'Forrás' f. Ašm.XII.8.: csuv. *Śaval* or. *Civil'*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śava + l.*

3.2.1.2. A tóból, mocsárból kifolyó, kihajtó **víz,** amely életre kelve patakká, folyóvízzé alakul. A mocsár folyóforrásként is működik, ezért a kis patakok, források viselhetik a nevét. Pl.:
***N'ur*ju** 'Mocsár-folyó' f. TSK.80.: ko. *N'ur*ju or. *N'ur*jug, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 25 km. < ko. *N'ur* + ko. *ju* (< *jug*) 'folyó'.

3.2.2. Torkolat, alsó szakasz:
A folyó gyakran a torkolatáról kapta a nevét. Arról a helyről, ahol egy másik folyóba ömlik, torkollik. Ez a név egyaránt jelölhet mellékfolyót és nagyobb vízfolyamot. Pl.:
Śavră juppi '*Śavră* elágazása' f. Ašm.XVII.85.: csuv. *Śavră juppi,* patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śavră*: folyó neve 2 4 9 8 csuv. *śavăr-* 'forogni, tekeregni' + csuv. *-ă:* deverbális nomenképző + csuv. *jupă* 'torkolat, elágazás' + csuv. *-i*: bírtokos személyjel.

3.2.3. A folyó egyéb tulajdonságai:
3.2.3.1. Folyam, csatorna, amely a folyót a tóval köti össze.
Jovtyvis 'Folyó-tó-csatorna' f. TSK.33.: or. *Jovtyvis*, folyó, amely egyesül az or. *Jovty* tóval. < or. *Jov + ty + vis* 2 4 9 8 ko. *vis* 'folyam, csatorna, amely a folyót a tóval összeköti'.

3.2.3.2. Hajlással, kanyarral, görbeséggel, forgással kapcsolatos jelentés, amelynek többszörös szerepe van. Utalhat pl. a folyó forrására és a folyó valamely szakaszán lévő kanyarulatra, hajlatra. A víz gyors haladását tekerésnek, hengeredésnek fogták fel, ezért maga a folyó neve a folyás módjára is utalhat.
Čol avăr kokri '*Čol* örvény kanyarulata' d. Ašm.XV.221.: csuv. *Čol avăr kokri*, az or. Civil' folyó kanyarulatának a neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Čol:* folyó neve (< *čol* vö. *śul* 'forrás') + *avăr* 2 4 9 8 csuv. *avăr* 'örvény' + csuv. *kokri* ld. csuv. *kukăr* 'kanyarulat' + csuv. *-i*: bírtokos személyjel.
Xăma śapnă kukkăr '*Xăma* vágta kanyar' f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xăma śapnă kukkăr*? patak, szakadék. < csuv. *Xăma*: folyónév + *śapnă* 2 4 9 8 csuv. *śap-* 'csap, üt, vág' + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képző + *kukkăr* 2 4 9 8 csuv. *kukkăr* 'ferde, kanyar'.

3.2.3.3. Szűkület magában hordja a keskeny, vékony jelentést, ezért szerepelhet forrás, folyó kezdete jelentésben, de utalhat arra, hogy a folyó egy bizonyos szakasza összeszűkült, tömörödött, elkeskenyedett valami miatt. Vö. magyar *Dömör*kapu, *Vas*kapu.[78]
Timerse 'Timer-forrás' f. TB.142.: bask. *Timerse* / Aktaš or. *Timerse* Zil., az or. Krepostnoj Zilair baloldali mellékfolyója. < bask. *Timer*: folyó neve < vö. *timer* 'szoros, keskeny' + *se* < vö. ko. *sin* 'forrás'.
Vasjylga 'Vas-folyó' f. TB.41.: bask. *Vasjylga* or. *Vas-jelga* Belokat., az or. Bol'šoj Ik jobboldali mellékfolyója. < bask. *Vas* 2 4 9 8 *vas* 1. hanti *vas* 'kacsa' vö. magy *vas* fém neve, amely a következő jelentésfejlődés útján született: az eredeti jelentése 'szűk, keskeny' > 'tömör' > 'kemény' > 'kemény kőzet' > 'vas' + *jylga* 2 4 9 8 bask. *jylga* 'folyó', or. *Vas* + *jelga* 2 4 9 8 tat. *jelga* 'folyó'.

3.2.3.4. Az áradással, törtetéssel kapcsolatos jelentést tartalmazó folyók.
Sikter(ĕ)š 'Vízesés' f. Ašm.XI.138.: csuv. *Sikter(ĕ)š* A., vízesés or. Siner' falutól 3 km-re keletre, a vízesés magassága kb. 6 m., NAP:-, Ar.:-. < *Sikter(ĕ)š* 2 4 9 8 csuv. *sikter(ĕ)š* dial. 'vízesés' < csuv. *sikter* 'ugrásra serkent' 2 4 9 8 csuv. *sik* 'ugrani' + *ter* vö. csuv. 1. *tĕrt-* 'lökdös, biztat, serkent,

[78] A *dömör* és alakváltozatai, valamint a *vas* és alakváltozatai hangtanilag is összefüggnek, amelynek bemutatása másik dolgozat feladata.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

felbújt, tolakszik’ 2 4 9 8 *tĕr- ‘(előre) *tör’* + - *t* : igeképző, 2. csuv. *tar*- ‘elszaladni, elfutni’ + -*ĕ:* deverbális noómenképző + *š* < csuv. šyv ‘víz’.

3.2.3.5. A folyó méretére, nagyságára utaló jelentés. A fiatal jelentést a forráshoz közel levőnek, keskenynek, kicsinek kell felfognunk, pl.:
Ĕne Śavalĕ ‘Fiatal *Śavalĕ*’ f. Ašm.IV.117.: csuv. *Ĕne-Śavalĕ,* az or. M(alyj) Civil' mellékfolyója, a csuv. Šură-Xăjărlă folyóval együtt alkotják az or. Mal(yj) Civil' folyót a Kir-i erdőség-ben (or. Kirskoje lesničestvo), NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ĕne* 2 4 9 8 vö. csuv. *ĕne*, magy. *ünő* ‘fiatal tehén’, amely a koráról, fiatalságáról kapta az elnevezést + *Śavalĕ* ‘forrás’: folyónév.

3.3. Az eredetileg vizes helyet jelölő szó a jelentésének fejlődése során később meghonosodott jelentése szerepel a földrajzi névben: Pl.:
Ĕne śăvi ‘Tehén temetője’ d. Ašm.IV.117.: csuv. *Ĕne śăvi* Jau., tehén temetője, NAP:-, Ar.: csuv. *Ĕne* 2 4 9 8 csuv. *ĕne* ‘ünő, fiatal nőstény tehén’ + 2 4 9 8 csuv. *śăva* ‘temető’ + csuv. -*i*: birtokos személyjel. A csuv. *ĕne* ‘ünő, fiatal nőstény tehén’ a születéséhez közel lévő.

3.4. Előfordul, hogy **nehéz eldönteni**, a víznévi eredetű egyéb földrajzi név állóvízről vagy folyóvízről kapta-e a nevét. Egyelőre csak következtetni tudunk a jelentésre. Pl.:
***Tor* külli var** ‘*Tor* tava árok’ d. Ašm.XIV.150: csuv. *Tor külli var,* árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tor:* 2 4 9 8 1. folyónév 2. *tor* hanti, mansi *tor* ‘tó, áradás, ár’ + csuv. *külĕ* ‘tó’ + csuv. -*i*: birtokos személyjel + csuv. *var* ‘árok, patak’.

4. Tulajdonnévi és köznévi párhuzamok a Kárpát-medencében.[79]

5. Összegzés

A földrajzi nevek összehasonlító jelentéstani vizsgálatai hozzásegítenek ahhoz, hogy a megfejthető nevek jelentését finomítsuk, a megfejthetetlennek tűnőket pedig elemeikre bontva közelebb kerüljünk a jelentések felismeréséhez, miközben sor kerülhet számos uráli, altáji és indoeurópai nyelvekben meglévő tulajdonnév és közszó etimológiájának tisztázására. Megtudjuk, hogy az embert körülvevő természet olyan, mint maga az ember. Születik, él, táplálkozik, szaporodik, meghal, de a halálban újabb élet születik. A holt vízből kiömlő víz folyóvá, élővé válik, egy másik folyóval alkotott torkolatában megszűnik s az elágazás után új folyóként tengerbe, tóba torkollva ismét állóvízzé, mozdulatlanná, holttá válik. A mozgást, az életet a melegedés, a tavasz indítja el az áradással. A természet jelenségei s az emberi élet jelenségei ugyanazok. A megismerési folyamatban az első elnevezések minden bizonnyal az embert körülvevő természetre vonatkoztak. Ezek lehettek az első, a víz munkáját megtestesítő hangutánzó szavak. Idővel alapjaivá váltak olyan közszóknak, amelyek a természeti és az emberi életjelenségek közös megnevezéseivé váltak. Kezdetben tehát az ember magát hasonlította a körülötte levő természethez. A folyamat későbbi fázisában ez megfordult s az ember bizonyos esetekben saját tulajdonságaival ruházta fel a természetet.

Róna-Tas András bevezetőben írt gondolatainak nem igazolódtak. Nem állja meg a helyét, tudományosan nem igazolt az az állítás, mely szerint a Csuvas ASzK mai területén finnugor nyelvet beszélő népek laktak. A vita - mely szerint ezek volgai finn, nevezetesen cseremisz vagy pedig permi jellegű nyelvet beszéltek - értelmetlen. A terület neveinek a tudományos feldolgozása értelmében a legrégibb szálak nem a finnugor, nem a török nyelvekhez, hanem máshova, a jelek szerint olyan nép nyelvéhez vezetnek, amelynek egyaránt köze van a törökhöz és a magyarhoz.

6. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon
Ar. ld. NIKITIN

[79] Bár tematikailag szorosan idetartozik, bemutatására másik dolgozatban kerítünk sort.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ask. Aszkinszkij rajon
Aur. Aurgazinszkij rajon
Bajm. Bajmakszkij rajon
Bak. Bakalinszkij rajon
Balt. Baltacsevszkij rajon
bask. baskir
Belokat. Belokatajszkij rajon
Belor. Beloreckij rajon
Bir. Birszkij rajon
Bur. Burajevszkij rajon
C. Civilszkij rajon
Čgs. Csebokszarszkij gorszovjet
Čist.u. Csisztonszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
Davl. Davlekanovszkij rajon
D'urt. D'urt'ulinszkij rajon
f. folyó
h. település
Xajb. Hajbulinszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
Kal. Kalinyinszkij rajon
Kč. Krasznocsetajszkij rajon
kirg. kirgiz
ko. komi
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
Krk. Krasznokamszkij rajon
Kug. Kugarcsinszkij rajon
Kul. Kulomszkij rajon
Kum. Kumertauszkij rajon
Kurm.u. Kurmykszkij ujezd
M. Morgausszkij rajon
m. mocsár
Meč. Mecsetlinszkij rajon
Mijak. Mijakinszkij rajon
or. orosz
Sal. Szalavatszkij rajon
Sykt. Syktyvkarszkij rajon
Ster. Szterlitamakszkij rajon
SW Syrjänisches wörterbuch
t. tó
tat. tatár
U. Urmarszkij rajon
udm. udmurt
Uf. Ufimszkij rajon
V. Vurnarszkij rajon
v. vallási hely
Zil. Zilairszkij rajon

7. Források

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ašm. - ASMARIN, N.I. (1828-1850) Theasurus linguae Tschuwaschorum I-XVII. Kazan-Čeboksary.
Dr. FOKOS FUCHS, D. Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
JEGOROV (1964) - JEGOROV, V.G. (1964) Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszary.
MÉK - Magyar Értelmező Kéziszótár I-II. (1985) Akadémiai Kiadó, Budapest.
NAP. - Naszeljonnyje punkty Csuvasszkoj ASzSzR, Csebokszary 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponyimika (Nazvanyija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenyij (Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnij Arhiv CNII, knyizsnoje posztuplenyije N. 72. Kézirat.
SIROTKIN (1961) - SIROTKIN, M.Ja (1961) Csuvasszko-Russzkij Szlovar, Moszkva.
TB. - Szlovar Toponyimov Baskirszkoj ASzSzR, Ufa 1980.
TESz - A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
TSK. - TURKIN, A.I. (1986) Toponyimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar.

8. Irodalom

FEDOTOV, M. R. (1975) Szravnyityelnaja grammatika tyurkszkih jazykov, Csebokszary, 1975.
LEVICKAJA, L.Sz. (1976) Isztoricseszkaja morfologija csuvasszkogo jazyka. Moszkva.
LIGETI Lajos (1986) A magyar nyel török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Akadémiai Kiadó, Budapest.
RÓNA-TAS (1978) - RÓNA-TAS András (1978) Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe, Budapest.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.7. Jel és jelentés a földrajzi nevekben

1. A földrajzi névi kutatások során a jel és jelentés viszonyának egyrészt sajátosan megmutatkozó kölcsönösségére derült fény, másrészt – s éppen ezért – e viszony figyelembe vétele kikerülhetetlen nemcsak a földrajzi nevek, hanem a neveket közvetlenül és közvetve érintő nyelvekben is. A földrajzi nevekből kiolvasható, hogy a jel és a jelentés egymást feltételezők lehettek már a megnevezés kezdetének pillanatában. Következésképp – minthogy a földrajzi nevek a nyelv részét képezik – kulcsfontosságuk van a földrajzi nevek ez irányú kutatásainak a kérdés eldöntésében, nevezetesen van-e köze a jelnek ahhoz, amit jelöl, vagy a megnevezés csupán megegyezésen alapul.

A nagy kérdésre, hogy ma a nyelvben a jel és a jelentés között ok-okozati összefüggés felismerhető-e, csakis az lehet a válasz, hogy nem. Egyetlen kivétel van, mégpedig a hangutánzó szavak, amelyekben ez az oksági viszony felsejlik, a nyomai megtalálhatók. Nyitva maradt azonban két kérdés. Az egyik, megállja-e a helyét és eléggé pontos megfogalmazás-e az a ma általánosan elfogadott állítás, mely szerint a jel és jelentés közötti kapcsolat formális. Vajon ez mindig így lehetett? Mi volt a helyzet az emberi nyelv teremtésekor? Melyek lehettek az első kommunikációs egységek és hogyan, milyen gondolkodás alapján, milyen motivációs tényező hatására születtek? A válasz megtalálásában a víz szó és a földrajzi nevek kapcsolatának tanulmányozása nagyban hozzásegített.

Ismeretes, hogy az első jelzőrendszer jellemzője az állati ösztönös hangadás. A második jelzőrendszer jellemzője a tudatos emberi közlés (hangadás, rajz stb.) A kettő közötti átmenetet a tudat kialakulása tette lehetővé. A tudat fejlődésének függvénye a tudatos emberi közlés, azaz a kommunikáció alakulásának módja és tempója, amelyet alapvetően befolyásol a természeti környezet a maga változó tulajdonságaival. Ez utóbbi pedig hatással van a hangképző szervek működésére is. Miután a földrajzi nevek a természet egyes darabjainak a nevei, azok vizsgálata az emberi kommunikáció kialakulásának, fejlődésének a megismerésében segíthet. Amíg a létfenntartás (evés-ivás, fajfenntartás, biztonság, azaz a védelem, a veszélyek elhárítása) az állatoknál ösztönösen működik, az embereknél ez kezdett tudatossá válni. Ugyanakkor, a fontossági sorrend ezután sem változhatott, hiszen a létfenntartást szolgálta minden egyes megnyilvánulásuk. Ehhez pedig az anyagot a természetben találták meg, amit egyrészt változtatás nélkül elvettek, másrészt a természet lemásolásával azt megteremtették. Különösen ez utóbbi a természet egyre jobb megismerését tette szükségessé. Már az első lépcső, a természet javainak az elvétele, fogyasztása elindíthatta az emberi kommunikációt.

Meglátásom szerint a természeti jelenségek hangját, alakját és mozgását utánozhatták elsőként. A víz hangját utánozva az ember a társainak a tudomására hozhatta, hogy enni, inni lehet. A víznek mozgását utánozva azt eltáncolhatták, a víz nyomát utánozva a földbe, a barlang falára, fába, kőbe stb., rajzolhattak. Ez azt is jelenti, hogy a víz alkalmas volt a hangutánzó szavak megalkotására a víz hangjának utánzásával s a hangutánzó szavak alapul szolgálhattak az emberi beszédnek. A víz nyomának a lemásolása pedig őse az írásnak. Igy válhatott a beszéd és az írás az emberi nyelv legalapvetőbb jelrendszerévé, amely nem véletlenül mutat kapcsolatot a vízzel, annak minden egyes tulajdonságával. Természetesen az emberi nyelv részét képezi számos megnyilvánulási forma, amelyhez a mintát maga a víz szolgáltatta. A *jel* szerepének a bővülése, gazdagodása nem állt meg, a mai napig is tart.

A fentiekből számomra az következik, hogy a földrajzi neveknek, közülük is a vízneveknek alapvető fontosságú szerepük van, ezért azokat tanulmányozni elkerülhetetlen az emberi kommunikáció születése, kialakulása és fejlődése valamint a jel és jelentés viszonyának a megismerésében. (vö.: CZEGLÉDI 2004-6, 2007)

A vízneveknek alapul szolgált szavak keresésekor derült ki, jelentősége van annak, hogy a víznek nagy víz esetén mély, dübörgő, kis víz esetén kongó, csengő hangja van. Ez a kettősség alapjaiban két csoporthoz tartozó hangutánzó szavak keletkezését tette lehetővé, amelyek az emberi

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nyelv szókincsének a kiinduló készletét képezhették. Ez azt is jelenti, hogy a jel és a tartalom, azaz a jelentés között ok-okozati összefüggés van. A nagy víz, kis víz jelentéstartalom idővel egyre komplexebbé vált, az ember számára a víznek egyre több tulajdonságát is magába foglalták az első jelek. Ez azonban nem jelenthette azt, hogy kevés jelhez egyre gazdagabb jelentéstartalom tartozott, mert a jelnek az alakja, formája is változott, bonyolódott. A használat során idővel, az egyik formával az egyik jelentés, a másik formával a másik jelentés maradt meg és így tovább. A jel és a jelentéstartalom közötti ok-okozati viszony pedig egyre inkább elhomályosult, majd végleg eltűnt, csak a hangutánzó szavakban maradt meg a nyoma.

Fontos, hogy az emberi nyelv születése, kialakulása és fejlődése, a nyelvek közötti kapcsolat felderítése, megismerése csak úgy lehetséges, ha megpróbáljuk megtudni, hogyan gondolkodhatott az ember akkor, amikor kezdte megismerni a természetet, miközben a saját létét (táplálkozás, fajfenntartás, védelem, pl. hidegtől, különböző valós vagy képzelt veszélyektől) kívánta biztosítani. Ebben a megismerésben pedig nagyban segítenek a földrajzi nevek azért is, mert a jel és a tartalom közötti ok-okozati viszonyt természetüknél fogva a legtovább megtartották. Ezeknek a neveknek az egyes nyelvekben való előfordulása közszóként azt is jelzi, hogy melyik nyelv mit, miket tartott meg az eredeti komplex jelentéstartalomból s a jel hogyan formálódott, alakult. A jelentéstartalom fontosságát és a jel formájának alakulását alapvetően meghatározza a természeti környezet. A tartalmat, vagyis a jelentést azért, mert a földrajzi környezet, az éghajlati viszonyok helyenként másképp befolyásolják a megélhetést, ugyanakkor, pl. a beszéd esetében a hangképző szervek működését, az íráshoz (kezdetben rajz) szükséges anyag (földre, kőbe, fába stb. rajzolás, vésés, festés stb.) igénybe vételét, használatát.

Figyelembe véve, hogy a „jelentés és hangalak kapcsolata …konvención, történetileg kialakult „megegyezésen" alapszik….társadalmilag érvényes, a nyelv története folyamán kialakult, megszilárdult kapcsolat … kötelező…" és így tölti be közlő szerepét. (BENCÉDY-FÁBIÁN-RÁCZ-VELCSOV 1974:508) A nagy kérdés, hogyan alakult ki és mi rejlik a „megegyezés" mögött.

A földrajzi névi tanulmányaim hátterével kívánom jelezni azt, hogy pl. a jel egy tematikus csoportját vizsgálva az alak és a tartalom szempontjából a szavak hogyan kapcsolódnak egymáshoz s e kapcsolatok hogyan mutatkoznak meg az egyes nyelvekben, továbbá az összefüggések eredetüket tekintve a fentiek figyelembe vételével az egyes nyelvekben genetikusan öröklöttek, vagy idegenből átvettek lehetnek-e. Ez a fajta vizsgálat pedig kulcsfontosságú további, egyre aktuálisabbá váló kérdéseknek a megítélésében is. Közéjük tartozik, pl.: Helyes-e a nyelveket nyelvcsaládokba sorolni, következésképpen fenntartható-e az ún. nyelvcsalád-elmélet, így az uráli, altáji, indoeurópai stb. nyelvcsalád elmélete és a vele járó további problémakörnek van-e létjogosultsága. Ilyenek, pl. a feltételezett ősnyelv, ezt az ősnyelvet beszélő feltételezett ősnép és a kettő viszonya, az ősnyelv használatának ideje, helye s magának a feltételezett ősnyelvnek a mibenléte, az egyes ősnyelvek keletkezési körülményei, egymással való lehetséges kapcsolatai stb. Mindez az emberi nyelv, a magyar és más nyelv és kultúra, az ember és a népek története és kultúrája megismerésének lehetőségét ill. korlátait jelzi.

2. A fentiek szemléltetésére bemutatom a *jel, jegy, név, betű, ír, tamga*, *bélyeg, pecsét* közszókat jelezve az eddigi etimológiák tévedéseit, valamint a velük szorosan összetartozó földrajzi nevek közül csak egyet, a *Tukmak*[80]nevet. A legfőbb feladatomnak tartom jelen írás keretei között, hogy első lépésben megnézzem, mit mondanak a tankönyvek a jelről. A másodikban be kell mutatni, mit mondanak a földrajzi nevek és az egyes nyelvek a jelről. A harmadik lépésben pedig tisztázni kell, helyes-e a megfogalmazás, mely szerint a jelnek, mint formának nincs köze ahhoz, amit jelöl, a megnevezés csupán megegyezés kérdése.

[80] Vö.: magy. *Takta* 'Kesznyétennél a Sajóba ömlő vízfolyás'. A *Taktaszada* 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében' (KISS 1980) név azért is érdekes, mert olyan szóösszetétel, amelyiknek az előtagja a *Takta* és az utótagja a *szada* közös etimológiájú szavak, a *szada* is (vö. magy. *szád, száj*) 'száj, torkolat stb. ' jelentésű szó. A *Takta* őrzi az eredeti szókezdő *t*-t, vö.: magy. *Tak-ta*, bask. *Tuk-mak*, csuv., *tukmak,* bask. *tamak* stb.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.1. A tankönyvek kritikai elemzése.[81]

2.2. A *jel, jegy, név, betű, ír, tamga, bélyeg, pecsét* szavak közül elsőként azokat a szavakat tárgyalom, amelyek puszta szótövek (2.2.1., 2.2.2., 2.2.3., 2.2.4., 2.2.5., 2.2.6.,), majd ezt követően a képzővel ellátottakat (2.2.7., 2.2.8.)

2.2.1. A magy. ***jel*** a TESz szerint 'valamit közlő jelzés, ismertető jegy, megkülönböztető jelzés, valaminek a megnyilvánulása, tünet, valamit jelölő tárgy, valaminek írott, rajzolt jelölője, jelkép, jelvény, előjel, biléta, jegy, emlékmű, isteni megnyilatkozás, csodatétemény, az állatöv egy jegye, grammatikai suffixum'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: osztj. *iäγêl* 'díszítés, díszítmény', finn *jälki* 'nyom, lábnyom', észt *jälg* 'ua.'. A finnugor alapalak * *jälke*, az eredeti jelentés 'nyom, folt' lehetett. Vö.: ném. *Spur* 'nyom, csapás, jel, ismertető jegy'. (TESz)

Az adatokból a következő, szempontunkból lényeges tanulság olvasható ki:
Az osztják adat jelzi, hogy a *jel* (CVC) korábban CVCVC hangtani felépítésű lehetett. Ezt igazolja a földrajzi nevek hangtana is. (CZEGLÉDI 2004-6) Ami a jelentést illeti, igazolhatóan helyesen állapították meg, hogy az eredeti jelentés nyom, folt lehetett. Hozzáteszem, elsőként a csepegő, majd folyó forrásvíz nyomát, foltját jelölhette.

2.2.2. A *jel* családjába további szavak tartoznak, ilyen a magy. *jegy* és más nyelvi megfelelői, vö.: magy. ***jegy*** a TESz szerint 'ismertetőjel, megkülönböztető jelzés, jelkép, …valaminek a nyoma, foltja, …valaminek az írott jele, az írásos jelzésnek egy eleme,….' Magyar fejlemény: a *jel* főnév elkülönült változata. A *jegy* esetében szóvégi *l* > *ly* > *gy* változás történt. (TESz)

A *jegy* hangtani magyarázatát a földrajzi nevek tükrében másképp ítélem meg. A *jegy* úgy függ össze a magy. *jel* szóval, hogy a *jegy* szóvégi –*gy*-je *t* > *δ'* > *d',* a *jel* –*l*-je pedig *t* > *δ* > *l* fejlődés eredménye.

2.2.3. Mint jel idetartozik a magy. ***név:*** A TESz véleménye szerint 'egyed megjelölésére használatos szó, tulajdonnév, elnevezés, köznév, tisztesség, dicsőség, hírnév, valaminek a (jó vagy rossz) híre, névszó, szó'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *nεm*, osztj. *nem,* zürj. *ńim,* votj. *ńim,* cser. *lêm,* mdE. *l'em, l'äm,* mdM. *lém*, fi. *nimi,* észt *nimi,* lp. *nâmmâ* 'név', szam.jur. *ńim*, jen. *ńi'*, tvg. *ńim*, szelk. *nim,* kam. *nım* 'név'. Az uráli alapalak **nime* lehetett. Az uráli szó esetleges indoeurópai, jukagir és csukcs kapcsolatai további vizsgálatot igényelnek. (TESz)

A szócikk írói már ott hibát követnek el, amikor anélkül, hogy bemutatnák az indoeurópaihoz sorolt nyelvek adatait, pl. ang. *name*, or. *im'a* (cirill *имя*[82]) stb., amelyek befolyásolják a szó magyarázatát, kijelentik, hogy „Ősi örökség az uráli korból…". Ez a megállapítás nem bizonyított.

A név is egyfajta jel, cím s mint jel, nyom is. A törökség adatai világosan kapcsolódnak a betű és az ír stb. szóhoz, ugyanakkor jelzik az összefüggéseket az indoeurópaiba sorolt nyelvek adataival is. A török nyelvekben a *név* megfelelőivel az indoeurópaiban ismert cím jelentésű szavak tövei tartoznak össze. Vö.: csuv. *jat* 'név, elnevezés', ÓT. *at,* azerb. *ad,* csag., ujg., kirg., kaz., k.kalp. nog., alt., ojr., tuv., hak., oszm., tat., bask. *at,* üzb. *ot,* türkm., jak. *aat*[83] 'név' (JEGOROV 1964)

A földrajzi neveken kívül a nyelvek is igazolják azt, hogy a víz nyoma mintát adott és alapul szolgált a jelnek, a betűnek, az írásnak. A csuvasban az 'ír' és az 'árkot vízzel mos' ugyanaz, pl.: csuv. *śyr* 'kimosni (vízzel a partot, kanálist), vonalat, barázdát, jelet húzni', vö.: nog. *jyr* 'széttépni' (gátat), kaz., k.kalp. *žyr* 'tépni, szakítani, ásni (földet)', kirg. *žyr* 'széttépni, szakítani', csag. *jyr, jyrga,* 'tépni, szakítani (a víz csinálja)', jak. *suruj* 'rajzolni', vö.: mong. *zurax* 'vonalat húzni, rajzolni'. (JEGOROV 1964) Ld. még csuv. ***śyr, śyran*** 'szakadék, ferde part'. Vö.: üzb., kirg., kaz.,

---

[81] A terjedelmi korlátokra tekintettel ezt a fejezetet jelen dolgozatban kihagytam.

[82] A többes számú *имени* (*imeni*) forma azért is értékes, mert őrzi az *имя* végső –*я* előzményét az –*ен* (-*en*) hangkapcsolatot.

[83] Az *at* formák közelebbről az or. *adres* 'cím' stb. *ad* elemével tartoznak össze.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

k.kalp. *žar,* ujg. *jar,* nog. *jar,* hak. *čar*, jak. *syr* 'szakadék, ferde part',…(JEGOROV 1964), csuv. ***śyrma*** 'árok, szakadék, patak', vö.: ujg. *jar,* türkm., kirg. *žar,* kaz. *žyra,* azerb. *jargan* 'árok, szakadék, patak', oszm. *yrmak* 'folyó, folyó forrása, eredete', üzb. *irmok* 'folyó összefolyása, folyótorkolat' (JEGOROV 1964), csuv. ***śyrt*** 'harapni (kutya)', vö.: ujg., azerb., türkm., oszm., bask. *jyrt,* tat. *jert,* kirg., kaz., k.kalp., tat. *žyrt*, ujg. *žyt,* üzb. *jirt,* ojr. *d'yrt,* hak. *čyrt* ' szakít, tép, harap, tör, zúz'.[84] (JEGOROV 1964), rokon az or. ***jar*** 'árok, szakadék, patak'. A török nyelvekből való kölcsönzés, vö.: or. ***jaruga*** 'árok, szakadék, patak' (ld. „Слово о полку Игореве"), ld. tat. *jar* 'szakadékos part, mélység, szakadék'. (SIS), összefügg vele a magy. ***harap,*** amely a TESz szerint 1. 'fogait belemélyeszti, fogával tép'. Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Csak a zürjénből és votjákból hoz adatot, azt is *k*- kezdetűt. 2. 'var, lehullott gallyak törmeléke, száraz fű, haraszt, megégett bokros, cserjés hely'… Valószínűleg származékszó. Lehet ősi örökség a finnugor korból. Bizonyítékképpen *k*- kezdetű megfelelőket hoz. Lehet származékszó, amelynek alapszava azonos a *harap* alapszavával. (TESz), vö.: magy. *elharapódzik* 'elterjed'. (TESz) A két jelentésnek köze van egymáshoz, azonban a TESz származtatása nem igazolt, mert a *k*- és fejleményeivel kezdődő szavaknak más az etimológiájuk.

2.2.4. Az ember nagy felismerése, hogy a természetben keletkezett pontok, pettyek, sőt a vonalak olyan jelek, amelyeket le lehet másolni s amelyeknek a segítségével közölni lehet valamit.

Különös jelentősége van annak a felfedezésnek, hogy a betű, a bélyeg, az írás alkalmas a tudás rögzítésére, megőrzésére. Eleink mindezt annyira fontosnak tartották, hogy úgy ítélték meg, aki ismeri a betűt, az nem egyszerűen a betűvel foglalkozó, hanem egyben tudós is. Ennek a tudásnak pedig történeti, kulturális gazdasági katonai stb. vonzata egyaránt volt és van.

A jelnek további alakjai jöttek létre a különböző nyelvekben, így a magyarban is. A jel alakulása, fejlődése során jelentéstartalmát és formáját illetően eljutott a mai értelemben a betűhöz és az íráshoz. Vö.: magy. ***betű****:* A TESz szerint 'írás, szöveg, valamely beszédhang írott képe, írásjegy, szó, beszédhang'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bitig*, ujg. *bitig*, CC. *bitik, bitiv,* oszm. *bitik,* kar. *bitik* 'írás, irat'. Alapszavuk a *biti-, bit-* 'ír' ige, ennek a kínai *piçět* 'ecset' szóval való egybevetése nem fogadható el. …vö.: mong. *bičik* 'irat, felirat, levél, könyv, irodalmi mű', *biči-* 'ír', mandzsu *bitxe* 'írás, könyv'. A mongolból átment több szomszédos török nyelvbe, vö.: jak. *bičik* 'minta, díszítés', hak. *pičik* 'könyv, levél, írás'. (TESz)

A magy. *betű* idegen nyelvi párhuzamainak a számba vétele további tanulságokkal jár. A jelentés szempontjából kapcsolódnak a fenti szavakhoz. Hangtanilag a szókezdő *b*- elvileg lehetne a *p*- zöngésedésének az eredménye, de keletkezhetett egy *w* > *b* változás során is. A szó belseji –*t*- egyrészt megmaradt, másrészt (-*t*- >) –*č*- lett belőle, amely –*i* előtt igen gyakori. A végső –*k* a török és mongol nyelvek egy részében megmaradt, a másik részében *k* > *x* spirantizáció történt, a harmadik részében pedig *k* > *γ* > *w* > 1. *v* 2. V > 0 változások voltak. A –*v*-ről tanúskodik a tör. *bitiv,* a –0, azaz a mássalhangzó eltűnéséről pedig a magy. *betű* szó, ahol a mássalhangzó eltűnése az előző magánhangzó megnyúlásával járt. A földrajzi névi kutatásaim fényében nem lehet *bit*- igetőből kiindulni. Olyan nómen-verbum lehetett az előzmény, amely egyik irányban főnévvé változott, a másik irányban pedig igévé különült.

Bár a csuv. ***pata*** 'petty, folt, foltocska', sebhely', vö.: k.kalp. *patas* 'sáros, nem tiszta'. (JEGOROV 1964) nem használatos a betű jelölésére, a szavunk nagy családjába tartozik.

A hak. ***pičik*** 'könyv, levél, írás' azért is érdekes, mert a *p*- szókezdője összetartozik a magy. *petty, pont* stb. *p*- szókezdőjével, a –*č*- pedig rokon a hun *bicsigecsi* –*cs*-jével. Olyan –*t*-ből lett, amely a zöngétlenségét megőrizve –*s*-szé is válhatott, amelyet az or. *pism'o* 'levél', *pisat'* (*pisa*: szótő + -*t'*: főnévi igenév képző) 'írni' stb. őriznek: *t* > *ù (th)* > *s*. Az *s*-nek ugyanaz a zöngétlen réshang az előzménye, mint a magy. *felhő* szó *h*-jának.

Az indoeurópaiba sorolt nyelvek közül figyelemre méltó az ang. ***badge*** 'jelvény, jelkép,

[84] Ezen adatokkal etimoológiailag összetartozónak vélem a magy. *ordas* (farkas) szó (*orda* + -*s*) tövét.

szimbólum, bélyeg' szó. Hangtanilag közelebbi kapcsolata van az ÓT. *bitig* formával.

A szavak azt a módot is tartalmazzák, hogyan készítették a jelet. A ***pecsét*** a *folt* szóval kapcsolatos, a magy. ***ró,*** *rov-* pedig arra utal, hogy a jeleket véséssel készítették, azaz rótták. A szó nemcsak a rovásírásunk emlékét őrzi, hanem több, rokon jelentésben is ismert, vö.: magy. *ró-, rov-* 'adót kivet valakire, teherként, kötelességként előír valakinek, feljegyez, összeír, nyilvántart, (fából) összeállít, vág, metsz, …üt, csap'. A TESz örökségnek tartja a finnugor korból.

A magy. *ró, rov-* ige és az or. ***ryt'*** (*ry-* + *-t'*), *rvat'* (*rva* + *-t'*) 'tépni, szakítani' töve összetartozik. A magyar szó finnugor kori örökségként való magyarázata nem megalapozott.

2.2.5. Ezen kívül a magy. ***ír*** és más nyelvi megfelelői jelzik, hogyan történik az írás művelete. Mint ahogyan a víz a csöpögése, ill. a járása közben nyomot hagy, pettyet, pontot, vonalat, mintát ír a földben, az ember ilyet képes alkotni különböző tárgyakra szúrással, vakarással stb., amelyről számos szavunk tanúskodik, vö.: magy. *ír* 'fest, beszédet látható alakban rögzít, feljegyez'. A TESz szerint Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: oszm., tat. *yaz-,* kirg. *žaz-*, bask. *yaδ-*, csuv. *śyr-*', vö. még mong. *dzsiru-,* mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír'. A magyarba került ócsuvas alak **yr* lehetett. Vö.: még osztj. *içèritä, içăritāγÈ* 'vonalat húz, ír'. (TESz)

A fenti adatok sorát bővíti Jegorov, vö.: csuv. ***śyr*** 'írni', ÓT. *yaz-,* ujg., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *jaz-*, üzb. *joz-,* kirg., kaz., k.kalp. *žaz-*[85], karacs. *dzsaz-,* jak. *syruj* 'írni', *suruk* 'levél'…(JEGOROV 1964)

Az *ír-* igéből főnevet is képeztek, pl.: magy. *írás*, csuv. *śyru* 'betű, írás', or. *pic'mo* 'írás, levél', közszláv eredetű. (SIS)

Összetartozik a csuv. *śyr* 'írni' igével az or. ***čerta*** 'vonal, vonás, jel' (SIS), (*čer* + *-ta*) töve is. A szókezdő *č-* eredete elvileg *t-* vagy *k-*, eldöntik a török adatok, amelyek szerint *t-*. Idetartozik az or. ***čertit'*** 'rajzolni' (*čer-*: igető + *-ti:* deverbális nomen képző + *-t':* főnévi igenévképző)'

A vizsgált szavunk rokona többszörösen képzett szóban is felismerhető, pl.: or. ***razdirat'*** *(raz-* + *dira-*[86] + *-t'*) 'széttép, szétszaggat' ige töve a *dira* összetartozik a magy. *tör-* igével, a *darab* szóval, a *darabol* tövével..

A ném. ***Schrift*** *(Schrif* + *-t*) töve a csuv. *śyr* 'írni' és társainak a rokona.

A szavak arról is tanúskodnak, hogy a jel készítésének a módjai közül az egyik nyelvben mint jelkészítés maradt fenn, pl. vágás, metszet, nyírás, a másik nyelvben azonban csak a vágás, nyírás jelentésben használatos. Ilyen, pl. a magyarban a *nyír, metsz, metél, piszkál, piszke, vakar* stb.

A magy. ***nyír*** 'vág, metsz' bár a TESz szerint ismeretlen eredetű, összetartozik a mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír' igével.

A csuv. ***śyra*** 'vonal, vonás', ujg. *žira,* kirg., kaz. *žyra* 'vízmosás', vízzel mosott árok, szakadék'. Vö.: csuv *śyr-*[87] 'vízzel mosni a partot, barázdát csinálni, jelölni, vonalat húzni, nog. *jyr* 'gátat tépni, szakítani', kaz., k.kalp. *žyr* 'tépni, szakítani, ásni (földet)', kirg. *žyr* 'széttépni, szétszakítani', csag. *jyr, jyrga* 'ás, kapar, túr, a víz szétszakít', jak. *suruj* ' jelezni, vonalat húzni', vö.: mong. *zurax* 'jelezni, vonalat húzni, rajzolni'. (JEGOROV 1964) A magy. *szúr* és *ír* igével van közelebbi kapcsolatban.

A magy. ***metél, metsz*** 'bevág, levág stb.'… *met* tövét ismeretlen eredetűnek tartja a TESz. A szó etimológiájának megírásához hasznos számba venni további adatokat, pl. a következő szavakat: or. ***metka*** 'megjelölés, jelzés, jel, jegy, ismertetőjel', or. ***metit'*** 'megjelöl, céloz, törekszik valahová'. (HADROVICS – GÁLDI 1951), 'vágni, vésni, vésetet, vágást csinálni', vö.: gót *maitan* 'vágni, vésni'. (SIS) Az or. ***zametka*** 'megjegyzés, feljegyzés, jelző, jel, jelzés' (HADROVICS – GÁLDI 1951)A szó *za-* + *metka* elemekre bontható.

Az or. ***pisat'*** 'írni'. Indoeurópai jellegű, közszláv eredetű. Vö.: óporosz *peisāi* 'írnak', lat. *pingere* 'rajzolni', gör. *poikilos* 'éles' …(SIS) szó (*pisa:* igető + *-t'*: főnévi igenévképző) tövével

---

85 Vö.: magy. *zúz, zúza*.

86 Vö.: magy. *tör.*

87 Vö.: magy. *szúr.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

számos magyar szó összetartozik annak ellenére, hogy egyrészt a magyarban 'írás' jelentése nem használatos, másrészt a TESz más véleményen van e szavak etimológiáját illetően. Vö.: magy. ***piszka-*** ld. *piszkafa, piszkavas, piszkál, piszke* stb., a rokonságába tartozik a magy. *tüske, tövisk* is.

Az indoeurópai nyelvek adatai közül, pl. az ang. ***write*** 'írni' ige összetartozik a magy. ***vakar*** 'valaminek a felületét kaparja' igével, amelyet a TESz ismeretlen eredetűnek tart.

Mindkét ige (ang. *write,* magy. *vakar*) tartalmazza az *–r*-t úgy, mint a ném. *schreiben*, a lat. *pingere*, a magy. *ír* és társai, a szó kezdetén azonban az angol a *w*-t, azaz a *v*- előzményét használja ma is. A *w*- pedig olyan eredeti *t*- fejleménye ($t > \delta > w$) amelyet őriz a magy. *tör, törik, túr* ige, s a török megfelelői között szerepel, pl. az ÓT. *tärs,* de idetartozik a magyar *dara* is ($t > \delta > d$), amelyben egy másik irányú változás során a δ zöngésedése és zárhangúsodása következett be. A víz, amint mosta az árkot, alakította a saját medrét, egyben túrta a földet, másképpen tört, zúzott. A vízhez hasonlóan hagyunk nyomot, amikor valamilyen jelet készítünk, írunk.

A továbbiakban idetartozik a magy. ***tör***[88], az ÓT. *tärs* 'ver, kopog, dönget, dörömböl, tör,' (DTS:545), amellyel közelebbről kapcsolatos a csuv. *śyr* 'írni' és társai, köztük a magy. *ír.*

2.2.6. Előfordul, hogy valamely jel jelentésű szó nem használatos a magyarban, de ismert az ÓT. -ben és az altáji nyelvekben, ám genetikailag összetartozik a magyarban használt másik formával, illetőleg alakilag közelebb álló, de nem jel jelentésű szóval. Ilyen, pl. az ÓT. *tamga* és a magy. *betű* valamint a *támpont (tám + pont)* előtagja illetőleg a *támasz (táma + -sz), támaszkodik (táma + -sz + -kodik)* töve.

A ***tamga***: nincs meg sem a TESz-ben, sem az Idegen szavak szótárában, de bőven adatolt az ótörökben, vö.: ÓT. *tamγa* 'sajtó, nyomás, nyomtatás, nyom, lenyomat, jelleg, sajátosság, veret, jel, jegy, jelzés' (DTS:530), ÓT. *tamγačï* 'a pecsét őrzője'. (DTS:530) A *tamγa*: szótő + - *čï:* foglalkozásnév képző. Az ÓT. *tamγala-* 'bélyegezni, megjelölni, védjeggyel ellátni, hitelesíteni, megjelölést, jelzést, jelet, jegyet, ismertetőjelet, pecsétet tenni, helyezni, rakni, felállítani' (DTS:530) A *tamγa:* szótő + *-la:* igeképző. Az ÓT. *tamγalïγ* 'pecséttel, jellel, jeggyel bíró, rendelkező' (DTS:530) A *tamγa:* szótő + *-lïγ:* 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képző. A *tamga* egyéb kapcsolataira ld. ÓT *tamγalïq* 'kis ebédlő asztal', *tamγaq* 'torok', *tamγaqla-* 'nyakon ütni' (DTS:530)

Az ÓT. ***tamγa*** összetartozik a csuv. *tămxa* (Ašm.) 'ua.' szóval, amely nincs meg Jegorovnál, megvan azonban az elődje, a csuv. ***tumxa*** 'tamga, pecsét, bélyeg, jel', vö.: óujg. *tamga* 'jel, bélyeg', csag. *tamka*, ujg., üzb., kirg., nog., k.kalp., alt., bask., tat. *tamga*, kaz. *taŋda,* türkm. *tagma,* azerb., kum. *damga,* tuv., hak. *taŋma* 'pecsét, bélyeg', vö.: mong. *tamga* 'ua.'. Vö.: perzsa *tämga* 'a mongol kánok nagy pecsétje, írás, amit ilyen pecséttel láttak el'. (JEGOROV 1964)

A földrajzi névi kutatások fényében a *tamga* genetikailag rokon olyan közszóval, amely a földrajzi nevekben is megvan. Ilyen a *tamga* kapcsolatai között kulcsfontosságú csuvas ***tukmak*** közszó és a földrajzi névi *Tukmak* és alakváltozatai. Mint közszó: csuv. *tukmak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, sulyok, fakalapács, verés, ütés', ujg., oszm., gag., türkm. *tokmak*, alt. *tokpak, topkok*, ojr. *tokpok,* hak. *toxpax,* tuv. *dokpak*, üzb. *tukmok*, azerb. *toxmag*, bask., tat. *tukmak*, kirg. *tokmok,* kaz., k.kalp. *tokpak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, sulyok, fakalapács'…. (JEGOROV 1964) Mint földrajzi név: ***Tukmak*** f. TB.146.: bask. *Tukmak*, or. *Tukmak* Beleb., az or. Useń bal oldali mellékfolyója. < bask., or. *Tukmak* < *Tuk* + *mak*.

A *tukmak* szó gyakori a víznevekben, a forrással rendelkező, illetőleg elágazó folyó nevében fontos szerepe van a szempontunkból is, mert hozzá hasonló az elágazó fa, amelyből lehet bunkós végű fát, fakalapácsot készíteni. A *tukmak* olyan találkozási pontot jelöl, amely lehet folyó forrása, az egyik folyónak a másik folyóba vagy tóba való beletorkollásának a helye, a fa elágazásának a helye stb. Szerepéből adódóan több jelentést is magába foglal. Számos szó közül idetartozik a bask. ***tamak*** 'torok, (folyó)torkolat' szó is.

A TESz szerint a magy. ***tám-*** (támoszlop, pillér, támfa stb.) előtagú összetett szavak német

[88] ld. még *zúz* 'ide-oda rángat, meggyötör, összetör, összenyom (átvitt értelemben is),…' Bizonytalan eredetű. (TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mintára keletkezett tükörszók, a magy. *tám-* pedig a *támaszt, támogat*…igéből való nyelvújítási elvonás. Ennél azonban jóval régebbi és kiterjedtebb keleti kapcsolatokkal rendelkezik a magy. *tám-tő*, amely pl. a magy. *támpont* (*tám* + *pont*) előtagjával is azonos. Velük rokon az oszm. *tam* ’éppen, pontosan’ szó is.

A *tukmak* (*tuk-mak*) a jelentés oldaláról nézve, mint találkozási pont, forrás, alapul szolgált a jelen dolgozatban vizsgált szavaknak, a hangtan felől nézve pedig az ÓT. *tamga, tamak,* az oszm. *tam,* a magy. *tám* (vö. *támpont*) és a *támasz* (*táma* + *-sz*) ige tövének formái az eredetibb *tukmak* két *k* hangjának a változásai során keletkeztek.

2.2.7. A *jel* szavunkkal hangtanilag és jelentéstanilag szoros összefüggésben van a *bélyeg* (*bé* + *-lyeg*) és a *billog* (*bil* + *-log*) *bé* ill. *bil* töve. Vö.: magy. ***bélyeg, billog*** a TESz szerint ’megjelölésként sütött bélyeg, sebhely, ismertetőjel, bélyegző, értékjegy, postai értékjegy’. Ótörök eredetű, vö.: türk *bilig* ’tudás’, ujg. *bilik* ’jel’, bolg. *bälik, bälük,* ’ua.’, kirg. *belgi* ’ua.’, csuv. *pallă* ’ua.’ Mindezek a *bil-* ’tud’ ige származékai. A törökség minden ágában megtalálható szó megfelelője megvan a mongolban is, vö.: mong. *belge* ’jel’. A török szó bekerült több szláv nyelvbe is, vö.: blg. *beleg* ’bélyeg, ismertetőjel’, szb.-hv. *bèleg* ’bélyeg, jegy, anyajegy, sebhely, okmánybélyeg’, szln. *beleg, bileg* ’bélyeg, jegy’, or. *beleg* ’jegy, fehér folt’, aláírással ellátott űrlap a bemutató személy meghatalmazásának igazolására. …A bélyeg eredeti jelentése ’az állat testére sütött tulajdonjegy’, s ez a török népeknél a nomád állattartással függ össze. – A *billog, bilyog* talán nem a bélyeg magyar alakváltozataként, hanem a h. lat. *bilochus* a bélyeg ómagyar alakjának *–s* képzős származékából, a **bilüküös*-ből származott. (TESz)

A magy. *billog* (*bil* ’jel, írás, betű’ + *-log* ’valamivel való ellátottság’ képző) töve (*bil*) rokon a magy. *bölcs* (1. *böl* ’betű, jel’ + *-cs:* foglalkozásnév képző ld. betűs, betűvel, jellel foglalkozó’ 2. *böl* ld. csuv. *pĕl* ’tudni’ + *-cs*: képző, ld. magy. ’tudós’) tövével (*böl*).

A magy. *bélyeg* és a *billog* szavaknak kiterjedt rokonsága van az altáji nyelvekben, vö.: csuv. ***palăk, palkă*** régi, 1. ’jel, jelzés’, 2. ’síremlék’, a bulgár sírfeliratokon *bel’uk* (cirill *белюк*), ősszláv, (óbolg.) *beleg,* mai bolg. *beleg* ’jel, jelzés’, magy. *bélyeg* ’jel, jegy, bélyeg’, ÓT., ujg. *bälgü*, csag. *belgü*, kirg., kaz., k.kalp., nog., kum., türkm., üzb. *belgi,* tat. *bilge*, bask. *bilde, bilge*, alt. *pilek, pilgi* ’jel, jegy’, mong. *beleg*, burj.mong. *belge* ’jel, jegy, bélyeg, előrejelzés’. (JEGOROV 1964) Meg kell jegyezni, hogy a cirill *белюк* egy idegen *belük* átírása.

A bask. *bilge* ’jel, ismertetőjel’ mellett a *bilde* ’jel, jegy, vágat, véset’ pedig azért fontos adat, mert *bil* + *-de* (szótő + képző) elemekből áll, ahol a képző olyan korábbi formát őriz, amelynek tovább fejlődött változata a csuv. *pallă (pal* + *-lă),* magy. *billog (bil* + *log)* szavakban a *–lă* ill. *–log –l*-je. (vö.: *t* > *δ* > 1. *d,* 2. *l.)*

A magy. *jel*[89]*, bélyeg, billog* és a csuv. *pallă, palkă, palăk* szavakat összeköti egyrészt a jelentés, másrészt a hangtani felépítés, harmadrészt a szerkezeti felépítés. A *–t-* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos nyelvi megfelelőjében, vö. ÓT. *bitig*, amelyeket *be* + *-tű* ill. *bi* + *-tig* elemekre lehet bontani. A csuv. *pallă* ld. *palăk, palkă* ’jel, bélyeg stb.’ *palăr-* ’ismertnek lenni’, ***pĕl-*** ’tudni, ismerni’, ÓT., ujg., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., tuv. *bil*, alt., hak. *pil,* tat., bask. *bel* ’tudni, érteni’ (JEGOROV 1964) igető szorosan összefügg a magy. *bölcs* szó tövével.

A magy. ***bölcs*** egyrészt tudós, aki tud, azaz a jellel, a betűvel foglalkozik, másképp a betűt, a tudást őrzi. Ez a kettősség nem véletlen, hisz a betű rögzíti a tudást, s a betű ismerete, őrzése fontos a tudásnak a megszerzéséhez és megtartásához egyaránt. Tudósnak, bölcsnek, pecsétőrnek valamikor rangot jelentett őseinknél, így volt ez a hunoknál is.

Annak ellenére, hogy az or. ***bilet*** szót XVIII. századi franciából való kölcsönszónak tartják, vö.: fr. *billet, billette,* ófr. *bullette,* amely a lat. *bulla* ’írás’ szóból származik (SIS) összetartozik a magy. ***bulla*** szóval, amelyet a TESz ’ünnepélyes pápai rendelet, pecsétes középkori oklevél, pecsét’ stb.

[89] Vö.: *jelleg* (*jel* + *-leg*). A TESz szerint „nyelvújítási származékszó, a *jel* főnévből alkották *-g* képzővel”. Ez a magyarázat elfogadhatatlan, nem igazolja a rendszer.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

latin eredetűnek tart, vö.: lat. ***bulla*** 'buborék. gömbölyű dísz, pecsét', h.lat. *bulla* 'függő pecsét, ónpecsét'. Beletartozik számos európai nyelv szókészletébe, vö. ang. *bull,* ném. *Bulle,* fr. *bulle,* or. *bulla* 'bulla'. A magyar szó jelentései a latin jelentéseknek felelnek meg. Történettudományi szakszó. (TESz) A magy. *billog, bélyeg, bulla* és az or. *bilet* összetartoznak. Közös gyökerük az idők mélyére nyúlik.

A magy. *bélyeg* szó *bé-*, a *billog* szó *bil-,* a csuv. *pallă* szó *pal-* és a bask. *bilde* szó *bil-* töve összetartozásának az a magyarázata, hogy mind az *–l,* mind a *–0* (mássalhangzó hiánya) közös ősből fejlődött külön utakon: $t > \delta > 1.\ l\ 2.\ w > V > 0.$ Az eredeti *t* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos altáji rokonában. Egy harmadik irányú változás eredménye lett a *d* ill. *d',* vö.: azerb. *adly* (*ad* + *-ly:* 'valamivel való ellátottság' képző) 'neves, névvel ellátott' szó töve és társai, magy. *jegy.*

Tisztázandó kérdés, hogy a magy. *bélyeg* párhuzamai lehetnek-e a csuv. *palăk, palkă,* bolg. *beleg* stb., vagy csak a szótővel *bé, bil* lehetnek azonosak. A földrajzi nevek fényében a magy. *jel, jegy, név, betű, ír,* és az ÓT. *tamga* tartoznak össze, a további képzett szavaknak azonban csak a tövével, vö.: magy. *jelleg* (*jel* + *-leg*), *jegyes* (*jegye* + *-s*), *neves* (*neve* + *-s*), *betűs* (*betű* + *-s*), *írás* (*írá* + *-s*), *bélyeg* (*bé* + *-lyeg*), *billog* (*bil* + *-log*).

A *–log, -leg* képző rokon a csuvasban használatos *–lă*, és a további török nyelvekben meglévő változatokkal, vö.: csag. *–lyg*, ujg. *–lik,* üzb. *–li*, türkm. *–ly*, kirg. *–tuu*, azerb. *–ly*, alt. *–lu*, hak. *–tyg*, tat. *–ly*, amelyek a 'név' jelentésű szavakhoz járultak: csuv. *jatlă* 'névvel bíró, névvel ellátott, nevezett, jelzett, ismert', vö. óujg., csag. *atlyg* 'névvel bíró, nevezett', ÓT. (jen.) *atag* 'hírnév, dicsőség, nevezetesség, jelzett, ismert' ujg. *ataglik*, üzb. *otli,* türkm., oszm., k.kalp. *atly,* kirg. *attuu,* azerb. *adly,* alt. *adylu,* hak. *attyg* 'névvel bíró', nevezett, nevezetes, híres, ismert, tisztelt, tat. *atly* 'névvel bíró, neve szerint', vö.*: atakly*, neves, jó nevű, előkelő'. (JEGOROV 1964)

A török nyelvi *ad* forma közelebbről összetartozik az indoeurópaiban is ismert *ad* tővel, vö.: or. ***adres*** 'cím', vö.: lengy. *adres,* fr. *adresse* 'cím' (SIS) a következő elemekre bonthatók: or. *ad* + *-res*, lengy. *ad* + *-res,* fr. *ad* + *-resse.*

Eleink szemében az égen látott *felhő, felleg* sem más, mint *folt*. A *folt* pedig nemcsak *nyom, jel, bélyeg*, hanem *felleg* is lehet. Vö.: magy. ***felleg, felhő*** 'felhő, veszélyt rejtő jelenség, füstfelhő'. A szócsalád tagjai származékszók, *fel* alapszavuk ősi örökség a finnugor korból, vö.: osztj. *pêlêη* 'eső- és viharfelhő', zürj. *piv* 'felhő', *pila* 'felhős', votj. *pil'em* 'felhő', cser. *pêl* 'ua.', mdE. *pel', pejel'* 'ua.', finn *pilvi* 'ua.' …(TESz)

A ko. *piv, pila –v*-je ill. *–l*-je, mint nyelvjárási tulajdonjegyek ismertek. A *–v* előzménye *-w* lehetett, amely a magy. –0-nak (hanghiány) is elődje a *bélyeg* szóban. A *w* és az *l* pedig korábbi δ fejleményei. A magy. *f-* szókezdő ld. még magy. *folt*, és a finnugorhoz sorolt nyelvek adataiban a *p-* szókezdő úgy tartoznak össze, hogy az *f-* és a *p-* közös elődje a bilabiális *φ-* lehetett, amelyből az egyik irányban *f-*, a másik irányban *p-* fejlődött. A földrajzi névi kutatások nem igazolják a szakirodalomban elterjedt *p-* > *f-* változást.

A szó a törökségben is ismert, vö.: csuv. ***pĕlĕt*** 'ég, felhő, felleg', azerb., türkm. oszm., ujg., üzb., kirg., tuv. *bulut*, k.kalp., nog. *bulyt,* bask. *bolot,* tat. *bolyt,* jak. *bylyt,* alt., hak. *pulut* 'felhő', óujg. *bulyt* 'folyadék alja, zavarosa, sűrűje, üledék, felhő'. (JEGOROV 1964)

Eleink gondolkodása szerint az üledék[90]is folt, nyom, de ugyanígy az or. ***boloto*** 'mocsár' is idetartozik.

A magy. ***folt*** szót a TESz származékszónak tartja a *fal* igéből. Ez a származtatás nem állja meg a helyét.

Az is természetes, hogy a *petty* és *pont* szavak jelentésének is köze van a *folt*hoz, a *jel*hez, de a forráshoz is. Vö.: magy. *petty, pötty* ld. a *pettyeget* címszónál. Az or. ***točka*** 'pont' szó a ném. *Punkt*

[90] Vö.: magy. ***seprő*** (*sep:* szótő + *-rő* 'valamivel való ellátottság' képző), mint 'borseprő' a török megfelelői is ismertek. A szótő hangtanilag közelebbi kapcsolatban van a ***szeplő*** (*szep:* szótő + *-lő* 'valamivel való ellátottság' képző) szavunk tövével, a *seprő* szó *–rő* képzője pedig a *–lő* rokona. Az *r* és *l* közös elődje a *δ* (interdentális zöngés spiráns) volt, végső eredete pedig a t (> δ > 1. *r* 2. *l*)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szó *Punk* tövével tartozik össze. A *cs* pedig megvan a magy. *lecs, pocs* szavakban, sőt az or. *točit'* (*toči* + *-t'*) töve valamint az ang. *touch* (ejtsd: *tacs*) 'tapintás, érintés, jellemző vonás, ecsetvonás stb.' szó is rokon.

A magy. *felleg, felhő, folt, petty, pont* összetartoznak jelentéstanilag, szerkezetileg és hangtanilag. A szavak töve *fel, fol, pet* és *pon,* a képző pedig a *–leg, -hő, -t, -ty*. A szókezdő *f-, p-* összetartozását ld. fent, a képzők kezdő *–l-, -h-, -t-, -ty-* mássalhangzói pedig úgy függnek össze, hogy az eredeti *t*-ből különböző utakon fejlődtek. A *t* egyrészt megmaradt, másrészt a *t* réshangúsodásával és zöngésedésével: $t > \delta > l$, harmadrészt a *t* zöngétlen tulajdonsága megtartása mellett réshangúsodott: $t > \grave{\upsilon}$ *(th)* $> h$, ill. palatalizálódott: $t > t'$. A *petty* hosszú *tty*-jének az egyike a tőhöz, a másika a képzőhöz tartozik. A palatalizáció azért történhetett, mert egy korábbi forma pVt-tVk *–k*-ja $k > \gamma > j$ változás során olyan *j* lett, amely palatalizálta az előző mássalhangzót.

A *pont* (*pon* + *-t*) tövének *–n* nazálisa pedig szintén eredeti *t* fejleménye, ld. még.: ném. *Punkt* (*Punk* + *-t*).

2.2.8. Hangtani oldalról körültekintően kell eljárni a magy. *pecsét* szó értelmezésekor. Eldöntendő ugyanis, hogy a *–cs-* eredeti *–t-* vagy *–k-* fejleménye-e. A megoldáshoz a szláv nyelvi párhuzamok vizsgálatai segítenek eljutni. A magy. ***pecsét*** a TESz szerint 'bélyegző, illetőleg annak lenyomata, folt, különféle árukra, az ezüstbe stb. nyomott jel, szeplő'. Szláv eredetű, vö.: óe. szláv *pečat'*, szb-hv. *pèčat*, szln. *pečát*, szlk. *pečat'*, or. *pečat'* 'pecsét'. Megfelelő szó van a többi szláv nyelvben is. A szláv szavak eredete vitatott. (TESz)

A magyar és a szláv szavak nyelvi kapcsolatai ill. eredete tisztázható a párhuzamos adatok számbavétele segítségével, vö.: or. ***pečatka*** 'pecsét', ***pečatanie*** 'nyomás, könyvnyomtatás', ***pečatat'*** 'nyom, kinyomtat' stb. is idetartoznak, azonban hangtani oldalról figyelembe kell venni azokat a szláv sajátságokat is, amikor a *k*-ból is válhatott *cs*.

Az or. *pečat' (peča + -t')* < *pečati* < ** pekěti (* pekě*[91] *+ -ti)* < pVtkV-tV töve valamikor *-t*-t is tartalmazott a *–k-* előtt. Ez azt is jelenti, hogy a ma használatos formákban meglévő *–cs-* helyén korábban *–k-*, még korábban *–tk-* ill. –tVk- hangkapcsolat volt. A kérdés, hogy ez a *–cs-* a *–k*-ból, vagy a *–t*-ből fejlődött-e. Másképpen, az or. *peča-* tő a hun *bicsige* (ld. *bitig 'betű'*) szóval tartozik össze közelebbről, vagy a szláv **pekě* (< *pVtkV < *pVtVkV) formával. Ez utóbbi kapcsolat $k > č$ változásra utal, amely a földrajzi névi kutatások fényében is a szláv ill. az indoeurópai családba sorolt nyelvekben fordul elő.

Az adatokból kiolvasható, hogy a 'folt' jelentés alkalmas volt további funkciókra is, a bélyegzésre, megjelölésre, sőt festésre is. A magy. ***fest*** szót a TESz bizonytalan eredetűnek, a tövét talán ősi örökségnek tartja a finnugor korból.

A szócikk írójának alapvető módszertani tévedéséből következik a legfőbb tartalmi tévedése is. Annak ellenére, hogy nem tudja bizonyítani a feltevését, kizár több más lehetőséget helytelenül. Jelentéstani oldalról eleve abból kell kiindulni, hogy a *fest* és a *pecsét* szó töve, összetartozik a 'folt' jelentés kapcsán. A *pecsét* (*pecsé:* szótő + *-t*: 'valamivel való ellátottság' képző), a *fest* (*fes:* szótő + *-t:* igeképző). A *pecsét* szóval összetartozik számos magyar szó, pl. ***pocséta*** *(pocsé*: szótő + *-ta:* 'valamivel való ellátottság' képző) 'posványos, állóvíz, mocsár stb.', ***pocsaték*** (*pocsa:* szótő + *-ték:* 'valamivel való ellátottság' képző) 'mocsolya, híg sár' stb., e szavak tövével pedig a magy. ***pocs*** 'pocsolya, híg sár' van rokonságban. Hangtanilag a szótőben a *–cs-* és az *–s-* rokonok, eredeti *–t*-ből[92]keletkeztek külön fejlődés útján. A szókezdő *f-* és *p-* viszonyát ld. a *folt* szónál. Szerkezetileg a *fest* denominális verbumképzős, a *pecsét* pedig denominális nómenképzős.

Folytathatnánk az idetartozó szavak sorát a magy. *nyom, nyomat*, *nyomda, márka, szeplő,* stb. szavakkal. A magy. *szeplő* és nyelvi párhuzamainak a vizsgálata kétszeresen is tanulságos. Jelen dolgozat szempontjából azért, mert elvezet ahhoz az eredeti *t*-hez, amelyre eddig hivatkoztam, s amely megvan a magy. *Takta* földrajzi névben s azért is, mert a magy. *szeplő* szó magyarázata körül

[91] Vö.: magy. *bök.*
[92] Vö. magy. *petyeg, pötyög, potyog.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

is gondok vannak.

A TESz szerint a magy. ***szeplő*** valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csag. *sipkil,* üzb. *säpkil,* tat. *sipkel,* kirg. *säpkil,* nog. *säpkil*, kum. *säpkil,* 'szeplő'. A származtatásban bizonyos nehézséget jelent, hogy a magyar szónak alakilag pontosan megfelelő török nyelvi formát nem tudunk kimutatni. (TESz)

A szócikk írója bizonytalan, mert nem látja, hogy a magy. *szeplő* szerkezeti felépítése *szep-*: tő + *-lő* 'valamivel való ellátottság' képző, denominális nómenképző. A szótő teljesebb alakja a sVpkV változat van meg a törökség nyelveiben, amelyhez a fenti adatok szerint az *–l* képző járult. A magy. *szeplő* csuvas rokona a csuv. *saplăk* 'folt' szó, amelyet Jegorov helytelenül az or. *zaplati* szó átvételének tart. Arról van szó, hogy a csuv. *saplăk* szó *sap-*: tő + *-lăk* 'valamivel való ellátottság' képzőből áll, az or. *zaplati* pedig *za-*: prefixum + *plata* 'folt', vö.: or. *boloto.* A csuv. *sap-* tővel rokon a csuv. *śip* 'fonál', azerb., üzb. *ip,* bask. *jep*, tat. *žep,* kum., nog. *jip*, hak. *čip*, azerb., jak. *sap* 'fonal', ujg., kirg., kaz., k.kalp. *žip* 'fonal, zsineg, madzag, kötél, zsinór', oszm. *ip*, türkm. *jüp* 'fonal, zsineg, madzag, kötél, zsinór', oszm. *iplik*, türkm. *jüplük* 'fonál'. (JEGOROV 1964). Az oszm. *iplik* (*ip* + *-lik*), türkm. *jüplük* (*jüp* + *-lük*) a csuv. *saplăk* szóval tartozik össze. A szótőnek, csuv. *sap, śip* magyar megfelelői közé tartoznak a magy. ***szepe*** 'pettyes szőrű (ló), szeplős' stb., a magy. *szepeg*, mint hangutánzó szó eredetű ige, stb.

A csuv. *tut, xura* ***tut,*** 'szeplő (barnáknál)', *sară tut* 'szeplő (a szőkéknél)', bask. *tut* 'rozsdafolt, folt a várandós anyák arcán', k.kalp., nog., kum. *tot*, kirg. *dat,* ojr., hak. *tat* 'rozsdafolt'. (JEGOROV 1964) Az adatok azért is fontosak, mert nemcsak a csuv. *sap, śip* megfelelőikkel, hanem az ÓT. *tamga* (*ta-mga*), *tamaq* (*ta-maq*) stb., csuv., bask. *tukmak* (*tuk-mak*) és párhuzamaikkal rokonok, hanem olyan ősibb hangalakot mutat, ahol a *tat* (*ta-t*) az elő- és utótag kezdő mássalhangzója eredeti *t-*.

2.3. A legújabb hun kutatások is igazolják, hogy mint hun nemesi rangok egyrészről a *szecsen, ongut, hitü* és a *bicsigecsi* (*bicsige –csi*) 'betűs', 'aki betűvel foglalkozik' tartoznak össze. A *kutugu* másik csoportot képvisel, mégpedig a *k-* kezdetűeket, amelyhez tartozik a magy. *könyv*, or. *kniga* 'könyv', csuv. *kěneke* 'könyv' is. Alapul pedig olyan szó szolgált, amely a magy. *könyök* főnévvel, a *konyul* ige s a *konty* főnév tövével van összefüggésben. A szó akkor születhetett, amikor a tekercsek tartalmazták, őrizték az írást.[93]

A hun *bicheqi* szintén jelentős magyar szempontból is. A szó a hun idők *bicsigecsi* (*bicsige* + *-csi*) első elemével azonosítható. Közeli rokona a török *bitigči* (*bitig* + *-či*), magy. *betűs* (*betű* + *-s*). A második elem a *–či, -s* képzők, azaz foglalkozásnév képzők.

Ha számba vesszük a 'forrás, folyó' jelentésű és a víz létrehozta nyomokat, árkokat, vízmosásokat, azaz jeleket kifejező szavakat, akkor azt látjuk, hogy azok számos esetben összetartoznak etimológiailag is.

Az tény, ezek az egymással igen összefüggő jelentések, amelyek az eredeti komplex jelentéstartalomnak a részei, alkotó elemei voltak, nem mind egy nyelvben, hanem több nyelvet együttvéve mutathatók ki. Annyi már most elmondható, a jel és a jelentés viszonyát illetően nem megegyezés kérdéséről, hanem történetileg és társadalmilag kialakult eredményről van szó, amelynek a végső, legkezdetibb állapotában az ok-okozati viszony még minden jel szerint megvolt.

A TESz megállapításai a fenti szavak etimológiáját illetően rendre hibásak. A szótárírók tévedéseinek alapvetően az a magyarázata, hogy nem látják a rendszert, s ennek több oka van. Közéjük tartozik az, hogy egyes szavakat magyaráznak és nem valamilyen szempont szerint egymással való kapcsolatukban vizsgálják azokat, és nem veszik figyelembe azt sem, hogyan gondolkodhattak eleink e szavak teremtésekor, alkotásakor, ezért a szómagyarázatok részben vagy teljes egészében tévesek.

A földrajzi nevek fényében történő kutatások világossá teszik, hogy az írásnak, rajzolásnak, a

[93] Velük közös gyökerű az ang. *knee* 'térd, hajlat, kályhacső stb'

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

betűnek, a jelnek, jegynek, tamgának a mintájául maga a forrás(víz) szolgált a maga tulajdonságaival, tevékenységével, a környezetre, talajra tett hatásával.

Lényeges, hogy alapvetően különbséget kell tenni a *kapar* és a *vakar* szavak között, mert bár jelentésük azonos illetve hasonló, etimológiájuk különbözik. A *vakar* a vizsgált szavaink családjába tartozik s a szókezdőt tekintve közelebbi kapcsolatban van az ang. *write* 'ír' és a csuv. *var* 'árok, patak' szavakkal, sőt a magy. *var* 'seb(hely) szóval is.

E megnevezéseket pedig megkapták a hasonlóképpen működő más természeti és társadalmi jelenségek is. Ez a magyarázata annak, hogy genetikailag a fent tárgyalt szavak összetartoznak. Hangtanilag, alaktanilag, jelentéstanilag egy rendszert alkotnak, beleillenek a földrajzi nevek grammatikai rendszerébe. (vö.: CZEGLÉDI 2004-6, 2007)

3. Összegzés

Ami a jel és jelentés viszonyát illeti, bár ma már formális és hagyományokon alapuló, azonban a kezdeteket tekintve a beszéd, a szó, mint jel ugyanúgy hangutánzó eredetű, a természet, azaz a víz hangját utánzó hangutánzó szavakra épül, mint ma a hangutánzó szavak. Végső eredetét tehát a természet hangjaiban, mindenekelőtt a víz hangjában lehet megtalálni. Ami a sorrendet illeti, első lépésben a vizet a hangjáról ismerték meg, a második lépésben a vizet felidézhették a víz hangjának utánzásakor, a harmadik lépésben pedig a víz valamely, akár csak egyetlen tulajdonságára is vonatkoztathatták a kezdeti hangalakot, illetve annak valamely tovább alakult változatát. Másképpen fogalmazva a *szó,*[94]mint jel az eredeti komplex jelentéstartalom egyik része, amely idővel a használat során önállósodott és a nyelvi rendszer egyik legfontosabb elemévé vált és a beszéd alapegysége lett. A másik fontos elem a víz nyomával kapcsolatos jel a *betű*, amely szintén önállósodott egy másik utat bejárva.

A fentiek egyben azt is igazolják, hogy a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a grammatikája (hangtani, mondattani, alaktani, jelentéstani) nem egyszerűen a földrajzi nevek összehasonlító vizsgálatainak az eredménye, hanem bizonyos esetekben vele azonos az egyes nyelvek grammatikája (vö.: hun, magyar), más esetekben pedig csupán annak egy-egy részét képezi, vö.: szláv nyelvek.

A fenti szavak, adatok nagyon ősi, közös gyökerű gondolkodást jeleznek. Ahhoz, hogy ennek az okát minél jobban megismerjük, a magyarázatát megadjuk, a földrajzi névi kutatások mellett további nyelvészeti, valamint a társtudományok kutatásainak újabb és újabb eredményei szükségesek.

4. Rövidítések

alt. altáji
ang. angol
azerb. azerbajdzsán
bask. baskír
bolg. bolgár
burj. burját
csag. csagatáj
cser. cseremisz
csuv. csuvas
fi. finn
fr. francia
gag. gagaúz
gör. görög

[94] E témában tartottam előadást korábban e konferencián.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

hak.	hakasz
h.lat.	hazai latin
ill.	illetve
jak.	jakut
jen.	jenyiszeji
kam.	kamasz
kar.	karaim
karacs.	karacsáj
kaz.	kazah
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
kum.	kumük
lat.	latin
ld.	lásd
lengy.	lengyel
lp.	lapp
magy.	magyar
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
óe.	óegyházi
ófr.	ófrancia
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
óujg.	óujgur
pl.	például
stb.	és a többi
szam.jur.	szamojéd jurák
szb.-hv.	szerb-horvát
szelk.	szelkup
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
tat.	tatár
tör.	török
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ún.	úgynevezett
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

zürj. zürjén

5. Források

Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Cseboksari.

DTS Drevnyetyurkszkij szlovar Leningrad 1969

HADROVICS-GÁLDI 1951 HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.

JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Cseboksari.

KISS 1980 KISS Lajos 1980: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KISS 1995 KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva.

TB. Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. Baskirszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüðlege. Ufa. 1980.

TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Cseboksari.

LYTKIN-GULJAJEV 1999 V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.

TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

6. Irodalom

BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán 1978: A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest

BENCÉDY József-FÁBIÁN Pál-RÁCZ Endre-VELCSOV Mártonné 1974: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó Budapest 1974.

CZEGLÉDI 2004-6 – CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek összehasonlító hangtana in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 1-4, Miskolci Bölcsész Egyesület 2004-6.

CZEGLÉDI 2007 - CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek mondattana in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek, Miskolci Bölcsész Egyesület 2007.

CZEGLÉDI 2007 - CZEGLÉDI Katalin, Ucsiraltu írásaihoz 2007 .....

UCSIRALTU 2007 - UCSIRALTU, A hun nyelv szavai, Fordította Obrusánszky Borbála 2007.....

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.8. Variabilitás és nyelvhasználat a földrajzi nevekben

„...a nyelv és a tudat fejlődése valahol szorosan összetartozik.”[95]
(ZSILKA 2000)

1. Zsilka János e megállapításának állandó figyelembe vétele nélkül lehetetlen érdemben kutatni a földrajzi neveket, megismerni azok variabilitásának tényezőit. A természet és az ember kapcsolatában már az őskőkor idején a víz - mint az élet legfontosabb feltétele - az első helyen kellett, hogy szerepeljen. Az éltető víz megismerése, megtalálása, értékelése, megbecsülése, tisztelete minden bizonnyal a víz hangjának, mozgásának, alakjának az utánzására késztette az első értelmes lényeket. Lassan megszületett a nyelv első változata beszéd, rajz, tánc stb., formában, egyben a vizek, vizes helyek elnevezésének, a földrajzi neveknek az őse. A nyelv nem más, mint magának a természet egy darabjának, így a vízforrásnak az utánzata, másolata volt. Másképpen, a víz lényegét tükrözte, adta vissza az elnevezés.

A földrajzi helyek megnevezésének ez a szelleme, logikája nem pusztult ki, a mai napig él. Figyelembe vétele a névkutatás során elengedhetetlen még akkor is, ha egy helynek több elnevezése, egy elnevezésnek több változata van. Az éltető forrásvíz számos tulajdonsága kezdetben együtt jelenik meg, idővel azonban a résztulajdonságok egyike-másika hangsúlyozottabban kerül előtérbe. Az ember időben és térben variálja a neveket, azaz „a lényeg megtartásával más alakban ismétli” (MÉK 1972.2:1467b). Egy földrajzi hely elnevezésének több változata rendszerint nem egyszerre születik, létrejöttének számos oka van. Az első és legfontosabb, hogy egy folyóforrás összetett, komplex tulajdonsággal rendelkezik. A legelső elnevezés(ek) a legtöbb, az összes tulajdonságot tartalmazzák. A későbbi elnevezések olykor egy-egy résztulajdonságot emelnek ki, a lényeget azonban sohasem tévesztik szem elől. Valójában az ember a különböző elnevezésekkel „egyazon tartalmat más szavakkal ismétel”, azaz variál (BAKOS 1986). A variabilitásnak, a változásra való alkalmasságnak (BAKOS 1986) másik lényeges oka az, hogy a történelem során különböző népek fordultak meg, hosszabb rövidebb ideig tartózkodtak egy adott helyen és beleszóltak a földrajzi név életébe vagy úgy, hogy átvették a már meglévőt, de ejtésükkel új változatot hoztak létre, vagy úgy, hogy egyszerűen csak kiegészítették. Az is előfordult, hogy a régit nem ismerték meg, nem értették, ezért egy teljesen új nevet adtak a helynek a saját nyelvükből véve a szavakat. (CZEGLÉDI 1994:313-315) Következésképp olyan helyzet állt elő, hogy egyetlen helynek számos elnevezése született, él és létezik, de valamennyi ugyanarra a lényegre vonatkozik. A névkutatónak pedig ismernie kell a továbbiakban nemcsak a földrajzi helyet, hanem az érintett nyelveket is ahhoz, hogy azt a bizonyos lényeget felismerje, a variabilitás és a nyelvhasználat között rendet tegyen, egyszóval a földrajzi név etimológiáját elkészítse.

2. Számba kell tehát vennünk a **földrajzi nevek variabilitásának a tényezőit.** Közülük jelen dolgozatban az alábbiakat emeljük ki.

2. 1 . A folyóforrás komplex tulajdonsága.

A víznevek - miután igen ősi nyelvi tulajdonságokat őriznek - lehetőséget kínálnak arra, hogy a területet érintő nyelvek születésének, kialakulásának és további fejlődésének legfőbb jellemzőit felvázoljuk. Ehhez pedig legelőször meg kell ismernünk annak a természeti környezetnek a jellemzőit, amely területen a kutatandó földrajzi neveink találhatók. A következő lépésben a földrajzi terület tulajdonságait, jellemző jegyeit kell összevetni a földrajzi nevek jelentéstartalmával. Így juthatunk el olyan következtetésekre, amelyek segítségével vállalhatjuk egy-egy folyónév

[95] Zsilka János tanár úrral Balázs Géza készített riportot, amelyet Gecső Tamás jegyzett le. A sok értékes gondolat közül azért idézzük a fenti megállapítást, mert megerősít bennünket abban, hogy a megnevezés variációi és azok nyelvi használata nem lehet a véletlen műve.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magyarázatát az érintett nyelvek figyelembe vételével.

Ami a földrajzi környezetet illeti, a vízforrás, a folyó megjelenésének, születésének három alapvető módja lehetséges. Az egyik szerint a víz a hegyről jön le, vagy a szikla oldalából fakad s a változó intenzitással kisarjadó, kiömlő, kicsurgó víz a földön árkot vájva tova folyik. A másik, amikor a földből felbugyogó víz köröket ír le, majd tovább folyik a lejtősebb irányban. A vizsgált Volga-Urál vidékén jellemző, hogy a földből feltörő víz környékén állóvíz, tó keletkezik, amelyet olykor mocsár vesz körül s innen ered a folyó. A harmadik szerint a hó, a jég olvadásakor felgyülemlett víz megindul, utat keresve magának az olvadás hevességétől függően vagy békésen, lassan folyik el, vagy pedig hatalmas dübörgéssel, zúgva, bőgve hasít, tör magának utat, árkot. A folyóforrások tulajdonságai az alábbiakra utalnak:

A víz megjelenését, mozgását kísérő hangra, zajra: pl.: nyikorog, nyekereg, csikorog stb.
A *folyó forrásának alakjára, formájára* pl.: hegyes, csúcsos, keskeny, szűk, kicsi, kerek, görbe, hajló, íves, tekergő.
A *víz mennyiségére***,** amely lehet számos, tömény, rengeteg, sűrű.
A *víz színére*, amely lehet világos, fénylő, ragyogó vagy sötét, vörös vagy zöld a talaj és a növényi környezet függvényében.
A *víz tisztaságára*. A forrásvíz még fertőzetlen, tiszta, eredeti.
A *víz ízére*. A forrásvíz nemcsak buborékos, gázos, hanem sós, savanyú, keserű, édes ízű is lehet.
A *víz szagára*. A büdös, kénes stb. szagú víz pl. gyógyító hatású.
Térbeli viszonyulásra. A forrás mindig fent, elől van, a folyónak mindig ez az eleje, a kezdete.
Időbeli viszonyulásra. A forrás egyúttal az első, nagy, öreg, az ős, ugyanakkor, mint az élet kezdetét jelentő lehet fiatal, gyermek, sarjadzó.
Fontossági sorrend, minőség, érték megállapítására. A folyóforrás a lényeget jelenti, a folyó további részére meghatározó ugyanúgy, mint ahogyan az ember egész életére befolyással van a születése.
A *víz jellegzetes mozgására.* A víz hengeredő, tekeredő mozgás révén halad[96], azaz folyik, miközben hasít, vág, túr, tör, zúz, helyet csinál, árkot ás magának, és kanyarodik, tekereg. A hengeredő mozgást jelzik a habzó, tarajos hullámok.
A *víz mozgásának, munkájának eredményére,* amely lehet, pl. gödör, árok s az ívelés homorú. Ennek az ellenkezője történik akkor, ha a víz sodrása felhalmoz valamit, sóder vagy földkupacot épít. A hajlás, a görbület iránya ilyenkor felfelé mutat, a jelenség neve pedig halom, domb, dudor stb.

A folyóforrás mindig a cselekvés, a mozgás kezdete, az élet kiindulópontja, maga a születés.
A forrás kijelöli a folyó és a *víz mozgási irányát,* amely a meder növekedése, a víz dagadása, duzzadása felé vezet.

Mindebből az is következik, hogy vannak folyóforrások, folyók, amelyek azonos vagy hasonló tulajdonságaik okán ugyanazt az elnevezést viselik.[97] Pl.:

***Svijaga* f**. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.III.582.: or. *Svijaga*, néhány folyó neve: 1. az or. *Volga* jobboldali mellékfolyója a régi Kazansk(aja) és Simb(irskaja) gub(ernija)-ban, 2. Verxotur'insk(ij) u(jezd), Perm(skaja) gub(ernija), 3. Kirillovsk(ij) u(jezd) Novgor(odskaja) gub(ernija). < or. *Svijaga* < *Svi + jaga,* nem orosz eredetű név. Mind az előtagnak, mind az utótagnak sok variációja található az adataink között.

Számos adatból kitűnik, hogy a második elem hangalakja módosult, de tartalmában ugyanaz, vizet, folyót jelent. Pl.:

[96] A hengeredő és a hullámzó mozgást egy lefelé mélyülő, azaz homorú ív és egy felfelé dudorodó, azaz domború ív együttesének folytonos ismétlődése adja. Ennek felismerése nemcsak a víz elnevezésének, hanem a természet más hasonló jelenségei, részei elnevezésének is az alapját jelenti.

[97] A nyelv születése, az első megnevezések idején ezek száma sokkal több lehetett.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Vatka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Vatka / Vatka šur* or. ***V'atka*** Kizn., Kir., a Kama folyó jobboldali mellékfolyója. udm.< *Vatka*: folyó neve + *šur* 2 4 9 8 udm. *šur* 'folyó', or. *V'atka* 2 4 9 8 nem orosz **Vätkä*.
Vetkě h. Ašm.V.196.: csuv. *Vetkě* or. *V'atka*, város[98] neve, NAP:-, Ar.:-, < csuv. *Vetkě* < **Vetki* < **Vetke* 2 4 9 8 nem csuvas **Vätkä*.
Viče f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Viče* or. *V'atka*, folyó neve. Vö.: *viče*, a *V'atka* folyó mentén élő marik neve. < mar. *Viče* < * *Vit'i* / **Vit'e* < **Vitke* / **Vetke* < **Vätkä*.
V'atka f. h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.376.: or. *V'atka*, város és az or. Kama jobboldali mellékfolyójának a neve. < or. *V'atka* 2 4 9 8 nem orosz **Vätkä*.
V'atka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *V'atka* or. *V'atka*, folyó neve. < tat. *V'atka* 2 4 9 8 or. *V'atka.*
V'atka f. GMA: mar. *V'atka / Viče / Ilna vüd* or. *V'atka,* az or. Kama jobboldali mellékfolyója. < mar. *V'atka* 2 4 9 8 or. *V'atka.*
Jatka *ju* f. SW.310a.: ko. *Jatka-ju* or. *V'atka* folyó. < ko. *Jatka* 2 4 9 8 vö.: nyeny. *je*ϑ*a* 'patak', hanti *jänk* 'víz' + *ju* 2 4 9 8 ko. *ju* 'folyó'.[99]
Votka f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Votka / Votka šur* or. *Votka* Votk., a Siva folyó jobboldali mellékfolyója. < udm . *Votka:* folyó neve + *šur* 2 4 9 8 udm. *šur* 'folyó', or *Votka* 2 4 9 8 udm . *Votka*.
Pašur f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Pašur* or. *Votka*, folyó neve. < udm. *Pa* 2 4 9 8 vö. kamasz *büü* 'víz, jenyiszeji szam. *bii* 'víz', ko. *va* 'víz' + udm. *šur* 'folyó'.

A *jaga, ju, Jatka, V'atka, Pa* egymásnak alakváltozatai, közös gyökerű szavak, jelentésük 'víz, folyó'.

2. 2. A természet egyéb részei –hegy, völgy, növény, állat, ember – a folyóforrás összes vagy annak valamely résztulajdonságához hasonlítanak, ezért a variabilitás okát, az elnevezések közötti egyezések, hasonlóságok magyarázatát a tartalmi hasonlóságban, azonosságban kell keresni. Tény, hogy növény ott sarjad, ahol víz van s az állatok és az emberek legelső létfeltétele is a víz. A természeti jelenségek, köztük a folyóvíz keletkezése, folyammá dagadása, szaporodása, elhalása stb. hasonlít a növény, az állat és az ember születéséhez, életéhez, halálához. Szerteágazó vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy minél nagyobb biztonsággal állapítsuk meg, vajon egy szó jelentésfejlődése során melyik állomáshoz tartozó jelentés szolgált alapul a névnek. A folyóforrásnak az alábbi résztulajdonságát őrzi, pl.:
Személynév: 'tiszta, fényes, csillogó', vö.: ***Eszter, Ester*** 2 4 9 8 magy. *Ester* egyházi női személynév. (KÁZMÉR 1993) Jelentése 'tiszta, fényes, csillogó'.
Madárnév: 'keskeny, vékony', vö.: ***eszterág*** 2 4 9 8 magy. *eszterág, esztrág* 'gólya'. (KÁZMÉR 1993) 'Vékonyág'-nak is nevezhetnénk, mert a gólya két vékony lábára vonatkozik.
Növénynév: 'hosszú, vékony, hajlékony, mint a sarj, hajtás', vö.: ***ostorfa*** 'hosszú kocsányon lógó, gömbölyű, fekete vagy piros termésű diszfa' (MÉK)
Töltés, gát: 'keskeny, vékony, vessző, amiből készült', vö.: ***ösztörű,*** *oszró, osztró, ösztöllű* 'karókból épített gát, halfogó rekeszték, ágasfa, horog, karó'. Szláv eredetű. (TESz). A TESz véleményét nem igazolja a nyelvi rendszer. A szó nem lehet szláv eredetű.

2. 3. A folyó egy bizonyos szakasza hasonlíthat a folyóforrás felőli szakaszához, különösen annak egy résztulajdonságával egyezik.

Első lépésben a folyó neve a folyónak a keletkezési elemeiből épült fel és a folyónak a forrás felőli szakaszára vonatkozott. Idővel a folyónak bármely szakasza megkaphatta ezt az elnevezést akkor, ha hasonlított a kezdeti szakasz valamely lényeges tulajdonságára. Ezzel a felismeréssel a

[98] A városnév alapjául a folyónév szolgált.
[99] A *Jatka,* a *ju* és a *V'atka* közös gyökerű szó, egymásnak alakváltozatai.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

variálhatóság megnőtt, újabb névváltozatok keletkeztek. Így a folyó *forrás felőli szakaszának* egyik lényeges tulajdonsága *a keskeny* volta gyakran hasonlít a *folyónak a másodlagosan elkeskenyedő szakaszára***.** Az elnevezésük közötti kapcsolat tehát nem lehet véletlen. Ebben a felismerésben rejlik a Dunának az *Iszter* elnevezése is. A kutatásban figyelemmel kell kísérni azt, hogy milyen nyelvek használják a névvariációkat, továbbá számba kell venni, hogy a névvariációk vonatkozhatnak egyrészt ugyanarra a helyre, másrészt több, azonos vagy hasonló tulajdonsággal rendelkező másik helyre is. Amennyiben a vizsgált nevek több tagra bontható összetételek, a tagok variációit is meg kell vizsgálni.

Legnagyobb folyónknak két neve ismert, a ***Duna*** és az ***Iszter.*** A két név egymásnak nem lehet változata, de mindegyiknek vannak külön-külön variációi, amelyeket legtöbbször más-más nyelvek használnak. Az álló- és a folyóvizek elnevezésének az indítékát, logikáját is kutatva kiderült, hogy nem meggyőző a *Duna* folyónk elnevezéseinek, a *Duna* és az *Iszter* névnek a jelenleg ismert magyarázata. Eszerint a *Duna* 'Európa második legnagyobb folyója'...Az ókorban a folyam felső szakaszának, amely egyes írók szerint Bécsig[100], mások szerint a Vaskapu szorosig terjedt, ...Az alsó szakaszt ... *Hister* jelölte. Később, talán a kelták keleti expanziója kapcsán, a *Danuvius* név átvonódott a folyam alsó szakaszára is.... Az *ú*---‴↗trák eredetű név, és egy ie. **is(e)ro*-s 'erős, hatalmas, heves' mn.-ből magyarázható.: Vö. ói. *iş̧irá*- 'erős, mozgékony'.' (KISS 1980).

Jelen dolgozatban elsősorban az *Iszter* név és alkotó elemeinek a variációit, nyelvi használatait tanulmányozzuk. Az első kérdés: Vajon miért adhatták ezt a nevet a Dunának először a szkíták (vö. TÉLFY 1863), később a magyarok?

Vizsgálataink eredményeképpen a Duna *Iszter* neve szerkezetét tekintve olyan mellérendelő összetétel lehet, amelynek elő- és utótagja (*Isz* + *ter*) köznévi jelentésének, hangalakjának, a tulajdonnévi és köznévi párhuzamainak, a teljes név alakváltozatainak és az alkotó elemeinek a széleskörű tanulmányozása közelebb visz bennünket a megoldáshoz. Jelen dolgozatban az összetétel (*Isz* + *ter*) tagjainak tulajdonnévi és köznévi megfelelőit kívánjuk jelezni a Volga-Ural vidékén és a Kárpát medencében ismert adatok bevonásával. Vizsgáljuk továbbá azt is, hogy a névnek alapul szolgált szó jelentésfejlődési sorába hogyan illenek bele az ie. **is(e)ro*-s 'erős, hatalmas, heves' és az ói. *iş̧irá*- 'erős, mozgékony' szavak és miért nem lehetnek közvetlenül a köznévi alapjai az *Iszter* névnek.

Ehhez azonban tudnunk kell azt is, hogy nemcsak magának a folyónak ismert két neve a *Duna* és az *Iszter*, hanem a folyó egy bizonyos elkeskenyülő szakaszának is több elnevezése van használatban, pl.: *Kazán-szoros, Vaskapu, Dömörkapu, Turnu-Szeverin.* Ezekkel a nevekkel azon a szakaszon illetik a Dunát, ahol - miután a Tisza belé torkollott, a folyó elhagyva a sík területet - a Szerb és a Szörényi érchegység közötti keskeny hasadékban vág magának utat a folyóvíz. Az ide vonatkozó neveknek a jelenleg ismert magyarázatai tartalmazzák e folyószakasz lényeges tulajdonságát, mégpedig azt, hogy itt a folyó 'keskeny, szűk medrű' s ez meghatározza a további résztulajdonságokat: itt egy átjáró van, ahol a víz átfolyik, a folyóvölgy keskeny, szűk, összetöpörödött szakaszán kell az előzőleg nagyobb területen haladó hatalmas vízmennyiségnek átfolyni. Eleink szemében ez csak úgy lehetséges, ha a víz ezen a szakaszon össze*tömör*ödik, *sűrű*södik, ami *sűrű*södik, az *töpör*ödik, kisebb lesz. Ez a jelenség pedig azt is eredményezi, hogy a víz gyorsabban, élénkebben folyik, rakoncátlanabb, örvénylik, forgolódik stb… A természet más részein, így pl. a föld esetében a sűrűsödés következtében az anyag kemény lesz, kő, érc válik belőle, azaz *vas*, más szóval *dömör* keletkezik. Gyakran, mint pl. a Duna esetében is, a magas hegyek miatt csak kerülő utakon talál magának átjárót a víz, s ahol hirtelen szabad lesz az útja, a víz lezúdul, zuhatagossá válik a folyása. Szűk helyen a folyóvíz rákényszerül arra, hogy összemenjen és kerüljön, azaz tekeregjen, miközben örvényt, vízesést, zuhatagot alkot. A hely ezen tulajdonságait

[100] Talán a következő címszónál olvasható folyónév miatt gondolták: ***Ostrava*** 'város Morvaországban'... Az *Ostrava* név eredetileg folyót jelölt, vö. cseh *Ostravice* ... 'az Odera jobb oldali mellékfolyója, amely az *Ostravá*nál torkollik az Oderába'. A folyónév az ősszl. **ostrъ* 'éles' származéka, s a víz gyors folyásával kapcsolatos. (KISS 1980). Megjegyezzük, hogy az or. *ostryj* nem lehet eredeti szláv szó, hanem átvétel a szubsztrátum réteg valamely nyelvéből.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

az elnevezések tartalmazzák, felismerésüket a földrajzi nevek rendszerszerű, körültekintő vizsgálata lehetővé teszi. A névmagyarázat azonban csak akkor lehet helyes, ha figyelembe vesszük a közszók jelentésfejlődését is s az állomássorozat megfelelő fokát választjuk ki a névnek alapul szolgáló közszó meghatározásakor. Az említett nevek a Duna ill. a vízfolyás egy bizonyos szakaszának, helyének az elnevezései, részben variációk. Az etimológiák tévedéseit többek között abban látjuk, hogy a megalkotóik a névnek alapul szolgált közszók kiválasztásakor nem jártak el helyesen éppen azért, mert a névváltozatoknak nem végezték el az együttes vizsgálatát.

2. 4. A folyószakasz résztulajdonsága - az elkeskenyedés, a szűkület - jellemző a természet más részeire is, pl. föld, növény, állat, ember, amely tulajdonnevekben és köznevekben egyaránt megjelenik.

2. 4. 1. Tulajdonnevekben:[101]
Kazán-szoros 'az al-dunai völgyszakasz legkeskenyebb része'...Mindezek az oszm. *kazan* 'üst' fn-ből alakultak. A névadást az teszi lehetővé, hogy e szakaszon a Duna medrében 67 m mély „üstök" is akadtak. (KISS 1980)
Vaskapu 'az Al-Duna szűk szorosa és zuhatagos szakasza Orsova alatt'...Az oszmán *Demirkapï* 'Vaskapu (< *demirkapï* (tkp. vasból való kapu') 'sziklazátonyos hely' tükörfordítása.... a hegyszorosokat, átjárókat olykor valóban kapuval zárták el'. (KISS 1980)
Dömörkapu 'Bátaszékhez tartozó település'...Oszmán-török eredetű, vö. oszm. *demirkapï* 'megeröditett szoros, sziklazátonyos hely (tkp. '*vaskapu*'). Azonos etimológiája van a pilisi és a mecseki *Dömör-kapu*-nak. (KISS 1980)
Turnu-Szeverin 'romániai város a Vaskapu kijáratánál'... A rom. *Turnu-Severin* átvétele. A második névelem etimológiailag azonos a m. *Szörény*[102] hn.-vel A *Turnu* névelem a rom. *turn* 'torony' köznévből alakult, s egy régi vártoronyra utal.' (KISS 1980)

A fenti nevek olyan névvariációk, amelyek tartalmukban egy, etimológiailag két csoportba tartoznak. Ez azt jelenti, hogy egymásnak névvariációi a *Kazán-szoros*, *Vaskapu* és *Dömörkapu*. A *Turnu-Szeverin*nek elő- és utótagja etimológiailag egyrészt egymás változatai, másrészt az előbbi három név egyik tagjának a *szor*(os), a *Vas* és a *Dömör*-nek, míg a *Kazán* és a *kapu* tőlük elkülönülve egymásnak variációi. Kiinduló jelentésük azonban közös, tartalmilag összetartoznak, mert mindkét esetben szűk, keskeny völgyre vonatkozik. Etimológiailag összefüggnek tehát a *Szor*os, *Vas, Dömör*, *Turnu* és a *Szeverin,* valamint a *Kapu* és a *Kazán* szavak.[103] Az az elképzelés, miszerint a folyó e szakaszának a megnevezését a víz alján lévő üstök és a vizet vasból való kapunak az elzárása motiválta volna, nincs valóság alapja.

A földrajzi névi kutatásaink eredményeképpen a Duna *Iszter* neve úgy kapcsolódik ide, hogy az előtagjának (*Isz)* 'keskeny' részjelentése dominál, az utótag (*ter)* pedig több jelentést egyszerre képvisel. Utal a folyó alakjára (keskeny, szűk görbe, hajló, íves, tekergő), térbeli viszonyulására (fent van, elől van, a folyónak ez az eleje, kezdete), a víz jellegzetes mozgására (hengerülve folyik), a víz haladásának tempójára (gyors), stb.

A szkíták a folyó vaskapui szakaszát a folyó forrásvidékéhez hasonlónak gondolhatták a fent jelzett tulajdonságai miatt s ez a megnevezés egyben a Duna további, torkolat felé eső szakaszának nevévé vált. (CZEGLÉDI 2002)

---

[101] Külön kell kezelni azokat a neveket, amelyek nem valamely közös tulajdonság révén kapták a nevüket, hanem azért, mert pl. a folyó mellett van: *Sěve xuli* h. Ašm.XI.292.: csuv. *Sěve xuli* or. ***Svijažsk***, város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sěve* + *xuli* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *xula* 'város' + csuv. *-i:* birtokos személyjel, or. *Svijažsk* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *Svijaga* nem orosz eredetű folyónév (*Svi* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö.: csuv. *šyv* 'víz' + *jaga* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö.: mansi *ja* 'folyó') + or. *–sk-* vonatkozó melléknévképző. A *–g-* > *-ž-* változás az orosz nyelvhasználatban történt.

[102] vö. *Szörény* 'község Baranya megyében Szigetvártól délnyugatra'...Feltehetőleg puszta személynévből keletkezett...E szn. **Szever* alapszavának lehetséges előzményéhez l. csuv. *sĕvĕr* 'mormota'... illetőleg ótörök *sevär* 'szeretett, szerető'...De eredeztethető a m. *Szörény* hn. a szb.-hv. *Severin* ... hn.-ből is....' (KISS 1980)

[103] Valamennyi bemutatására nem kerülhet sor jelen dolgozatban.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A nevek egymáshoz való kapcsolatát pedig tisztázni kell a helyes etimológia elkészítéséhez.

2.4.2. Köznevekben:
or. ***strik**tura* ‘orv. szűkület’ (HADROVICS-GÁLDI 1951).

2.4.3. A földrajzi nevek alkotó elemeiben:

A víznevek egyik fő hangtani jellegzetessége, hogy legtöbbjüknek elterjedt a magas és mély hangrendű változata s a nevek ejtésében a meghatározó mindig a mássalhangzó. A magánhangzó ejtése rendszerint a mássalhangzó minőségétől függ. Az ***Iszter*** (***Isz + ter***) olyan összetétel, amelyben az előtag (*Isz*) hangsúlyozza a keskeny átjáró ‘keskeny, szűk’ tulajdonságát, egyben megjelennek a változatai a ***szor***(os), ***Vas***, és a ***Dömör.*** Az utótagja (*ter*) pedig a folyó forrás felőli szakaszának a legtöbb tulajdonságát, jellemzőjét magában foglalja. Nem lehet véletlen, hogy a *Turnu -Szeverin* arra a helyre vonatkozik, ahol vége a szorosnak, ahonnan kifordul a víz. Az *Iszter* névnek mind az előtagja az ***Isz*** és változatai, mind az utótagja a ***ter*** és a változatai a Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi neveiben megjelennek részben önállóan, részben más szavakkal együtt szóösszetételben és képzett formában, de kimutathatók köznévként is mind a magyar, mind a Volga-Urál vidékén beszélt nyelvekben. A jelenség tudományos magyarázata elkerülhetetlen.

2.4.3.1. Az előtag: ***Isz***[104]***:***
2.4.3.1.1. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben:

Ise *kokri* d. Ašm.III.146.: csuv. *Ise kokri*, hely neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ise*: folyó neve + csuv. *kokri* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ csuv. *kukăr* ‘kanyar’ + csuv. *-i:* birtokos személyjel.
Isev *śyrmi* f. Ašm.III.146.: csuv. *Isev śyrmi* Kuzn.u., patak neve az or. Kamennyj Vrag falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Isev*: folyó neve + *śyrmi* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ csuv. *śyrma* ‘patak, szakadék’ + csuv. *-i*: birtokos személyjel.
Iśky͡ma jylgahy f. TB.65.: bask. ***Iśky͡ma jylgahy*** Burz., az or. Bol'(šoj) Nuguš jobboldali mellékfolyója, az or. Kasmarka baloldali mellékfolyója Zianč., az or. Kurgašla baloldali mellékfolyója Išimb., az or. Irt’ub’ak baloldali mellékfolyója Kugarč., < bask. *Iśky͡ma < Iś + ky͡ma + jylgahy* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ bask. *jylga* ‘folyó’ + bask. *-hy*: birtokos személyjel.

Az *Isz* eredendően mássalhangzó kezdetű volt, szókezdő magánhangzóját mássalhangzó előzte meg:
Vaś *pěśśi* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Vaś pěśśi* Ja. < csuv. *Vaś* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ 1. osztj. *waś-* ‘keskeny’ 2. vö. magy. *víz* megfelelői + *pěśśi* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ csuv. *pěśě* ‘csipő, derék, szár’ + csuv. *-i*: birtokos személyjel.
Vaśka *śyrmi* h. Ašm.V.181.: csuv. *Vaśka śyrmi* or. *Jamaši* Kurm.u., falu neve, NAP: csuv. *Vaśka śyrmi* or. *Jamaši* Kr., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Vaśka* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ osztj. *waś-* ‘keskeny’ + *śyrmi* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ csuv. *śyrma* ‘patak, szakadék’ + csuv. *-i:* birtokos személyjel.
Vas'ugan f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.I.277.: or. *Vas'ugan*, az or. Ob baloldali mellékfolyója, KISS 1980: magy. *Vaszjugan* ‘az Ob mellékfolyója’...az or. *Vas’ugan* átvétele. Ennek forrása az osztj. Ko. *waś-joxan* (*-jo ɐn*) amely tkp. ‘keskeny folyócská’-t jelent. < or. *Vas* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ 1. osztj. *waś-* ‘keskeny’ 2. vö. magy. *víz* megfelelői + or. *jugan* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ osztj. *jo ɐn* ‘folyó, patak’.
Vaszjugan ‘az Ob mellékfolyója’... Az or. *Васюган* átvétele. Ennek forrása az osztj. Ko. *waś-joxan (-jo ɐn),* amely tkp. ‘keskeny folyócská’-t jelent. Az osztj. Ko. *waś-* a m. *vézna* tövével egyeztethető, a *-joxan -jo ɐn* töve etimológiailag ugyanaz, mint a Berettyó-ban, Hejő-ben, Sajó-ban szereplő m. R. *jó* ‘folyó’...’ (KISS 1980)
Vasjär t. GMA: mar. *Vasjär* or. *Vasjar* Gm., tó az or. B(ol'šaja) Kuplonga helységtől nyugatra. < mar. *Vas + jär* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ mar. *jer* ‘tó’, or. *Vasjar* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ mar. *Vasjär.*

[104] Bizonyos változatai egybeeshetnek a *víz* szavunk valamely nyelvi használatú formájával. Vö.: ***Vis*** f. TSK.19.: or. *Vis,* az or. Iosser baloldali mellékfolyója, hossza 46 km. < or. *Vis* $\frac{2}{4}\ \frac{9}{8}$ vö. finn, észt *vesi* ‘víz’.
A kettő között egyszerre van kapcsolat és különbség. Vizsgálata újabb tanulmányt igényel.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

***Vas**jylga* f. TB.41.: bask. *Vasjylga* or. *Vas-jelga* Belok., az or. Bol'(šoj) Ik jobboldali mellékfolyója. < bask. *Vas* + bask. *jylga* 'folyó', or. *Vas* 2/4 9/8 bask. *Vas* 2/4 9/8 vö.: 1. osztj. *vas* 'kacsa'[105] osztj. *waś-* 'keskeny'+ or. *jelga* 2/4 9/8 tat. *jelga* 'folyó' .
*Tukmag**ü͡ä͡k*** f. TB.146.: bask. *Tukmagü͡ä͡k* Ster., szakadék, patak. < bask. *Tukmag:* folyó neve + bask. *ü͡ä͡k*[106] ld. bask. *ö͡ö͡, e͡e͡* 'száraz folyómeder', az 'összeszűkül, összemegy' jelentés itt az apadásban nyilvánul meg.

2.4.3.1.2. Az *Isz* párhuzamai a Kárpát-medence földrajzi neveiben:
Iszka hn. (Fejér, Máramaros m.) (KÁZMÉR 1993)
Eszék hn. 'jugoszláviai város a Dráva mellett, 2/4 9/8 szb.-hv. *òsek* 'meredély, lejtő'.
Aszófő 'helység Veszprém megyében' ... A m. ... *aszó* '(száraz) völgy, időszakos vízfolyás' és a fő 'kezdet' fn. összetétele. (KISS 1980).
***Vas**egerszeg* 'helység Vas megyében'...a Vas megyei Iványegerszeg... és Keményegerszeg községeket Vasegerszeg néven egyesítették....' (KISS 1980)
***Vas**kapu* 'az Al-Duna szűk szorosa és zuhatagos szakasza Orsova alatt'... Az oszm. Demirkapï (tkp. 'vasból való kapu') 'sziklazátonyos hely' tükörfordítása. ...A hegyszorosokat, átjárókat olykor valóban kapuval zárták el... (KISS 1980)
***Vas**kút* helység Bács-Kiskun megyében...A 'Bács kútja' értelmű...A mai *Vaskút* névváltozat az egykori *Bácskutá*-ból magyarázható szó eleji *b* > *ʼ* > *v* fejlődéssel és a *vas* [107] főnévhez való népetimológiás hozzáigazítással...' (KISS 1980)
***Vas**megyer* 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'...A Megyer hn. törzsnévből, a *Vas-* előtag pedig feltehetőleg szn.-ből keletkezett. (KISS 1980)
***Vas**pör* 'helység Zala megyében' összetételnek látszik, s előtagja a szn.-ként is használatos m. *vas* fn.-vel egyeztethető. E szempontból talán figyelmet érdemel a faluhoz tartozó *Vas-hegy* határrész. Az utótagban esetleg szn. rejlik. (KISS 1980)
*Vonyarc**vas**hegy* 'helység Veszprém megyében'... Vonyarc és Vashegy község *Vonyarcvashegy* néven egyesült. A *Vonyarc* hn. szláv eredetű, ...A *Vashegy* hn. a m. *vas* és *hegy* fn. összetétele....' (KISS 1980)
***Vas**vár* 'helység Vas megyében'... A m. *vas* és *vár* főnevek összetétele....' (KISS 1980)
*Nyír**vas**vári* 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'...A *Vasvári* hn. értelme 'Vasvárhoz tartozó, vasváré', ... egykor a közelben egy **Vasvár*-nak hívott erősség lehetett.... (KISS 1980)

2.4.3.1.3. Családnevekben:
Aszági 2/4 9/8 magy. *Aszvágy.. Aszúág* hn. Krassó m. (KÁZMÉR 1993). (*Asz* + *vágy, Aszú* + *ág*)
Aszai 2/4 9/8 magy. ...*Aszó* hn, Szatmár m. (KÁZMÉR 1993).
***Aszó**di* 2/4 9/8 magy. *Aszód* hn. Komárom, Pest m. (KÁZMÉR 1993).
***Aszófő**i* 2/4 9/8 magy. *Aszófő* hn. Zala m. (KÁZMÉR 1993).
Aszú 2/4 9/8 magy. *aszú* 'sovány' v. 'betegségtől, öregségtől kiaszott' (KÁZMÉR 1993).
***Eszék**i* 2/4 9/8 magy. *Eszék* hn. Verőce m. (KÁZMÉR 1993).
Vas . 2/4 9/8 magy. *vas* 'szürke színű fém, ebből az anyagból készült tárgy, eszköz, alkatrész'...'kemény, nagyon erős, szilárd, hajlithatatlan' (KÁZMÉR 1993).
***Vas**kapui* 2/4 9/8 magy. *Vaskapu* hn. Baranya, Doboka, Gömör, Hunyad, Zala m. (KÁZMÉR 1993).
Vészi 2/4 9/8 magy. *Vész* hn. Vas m. (KÁZMÉR 1993).

---

[105] Vö. or. *utka* 'kacsa' mint vizi madár, a magy. *víz* és megfelelői az uráli nyelvekben, az or. *Vjatka* folyó névváltozatai valamint párhuzamai pl.: *Utkal'* f. TB.161.: or. *Utkal'* Abz., az or. Malyj Kizil baloldali mellékfolyója. < or. *Utkal'* < *Utka* + *l'* vö.: md. *laj, lej* 'folyó'.
[106] Vö.: magy. *árok* és *aszó*.
[107] Nem a fémre, hanem a 'keskeny, szűk' jelentésre kell gondolni, amely még élhetett a névadás idején.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.4.3.1.4. A Volga-Urál vidéke nyelveinek közneveiben:

bask. ***ü͡ăk*** ld. bask. ***ö͡ŏ, e͡ĕ*** 'száraz folyómeder'[108] (TB), osztj. ***waś-*** 'keskeny', or. ***uz***kij (*uz-* + *-k-* + *-ij*) 'szűk', or. ***tes***nyj (*tes-* + *-n-* + *-yj,* csuv. *tăkăs*[109] 'szoros, keskeny, sűrű, tömör, feszes, kemény, zömök, vaskos', tat. bask. *tygyz*, üzb. *tigiz*, türkm. *dykyz,* hak. *tygys.* (JEGOROV 1964)

2.4.3.1.5. Magyar köznevekben:
aszó '(száraz) völgy, időszakos vízfolyás' (MÉK), 'völgy, kiszáradt folyómeder' (TESz) .
vész[110] 'pusztító természeti erő'(MÉK)
vézna 'satnya, csenevész, szikár' (TESz)
vas 'szürke színű fém'…Ősi örökség az uráli korból…Az uráli alapalak * *·ǽśke* lehetett. (TESz)
vessző 'fa, cserje levágott ága' ...Származékszó. Alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.... osztj. *uas* 'ív, meghajlított bot a hurokhálón, ... cser. K. *·ǽze* 'vessző'... A finnugor alapalak ... eredeti jelentése 'vékony, hajlékony ág' lehetett...' (TESz)
vastag 'sűrű (anyag, kül. folyadék), mély, öblös, sűrű főzelék' (MÉK)
vasvirág 'lila, fészkes virágzatú, alakját és színét megszáradva is megtartó növény, szénsavas meszet tartalmazó ágas-bogas ásvány' MÉK.

2.4.3.2. Az ***Iszter*** utótagja a ***ter*** a földrajzi nevekben:
2.4.3.2.1. A Volga-Urál vidékén:
Tur *kaśnă var* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tur kaśnă var* Ja. < csuv. *Tur:* folyó neve + *kaśnă* 'járta, átjárta' ²⁄₄ ⁹⁄₈ csuv. *kaś-* 'járni, átjárni' + csuv. *-nă:* múlt idejű melléknévi igenévképző + *var* 'árok, patak'.
Tyr f. GMA: mar. *Tyr* or. *Tyr* Gm., az or. Rutka baloldali mellékfolyója.
Tor f. TB.144.: bask. *Tor* or. *Tor* Mel., az or. Nuguš jobboldali mellékfolyója.
Terka *śaraně* d. Ašm.XIII.307.: csuv. *Terka* śaraně, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Terka:* folyó neve + *śaraně* ²⁄₄ ⁹⁄₈ csuv. *śaran* 'rét' + csuv. *-ĕ:* birtokos személyjel.
Tere *Tanyp* f. TB.142.: bask. *Tere Tanyp* or. *Bystryj Tanyp* Kalt., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. *tere* 'élénk, gyorsan folyó' + *Tanyp*: folyó neve.
*Šop**ter*** f. GMA: mar. *Šopter* or. *Šopter* Mor., az or. Ilet' baloldali mellékfolyója. < mar. or. *Šopter* < *Šop* + *ter* .
Ĕne ***tor*** *xărtni* d. Ašm.IV.118.: csuv. *Ĕne-tor-xărtni*, tisztás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. Ĕne + csuv. *tor* + csuv. *xărtnă* 'tisztás' + csuv. *-i*: birtokos személyjel
*Sik**ter**ĕš* f. Ašm.XI.: csuv. *Sikterĕš* Buu., vizesés, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sikterĕš* ²⁄₄ ⁹⁄₈ csuv. *sikterĕš* 'dial. vízesés'. A csuv. *sikterĕš* felépítése: *sik* ²⁄₄ ⁹⁄₈ csuv. *sik-* 'ugrani', 'esni' (ld. a víz magasról esik, zuhan) + csuv. *-ter*: felszólító mód, vö.: csuv. *sikter-* 'ugrásra kényszeríteni' + csuv. *-ĕš*: igéből főnévképző.

2.4.3.2.2. Földrajzi nevek a Kárpát medencében:

Túr 'A Szamoshátat északról határoló folyó'….(KISS 1980)
Tar-*patak* 'vízeséseiről híres patak a Magas-Tátrában'…A földrajzi köznévként használt *tarpatak*-kal a régebbi térképészek olyan folyóvizeket szoktak jelölni, amelyeknek medre hóolvadáskor vagy záporok idején nagy víztömeget szállít, egyébként pedig részben vagy teljesen száraz….(KISS 1980)

---

[108] Tőlük külön kell kezelni azokat a szavakat, amelyek olyan tárgyakra vonatkoznak, amiket maga az ember készített a természet valamely darabjának ill. valamely jelenség lemásolásával, következésképp azokat csak egymással való összefüggésben lehet megfejteni. Ilyen pl.: magy. *nyereg*, Pilis*nyereg* .
[109] Az 'összeszűkül, összemegy' jelentés itt az apadásban nyilvánul meg.
[110] A csuvas és török megfelelői triftongust tartalmaznak az oroszban lévő monoftongussal szemben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.4.3.2.3. Közszók:

magy. *török*(szik), *tör*, bask. *tere* ’élénk, gyors’, ujg. üzb. *tirik* ’élénk’, csuv. *čĕrĕ* ’élénk’ stb.

3. Nyelvhasználat

Egy adott földrajzi helyen időben különböző népek azonos vagy különböző tudattal, más-más nyelvvel jelennek meg, értelmezik és használják a földrajzi nevet. A különböző nyelvi használatú nevek összehasonlító vizsgálata számos jelentéstani, hangtani és alaktani probléma tisztázását segíti. Pl:

***Svijaga* f**. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.III.582.: or. *Svijaga*, néhány folyó neve: 1. az or. *Volga* jobboldali mellékfolyója a régi Kazansk(aja) és Simb(irskaja) gub(ernija)-ban, 2. Verxotur'insk(ij) u(jezd), Perm(skaja) gub(ernija), 3. Kirillovsk(ij) u(jezd) Novgor(odskaja) gub(ernija). < or. *Svijaga* < *Svi* + *jaga* ‘folyó’ (vö.: mansi *ja*, ko. *ju* < *jug*, finn *joki*, magy. *jó* ’folyó’).

Sĕve f. Ašm.XI.292.: csuv. *Sĕve* or. ***Svijaga,*** folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sĕve*, or. *Svijaga* < *Svi* + *jaga.*

Sĕve šyvĕ f. Ašm.XI.292.: csuv. *Sĕve šyvĕ* or. *Svijaga*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sĕve* + *šyvĕ* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *šyv* ‘víz’ + csuv. *-ĕ*: birtokos személyjel.

Sveši f. Ašm.XI.328.: csuv. *Sveši* or**.** ***Svijaga***, folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sveši* < *Sve vö.: Sĕve* + *ši* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *šyv* ‘víz’ (vö.: alt. *su, sug* ’víz’), or. *Svijaga* < *Svi* + *jaga.*

Sijava h. Ašm.:-, NAP: or. *Sijava* P., orosz falu, Ar.:-, < or. *Sijava* < *Si* + *java.* .

Zöja f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Zöja* or**.** ***Svijaga,*** folyó neve. < tat. *Zöja* < *Zö*[111] + *ja* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö.: mansi *ja* ’folyó’, , or. *Svijaga* < *Svi* + *jaga*.

A fenti nevek egymásnak alakváltozatai: or. *Svijaga, Sijava*, csuv. *Sĕve šyvĕ, Sveši,* tat. *Zöja*. Olyan összetett szóból állnak, amelyeknek az előtagja or. *Svi, Si,* csuv. *Sĕve, Sve,* tat. *Zö,* valamint az utótagja az or. *jaga, java,* csuv. *šyvĕ* (itt szintagma 2. eleme), *ši*, tat. *ja* közös etimológiájú szavak más-más nyelvi használatban.

A földrajzi nevek nyelvi használata számos tényezőtől függ, ugyanakkor az is kitűnik, hogy a nyelvi eredet és a nyelvhasználat gyakran nem esik egybe.

Kideríthető, hogy az ie. **is(e)ro*-s ‘erős, hatalmas, heves’ jelentésű szónak feltétlenül köze van az *Iszter* név alapjául szolgált közszóhoz és annak hatalmas családjához, de közvetlenül nem szolgálhatott az *Iszter* folyónévnek alapjául. A válaszra váró kérdés, hogyan kapcsolódik a témánkhoz az ie. szó. Egyáltalán az ie. és az urál-altaji nyelvek kapcsolatának mi lehet a magyarázata? Közös gyökerűek, valamikori együttélés eredményei lehetnek a közös szavak? A kései átvételek az egyik vagy másik nyelvben könnyen tisztázhatók, de vannak nagyon ősi kapcsolatokra utaló jelek, amelyeket a helyükre kell tenni.

Az *Iszter* (*Isz* + *ter*) előtagjával közös eredetű pl. az or. *tes*nyj ‘szűk, keskeny, szoros’ (*tes-* + *-n-*: melléknévképző + or. *-yj*), az or. *uzkij* (*uz* +*-k-* + *ij*) ‘szűk, keskeny’ szótő. A csuvasban a *tăkăs* alakváltozata a *tăkăr,* amely egyúttal az *Iszter* utótagjával is közös gyökerű ugyanúgy, mint az angol *turn* ‘fordul, fordulat, sarok’. Az *Iszter* elő- és utótagja az eredeti komplex jelentésnek más-más részjelentését képviseli. A névadáskor az ***Isz*** közszói jelentése **‘keskeny, szűk’**, a ***ter*** utótagé pedig **‘fordulókkal tarkított élénk, gyors folyású’** folyó lehetett. Alapvetően a *teker* 'kanyarodva és hengerülve folyik' szót tartalmazza. A szkíták keleti irányból érkezve a *Duna* folyónak ma *Kazán-szoros, Dömör-kapu, Vaskapu* elnevezésekkel ismert szakaszát a valóságban a jellemző tulajdonsága alapján nevezték meg. A folyószakasz elnevezésének variációi a lényeget megtartották, a névváltozatokat a magyarokon kívül ma számos nyelv ismeri és használja. A szkítáknak pedig akár mint az *Iszter* névadójának, akár mint a jelenleg ismert első használójának közvetlen vagy közvetve közük volt a Volga-Urál vidéke vízneveihez is.

[111] Ugyanaz, mint a csuv. *šyv* ’víz’.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. Összegzés

Megerősíthetjük, a természet és az ember szoros kapcsolatának az eredménye a nyelv, amely magában, magán hordozza a természet és az ember kapcsolatának történetét a kezdetektől. E kapcsolat megismerése rávilágít a nyelv és a tudat fejlődésének szoros kapcsolatára. Mindezek vizsgálatára alkalmasak a földrajzi nevek, a mi feladatunk pedig, hogy megkülönböztessük a közös és nem közös gyökerű névvariációkat, a névadó és a nevet használó nyelveket, népeket.

A variabilitás és a nyelvhasználat kölcsönhatásának a vizsgálata a földrajzi nevekben több tanulsággal is jár. Segít az etimológia megírásában, így a név és az alapul szolgált közszó nyelvhez, nyelvekhez kötésében, ettől kezdve pedig nyelvi és őstörténeti tanulságok egész sora vonható le. A Volga-Urál vidékén a hely, folyó, folyószakasz nevének a változatai közötti kapcsolat vizsgálata elősegíti egyrészt a név helyes magyarázatát, másrészt rávilágít a Kárpát-medence földrajzi neveivel való kapcsolatokra.

A folyóknak gyakran több neve van használatban. A Dunának két neve ismert. Mindegyiknek, sőt az alkotó elemeknek is vannak változataik, amelyeket különböző nyelvek használnak. A név, köztük az *Iszter* a folyó egy bizonyos szakaszának tulajdonságait tükrözi. E szakaszt pedig a jellemző és meghatározó tulajdonságok miatt egyrészt több névvel is illethették, másrészt e tulajdonságok más folyókra is jellemzőek lehetnek, ezért ugyanazt a nevet több folyó is viselheti.

A neveknek alapul szolgált közszók vizsgálata lehetővé teszi azt, hogy a szkíták és a magyarok nyelve közötti összefüggésekre fényt derítsünk, amelynek nyelvi és őstörténeti tanulságai egyaránt vannak.

Meggyőződhetünk arról is, hogy a természetbe beleszületett eleink az első ismereteiket a természetről, természeti jelenségekről közvetlen tapintás útján szerezhették. A megismerés során kialakult tudatukkal egy időben születhetett meg a nyelv. Majd a nyelv segítségével az ember kezdte elölről. A kör - természet, tudat, nyelv – folyton ismétlődött és ismétlődik a mai napig, miközben az ember mindig magasabb és magasabb szinten ismeri meg a természetet, a tudata fejlődik, a nyelv gazdagodik, egyre több variáció jön létre s az összes variációt már nem használja mindenki. Nyelvek és nyelveket használó népek alakultak s az egyes nyelveken belül és a nyelvek között a variabilitás jelensége egyre gazdagabb lett, amelynek megnyilvánulási formáit, a variációkat nyelvhez, nyelvekhez kötni egyre bonyolultabb feladat, de nem lehetetlen.

5. Rövidítések

alt. altáji
bask. baskir
Burz. Burzjánszkij rajon
Buu. Buinszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
f. folyó
Gm. Gornomarijszkij rajon
h. hely
hak. hakasz
Išimb. Isimbajszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
ko. komi
Kr. Krasznocsetajszkij rajon
Kuzn.u. Kuznyeckij ujezd
mar. mari
Mor. Mordinszkaja (voloszty)
magy. magyar
nyeny. nyenyec

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

or. orosz
oszm. oszmán
osztj. osztják
rom. román
tat. tatár
türkm. türkm.
udm. udm.
üzb. üzbég

6, Források

ANDREJEV, N. A. Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. - ASMARIN, N. I. Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
BAKOS 1986 – BAKOS Ferenc, Idegen szavak és kifejezések szótára, Akadémiai Kiadó Budapest 1986.
Fa. - Faszmer, M. Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, Orosz-Magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
GMA - Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszari, 1964.
KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR Miklós, Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 - KISS Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V.I. LYTKIN – J.Sz. GULJAJEV, Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka, Szyktyvkar 1999.
MÉK - Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MUNKÁCSI 1990 – MUNKÁCSI Bernát, A votják nyelv szótára, Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP - Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS – N.M. Sanszkij – V.V. Ivanov – T.B. Sanszkaja, Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka, Moszkva, 1975.
SW - Dr. Fokos Fuchs, Syrjánisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
TB. - Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡ʇege. Ufa. 1980.
TESz – A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TSK. - A. I. Turkin, Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar 1986.
ÚMT – Új magyar tájszótár I. Akadémiai Kiadó 1979.
Vax. - M.P. Vahruseva, Udmurtszko-russzkij szlovar 1956.

7. Irodalom

CZEGLÉDI 1994. – CZEGLÉDI Katalin, Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása, in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Egyetemi Kiadó, Veszprém. 1994.
CZEGLÉDI 2002 - CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek és a magyar őstörténet (Az *Iszter* folyóról) in: Eleink 2002. I. évf. 2. szám 4-31.
ZSILKA 2000 – ZSILKA János 2000 in: Előszó helyett (Interjú Zsilka Jánossal) Balázs Géza

riportja 1993. április 25-én hangzott el a Bartók Rádióban. Szerkesztette és közreadta: Gecső Tamás. in: Lexikális jelentés, aktuális jelentés, Tinta Könyvkiadó 2000.
TÉLFY 1863 – TÉLFY János, Magyarok őstörténete, Görög források a scythák történetéhez 2001.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.9. Poliszémia és homonímia a földrajzi nevekben

"Az egyszeri megállapítások nem tekintendők örök érvényűnek, hanem azokat időről időre a tudomány fejlődésének szabályai, lehetőségei szerint felül kell bírálni. Egy tudomány akkor szakít a hiteléből, ha erre a felülvizsgálatra, újraértékelésre nem kerül sor." (PUSZTAY, 1995:40)

1. A magyar nyelvészetnek problémákkal teli fejezetei a poliszémia és a homonímia, de még ennél is több kérdőjelet tartalmaznak az onomasztika körébe tartozó magyarázatok..

Szükséges tehát az idevonatkozó ismereteink újragondolása a köznevek mellett a tulajdonnevek bevonásával. A nevek elfogadhatóbb magyarázatának az egyik kulcsa éppen a szinonímia, poliszémia, homonímia és a paronímia felismerése és ezek elkülönítése.

A Kárpát-medence földrajzi nevei közül azokat - s ez a nagyobb rész -, amelyeket nagy valószínűséggel a magyarok ill. elődeik alkottak, régiségükre és legtöbbször értelmezhetetlenségükre tekintettel csak a magyarok korábbi feltételezett lakóhelyeinek a földrajzi neveit is tanulmányozva célszerű vizsgálni.

Mint a magyar nyelvnek a részét, a tulajdonneveket is be kell vonni a hangalak és a jelentés viszonyának a tanulmányozásába. Ehhez azonban meg kell kísérelni a tulajdonneveink eredeti, köznévi jelentését megfejteni. E munka nemcsak a Kárpát-medence, hanem annál jóval nagyobb terület, a magyarság feltételezett korábbi lakóhelyeinek a földrajzi név anyagának a kutatásba való bevonását is jelenti.

A Kárpát-medence földrajzi nevei alakilag gyakran egybeesnek személynevekkel (családnevekkel), nép-, törzs- és vezérnevekkel. Ebből az is következik, hogy egyik név sem nélkülözhető a megfejtés során.

A magyarok és elődeik korábbi lakóhelyei a Ázsia-szerte, köztük a Volga-Ural vidékétől a Kárpát-medencéig hatalmas területen nem egyszerre, nem egy időben szolgáltak otthonul a különböző néven nevezett, de közös nyelven beszélő elődeinknek.

Kutatóink - nyelvészek, történészek, régészek, néprajzosok - véleménye egybehangzó abban a tekintetben, hogy őseink folyóforrások környékén, vízzel körülvett helyen éltek. Ez a vizes környezet határozta meg a mindennapjaikat. A nyelvnek pedig mindezt tükröznie kell. Következésképp, a folyóforrásra, a víz keletkezésére utaló közszóknak olyan hatalmas családja kellett, hogy kialakuljon, amelynek valamennyi tagja tartalmaz egy jelentésmagot, amely összeköti őket. S ez a jelentés a folyó keletkezésével, születésével kapcsolatos. A köznévből pedig tulajdonnévvé, azaz földrajzi névvé válás őseinknél a használat során lett akkor, amikor az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

azonosító funkció a víz és a tulajdonos között egyúttal elkülönítő, megkülönböztető funkcióvá is vált. Létrejött a névazonosság egyrészt azért, mert valaki, valami a vízhez hasonló módon született, teremtődött. Másrészt létrejött azért, mert birtokviszony alakult ki a víz és a környezete között, azaz a tó, a folyó menti másik víz, az ott élő hal, egyéb állatok és növényzet, valamint a folyó partvidéke között. Elsőként a víz, a vízforrás volt a birtokos. Csak jóval később vált birtokossá egy nép, népcsoport és az egyes embere. Ennek a kapcsolatnak a mintájára további kapcsolatokat ismertek fel, közéjük tartoznak a folyó kínálta halfogó eszközök és módok, az állatok vadászati eszközei és módjai, a növények felhasználási formáira megalkotott szavak és a folyó forrásának, felső szakaszának a neve közti jelentéskapcsolat. **A bírtok és a birtokos közötti kapcsolatot a névazonosság igazolta.** (LÁSZLÓ, 1944:219-224.)

Őseink életét meghatározták a folyók és azok környéke s ezt tükröznie kell a nyelvnek. Ebből az irányból kell megközelíteni szókincsünket s láthatjuk, hogy az nyelvünk alakulásának egy korai szakaszában szóhasadás útján jelentősen gazdagodott. Valójában így keletkeztek a **többjelentésű szavak** is, amelyek **között genetikai kapcsolat mutatható ki.**

A jelen tudományos álláspont szerint az **azonos alakú szavak** keletkezésére részben a magyar nyelven belül, részben pedig más nyelvekkel való kapcsolatok révén kerülhetett sor. Legfontosabb jellemzőjük, hogy **közöttük genetikai kapcsolat nem mutatható ki.** A homonímák bár **alakilag megegyeznek,** különböző eredetű szavak.

Két ponton javításra szorulnak a poliszémiáról szóló eddigi alapismereteink: poliszémia "...az a jelenség, hogy egy szónak több jelentése van." (BAKOS, 1986.) Poliszemantikus: "...a több jelentésű, több értelmű szó." (BAKOS, 1986.); "A több jelentésű szó egyetlen szó,... a hangalakhoz több jelentés kapcsolódik." (MMNy. 1974:519.); "Alap és mellékjelentések hálózata együtt: ez a több jelentésű szó." (MMNy. 1974:520.); "A társadalom és az egyén életének gazdagodásával ... több új tudattartalom alakul ki," (MMNy. 1974:520.)

A poliszémia és a homonímia közti alapvető különbség az, hogy az előzőben van genetikai kapcsolat, az utóbbiban pedig nincs. A hiba ott kezdődik, amikor az egyetemi jegyzet szerzője felteszi a kérdést, "Mikor bomlik egy-egy több jelentésű szó önálló (azonos alakú) szókra?" A hiba folytatódik a válasszal: "Amikor az egyes jelentéseket illetően az átlagos nyelvtudat már nem érzékeli a közös eredetet." (MMNy.1974:525.)

Nem az átlagos nyelvtudat feladata megállapítani, mikor beszélünk poliszémiáról és mikor homonímiáról, hanem a nyelvtudományé, ezen belül is a történeti összehasonlító nyelvészeté a főszerep.

A fentiek értelmében az első és legfontosabb feladataink közé tartoznak a következők:

A földrajzi neveink s ezt követően egyéb tulajdonneveink nagy, ősi eredetű csoportjának a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

megfejtéséhez olyan közneveket kell keresni, amelyek a hangtani megfelelések mellett jelentésükben is hordozzák azt a magot, amelyből kiviláglik, hogy az adott víznév, víznevek alapjául az illető köznév szolgált eredeti vagy valamely későbbi állapotában. Ezeket a közneveket nyelvhez kell kötni, ezért az összes érintett nyelvben keresni kell őket, így az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, kiemelt helyen a magyarban.

A történeti összehasonlító nyelvészet segítségével meg kell állapítani, hogy milyen nyelvi eredetűek a köznevek és milyen mellékjelentések járultak hozzájuk, valamint milyen további jelentést kaptak a víznévi alapú tulajdonnevek.

Így lesz felismerhető a földrajzi nevekben a többjelentésű szavak igen fontos jellemzője a "fogalomköri kötöttség" (MMNy1974:520.)

Fény derülhet arra is, hogy **milyen nyelvű nép volt az első, a névadó, később milyen nyelvű népekkel éltek közeli szomszédságban egymás mellett, együtt, olykor keveredve**. Az átvevő nyelvét beszélő népeknél meg kell találnunk a közszók és nevek nagy részét s az átvett és a nyelvükbe beépült nyelvi változások nyomait.

A vízi életmódra vonatkozó legteljesebb szókészlet és nyelvi változás a névadó és az első átadó nyelvben kell, hogy kimutatható legyen. Ez az a kép, amely a köznyelvi kutatásokban nem rajzolható meg maradéktalanul a földrajzi nevek hatalmas méretű anyagának sok szempontú történeti összehasonlító feldolgozása nélkül.

Bár jelen dolgozatban csak egyetlen aspektusból, a poliszémia és a homonímia szemszögéből vizsgáljuk a földrajzi neveket, mégis elkerülhetetlen, hogy a nyelvészeti tanulságokon kívül történeti közvetkeztetéseket is megfogalmazzunk, hiszen "Maga a magyar nyelv is forrása a magyar történelemnek. A nyelv őrzi keletkezésének körülményeit és minden olyan történelmi érintkezést, amely valamilyen formában nyelvi kommunikációval járt. Ezért bizonyos szempontból a magyar nyelv a magyar történelem lenyomata." (RÓNA-TAS, 1996:87.).

S a tulajdonnevek még inkább őrzik a történelem eseményeit. Megszólaltatásuk a poliszémia és a homonímia vizsgálatának eszközeivel azonban csak egy lépés a sok közül, de buktatóival együtt is elkerülhetetlen.

2. Kapcsolatokat kerestünk a feltehetően első és a korábbi lakóhelyek (a Volga-Urál vidékétől a Kárpátokig) valamint a Kárpát-medence tulajdon- (különös tekintettel a földrajzi nevekre) és köznevei között.[112]

[112] Tekintettel a korlátozott terjedelemre, igazolásképpen csak egy-egy példát tudunk hozni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.1. Poliszemantikus kapcsolat mutatható ki az alábbiak szerint:

2.1.1. Földrajzi nevek és földrajzi nevek között:

a, Víznév és víznév között: *Ătăl - Ătăl:*

Pl: ***Ătăl*** f. Ašm.II.141.: csuv. *Ătăl* or. Volga Čist.u., így nevezik a Volgát, a Kámát s a Belaja-t, NAP.:-, Ar.:-.

b, Víznév és víznév része között: *Idel - Idel*:

Pl: ***Idel*** f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. Volga, folyó neve; ***Agidel*** f. TB.18.: bask. Agidel or. Ag*idel* / *Belaja / Belaja Voložka,* az or. Kama baloldali mellékfolyója. < bask. *Ag* + *idel*; or. *Ag* + *idel* .

c, Víznév (része) és településnév (része) között: *Adil - Adil*

Pl.: *Ädelsäj* f. TB.176.: bask. *Ädelsäj* or. ***Adil*saj** Xajb., az or. Tanalyk jobboldali mellékfolyója; *Etěl jalì* h. Ašm.III.37.: csuv. *Etěl jalì* or. ***Adil'*kino** falu neve, NAP:-, Ar.:-.

d, Víznév és földnevek, mező, hegy, domborzat stb. neve között: *Ural - Ural:*

Pl: ***Ural*** f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Tolk.: udm. *Ural* or. *Ural*, folyó neve; ***Ural*** d. Ašm.III.268.: csuv. *Ural* or. *Ural* hegység, NAP:-, Ar.:-.

f, településnév és településnév ill. névrész között: *Etelek - Etelek:*

Pl: ***Etelek*** h. Ašm.III.34.: csuv. *Etelek* or. *Karmaly-Adel'akovo* Bug.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-; *Măkšă* ***Etelekě*** h. Ašm.III.34.: csuv. *Măkšă Etelekě* Bug.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Etelek* + csuv. *-ě*: birtokos személyjel.

2.1.2. Földrajzi név (része) és személynév (része) között: *Murza - Murza:*

Pl.: ***Murzakasy*** *Čebakovo* h. Ašm.:-, NAP: or. *Murza*kasy *Čebakovo* Ja., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Murza:* + *kasy;* magy. ***Murza*** személynév (KÁZMÉR,1993.).

2.1.3. Földrajzi név (része) és törzsnév: *Jenej - Jenej; Kürt-Kürt*[113]

Pl.: ***Jenej*** f. Ašm.IV.273.: csuv. *Jenej* Seng.u., forrás neve nem messze a csuv. Jalavăr or. Jelaura falutól, NAP:-, Ar.:-; magy ***Jenő*** *(vö.: < Jene, Jenei, Jenej* korábbi alakok); a hatodik törzsnevünk; magy. ***Erdőkürt, Hejőkürt, Tiszakürt*** h. (KISS, FNESz); magy. ***Kürt***: a harmadik törzsnevünk. Ld. még magy. ***Kürt*** személynév (KÁZMÉR,1993).

2.1.4. Földrajzi nevek (része) és vezérnevek között: *Taš - Taš:*

Pl: ***Taš jylgahy*** f. TB.140.: bask. *Taš jylgahy* Kug., patak. < *Taš* < 1. bask. *taš*- `kiönteni`: jövevényszó 2. bask. *taš* `kő` + bask. *jylga* `folyó` + bask. *-hy*: bírtokos személyjel.

[113] A Volga-Urál vidéken ennek csak korábbi alakváltozatai mutathatók ki.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Az 1. jelentés poliszemantikus kapcsolatban van a földrajzi név *Taš* részével.

2.1.5. A víznév és országnév között: *Ungar - Ungar:*
Pl: ***Ungar*** f. TB.153.: bask. *Ungar* or. *Ungar* Sterl., az or. Kuganak baloldali mellékfolyója; magy. ***Ungar****:* országnév.

2.1.6. Földrajzi név (része) és köznév között: *Ungar - ungar; Rudas - rudas*[114]*:*
Pl: ***Ungar*** f. TB.153.: bask. *Ungar* or. *Ungar* Sterl., az or. Kuganak baloldali mellékfolyója; bask. ***ungar*** `patak`.
Rudasn'ur m. TSK.99.: or. *Rudasn'ur,* mocsár 3 km.-re az or. Vendinga falutól. ld. udm. *rudas* ` ingovány, mocsaras hely` + udm. *n'ur* 1. `nyírkos` 2. `mocsár, posvány` ko. *n`ur* `mocsár`.
Ennek a magy. *Rudas* csupán alakváltozata, amelynek homoním kapcsolata van a magy. *rudas* `rúddal rendelkező vagy ilyen kinézetű ` jelentésű képzett köznévvel.

2.1.7. Földrajzi név és népév között: *Ungar - ungar:*
Pl: ***Ungar*** f. TB.153.: bask. *Ungar* or. *Ungar* Sterl., az or. Kuganak baloldali mellékfolyója.
ungar*:* a magyarok egyik neve.

2.1.8. Vezérnév és keresztnév között: *Attila - Attila*
Pl: magy. ***Attila***: hún király neve; magy. ***Attila*** (keresztnév).

2.1.9. Személynév és köznév között: *Attila - attila*
Pl.: magy. ***Attila***: hún király neve; magy. ***Attila*** (keresztnév); magy. ***attila****, atilla* `zsinórozott magyar kabát` (TESz); magy. ***atilla*** `. vásott, rakoncátlan gyerek` (UMTSz); magy. ***átilla*** `kardos, feleselő asszony` (UMTSz); magy. ***attilák*** (többesszám) `vad, szilaj marhafajta` (UMTSz).

2.1.10. Köznév és köznév között, amelyek alapul szolgálhattak vízneveknek: *ágy - ágy; lap - lap*:
Pl: magy. ***ágy*** 1. `folyómeder` 2. `fekvőhely`; magy. ***láp***: `sekély vízi növényzettel belepett állóvíz, mocsár`. Vö. magy. *lapadék, lapály, laponya, lapány, lapít lapos* szavak ***lap-*** töve; mari ***lap*** `alacsonyan fekvő`; udm. ***lap*** `alacsony`.

2.1.11. Felsorolunk néhány, a földrajzi nevekben felismert poliszemantikus összefüggést egy olyan szónak az alakváltozatait bemutatva, amelyek a történeti változások során alakilag is viszonylag

[114] A nem magyarországi adatokban az *s=sz, š=s.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

közel maradtak egymáshoz.

2.1.11.1. *Ată̆l:*

a, folyónév: Pl: ***Ată̆l*** f. Ašm.II.141.:csuv. *Ată̆l* or. *Volga* Čist.u., így nevezik a Volgát, a Kámát, s a Belaja-t, NAP:-, Ar.:-.

b, víznév része: Pl: *Šurã Ată̆l* f. Ašm.II.143.: csuv. *Šurã Ată̆l / Šur Ată̆l / Šor Ată̆l,* vannak, akik a Kámát, vannak, akik a Káma mellékfolyóját értik alatta, NAP:-, Ar.:-.

Ată̆l pyrĕ f. Ašm.II.144.: csuv. *Ată̆l pyrĕ*, a Volga torkolata, NAP:-, Ar.:-.

Ată̆l kučĕ f. Ašm.II.144.: csuv. *Ată̆l kučĕ*, lék a Volgán, NAP:-, Ar.:-.

c, a folyó partvidékének a neve: Pl: *Ată̆l jălămĕ* d. Ašm.II.144.: csuv. *Ată̆l jălămĕ,* a Volga bal oldali, mélyen fekvő partja, NAP:-, Ar.:-.

d, településnév (része): Pl: *Ată̆l* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ată̆l* or. *Volga* I., csuvas falu, Ar.:-.

Ată̆l jal h. Ašm.II.144.: csuv. *Ată̆l -jal,* falu neve, NAP: csuv. *Ată̆ljal* or. *Adyljal* Č., csuvas falu, Ar.:-.

A csuvas és az orosz átadója ugyanaz lehetett: **Adyl* forma, ahol az intervokális *-D-* félzöngés hang, amelyet a csuvas írásban nem jelöl, de így ejt, az orosz pedig zöngéssel helyettesít mind írásban, mind ejtésben. A csuvasban és az oroszban egyaránt kemény *-y-* követi a *-D-* mássalhangzót. A csuvas ezt az *-ă-* redukálttal jelöli, az orosz pedig a kemény, mély hangú *-y-* jelölésére alkalmas *-y-* (cirill *-ы-*) betűt használja.

2.1.11.2. *Attila:*

Az *Atã̆l, Adyl* neveknek alakváltozata a magyar *Attila*, amely egyúttal többjelentésű szó is:

a, vezérnév: Pl.: magy. ***Attila***: hún király neve, aki kiérdemelte az *Isten ostora* jelzőt, s amelynek a jelentése `szörnyú csapás, vészes baj, veszedelem` (O NAGY,1985:306.).

b, személynév (keresztnév): Pl.: magy. ***Attila***.

c, köznév: Pl.: magy. ***attila***, *atilla* `zsinórozott magyar kabát` (TESz); magy. ***atilla*** `. vásott, rakoncátlan gyerek` (UMTSz); magy. ***átilla*** `kardos, feleselő asszony` (UMTSz); magy. ***attilák*** (többesszám) `vad, szilaj marhafajta` (UMTSz).

Az első *attila* azért többjelentésű szó, mert a magyar kabát díszítése hajlítással, fonással készült. A folyóforrások pedig alapjelentésükben tartalmaznak `kerek, görbe, hajlott, ívelt` jelentéselemet, de idekapcsolható az is, hogy hajlítással, fonással díszítőelemeket, motívumokat lehetett rajzolni, mint ahogy a folyóparton nőtt növényekből, nádból, fiatal vesszőből stb, valamint ilyen mintás használati tárgyakat lehetett készíteni.

A második, harmadik és negyedik *attila* közös eleme, hogy `rakoncátlan, vad, szilaj`. Pontosan

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

olyan, mint a meginduló víz, amely utat tör, medret csinál magának miközben folyóvá válik, de így viselkedik a már kész folyó tavasszal a jégzajlás, az olvadás idején és azt követően.

2.1.11.3. *Etel:*

A csuv. *Atăl* formának alakváltozata a csuv. *Etěl* , ld. ***Etěl jalě*** h. Ašm.III.37.: csuv. *Etěl jalě* or. *Adil'kino* falu neve, NAP:-, Ar.:-. A csuvas *Etěl* korábbi alakja *Etil* volt. Az (-*e*-) > -*i*- > -*ě*- redukció a csuvasban következett be. Az *Etil* forma azonos az ótörökben előforduló és a források említette *Etil* folyónévvel. Ld. magy. *Etelköz* (KISS, FNESz) Az -*i*- zártabbá válási folyamatban keletkezhetett olyan -*e*-ből, amelyet az *Etel, Etele, Etelő, Eteli, Etelei, Etelek, Etelekě* változatok őriznek.

a, folyónév: *Etel* (ld. *Etil* < *Etel*).

b, történelmi földrajzi terület nevének része: *Etelköz* 'Folyóköz'.

2.1.11.4. *Etele:*

a, földrajzi terület neve: Pl.: magy. ***Etele tér*** (ld. Budapesten).

b, személynév (családnév): pl.: magy. ***Etele*** (KÁZMÉR,1993.)

c, személynév (keresztnév): Pl. magy. (Baráth) ***Etele***.

2.1.11.5. *Etelek:*

a, településnév: pl.: ***Etelek*** h. Ašm.III.34.: csuv. *Etelek* or. *Karmaly-Adel'akovo* Bug.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-.

Măkšă Etelekě h. Ašm.III.34.: csuv. *Măkšă Etelekě* Bug.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Etelek* + csuv. -*ě*: birtokos személyjel.

A magyar *Etelei, Eteli*, *Etelő* (KAZMÉR,1993.) családnevek egymásnak alaktani változatai.

Ugyancsak alakváltozatok a következő baskír folyónév és orosz megfelelője a bask. *Ätäläm* or. *At`alam*: pl.: ***Ätäläm*** f. TB.: 178. bask. *Ätäläm* or. *At`alam*, patak, az or. Zigazy jobboldali mellékfolyója.

A bask. *Ätäläm* or. *At`alam* úgy tartoznak ide, hogy a szóvégi -*m* eredeti -*tk* fejleménye ugyanúgy, mint a -*k.* Ezért a *bask. Ätäläm* or. *At`alam* az *Etelek* alakváltozatai.

2.1.11.6: A csuv. ***Etelek*** földrajzi név, a magy. ***Etelei*** személynév és a magy. ***Edelény*** név egymásnak közös ősre visszamenő alakváltozatai, ugyanakkor az *Edelény* többjelentésű szó is:

a, helynév: Pl.: magy. *Edelény.*

b, személynév: Pl.: magy. *Edelény.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A magy. *Edelényi* személynév ezzel szemben olyan alakváltozat, amely végső eredetét tekintve ugyanaz, mint az *Edelény* személynév.

Idetartozó alakváltozatok a csuv. *atal-, atalan-* `megnőni` (pl. árok a víz mosása következtében) (szótő az *atal-,* eredetét tekintve nem lehet török szó), genetikailag ugyanaz, mint a csuv. *atalantar-* `fejleszteni, megerősíteni`; csuv. *atalanu-* `fejlődés, növekedés` (ANDREJEV, 1961.) szavak *atal* töve, amelynek változata a magy. *Attala* helységnév Tolna megyében (KISS, FNESz).

2.1.11.7: Többjelentésű szavak az *Idel, idel, izel,* ugyanakkor egymásnak alakváltozatai:

Idel:

a, folyónév: pl.: ***Idel*** f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. *Volga*, folyó neve.

b, köznév: pl.: tat. ***idel*** `folyó`:

Idel:

a, folyónév: pl.: *Kama* f. TB.70.: bask. *Kama / Sulman Idel* / ***Idel*** / *Karidel* or. *Kama* tat. *Čulman Idel*, az or. Volga baloldali mellékfolyója.

b, folyónév része (mint földrajzi köznév): pl.: Kama f. TB.70.: *Sulman* ***Idel*** / *Idel* / *Karidel* or. *Kama* tat. *Čulman Idel*, az or. Volga baloldali mellékfolyója.

Ufa ***idele*** f. TB.90.: bask. *Ufa idele*, az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. Ufa + bask. *idel* `folyó, patak` + bask. *-e*: birtokos személyjel E.sz./3. szem.

c, folyónév része (mint a szóösszetétel utótagja): pl.: *Kama* f. TB.70.: *Kar**idel*** or. *Kama* tat. *Čulman Idel*, az or. Volga baloldali mellékfolyója. *Kü**gidel*** f. TB.47.: bask. *Kügidel*, az or. Belaja baloldali mellékfolyója; TB.79.: bask. *Kü**gidel*,** or. *Kugidel'* Bajm., az or. Sakmara baloldali mellékfolyója.

d, köznév: pl.: bask. *idel* `folyó, patak`.

A bask. *Idel* és *Ädel* egymásnak alakváltozatai, egyben az *Ädel* is lehet többjelentésű szó:

a, folyónév része (szóösszetétel előtagja): pl.: ***Ädel**säj* f. TB.176.: bask. *Ädelsäj* or. *Adilsaj* Xajb., az or. Tanalyk jobboldali mellékfolyója. < bask. *Ädel + säj*.

b, ***Ädel**:* bask. személynév.

A bask. *Izyl* és az *Izelekej (Izele + kej*) névnek az *Izele* része alakváltozata a fenti alakoknak, de idetartozó alakváltozat a magy. ***Ézelő*** vezérnév is, amelynek az eredetét az eddigi magyarázatokhoz képest más úton kell keresni.

2.1.11.8: A fentieknek alakváltozatai a csuv. *Irel*, *Irĕl,* egymásnak pedig alakváltozatai.

Az *Irĕl* szerepel, mint a folyó nevének része (az összetett szó előtagja): pl.: *Irĕlčĕk* f. Ašm.V.: csuv.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Irĕlčĕk[115], a Volga folyó ága Trolej-Kaši falu közelében, NAP:-, Ar.:-. ld. *Irĕl + čĕk.*
Az *Irel* településnévként mutatható ki: pl.: ***Irel*** h. Ašm.V.: csuv. *Irel,* falurész neve *Eśpepe* faluban? NAP:-, Ar.:-.
Az *Irĕlčĕk* folyónak akár a `kis Volga`, akár 'kis folyó, folyócska', akár az `olvadás, oldat` jelentést tulajdonítjuk, az *Irĕl* eleme poliszemantikus viszonyban van a köznév *irĕl* részével.

2.1.11.9. Ha a csuv. *Irĕlčĕk* folyónév második elemét deverbális nomen képzőnek fogjuk fel, akkor a csuv. *irĕlčĕk* `oldat` jelentésű köznév a folyónévvel többjelentésű kapcsolatban van.

3. Összegzés

Nyelvészeti tanulságok: Valamennyi alakváltozat (*Atăl, Etĕl, Etil, Attila, attila, atilla, atella, Etel, Etele, Eteli, Etelej, Etelei, Etelő, Etelek, Adyl, Adil`, Idel, idel, Edelény, Ädel, Idel, Izyl, Izele (Vö. Izelekej: Izele + kej), Irel, Irĕl)* összefügg alakilag és jelentéstanilag egyaránt. A tulajdonnevek egyrészt úgy, mint a folyó- ill. annak mentén, közelében lévő terület- vagy hely neve; másrészt úgy, hogy vagy azért, mert a folyó mintájára született az ember neve, vagy azért, mert a folyó mentéről származott a vezérnév (ld. *Attila* hún királyé); vagy akár a családnév elődje, mint egyelemű pogány név, amely viselőjének köze lehetett a Volgához és a fent nevezett folyókhoz. Hangsúlyoznunk kell, hogy a legősibb személyneveknél a megnevezést az a felismerés motiválta, hogy az ember a víz, a folyóhoz hasonlóan született, s ezt a jelenséget tartalmazzák a legősibb embernevek, amelyek különböző variációkban személynevekké lettek, majd dinasztia- és népnevek váltak belőlük. Amint a folyó jelentése 'forráshoz tartozó, forrással ellátott', úgy a személy nevének jelentése 'forráshoz, azaz maghoz tartozó, maggal ellátott'.

Bár a példaként hozott alakváltozatok kivétel nélkül mind magánhangzó kezdetűek, a földrajzi nevek nyelvi változásainak a hangtani tanulságait figyelembe véve szókezdő mássalhangzóval kell

[115] Az *Irĕlčĕk* azért is érdekes, mert a második eleme a *-čĕk* közvetlen előzménye *čik* volt, amely egyrészt poliszém kapcsolatban van a magy. *Csik, Csík* (elsődleges a hosszú magánhangzós változat a rövidhez képest) földrajzi névvel ill. földrajzi nevek *Csík* részével, pl. *Csíkcsomortan* (*Csík* + *csomortan*), a magy. *Csík* személynévvel és a magy. *csík* `hengeres testű, lápban, mocsárban élő halfajta; pióca` jelentésű köznévvel. Megjegyezzük, hogy a *Csomortan* falunév pedig a magy. *Csomortan* személynévvel van poliszemantikus kapcsolatban, ugyanakkor ezeknek alakváltozatai a magy. *Csomortányi* személynév és a csuvas *Čămãrtanni* helynév, vö.:
Čămãrtanni h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Čămãrtanni* or. *Čemordany* Ja. csuvas település, Ar.:-; stb.
Ugyanakkor a csuv. *Irĕlčĕk* alakot, mint a Volga folyó ágának nevét képzett szónak is felfoghatjuk: *Irĕl + -čĕk.* Ez esetben az *Irĕl* csuvas *-čĕk* (*<čik)* kicsinyítő képzőt kaphatott, amelynek korábbi alakja csak homoním viszonyban lehet a fenti *csík*-ekkel, de a csuv. *irĕlčĕk (irĕl + -čĕk)* `oldat, olvadás` jelentésű köznévben (csuv. *irĕl-* `gyorsan oldódni, olvadni` + csuv. *-čĕk:* deverbális nomen képző) lévő képzővel is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

számolni. Ezt őrzi számos földrajzi névi, személynévi és köznévi adatunk, amelynek bemutatására másik munkában kerítünk sort.

Az első magánhangzót vagy kettő *-tt-,* vagy egy mássalhangzó *-t-, -d-, -δ-, -z-, -r-* követi. Elvileg lehetne a geminált *-tt-* a zöngétlenség jelölője s akkor az csuvas helyesírási gyakorlatnak felelne meg. A vizsgálataink azonban arra utalnak, hogy mindkét hang etimologikus. Eredeti *-tk-* mássalhangzó kapcsolat helyén vagy *-t-* maradt, vagy a *-t-* zöngésedett (*-t-* > *-d-*), vagy zöngésedett és réshangúsodott (*-t-* > *-δ-*), tovább változva egyrészt *-z-* lett, olykor *-r-* tremuláns hanggá fejlődött. A végső mássalhangzó, az *-l* a név utolsó elemének, egy önálló szónak (vö:: md. *laj, lej*) a kezdő mássalhangzója, jelentése 'folyó'. Korábbi alakja lVk[116] (-lVnk < lVtk) típusú földrajzi névnek ill földrajzi köznévnek olyan szóval lehet kapcsolatban, mint pl. a ko. *log* `völgy`. A szóvégi *-k*-t zöngésedés és réshangúsodás követte igen korán, vö.: *-k* > *-g* illetőleg *-k* > *-γ* > *-w* bilabiális zöngés spiráns, amely magánhangzón keresztül (vö. *Etelei,*[117]*)* eltűnt (ld. *Etele),* olykor megnyújtotta az előző magánhangzót (vö. *Etelő, Ézelő*). Ez a magánhangzó pedig zártabbá válás, rövidülés, redukció után el is tűnhetett (-V > *-0).* Így keletkeztek az *-l* végűek, pl. *Etil*. Az *Etelej* formában a *-j* vagy *-i* magánhangzón keresztül, vagy közvetlenül a *-γ* spiránsból lett. Ezt a formát láthatjuk a mordvin *lej* ill. *laj* `folyó` jelentésű szavakban.

Mind a magán-, mind a mássalhangzó változások terén az érintett nyelvek közül beszélhetünk párhuzamos nyelvi változásokról az ősmagyarban, a csuvasban s a baskírban, sőt az oroszban, pontosabban az ószlávban, de a volgai finn nyelvekben is. A nyelvészek között vannak, akik határozottan a török nyelveknek pl. csuvasnak tulajdonítanak bizonyos `bélyegeket` (RÓNA-TAS, 1978.) s vannak, akik nem tartják ezt ilyen egyértelműnek, ami a nyelvi jellemzők eredetét illeti (LIGETI, 1986.).

A Volga -Urál vidékének és a Kárpát-medence neveinek a poliszémia és a homonímia vizsgálatába való bevonására az ad alapot, hogy a két terület nevei között nemcsak egyszerű alaki azonosság, hanem genetikai kapcsolat mutatható ki.

Történeti következtetések: A források szerint az európai hunok i.sz. 343-ban lépték át a Volgát nyugati irányban haladva, akiknek *Attila* volt az egyik királya. Az *Attila* név a folyónévhez hasonló módon, ugyanazon gondolkodás mellett keletkezhetett. Bár az akadémiai álláspont szerint az ázsiai és az európai hunok között történeti folytonosságot eddig még nem sikerült kimutatni (LIGETI, 1986.), ugyanakkor a honfoglaló magyarság hun tudata létezhetett (RÓNA-TAS, 1991.), a hun dinasztia nevei[118] ugyanúgy egybeesnek a víznevekkel, mint az *Attila* név és társai. Ez a tény más

---

[116] A magánhangzót V-vel jelöljük.

[117] Nem tévesztendő össze az *-i* melléknévképzős alakkal, melynek jelentése `valahonnan való, származó`.

[118] Az európai hun dinasztia neveinek lehetséges víznévi és egyéb tulajdon- ill. köznévi azonosítását bemutatni jelen dolgozatban nem feladatunk.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

megvilágításba helyezi a források és krónikák által magyarnak nevezett népeket, mint ahogyan azt nyelvészeink s gyakran a rájuk hivatkozó történészek teszik.

4. Rövidítések

bask. baskír
Bug.u. Bugurszkij ujezd
Èist.u. Csisztonszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
f. folyó
h. hely
Xajb. Hajbullinskij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
ko. komi
Kug. Kugarinszkij rajon
m. mocsár
magy. magyar
or. orosz
Seng.u. Szengilejszkij ujezd
Sterl. Szterlitamakszkij rajon
tat. tatár
udm. udmurt

5. Források

ANDREJEV, 1961. - ANDREJEV, N.A.1961. Csuvasszko-russzkij szlovar. Moszkva.
Ar. = NIKITIN,
Ašm. - ASMARIN, N- I. (1928-50)Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari.
KÁZMÉR, 1993. - KÁZMÉR, Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS, FNESz - KISS, Lajos 1980. Akadémiai Kiadó, Budapest.
NAP. - Naszeljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokssari, 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kézirat.
TB. - Szlovar Toponimov Baskirszkoj ASzSzR, Ufa 1980.
TESz - A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-IV. Budapest.
Tolk. - BORISZOV, T. K. 1932. Udmurtszko- Russzkij Tolkovyj szlovar. Izsevszk.
T-r. - Tatarszko-russzkij szlovar. Moszkva. 1960.
TSK - TURKIN, A. I. Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar 1986.
ÚMTSz - Új magyar tájszótár A-D. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

6. Irodalom

BAKOS, 1986. - BAKOS, Ferenc 1986. Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
LÁSZLÓ, 1988b. - LÁSZLÓ, Gyula 1944. A honfoglaló magyar nép élete. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
LIGETI, 1986. - LIGETI, Lajos 1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
MMNy. 1974. - BENCÉDY, József - FÁBIÁN, Pál - RÁCZ, Endre - VELCSOV, Mártonné 1974. A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
O.NAGY, 1985. - O.NAGY, Gábor, 1985. Magyar szólások és közmondások. Gondolat.
PUSZTAY, 1995. - PUSZTAY, János, 1995. Nyelvrokonság és nemzeti tudat. Kiadja a Savaria University Press 9701 Szombathely, Károly Gáspár tér 4.
RÓNA-TAS, 1978b. - RÓNA-TAS, András, 1978b. Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe. A csuvas szövegek összeállításában közreműködött V. Szergejev. Budapest 1978.
RÓNA-TAS, 1991. - RÓNA-TAS, András: Nyelvtörténet és őstörténet. - In: Őstörténet és nemzettudat 1919-1931. Magyar Őstörténeti Könyvtár 1, Szeged, 65-71.
RÓNA-TAS, 1996. - RÓNA-TAS, András, 1996a. A honfoglaló magyar nép, Balassi Kiadó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.10. Nyelvi kapcsolatainkról másképpen

Ellentét és ekvivalencia a földrajzi nevek jelentésében[119]

A magyar nyelv uráli, altáji, indoeurópai nyelvekkel való kapcsolatairól könyvtárnyi irodalom született. Nem vizsgálták azonban nyelvünk eredetét, történetét egy több nyelvet érintő terület földrajzi neveinek – mint nyelvi forrásnak - a tükrében úgy, hogy a földrajzi nevek rendszerszerű, sokoldalú feldolgozásának eredményeiből induljanak ki. Jelen dolgozat egy ilyen munka egyetlen láncszeme. A téma felvetése és kidolgozása szükséges, mert nyelvészeti és őstörténeti következtetéseket tesz lehetővé.[120]

1. Ural-altaji nyelvrokonság?

A ma is használt egyetemi tankönyv szerint „A magyar nép és nyelv rokonságának előtörténete az idők ködébe vész. Egyes tudósok azt vallják, hogy az uráli és az altaji nyelvek ősi rokonságban vannak egymással, vagyis volt egy nagyon korai időszak, amikor a mai török, mongol, mandzsu és tunguz nyelvek egy ősnyelv keretében éltek a mi közelebbi uráli nyelvrokonainkkal. Ezt a felfogást ma még nem tarthatjuk teljesen bizonyítottnak.” (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:269)

Jelen dolgozatunkkal a kérdés megoldásához kívánunk hozzájárulni úgy, hogy **összevetjük a folyóforrások keletkezésének és a fenyő születésének lényegét, módját.** Úgy véljük, e munkán keresztül is közelebb juthatunk eleink gondolkodás módjának megismeréséhez, ahhoz, mit gondoltak az élet születéséről és fennmaradásáról, a természet és az ember viszonyáról. Választ keresünk arra, mit őriztek meg minderről az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvcsaládok nyelvei, vannak-e közös gyökérre utaló jelek.

2. A folyóforrásokról

Közismert, hogy a földrajzi nevek kutatása során a legnehezebb azok jelentésének a megfejtése. Különösen a víznevek tanúsítanak kemény ellenállást, holott azok a legősibb nevek, így a legtöbb titkot tartalmazzák eleink nyelvére, történetére vonatkozóan. Vizsgálataink egyértelműen igazolják, hogy a földrajzi nevek jelentése kapcsolatot tartalmaz a megnevezett objektum, terület, hely lényeges tulajdonságaival, a névnek alapul szolgált tulajdonnévvel vagy köznévvel, továbbá a tulajdonnévnek alapul szolgált másik tulajdonnévvel illetve köznévvel. A nyelvben olyan logika és rend uralkodik, hogy a megfelelések minden esetben szabályosak és törvényszerűek nemcsak a jelentés szempontjából, de hangtani[121] és alaktani oldalról is. Rendhagyó esetek, ellentétek csak akkor mutatkoznak, amikor a megállapításaink, következtetéseink bizonytalanoknak vagy helyteleneknek bizonyulnak.

A földrajzi név az adott, a megnevezett objektumnak, helynek az értelmét, tartalmát fejezi ki, a megnevező és használó számára annak a lényeges tulajdonságait idézi fel. A földrajzi terület tartalma és a név jelentéstartalma között összhang, megfelelés van. Az ellentét olykor csak látszólagos, az alapos kutatás rendre kideríti, hogy **a földrajzi nevek jelentésében ekvivalencia van**, azaz az **objektum lényeges tulajdonságai és az elnevezése között egyenértékűség van**, a megfelelés kölcsönös. Az egyértelműség, egyenértékűség akkor is érvényes, ha az adott helynek több neve van, amelyek származhatnak ugyanabból a nyelvből de különböző korokban, származhatnak különböző nyelvekből, sőt lehetnek fordításai a már meglévő elnevezéseknek. (CZEGLÉDI 1994:313-315). A többirányú megfelelés kulcsot ad a nevek megfejtéséhez.
pl.: ***Valgyde jär*** ‘Világos tó’ t. GMA: mar. *Valgyde jär* or. *Svetloje* Gm., tó az or. Burlackoje

[119] A jelentésre koncentrálunk, de a nevek hangalakját, szerkezeti felépítését is figyelemmel kell kísérni minden esetben.

[120] A módszert lehet bírálni, de ha működik a rendszer, el kell rajta gondolkodni annál is inkább, mert a földrajzi nevek, mint a nyelv része eddig nem kellőképpen kiaknázott forrásai a nyelvnek.

[121] A földrajzi nevek összehasonlító hangtani vizsgálata során olyan hangváltozási sor, rendszer rajzolódott ki, amely ellentmondások nélkül, a természet rendjével összhangban működik.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

helységtől észak-keletre. < mar. *Valgyde* 2/4 9/8 mar. *volgydo* 'világos' + *järʹ* 2/4 9/8 mar. *jer* 'tó', or. *Svetloje* 2/4 9/8 or. *svetloje* 'világos'.

2.1. A folyóforrások fajtái és tulajdonságai

Nyelvünk az emberi kommunikáció születésének idején, a legelső emberi megnyilatkozások korában, minden valószínűség szerint az utolsó jégkorszakot (i.e. 13 ezer év) is jóval megelőzően a víz megnevezésével indult. Ez törvényszerű, hiszen az élet megszületésének, jelenlétének a legfontosabb feltétele a víz. Az is törvényszerű, hogy „A gondolkodás - és a nyelv - fejlődése általában abban az irányban halad, hogy az eredetileg komplex egységben felfogottat részeire bontja." (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:241) s a víz, a vízforrás megnevezése mint a legelső megnyilatkozások egyike olyan komplex egység lehetett, amely egyszerre tartalmazott több tulajdonságot. Miután „A valóság elemei között fennállnak különböző természetű és fokozatú hasonlóságok, ..." (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:241) egy-egy résztulajdonság azonossága vagy hasonlósága révén a valóság másik eleme is megkapta ugyanazt az elnevezést. **S ebben a rendszerben elkerülhetetlenül fontos a közvetlenül indukáló jelentés megállapítása.**

Eleink lakóhelyein a vízforrás, a folyó megjelenésének három alapvető módja volt lehetséges. Az egyik szerint a víz a hegyről jön le, vagy a szikla oldalából fakad s a változó intenzitással kisarjadó, kiömlő, csurgó víz a földön árkot vájva tova folyik. A másik, amikor a földből felbugyogó víz köröket ír le, majd tovább folyik a lejtősebb irányban. A harmadik szerint a hó, a jég olvadásakor felgyülemlett víz megindul, utat keresve magának az olvadás hevességétől függően békésen, lassan folyik el, vagy pedig hatalmas dübörgéssel, zúgva, bőgve hasít, tör magának utat, árkot. A vizsgált területen a Volga-Urál vidékén jellemző, hogy a földből feltörő víz környékén állóvíz, tó keletkezik, amelyet olykor mocsár vesz körül, s innen ered a folyó. A folyóforrás tulajdonságai az alábbiakra utalnak:

A víz mozgását kísérő **hangra, zajra**: pl. nyikorog, nyekereg, csikorog stb.

A **folyó forrásának alakjára, formájára** pl.: hegyes, csúcsos, keskeny, szűk, kicsi, kerek, görbe, hajló, íves, tekergő.

A **víz színére**: Lehet világos vagy sötét, vörös vagy zöld a talaj és a növényi környezet függvényében.

A víz ízére: A forrásvíz nemcsak buborékos, gázos, hanem sós, savanyú, keserű ízű is lehet.

A víz szagára: A büdös, kénes stb. szagú víz, amely gyógyító hatású.

Térbeli viszonyulásra: A forrás mindig fent, elől van, a folyónak mindig ez az eleje, a kezdete.

Időbeli viszonyulásra: A forrás egyúttal az első, nagy, öreg, az ős, ugyanakkor mint az élet kezdetét jelentő, lehet fiatal, gyermek, sarjadzó.

Fontossági sorrend, minőség, érték megállapítására: A folyóforrás a lényeget jelenti, a folyó további részére meghatározó ugyanúgy, mint ahogyan a születés és körülményei, amely az ember egész életére befolyással van.

A **folyóforrás mindig a cselekvés, a mozgás kezdete**, az élet kiindulópontja, maga a születés.

A forrás kijelöli a folyó és a **víz mozgási irányát**, amely a meder növekedése, a víz dagadása, duzzadása felé vezet.

A **víz jellegzetes mozgására**: A víz hengeredő, tekeredő mozgás révén halad, azaz folyik, miközben hasít, vág, túr, tör, zúz, helyet csinál, árkot ás magának, és kanyarodik, tekereg. A hengeredő mozgást jelzik a habzó, tarajos hullámok.

A **víz mozgásának, munkájának eredményére**: pl. gödör, árok, s az ívelés homorú. Ennek az ellenkezője is lehet akkor, ha a víz sodrása felhalmoz valamit, sóder vagy földkupacot épít. A hajlás, a görbület iránya ilyenkor felfelé mutat, a jelenség neve pedig halom, domb, dudor stb.

2.2. A földrajzi területen mutatkozó hegyes, csúcsos, keskeny, szűk, kicsi és a kerek, görbe, hajló, íves, tekergő tulajdonság gyakran együtt jár, melyek **kapcsolatban állnak a megnevező közszók** jelentésével.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Eleink a fenti tulajdonságokat együtt legelőször a nyelv születésének idején olyan hangutánzó szavak formájában jeleníthették meg, amelyek a víz hangszíne – magas és mély – alapján különböztek. Ezek fejleménye ma is létezik, vö. magy. *kong, dong*. Idővel a valóság bonyolult voltát őseink úgy adták vissza a nyelvben, hogy mellérendelő összetett szavakat, ikerszókat alkottak, amelyek alapját a hangutánzó szavak képezték. Az egyes jelentések önálló életet kezdtek élni.

Tartalmi hasonlóság alapján nemcsak a víz, vizes helyek, hanem **a természet, az élet egyéb jelenségei megkapták az elnevezéseket**. Így pl. a keskeny, szűk tulajdonság nemcsak a forrásnál, hanem ott is érvényes, ahol a folyóvíz valamely szakaszán elkeskenyedett, s az előzőleg széles folyamban elterülő víz a szűk, keskeny helyen összetömörödött. Megszületett a *dömör*kapu, a *vas*kapu, s ami össze*tömör*ödik, *töpör*ödik, az nemcsak kicsi, hanem bizonyos esetekben kemény lesz, olyan, mint a kő és a *vas*, sőt *szigorú*, amely egyúttal nemcsak szűk és kemény, hanem *nyomorú*ságos, *szegény, sovány* is lehet stb. A megfejtéseket láncszerű megfelelések sora kínálja a földrajzi nevekben. A folyóforrások tulajdonságai közötti összefüggés, valamint a folyóforrások tulajdonságai és a természet más jelenségei közötti kapcsolat nem tűnt el mialatt a nyelvünk eljutott a mai, jelen állapotáig. Ezek felismerése nyelvek megismerését is segíti.

Sokáig ellentmondásnak tűnt, hogy ugyanaz a szó előfordul a folyó és a tó, hegy, völgy, isten, ember, növény, állat, stb. megnevezéseként köznévi és tulajdonnévi változatban. A földrajzi névi kutatásaink azonban egyértelműen igazolják, hogy **a megnevezések mögött a jelentésben mindenütt ekvivalencia van**. A folyó elsődlegesen a forrásáról, annak a tulajdonságairól kapta az elnevezést. Másodlagosan kaphatta a tekergős, kanyargós folyásáról, a keskeny, vékony, szűk folyómederről stb... Ugyanígy kaptak nevet a folyómenték, az árterek, a kiáradó víz tarolta, hengerelte, mélyítette területek. A tó a medréről, a kerek, görbe alakjáról; a hegy a kiemelkedő, dudorodó, hegyesedő és csúcsosodó formájáról[122] kapta az elnevezést. Az alakját tekintve a domb, hegy pontosan az ellenkezője a tó medrének ugyanúgy, mint az égbolt az ősi felfogás szerint. Nem lehet véletlen, hogy az isten jelentésű *tengri* szó használatának indítéka az, hogy a *tengri* fent van, első, ős és teremtő, mint a vízforrás[123]. Az eget azért hívják *tengri*nek, mert az égbolt íves alakú, és fent van. A magyar *teker* 'csavar, forgat' ige a jellegzetes hajló, görbe mozgásról; s a *tenger* 'nagy kiterjedésű sós állóvíz' (TESz) főnevünk pedig a víz hullámának tekeredő alakjáról; vagy akár a medrének gödör formájáról s a *tengeri* a kukoricacső[124] hengeres alakjáról; míg a *tengeri* malac 'patkányféle' a rajta lévő foltról, stb. kapta az elnevezést. A sor hosszú.[125]

A nyelvünk születésének idejét, további alakulásának útját és kapcsolatait kutatva munkánk e szakaszában a folyó forrásának az alakjára, formájára utaló **kerek,** görbe, hajló, íves, tekert valamint a keskeny, vékony, **szűk folyómederről,** továbbá az elágazás miatt keletkezett **csúcsos** forma, a szeg, szegelet jelentésének a kapcsolatát vizsgáljuk, majd összevetjük a valamilyen fenyőt jelentő szavakkal s a magyar *fenyő* szavunk alakváltozataival és jelentésével. Ily módon a jelentések összefüggéseit, eredetét ismerhetjük meg, következésképp a szavak biztosabb etimológiáját írhatjuk meg. Ehhez azonban a mai és a feltételezett korábbi lakóhelyeink földrajzi neveit is be kell vonnunk a kutatásba. Jelen dolgozatban a jelentésbeli megfelelés bemutatásához a természet egyéb jelenségei közül a *fenyő*t, vagyis olyan szót választottunk ki, amelyet finnugor eredetűnek tartanak.

A Volga-Urál vidéki földrajzi nevekben nemcsak a **jelentés felel meg** a jelölt objektum lényeges tulajdonságainak, hanem az összehasonlító hangtani vizsgálatok eredményeképpen olyan **szabályos hangváltozások rendszere állapítható meg**, amelyek az uráli és az altaji nyelvekben, köztük a magyarban is felismerhetők. A mássalhangzók közül a legrégebbinek tűnik a *t* és a *k,* szabályos fejlődésük állomásait a földrajzi nevek és köznevek őrzik.

Figyelembe kell tehát venni azt a tényt, hogy az **ekvivalencia megmutatkozhat a**

---

[122] A torkolathoz képest a folyóforrás is csúcsos formához hasonló.
[123] Neve eredetileg valóságos őst jelölhetett.
[124] A *kukorica* szó megfejtése a *kunkor, kunkorodik* stb. jelentésen alapul, amely rokona a tekeredik jelentésnek.
[125] A felsorolt szavak etimológiája felülvizsgálatra szorul.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

jelentéstartalomban, a szerkezeti felépítésben és a földrajzi nevek ill. közszók hangalakjában. Itt két eset lehetséges, egyrészt, amikor a jelentésbeli ekvivalencia mellett két szó hangalakjában is teljesen azonos, másrészt, amikor a hangtani megfelelés csak szabályos hangváltozások figyelembe vétele mellett ismerhető fel. Vizsgálandó, hogy ezek a szabályosnak tűnő hangváltozások mely nyelvek (uráli, altáji, indoeurópai) ismert hangváltozásaival esnek egybe, továbbá el lehet-e őket különíteni minden esetben s vannak-e olyanok, amelyek mindhárom nyelvcsalád nyelveire vagy néhány nyelvére egyaránt jellemzőek.

2.2.1. Megfelelések mutatkoznak a **Volga-Urál vidékén földrajzi nevek és földrajzi nevek között.** Gyakori, hogy nem a teljes földrajzi név, hanem annak csak az egyik tagja ekvivalens a másik földrajzi névvel vagy annak egy tagjával. Pl.:

csuv. ***Munčar*** Az *-n-* előzménye < *-nt-* <*-t-*, a *-č-* előzménye pedig < *-j-* <- ᵒ <*-k-*. A név szerkezete: *Munča-:* abszolút szótő + *-r:* képző.
Munčar h. Ašm.VIII.269.: csuv. *Munčar* or. *Bol'šaja Jerykla* MJal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
Munčar h. Ašm.VIII.: csuv. *Munčar* or. *Možarki* Ka., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-.

bask. or. ***Manjara:*** A *Munčar*-hoz képest a *–č-* előzményét, a *–j*-t tartalmazza. Szerkezeti felépítése: *Manja-ra*.
Manjara f. TB.104.: bask. *Manjara* or. *Manjara* Burz., az or. Bol'(šoj) Nuguš baloldali mellékfolyója. < bask. or. *Manja* 2 4 9 8 mansi *manja* 'kis folyó' + *ra*.
Manjara *tauy* d. TB.104.: bask. *Manjara tauy* Burz., hegy neve. < bask. *Manjara*: folyó neve + *tauy* 2 4 9 8 bask. *tau* 'hegy' + *-y*: birtokos személyjel.
Manjara *jalany* d. TB.104.: bask. *Manjara jalany* Burz., mező neve. < bask. *Manjara*: folyó neve + *jalany* 2 4 9 8 bask. *jalan* 'mező' + bask. *–y*: birtokos személyjel.

2.2.2. A **Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi nevei között:**
A földrajzi nevek a Kárpát medencéből gyakran személynévi eredetűek, azonban magának a személynévnek vannak keleti megfelelői, amelyeknek végső soron víznév szolgált alapjául. pl.:

Mark *kaśśi* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mark kaśśi* M. < csuv. *Mark:* A végső *-rk* előzménye -rVk volt, amely az összetétel utótagját képezte (vö.: *Ma –rk) + kaśśi* 2 4 9 8 csuv. *kaśă* 'gázló, 'átjáró a folyón' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.
Mark *kaśśi* u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mark kaśśi* M., utca. < csuv. *Mark* + *kaśśi* 2 4 9 8 csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.
Mark *kaśśi śălĕ* u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Mark kaśśi śălĕ* M., utca. < csuv. *Mark* + *kaśśi* 2 4 9 8 csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón' + csuv. *-i*: birtokos személyjel + *śălĕ* 2 4 9 8 csuv. *śăl* 'forrás' + *-ĕ*: birtokos személyjel.
magy. ***Márk****ház*a 'helység Heves megyében'…Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) A név előtagja (vö.: *Márk* + *ház*a) megőrizte a magánhangzó hosszúságát.

Sokkal több azoknak a neveknek a száma, amelyekben olyan hangváltozások tehetők fel, amely hangváltozások kimutathatók a Kárpát-medence és a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben is. Pl.:
Mări *var* d. Ašm.:-, Ar.: csuv. *Mări var* Kra. < csuv. *Mări:* A redukált *-ă-* mély hangú labiális *-u*-ból lett, szerkezeti felépítése*: Mă-ri,* + csuv. *var* 'árok'.
Mur *śyrmi* f. Ašm.VIII.272.: csuv. *Mur śyrmi*, folyó neve, (az Upner folyó baloldali mellékfolyója), NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Mur:* A redukálthoz képest az *–u-* korábbi állapotra utal: *Mu:* abszolút szótő + *-r*: képző + *śyrmi* 2 4 9 8 csuv. *śyrma* 'patak, szakadék' + csuv. *-i:* birtokos személyjel.
Mur *pussi* d. Ašm.VIII.272.: csuv. *Mur-pussi*, mező neve or. Jangorčino falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Mur* < *Mu* + *-r*, + csuv. *pusă* 'mező' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magy. ***Mura*** ’Őrtilosnál a Drávába ömlő folyó’….Végső forrása bizonytalan….longobárd **Mōr* (tkp. ’mocsár’) víznév….A mai német *Mur* ’Mura’ a szlovénból való. (KISS 1980)
magy. ***Mór*** ’helység Fejér megyében’…Puszta személynévből keletkezett magyar névadással….. (KISS 1980)
Mór*ágy* ’helység Tolna megyében …(KISS 19820) < *Mór* + *ágy* ’mélyedés, folyómeder’ jelentésben kell felfogni.

A csuvas *Mări, Mur,* a magyar *Mur, Mura, Mór* adatok hangalakilag, szerkezetileg és jelentésükben is kapcsolatot mutatnak, miközben három nyelvcsaládot, uráli, altáji és indoeurópai nyelveket érintenek.

Šăkăr h. Ašm.XVII.277.: csuv. *Šăkăr*, falu neve, NAP: csuv. *Šăkăr* or. ***Šugurovo*** $\frac{2}{4}$ *Kazakkasy* + *Ojbosi* Ka., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Šăkăr* < **Šukur: Šuku-r*, or. *Šugurovo* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ nem orosz **Šukur* ejtett formája*: ŠuGur.*[126] + or. *–ovo.*
magy. ***Sokoró****:* ‘dombvidék Győrtől délre a Kisalföld peremén’... *sokorú* ‘tekergős’... ‘domboktól és völgyektől át- meg átszeldelt terület’... *Sukoro ...(*KISS 1980). A szókezdő *s*- ugyanúgy keletkezett, mint a *Sonkád* névben eredeti *t*-ből, a végső hosszú magánhangzó (-*ó*) pedig magánhangzó és mássalhangzó (Vk) kapcsolatának a fejleménye.

A csuv. *Šăkăr,* or. *Šugurovo,* magy. *Sokoró* egymásnak párhuzamai hangtanilag és szerkezetileg.

Egyfajta megfelelés mutatható ki akkor is, ha a magyar neveket egymással hasonlítjuk össze hangtani, szerkezeti és jelentéstani szempontból, pl.:.
magy. ***Tokod*** h. ‘helység Komárom megyében’ (KISS 1980): A szókezdő *t-:* megmaradt, a szóbelseji *–k*- korábbi *–nk*- (< -*tk*-) fejleménye, a végső -*d* (< -*t*) pedig tVk elem maradványa: *Toko*: abszolút szótő + -*d*: képző < * tVtkV-tVk.
magy. ***Tengőd*** h. (KISS 1980).: A szókezdő ugyanaz, mint a *Tokod* névben. A szóbelseji *–ng*- (<-*nk*-) *–g*-je zöngésedés eredménye, a hosszú -*ő*- pedig arra utal, hogy (-Vk) magánhangzó és zárhang kapcsolatából keletkezett, a végső -*d* (< -*t*) pedig tVk elem maradványa.
magy. ***Tanárok*** ‘mélyút, horhos Ötvöskónyi belterületének közelében’ Előzménye a magyar *tanárok* ’falu közelében levő árkolás a marhák távol tartására’…a *tanórok* ’falu alatti, állandóan használt szántóföld, falu melletti bekerített kaszáló, füves kert, legelő’ változatban használatos…. (KISS 1980). Elvileg fel lehetne fogni *Tan* + *árok* szerkezetűnek is, ahol a *Tan* ugyanaz mint a *Don* és a *Duna*, végső soron ’mélyedés, gödör, árok, víz’ jelentésű lehetne hasonlóan az utótagéhoz (vö.: *árok).* A *Tanárok* szókezdője (*t*-) eredeti, a szó belseji *–n*- (< -*ng*- < -*nk*-) fejlemény, az *–r*- (< -͡ < -*d*- < -*t-)* szintén. A végső *–k* eredeti hang. A név és a közszó szerkezete: *Taná-:* szótő + -*rok:* képző, *tanó-:* szótő + -*rok:* képző, * tVnV-rVk < * tVnkV-rVk < * tVtkV-tVk.
magy. ***Tokor*cs** h. ‘helység Vas megyében’ (KISS 1980): A *Tokor* (vö. *takar* ‘befed, beborít’) mély hangrendű változata a *teker*-nek. Szerkezeti felépítése: *Tokor: (*< *Toko-:* abszolút szótő + -*r:* képző) relatív szótő + -*cs:* képző). Szerkezetileg a *Tokor* rész felel meg a *Tokod*, *Tengőd, Tanárok, Tengeri* neveknek és a *Tekeres* első *Tekere*- elemének.
magy. ***Teke*res** h. ‘1974-ben Orfűvel egyesült település’ KISS 1980.: (*Tekere-:* (< *Teke*-: abszolút szótő + -*re*: képző) relatív szótő + -*s:* képző).
magy. ***Tengeri*** h.’helység Baranya megyében’ (KISS 1980): (*Tenge*-: abszolút szótő + -*ri:* képző).
magy. ***Sziget*** h. ld. *Gelsesziget* ‘helység Zala megyében’ *(*KISS 1980): A szókezdő *sz*- (sz- < *ù*- < *t-)* fejlemény. A szóbelseji *–g*- (< -*ng*- < -*nk*- < -*tk-)* szintén, míg a szóvégi *–t* eredeti hang. A név szerkezeti felépítése: *Szige*-: abszolút szótő + *–t* képző.
magy. ***Szeged*** h. ‘Csongrád megye székhelye’... A névadás indítéka az a nagy, derékszögű kanyar lehetett, amelyet a Tisza alkot a város közepénél, a régi települési mag táján.’ (KISS 1980) A *Sziget*-hez képest a végső -*d* (<-*t)* zöngésedés révén alakult (*Szege*-: abszolút szótő + -*d*: képző).
magy. ***Sonkád*** h. ‘helység Szabolcs-Szatmár megyében’ (KISS 1980): A szókezdő s- (*š*- < *č*- < *t’*-

[126] A *–G*- fél zöngésnek ejtett hangot jelöl, amit az orosz zöngésnek vett át.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

< *t*-) másik irányú változás során keletkezett szintén eredeti *t*-ből. A név szerkezete: *Sonká-:* abszolút szótő + *-d:* képző.
magy. ***Levelek*** 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'...lehet, hogy összetartozik a sövényházai[127] határban lévő *Levelény*[128] hn.-vel...' (KISS 1980). A szókezdő és a szóbelseji *l*- korábbi ͡-ből (< *δ* < *t)* lett. A név szerkezeti felépítése: *Leve-*: abszolút szótő + *-lek:* képző.
magy. ***Levél*** 'helység Győr-Sopron megyében' KISS 1980.: A szóvégi –*l* (*Levé-*: abszolút szótő + *-l:* képző) a *Levelek* név második elemével (*-lek*) állítható párhuzamba, ahol csak a kezdő mássalhangzó maradt meg.
A fenti nevek tartalmazzák a mélyedés, a görbület, a hajlat, a dudor és a szeglet rokonjelentéseket.

2.2.3. Földrajzi nevek és más tulajdonnevek, pl. családnevek között

magy. *Tokodi, Szegedi, Szigeti, Szováti, Takaró, Tenger, Tengeri, Tengerdi, Szomor, Sugár, Leveleki* (KÁZMÉR 1993) stb. Nincs ellentét a családnevek és a földrajzi nevek között.

2.2.4. Az objektum tulajdonságai és az elnevezés tartalma között. Másképpen, 'folyó' jelentésű szóval folyót neveztek meg, pl.:
Jylga f. TB.67.: bask. *Jylga* or. *Jelga* Alyš., az or. D'ema jobboldali mellékfolyója. < bask. *Jylga* ²⁄₄ ⁹⁄₈ bask. *jylga* 'folyó', or. *Jelga* ²⁄₄ ⁹⁄₈ tat. *jelga* 'folyó'.

2.2.5. A földrajzi nevek és közszók tartalma között

A földrajzi névi kutatások egyik fő feladata, hogy felismerjük a földrajzi nevek és a közszók tartalma közötti összefüggéseket, közelebbről, mely közszó(k) szolgáltak alapul a földrajzi neveknek. Pl.:
Baštay d. TB.32.: bask. *Baštay* or. *Baštay* Belor., < bask. or. *Baš* ²⁄₄ ⁹⁄₈ bask. *baš* 'fő, fej, első' + *tay* ²⁄₄ ⁹⁄₈ bask. *tay* 'hegy'.
Bašši͡e h. TB.32.: bask. *Bašši͡e* or. *Baš-Šidy* Nuriman., < bask. *Bašši͡e* < *Baš* ²⁄₄ ⁹⁄₈ bask. *baš* 'fő, fej, első' + bask. *ši͡e* 'forrás', or. *Baš-Šidy:* átvétel. A település neve azonos lehet a forrás vagy folyó nevével nemcsak azért, mert a közelben van egy azonos nevű forrás, hanem azért is, mert ősi felfogás szerint az emberek ugyanúgy mélyedésben (ártéren, folyómentén, folyóközben, szegletben, folyókanyarulatban) laktak, mint ahogyan mélyedésből, lyukból jön ki a víz, a forrás és a folyó medrében, a mélyedésben folyik a víz.
A név utótagjával (*ši͡e)* magyar nevek és közszó állhatnak rokonságban, pl.:
magy. ***Sé*** 'helység Vas megyében'…A Monostorapáti határában egy süppedékes, lapályos, vizenyős rétet jelölő *Sévölgy* (< **Sédvölgy*) helynév alapján arra gondolhatunk, hogy talán a magyar *séd ~ sét* 'patakocska, csermely' fn.-ből keletkezett. (KISS 1980)
Séd 'Hernád közelében eredő és Ősinél a Sárvízbe torkolló patak'….A m. N. *séd* 'patakocska, csermely' fn.-ből keletkezett. A középkorban a patakot többféleképpen , így ***Sar***-nak…is hívták…. (KISS 1980)
A szókezdő *s*- egyformán használatos a baskír, az orosz és a magyar adatokban. A baskír -͡- interdentális zöngés spiránsnak az eredetije *-t,* amelynek a zöngésedett változata van meg a magyarban. A szavak magas hangrendűek, e téren is ekvivalencia van ugyanúgy, mint a jelentésben, hiszen forrást, a folyó forrás felőli szakaszát, kis patakot jelent a közszó, amely alapul szolgált a földrajzi névnek. Az elnevezést pedig a közszóval összhangban lévő természeti környezet motiválta.

---

[127] A *sövény, tövis, levél* etimológiailag közös gyökerű szó.
[128] Az összetartozás igazolható, a nevek közös gyökerűek, csak más-más irányú fejlődés eredményei: *Levelek < Leve + lek (< lenke < letke), Levelény < Leve + lény (< lenke < letke).*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.2.6. A források jelentéstartalma, a ’fenyő’ jelentésű szavak és a *fenyő* szó jelentéstartalma között

A forrás, a folyó és a fenyő (mint a természet részei) összefüggésével kapcsolatban lényeges megjegyezni, hogy a ***folyó* és a *fa* születése eleink szemében hasonló módon történt.**[129] A jég visszahúzódásakor a tóból kihajtott folyóvízhez hasonló a magból kisarjadt, kihajtott, kezdetben *ív* alakú, később egyenes, vékony *szálú*, *tű* formájú képződmény, amelynek ma használt neve *fű, fa*. Amikor a fű, fa (mint a fenyő tűlevele) szálán hajtás, ág nőtt, akkor keletkezett a *bokor*[130], vagy a *pagony*, amely egyre nagyobb és terebélyesebb lett. Az ággal rendelkező fa neve pedig úgy született, mint maga a fa (hajtásra hajtás nőtt), azaz ’hajtás’ + ’hajtás’ jelentésű szó összetételével. Igy készül a fonás is, amelyet igazol a jelentése, vö.: magy. *fon* ’hajtogatva teker…’ ige, de idetartozik a *fonák* szavunk is a ’fordított’ jelentésével.

Az elnevezések kiindulópontja közös. Jelentéstanilag a tekeredő, ívelő mozgás révén felelnek meg egymásnak a fenti nevek és szavak, hangtanilag pedig beleillenek a fent vázolt mássalhangzó változások rendszerébe[131]. A földrajzi nevek alapján a *fenyő* szó genetikailag ugyanaz, mint a *fon.* Az uráli nyelveket beszélők lakóterületein a *fenyő* elterjedt, hiszen a természeti környezet erre a jég visszahúzódásával alkalmas volt. Az itt élő emberek nyelvében természetes, hogy sok szavuk van a fenyőfélék és a fa megnevezésére ugyanúgy, mint a víz, vizes helyek névadására. A kérdés, e szavakat itt gyártották vagy valahonnan hozták magukkal.

A válasz megtalálásához a továbbiakban a **tekerő, ívelő, hajló, görbülő, keskeny, vékony, szűk, hegyes, csúcsos tulajdonságnak a ’fenyő’ jelentésű, ill. fenyőfajtákat jelölő szavakkal, majd a *fenyő* szavunkkal való kapcsolatát** vizsgáljuk.

A mai tudományos álláspont szerint a magyar ***fenyő*** származékszó, *feny-* alapszava valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: zürj. Ud. *pomel’* ‘fenyő’, V. *ponel’* ‘fiatal fenyőfa’, votj. *pumel’* ‘fiatal hajtás, fiatal fa’... A szó eredeti jelentése ... ‘fiatal fenyőfa’ lehetett. (TESz). A szó etimológiája korántsem biztos, további vizsgálatokat igényel annál is inkább, mert a növény és a szó elterjedési területe az őstörténeti kutatásokban hasznosítható.

Kuklin Anatolij N az obiugor *tär*ᵒ *teg*ᵒ*r* etimológiáról írva olyan hasznos adatokat sorakoztat fel, amelyekből látszik, hogy **a fiatal hajtás, csirázás olyan, mint a folyóforrás**. Másképpen **a fenyő a folyóhoz hasonlóan születik**. A mag kerek, görbe, gömbölyű, amelyből a hajtás tekeredő, ívelő mozgást végezve kicsavarodik, kibújik úgy, mint ahogyan a kerek, görbe tóból vagy a forráslyukból a víz kicsavarodik, kiszakad, elhajt, elfolyik. A magból kihajtott hajtás tovább fejlődik, másképpen ágazik, sokasodik, azaz sok hajtás keletkezik úgy, hogy egy ponton dudor keletkezik, s abból a dudorból hajtás, hajtások nőnek. Ezzel összhangban az alábbi példák hangalakjukat és jelentésüket illetően összetartoznak. A mansi *tär*ᵒ‘erdei vagy gyantás fenyő’, hanti *teg*ᵒ*r* ‘nem nagy, fiatal fenyő, magas karcsú fenyő’, komi-zürjén *sogra* ‘mocsári erdő’, alsó vicsegdai, udori nyj. *sögra*, vümi, izsemi nyj. *sogra* ‘mocsaras zsombékos hely csomós, cserzett fenyővel’, komi nyelvjárások: *čagra, šogra, šoxra*, pecsorai nyj. *čagra* ‘vad hely, amelyet cirbolyafenyő erdő borít’, felső szüszoli nyj. *jegyra*, udori nyj. *jegrödz* ‘mocsaras hely alacsony tűlevelű erdővel’, felsőszüszoli, vümi, izsemi, alsóvicsegdai, pecsorai udori *jegyr* ‘mocsaras erdő’, felső-vicsegdai *jegir* ‘mocsaras hely alacsony ritkás tűlevelű erdővel’, szölkup *sogyr* ‘lápos, süppedékes hely apró bokrokkal’, orosz nyelvjárások az Alsó Irtis és Alsó Konda folyónál: *šigar* ‘sűrű fenyőerdő a mocsáron’, *šigyr* ‘a mocsár szárazabb helyein apró, sűrű fenyőerdő’, *šigar’* ‘mohás mocsár apró és sűrű fenyőerdővel’, obi-ugor *teger jux* ’fiatal, tűlevelű erdő, főleg fenyő

---

[129] Az emberek emlékezetében, képzeletében a hagyományok szerint is a tó, folyó és a fa egyaránt szerepel ősanyaként , szülőanyaként.

[130] A *bór* szavunk előzménye.

[131] Bár a megállapítás, mely szerint „Az olyan hangváltozást, amely azonos helyzetben azonos eredményre vezetett, szabályos hangfejlődésnek nevezzük.” (LAKÓ 1966:39) nem a földrajzi nevek összehasonlító hangtani vizsgálata alapján született, mi a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek - különös tekintettel a víznevekre - összehasonlító hangtani vizsgálatainak eredményeképpen olyan hangváltozást mutattunk be, amely azonos helyzetben azonos eredményre vezetett, azaz megrajzoltuk a *t* és a *k* szabályos hangfejlődését a földrajzi nevekben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

apró, meghajlott, ferde fenyves a mocsáron', kondai *te ɐr* 'apró fenyő' (KUKLIN 1993:221-223[132]). A szavak szerkezeti felépítése: mansi *tä-:* abszolút szótő + *-r*⅜ *º:* képző, hanti *teg*⅜– + –*r,* komi-zürjén *sog-* + *-ra,* alsó vicsegdai, udori nyj. *sög-* + *-ra*, vümi, izsemi nyj. *sog-* + *-ra,* komi nyelvjárások: *čag-* + *-ra, šog-* + *-ra, šox-* + *-ra*, pecsorai nyj. *čag-* + *-ra,* felső szüszoli nyj. *jegy-* + *-ra*, udori nyj. *jegrö-:* (< *jeg-*: abszolút szótő + *-rö: képző)* relatív szótő + *-dz:* képző, felsőszüszoli, vümi, izsemi, alsóvicsegdai, pecsorai udori *jegy-*: abszolút szótő + *-r:* képző, felső-vicsegdai *jegi-* + *-r,* szölkup *sogy-* + *-r,* orosz nyelvjárások az Alsó Irtis és Alsó Konda folyónál: *šiga-* + *-r, šigy-* + *-r, šiga-* + *-r',* obi-ugor *tege-* + *-r,* kondai *te ɐ-* + *-r.*

A magyar nyelv fenyőt jelentő szavai[133] világosan utalnak nemcsak a jelentésbeli, hanem a hangtani közös gyökérre. Pl.:

cirbolyafenyő: összetett szó (*cir* + *bolya*). Az előtag és az utótag egyazon gyökerű. Igazolják ezt a finnugor nyelvi megfelelők, pl.: vogul *tet,* osztják D. *te ɐt,* nyenyec *tide,* szelkup *tyty,* kamasz *tede*ᶲ zürjén *sus*[134]-pu, votják *susy*-pu, (HAJDU 1966:8). Érdekességük, hogy az osztják D. *te ɐt* szóban az eredeti *t* megőrződött a szó elején és végén, a szó belsejében a *-k-* eredetű réshang - º megvan, a többi adatban az -V*k*V- > -V ϑV- > -V*w*V- > -V*V*V- > -VV- > -V- magánhangzóvá fejlődés végbement. Az adatok utalnak a *t* > *d* zöngésedésre és a *t* > *ù-* > *s* réshangúsodási változásokra egyaránt.

bórfenyő, *bór*fa: A magy. *bór-, búr-*[135] (*bór*fenyő, *búr*fenyő) 'erdei fenyő' szó, ahol a szóbelseji hosszú magánhangzó (*-ó-, -ú-*) triftongus (-V*k*V- > -V ϑV- > -V*w*V- > -V*V*V- > -VV-) eredetű, a szókezdő *b-* egyrészt zöngésedés útján keletkezett *p*-ből, másrészt *t-* > *δ-* > *w-* > *b-* változás eredménye. A *bór* a *boróka* változatnak a rövidült formája.

borókafenyő: 'gyalogfenyő' TESz. Alacsony fenyő jelentésben kell felfognunk.

lucfenyő, ***lucsi***fenyő, ***bucs***fenyő, ***búcs***fenyő: 'egy fajta magas növésű fenyő, ... erdei fenyő... kúpszerű[136] alakja van...' TESz.

jegenyefenyő: A *jegenye* alakváltozatai *legénye, gyegenye, leginyefa, nyegënye, regënye, regönye* jól mutatják a szókezdő mássalhangzók (*j-, l-, gy-, ny-, r-*) összefüggéseit.

jegenyefa: Jelentése lehet egyrészt jegenyefenyő, másrészt 'egy fajta nyárfa, amelynek jellegzetes, keskeny kúp alakú lombkoronája van....' TESz. Ez utóbbi az előzőről kaphatta a nevét alaki hasonlóság révén.

szemerek*, szemerke, szömörke*: 'egy fajta fenyő, lucfenyő' TESz.

pagony: 'erdő, fiatal erdő stb.': A szó jelentésében és hangalakjában a *fenyő* elődjének tekinthető: *f-* < *p-, -V-* < -V*g*V-*, -ny* < *-ny*V < *-ny*V*k.*

pogonya: 'törpe, kicsiny, kisfiú stb.': Az eredeti komplex jelentésből csak a méretre utaló 'kicsiny' jelentést őrzi.

A magyar *fenyő* szó kezdő mássalhangzója *f* - (< ***$*** < *ù- (th-)* < *t-*) fejlemény, a szó belsejében az *-ny- (< -n'- < -nj-, < -n º < -nk- < -tk-)* mássalhangzó kapcsolatból keletkezett az eredeti *-t-*[137] nazalizációja és a *–k-* fejleményének palatalizáló hatása révén. A szóvégi hosszú *-ő* magánhangzó és zárhang (-Vk) kapcsolatának a fejleménye. A *fenyő* szó toldalékolt (vö. *fenyv*es) alakjában meglévő

---

132 Az orosz nyelvű cikkből az idézet a saját fordításom.

133 Valamennyi etimológiáját felül kell vizsgálni megerősítés, kiegészítés vagy újraírás céljából.

134 Elágazó, elhajló jelentés az új hajtásokra utal. Innen van az or. *šiška* 'toboz, fenyőtoboz' jelentésű szó is. Az *š* (< *č* < *t'* < *t)* ugyanabból a *-t*-ből fejlődött, mint a ͡n keresztül a *z, r* és az *l.* A szóbelseji V*k*V triftongus egyetlen magánhangzóvá vált. A magy. szókezdő *c-* (*cirbolya*) keletkezhetett a *ù-* affrikálódásával (*c-* < *ù- (th-)* < *t-) t*-ből, de létrejöhetett a szintén *ù-* előzményű *s*-ből is.

135 A szláv adatok vö. szlovák *boróka* jövevények a finnugor nyelvekből.

136 Olyan, mint egy *csira*, egy kinövés, *búb, púp* nagyobb kivitelben, ugyanakkor hasonlít a *szeg*re, *szegel*etre is.

137 A finnugor nyelvi adatok szóvégi *-l'* megfelelőit a TESz véleményével ellentétben az eredeti *-t (>* - ͡ *> l-)* másik irányú változásainak az eredményeként fogjuk fel, amelyet olyan (*-Vk)* magánhangzó és zárhang kapcsolata követett, amelyből a magyarban esetünkben *-ő,* a finnugor nyelvekben pedig *-0* lett. A finnugor nyelvekben a szóbelseji nazális *-m-, -n-* egy korábbi *-nk-* (*<-tk-)* mássalhangzó kapcsolat fejleménye.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

-v- az *–ő* előzményének egyik állapotára utaló maradvány, az -Vk magánhangzó és zárhang kapcsolatának alakulásában egy korábbi állapotot őriz: -V*k* > -V ɔ> -V*w* >-Vv, az *-ő* továbbfejlődés révén: -V*k*- > -V ɔ> -V*w* > -V*V* > -VV keletkezett.

A magyar *fenyő* szókezdője az *f-* (< $ < ù- < *t-)* ugyanúgy végső *t*-re vezethető vissza, mint a *p-* szókezdő:[138] Igy a zürjén *pomel'* kezdő *p-* (< $ < ù- < *t-*) hangja, de a latin *pīnus*[139] '(erdei) fenyő' (GYÖRKÖSY 1986) *(pīn*[140] + *us*) szókezdő mássalhangzója is. Más irányú változás eredménye zürjén *s-* (*sus),* a komi nyelvjárások *č-, š-* (*čagra, šogra)*, a felsővicsegdai *j- (jegir)* szókezdője szintén. Az eredeti *t-* szókezdőt őrizték meg a vogul *tet,* osztják D. *te et,* nyenyec *tide,* szelkup *tyty,* kamasz *tede* ɔ? A végső mássalhangzókat vagy követi magánhangzó (vö. magy. *fenyő*) vagy nem. A magy. *-ny-* (*fenyő*), a votják *-l'* (*pumel'*), az obi-ugor *-r* (*teger*), a nyenyec *-d-* (*tide*), votj. *-s-* (*susy*). **egymásnak genetikai megfelelői**. A magyar *fenyő* első szótagbeli *–e-* magánhangzójának ekvivalense a zürjén *–u- (sus*), votj. *–u (susy*), komi nyelvjárások *–ag-, -og-* (*čagra, šogra*), votj. *–ume-* (*pumel'*), obi-ugor *–ege- (teger*), nyenyec *–i- (tide*), továbbá latin *–ī- (pīnus)* Ez azt is jelenti, hogy a magyar *fenyő –e-* magánhangzója valamikor hosszú volt, ezt megelőzően pedig diftongus ill. triftongus (-VkV-). A hosszú magánhangzót őrzi a szavunkhoz más szálon kötődő magyar *fény* szó.

Az altaji nyelvek közül a csuvas *čăräš,* dial. *narat*, tat. *narat* stb. 'fenyő' jelentésű szavak idetartoznak. A szláv nyelvekben az or. *sosna, jel', jolka*, cseh *jedle,* bolgár *smirka*, *bor* (SIS) stb. sorolhatók ide.[141]

Kezdetben a *fű*höz, a *tű* formájú, **szálkás növényhez hasonlított a *fa***. A *fenyő* idővel a fű forma továbbfejlődéséből, fonásából jött létre. **Bizonyos területeken a fenyő jelentette elődeinknél a fát.** Erre utal egyrészt a *fenyő* és a *fa* szavak felcserélhetősége, másrészt az *ács, álcs*[142] 'famunkás' mesterséget jelentő szavunk (*á + cs, ál + cs*, ahol a *-cs* nomen agentis, azaz mesterségnév képző) hangtani felépítése. A török nyelvek közül pl. a csuv. *jyvăś* 'fa' (vö.: csuv. *jyvăśśi* 'ács'), ÓT. *y, ygač,* ujg. *jagač,* sárga ujg. *jigaš,* tuvai *yjaš,* bask. hak. *agas*, kirg. *žygač,* gagauz *aač* < *agač,*[143] 'fa' (JEGOROV 1964) a magyar *ács, álcs* szavunknak a 'fa' jelentésű *á, ál* részével közös gyökerűek.[144]

A szláv nyelvekben pl. or. *derevo* 'fa' szintén kapcsolatos 'fenyő' jelentésű szóval, vö.: litván *dervá* 'sosná', óind. *dāru* 'derevo', görög *dory* 'derevo'… (SIS).

A *fenyő* elnevezéseinek az etimológiáját segítenek elkészíteni a 'fenyő' jelentésű szavakat tartalmazó földrajzi nevek. Külön kell kezelni azokat a földrajzi neveket, amelyek alapjául 'fenyő' jelentésű szó szolgált, illetve azokat, amelyeket 'folyó' jelentésű szó motivált éppen azért, mert a folyó és a fenyő születése közötti hasonlóság révén a folyók és a fenyőfélék elnevezése között azonosság, de legalább kapcsolat van. Pl.:

Těkěrś h. Ašm.XV.25.: csuv. *Těkěrś* or. ***Jel'nikovo*** M-P., falu neve, NAP: csuv. *Těkěrś* ¾ *Těkěrś Toxtar* or. *Jel'nikovo-Toxtarovo* Č., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Těkěrś*[145] 'fenyves' jelentésű lehet. A

---

138 Az *f-* és *p-* szókezdővel ismert párhuzamokban nem arról van szó, hogy a magyarban az *f-* korábbi *p*-ből lett, hanem mindkettőnek közös bilabiális zöngétlen spiráns *(* $*) volt a közvetlen elődje. A *p-* igen régóta ismert hang lehetett. Úgy látjuk, felülvizsgálatra szorul az a nézet, mely szerint „A szókezdő **p-* egyedül a magyarban változott meg. (> *f*)…Néhány szavunkban az eredeti **p* megőrződött…" (HAJDÚ 1966:99)

139 A hosszú *ī* csak triftongus fejleménye lehet: -VkV- > -V ɔV- > -VVV- > VV.

140 Vele közös gyökerűek a 'hegyes, csúcsos, vékony stb.' jelentés révén a latin *penna* 'toll, nyíltoll, nyílvessző', *pēnis* 'hímvessző, *pinna* 'uszony', *pinna* 'orom, csúcs, párkányzat' s a fenyő gyantája kapcsán a latin *pinguis* 'kövér, elhízott, zsíros, hájas, olajos, gyantával telt fenyőfáklya, termékeny, kiadós, sűrű' jelentésű szavak. (GYÖRKÖSY 1970)

141 E szavak hangtani felépítésére, szerkezetére jelen dolgozat keretei között nem térhetünk ki.

142 A szó etimológiája hibás, az *-l-* nem lehet szervetlen betoldás, vö. török nyelvi megfelelők.

143 Idetartozik, rokona a magy. *akác* fanév.

144 Velük rokon a magy. *tat* 'általfa, keresztlléc' és a *szál* 'növényi szár, fűszál stb.' jelentésű szó.

145 A településnév alapjául nem a csuvas *těkěrś* 'nyíllövő' *těkěr* 'nyíl, íj' (eredetileg hajlékony vesszőt jelentett, és mint ilyen, közös gyökerű a vizsgált szavunkkal a fenyővel*) + -ś* (foglalkozásnév képző*)* szó szolgált, hanem az orosz

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szóvégi *-ś* a második elem (*Těkĕr-ś)* kezdő hangzója (*-ś* < *-śVk < *-t'Vk < *-tVk) 'valamivel való ellátottságot jelentő' képző és az or, *jel'nik* (*jel':* szótő + *-nik:* képző) második elemének a megfelelője.

Mankal d. Ašm.VIII.195.: csuv. *Mankal* A., erdő neve az or. Šur-kassy falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Mankal* 2 4 9 8 vö. csuv. *măkăl'* toboz, fenyőtoboz, halom, domb'.

Lapri ***Čărăš****kassi* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Lapri Čărăškassi* 2 4 *Čăršikassi* or. ***Jelnik****ovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Lapri* 2 4 9 8 csuv. *lapra* 'sár'+ csuv. *Čărăš* 2 4 9 8 csuv. *čărăš* 'fenyő'+ csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *-i:* birtokos személyjel, or. *Jelnikovo* 2 4 9 8 or. *jel'* 'fenyő ' + or. *-nik*: képző + or. *-ov:* birtokos melléknévképző + *-o*.

Čărăš *Tukaj* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Čărăš Tukaj* V., csuvas falu, Ar.:-. < *Čărăš* 2 4 9 8 csuv. *čărăš*[146] 'fenyő' + *Tukaj* 2 4 9 8 vö. csuv. *tăvajkki* (*tăvaj* + *kki*) 'hegy oldala, hajlata, a folyó vagy árok, szakadék enyhén ereszkedő, lankás oldala'.

Sosnovka h. Ašm.:-, NAP: or. *Sosnovka* Č., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Sosnovka* 2 4 9 8 or. *sosna* 'erdei fenyő, gyantás fenyő', + or. *-ov*[147] + *ka.*

Tim f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.IV.58.: or. *Tim*, az or. ***Sosna*** jobboldali mellékfolyója az or. Don medencéjében. < or. *Sosna* folyónév alapjául elvileg az or. *sosna* 'erdei vagy gyantásfenyő' jelentésű szó is szolgálhatott, de láthatjuk benne az ívelő, tekeredő, elhajló jelentést is, amely a folyó elágazására utal.

Narat*la śyrmi* f. Ašm.IX.10.: csuv. *Naratla*[148] *śyrmi,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Naratla* < *Narat* 2 4 9 8 csuv. *narat* 'dial. fenyő' + *-la* '1. képző, 2. 2 4 9 8 vö. mordvin *laj* 'folyó' + *śyrmi* 2 4 9 8 csuv. *śyrma* 'patak, szakadék' + csuv. *-i*: birtokos személyjel. Másrészt nyitva kell hagyni a lehetőséget, hogy a *Naratla (Narat + la*) első eleme lehet magának a folyónak a neve, jelentése pedig 'folyó' s ez esetben az utótaggal szinonim jelentésű.

2.2.7. A 'fenyő' jelentésű szavak és a *fenyő* szó tartalma között

Onnan kell kiindulni, hogy a fenyő mint fa ugyanúgy született, ahogyan a már fent felsorolt 'fenyő' jelentésű fák, azaz hajtások egymás utánjaiból. Az elnevezésnek, a szónak a szerkezete visszaadja a fa, a fenyő születésének fázisait. A szó születésének a logikája: hajtás (ív) + hajtás (ív) = fenyő[149]. Más oldalról megközelítve két ív összege lehet kör, hullám, mélyedés, dudor stb. A fa egyrészt olyan, mint a felfelé mutató hullám, amely idővel kiegyenesedett. A természet megismerése és azok elnevezésének logikája[150] sokkal régibb keltezésű, mint az uráli nyelvek közösségének legrégibb időhöz kötése (i.e. 4-6 ezer), a sumér nyelvi kultúra i.e. 3-4 ezer, sőt az indoeurópai nyelvek őseinek kultúrája, amely bizonyos elméletek szerint i.e. 25 ezerig nyomozható vissza. (vö.: BOJTÁR 1997:50) Egy biztos, a magyar *fenyő*, annak az uráli nyelvekben ismert megfelelői s az indoeurópainak tartott latin *pinus* 'fenyő', sőt a német *Tannen* 'fenyő' és a latin

---

jel' valamely nyelvi megfelelője és 'fenyő'-t jelent. Az orosz megfelelő is biztosítja a jelentést.

146 A török nyelvekben elterjedt forma (*čără + š).*

147 A *Sosnov* forma elvileg lehet az orosz *sosnovyj* 'fenyves' melléknév hímnemű főnévre utaló rövid alakja. Szerkezetileg összetett szó (*sos + nov* + or. *–yj:* képző, *sos + na)*. A *Sosnovka* pedig vagy *–ka* kicsinyítőképzős összetett szó (*Sos + nov + -ka*), vagy pedig a *–ka* felfogható az összetett szó utótagjának a szerves részeként *(Sos + novka*). Valójában az or. *sosna* jövevény.

148 Nem foghatjuk fel 'fenyőfás szakadék' jelentésben, mert a csuv. *śyrmi* 'szakadéka, folyója' birtokos személyjellel ellátott szó.

149 Vö.: magy. *fon* 'hajtogatva teker…' (TESz)

150 Egyidejű az ember és a nyelv születésével.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

taeda ’szurokfenyő stb.’ is összefüggnek. A szócsaládhoz tartozó szavakat pedig jelen dolgozaton túl további szempontok szerint is meg kell vizsgálni.

2.2.8. Különböző nyelvcsaládokhoz sorolt nyelvekben használt szavak (közszók[151], azaz igék és névszók) **közötti** ekvivalencia tanulmányozása alapvető azért is, hogy eldönthessük, az egyezés vagy a megfelelés oka vajon nyelvi kölcsönzés vagy annál sokkal több, a közös gyökér.

Ha összevetjük a különböző nyelvek ’fenyő’ jelentésű szavait és magát a fenyő szót a ’fa’ jelentésű szavakkal és a magyar fa szóval, az alábbi eredményekre jutunk:

magy. ***fa*** ’Ősi örökség az uráli korból, vö.:… zürj. *pu* ’élőfa, száraz fa’, …finn *puu* ’fa’, szam. jur. *pa, pea* ’fa, bot, tuskó’, jen. *fē, fā* ’ua.’, szelk. *pū, po* ’ua.’…Az uráli alapalak **puwe* lehetett. Az esetleges altaji kapcsolatai részletesebb vizsgálatot kívánnak.’ (TESz)

Az adatokból a következő tanulságok szűrhetők le: A szókezdő *f-* nemcsak a magyarban fordul elő, hanem a jenyiszeji szamojédban is. A többi nyelvben *p-* szókezdő van az *f*-fel szemben. A magyar *–a* rövid magánhangzónak nemcsak rövid, hanem hosszú megfelelője is van, sőt diftongus, a feltett uráli alapalakban pedig triftongus. Érdekes módon, a TESz ősm. *-V ̯V- triftongust feltételez, amely az uráli alapalakhoz képest korábbi állapotot mutat, hiszen a változási sor *–VkV- > *-VGV- > *-V ̯V-> *-VwV- > *-VVV- > *-VV- > *-V- lehetett.

Az altáji nyelvekben :

csuv. ***jyvăś*** ’fa’, ÓT. *y, ygač*, …XIV-XV. sz. ujg. *jagač*, …csag. *jygač*, sárga ujg. *jigaš*, üzb. *jogoč*, azerb., türkm, oszm., tat. *agač*, kazah, karakalp., nog., alt.V, sor *agaš*, tuv. *yjaš*, bask., hak, *agas*, kirg. *žygač*, gag. *aač* < *agač* ’fa’. (JEGOROV 1964) < csuv. *jyvă-*: abszolút szótő + *-ś:* képző, ÓT. *y, yga-* + *-č*, …XIV-XV. sz. ujg. *jaga-* + *-č*, …csag. *jyga-* + *-č*, sárga ujg. *jiga-* + *-š*, üzb. *jogo-* + *-č*, azerb., türkm, oszm., tat. *aga-* + *-č*, kazah, karakalp., nog., alt.V, sor *aga-* + *-š*, tuv. *yja-* + *-š*, bask., hak, *aga-* + *-s*, kirg. *žyga-* + *-č*, gag. *aa-* + *-č.*

mong. ***mod*** ’fa’ (DAMDINSÜREN-LUVSANDENDEV 1982) < mong. *mo-*: abszolút szótő + *-d:* képző.

Indoeurópai nyelvekben:

or. ***derevo*** ’Közszláv szó, ….vö.: litván *dervá* ’erdei fenyő’…ld. még óind. *dāru* ’fa’, görög *dory* ’fa…’ …Az orosz *derevo* elsődleges jelentése ’az, ami kivergődik, kiszakad,…’ (SIS) < or. *de-:* abszolút szótő + *-revo:* képző, litván *de-* + *-rvá,* óind. *dā-* + *-ru,* görög *do-* + *-ry.*

Hangtanilag és jelentéstanilag is ideillik a magyar *terem-*[152]*, termés, természet, teremt-, teremtmény* szavak *tere-* vagy *terem-* része. A fa tehát olyan teremtmény, amely úgy születik, hogy ki*teker*edik, kihajt a földből ill. a magból. Szerkezeti felépítése: *tere-*: (< *te-*: abszolút szótő + *-re:* képző) relatív szótő + *-m:* képző.

angol ***tree*** ’egész éven át tartó…növény, egyedülálló, saját magát megtartó fatörzs ágak nélkül bizonyos távolságra nő a földtől….[153]’ (A.S. HORNBY 1974) < angol *t-*: abszolút szótő + *-ree:* képző.

Más irányú fejlődés eredményeként tartozik ide a magy. ***szál,*** amely a TESz szerint ’szőrzetnek, tollazatnak egy eleme, …növényi szár, fűszál, nádszár’…Vitatott eredetű…1. Ősi örökség a finnugor korból, vö. osztj. *sā ̯ïl* ’szilánk, léc (halrekesztéken)’,…zürj. *d’źav, d’źal* ’fenyőfáklyához hasonlító léc vagy faforgács’, mdE. *śalgo*, *śalgă,* md.M. *śalgă* ’pálca, botocska’, finn *salko* ’hosszú rúd’, lp.N. *čuolgo* ’emelőrúd, rúd, amivel a hálót a jég alá tolják’….2. Eredetileg, vágott dolog, hasított dolog lehetett…(TESz) < magy. *szá-*: abszolút szótő + *-l*: képző, osztj. *sā ̯ï-* + *-l,* zürj. *d’źa-* + *-v, d’źa-* + *-l,* mdE. *śa-* + *-lgo*, *śa-* + *-lgă,* md.M. *śa-* + *-lgă,* finn *sa-* + *-lko,* lp.N. *čuo-* + *-lgo.*

Az adatokból leszűrhető tanulságok: A magy. szókezdő *sz- (s-*) megfelelői *s-*, palatalizált *s’-*, *č-, d’ź-*. A végső mássalhangzó magy. *–l* megfelelői szintén *–l*, -v, *-lgo, lgă, -lko.* A magyar hosszú

[151] Valamennyi idetartozót nem sorolhatunk fel a térbeli korlátok miatt.
[152] A TESz ismeretlen eredetűnek tartja.
[153] Saját fordításom az eredeti angolból.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magánhangzó *–á-* párhuzamai pedig rövid magánhangzó *–a-*, diftongus *–uo-,* triftongus *-ā ä-*. A jelentésfejlődés pedig ’növényi szár, fűszál, nádszár, azaz egyelemű, egy szálból álló növény’ → más egy szálból álló valami, pl. szőrszál stb. → bot, rúd stb, vagyis a már több eleművé fejlődött fa egyeleművé szelése, vágása, az első, egy elem produkálása legallyazással → az ilyen megmunkált elem, a szálfa’.

Nagyon ősi állapotot őriz a magy. ***tat***, amely a TESz véleménye szerint ’hajópadló, …a kivájt csónak ülőhelyül szolgáló faléce,…vizijármű, csónak, hajó…’…Ősi örökség az uráli korból, vö. vog…*toxt* ’a csónak keresztléce’, , osztj. *tŏ ät* ’az egy fatörzsből vájt csónak keresztléce’…cser. KH. *têktê* ’hajóborda’, lp. R. *totko* ’csónak, hajó bordázata’,…szam.jur. *ta͡ê* …’csónak keresztléce’… (TESz) < magy. *ta-*: abszolút szótő + *-t: képző,* vog…*tox-* + *-t,* osztj. *tŏ ä-* + *-t,* cser. KH. *têk-* + *-tê,* lp. R. *to-* + *-tko,* szam.jur. *ta-* + *-͡ê.*

Hangtani szempontból lényeges, hogy a magy. szókezdő *t-* párhuzama mindenütt ugyanaz. A végső *–t* megfelelői pedig *–t, -tê, -tko, -͡ê* arra utalnak, hogy egyrészt *–t* > *-͡-* változás tehető fel a *–t* megmaradása mellett, másrészt a magy. *tat* végső *–t*-je összetett szó utótagjának a maradványa, mint kezdő mássalhangzója. A jelentések közös gyökerűek a magy. *szál* jelentésével.

A *tat* szóhoz közvetlenül kapcsolódik a magy. ***tutaj*** ’úsztatva szállított egymás mellé kapcsolt szálfasor,…gerendasor, gerendázat,…úszó alkalmatosság, összekötözött nád v. gyékénycsomó’’… Ismeretlen eredetű…(TESz) < magy. *tu-*: abszolút szótő + *-taj*: képző. A szó a magy. *tat, szál* ismeretében fejthető meg.

Közel 200 éve már a magyarban is használatos a *jakát* ’egyfedelű könnyű hajó’, amelyet nemzetközi szóként tartanak számon, vö.: ang. *yacht*, holl. *jacht,* ném. *Jacht*, fr. *jacht*, ol. *yacht*, or. *яхта* ’jacht’. (TESz) < magy. *jaká-*: abszolút szótő + *-t*: képző. A szókezdő *j-* (< *t’-* < *t-*) fejlemény, a szóvégi *–t* eredeti, a szóbelseji diftongus *–ach-* pedig a magyar *–a-* (vö. *tat*) ill. *–u-* (vü.: *tutaj*) ekvivalense és korábbi állapot őrzője.

A fa jelentésfejlődése ’hajtás a (magból, földből), azaz teremtmény’ → ’tövis, tű, fű’ → ’fa’ → ’fenyő, fenyőfélék’ → ’fafélék’ → szálfa stb. lehet.

A magyar nyelvben közszók sokasága található, amelyeknek a jelentése nem ellentétes a fent említett földrajzi nevek közszói jelentésével, megfelelői az uráli és az altaji, gyakran a szláv sőt más indoeurópai nyelvekből is kimutathatók és a gyökerük közös akkor is, amikor nem ’fenyő’ és nem ’fa’ jelentésűek. Pl.: magy. *teker-* ‘csavar, forgat’*, tükör* ’kerek, domború tárgy’*, sziget*[154] ‘folyó- vagy állóvízben, mocsárban vízzel körülvett szárazföld’*, sokorú* ‘tekerős’, *sugár* ‘nyíláson előtörő folyadék összefüggő tömege’, tat. *tügäräk*, bask. *tü ̊äräk* ‘kerek, kör’, mong. *tögürük* ‘kerek, kör, kerek üveg’ stb., (TESz, KISS 1980). < magy. *teke-*: abszolút szótő + *-r*: képző, *tükö-* + *-r, szige-* + *-t, soko-* + *-rú, sugá-* + *-r,* tat. *tügä-* + *-räk*, bask. *tü ̊ä-* + *-räk,* mong. *tögü-* + *-rük.*

Nemcsak az altaji nyelvekben mutathatók ki magyar szavak ekvivalensei, hanem az indoeurópai nyelvekben, köztük a szláv nyelvekben[155] is, pl.: or. *šar* ‘kerek folt, gömb’. < or. *ša-:* abszolút szótő + *-r*: képző.

A ’fa’ jelentésű szavak vizsgálata fontos egyrészt azért, mert azok közös gyökérre utaló jellemzőket őríznek a három nyelvcsaládhoz (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelvekben, másrészt azért, mert betekintést nyújtanak eleink ősi gondolkodásmódjába.

2.2.9. Megfelelés van a két mássalhangzó a *t* és fejleményei, valamint a *k* és fejleményei között, amelyeket a földrajzi nevek és a közszók egyaránt igazolnak.

---

[154] Kezdetben a folyó elágazásánál keletkezett szegeletet jelentette, később pedig a földből kiemelkedő, kihajló földdarabot is.

[155] A szláv nyelvi adatok azért is fontosak, mert kapcsolatot mutatnak az uráli és altaji adatokkal. A kapcsolat törvényszerű, de csak akkor juthatunk valóságos eredményre, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a szláv nyelvek ősei az i.sz. első évezred első felének végén alakultak ki Kelet-Európában nem indoeurópai nyelvi szubsztrátum rétegen. A szláv nyelvek mindabban különböznek a többi indoeurópai nyelvtől, amelyben kapcsolatot mutatnak az uráli és az altaji nyelvekkel, köztük a magyarral.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A fent leírt jelentéscsoportok közül olyan földrajzi neveket[156] említünk a Volga-Urál vidékéről, amelyeknek a közszói jelentése valamilyen kapcsolatban van a tekerő, ívelő, hajló, görbülő, keskeny, vékony, szűk, hegyes, csúcsos. jelentéssel a szókezdő mássalhangzó szerint csoportosítva:

t-:[157]

Xura ***tunkata*** ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xura tunkata* M-P. < csuv. *Xura* 2 4 9 8 csuv. *xura* 'fekete' + *tunkata*[158]: 2 4 9 8 csuv. *tunkata* 1. tuskó, fatörzsök, tök, méhkas, 2. fafaragás'. A mássalhangzók közül a szókezdő *t-* eredeti, az *-nk-* (< *-tk-),* a második *-t-* szintén eredeti. A szó szerkezete: *tunka-:* abszolút szótő + *-ta: képző* (< *tVtkV-tVk).

Tikět *varě* f. Ašm.XIV.35: csuv. *Tikět varě* Bug.u., patak, szakadék neve csuv. Kěšěn Müküškel falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tikět:* A szókezdő *t-* eredeti, a szóbelseji *–k-* szintén. Ez utóbbit *–n-* (<*-t-)* előzhette meg. Szerkezeti felépítése: *Tikě-*: abszolút szótő + *-t:* képző < * tVnkV-t < *tVtkV-tVk) + *varě* 2 4 9 8 csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *-ě:* birtokos személyjel.

Tugy *karan f. h.* TB.145.: bask. *Tugy karan* or. ***Tuguz****-Karan* Tujm., < bask. *Tugy* 2 4 9 8 bask. *tugy*[159] 'kilenc', a szókezdő *t-* eredeti, a szóvégi - az eredeti *-t* réshangúsodásának és zöngésedésének az eredménye: - < *-d* < *-t.* Vö.: *Tugy-:* abszolút szótő + - képző < *tVgV-d < *tVngV-d < *tVnkV-tVk < *tVtkV-tVk. + *karan* 2 4 9 8 bask. *karan* 'nem befagyott patak, lék', or. *Tuguz* 2 4 9 8 *tuguz*[160] *(*< bask. *tugy):* A szókezdő *t-* eredeti. A szóbelseji *–g-* ugyanaz, mint a baskír *Tugy* formában, a szóvégi *-z* előzménye a **-** volt. Az orosz vagy a baskir *Tugy* alakot vette át hanghelyettesítéssel, vagy az átadó nyelvben már eleve *–z* volt. Az orosz *tugu-z* előzményei: < *tugu-* < *tVgV-d < *tVngV-d < tVnkV-tVk. + *Karan* 2 4 9 8 bask. *karan* 'nem befagyott patak, lék'.

Täkärlek h. TB.151.: bask. ***Täkärlek*** or. ***Takarlikovo*** D'urt., < bask. *Täkärlek (Täkär + lek)* 2 4 9 8 bask. *täkärlek*[161] nyj. '1. bibic 2. alacsony, sovány ember'. A *Täkär -r-*jének előzménye szintén- . Vö.: *Täkä-*: abszolút szótő + *-r:* képző < *tVkV- < *tVkV-d < *tVnkV-t < *tVnkV-tVk.. A *-lek* újabb elem a vizsgált szavunkon (*lVk < * Vk < *tVk), or. *Takar+ lik* + ovo.

Těkěr*lě lappi* d. Ašm.XV.15.: csuv. *Těkěrlě*[162] *lappi,* mező neve or. Civil'sk mellett, NAP:-, Ar.:-. < *Těkěr* 2 4 9 8 csuv. *těkěr* '1. tükör 2. kerek': A szókezdő *t-* és a szóbelseji *–k-* eredeti. Ez utóbbit olyan *–d-* (< *-t-*) előzött meg, amelynek fejleményei az előző magánhangzóval diftongust alkotott, majd hosszú magánhangzóban egyesültek. Ezt követte rövidülés, olykor redukció. A csuvasban a redukált (*ě)* előzménye palatális labiális (*ü*) s az első magánhangzó valamikori hosszúságát igazolják a török nyelvi megfelelők, vö. nog. *todgerek (*< *todge-:* abszolút szótő + *-rek:* képző) 'kerek, kör' s a magyar nyj. *tűkör*[163]: *-ě-* < *-ü-* < *-üü-* < *-üw-* < *-ü* < *-üD-* < *-üt-*. Az *-r-* (< - < *-D-* <*-t-)* fejlemény, amelyet az altaji nyelvekben ma is meglévő (vö. tat. *tügäräk*, bask. *tü räk* 'kerek, kör' , mong. *tögürük* 'kerek, kör, kerek üveg') magánhangzó és zárhang *(-Vk)* kapcsolat

[156] E földrajzi nevek számos Kárpát-medencében található földrajzi névvel, személynévvel és köznévvel, köztük népnévvel rokoníthatók, az összefüggésekre azonban nem térhetünk ki minden esetben jelen dolgozat keretei között.

[157] A vizsgálandó szavakat a szókezdő mássalhangzó alapján vettük sorra.

[158] A földrajzi neveket ún. földrajzi köznevek és/vagy tulajdonnevek alkotják.

[159] E folyó nevének nem a számnév, de egy a vele közös gyökerű szó szolgálhatott lapul.

[160] Vö. *tunguz:* altaji nép neve.

[161] A hely nevének inkább folyó neve szolgálhatott alapul, olyan, amelyik nem nagyon mély és keskeny. Ettől függetlenül a jelzett köznevek etimológiailag idetartoznak.

[162] Folyó nevével lehet azonos, csak főnév lehet, mert az őt követő *lappi* 'völgye' birtokos személyjeles.

[163] A *tükör* jelentése onnan van, hogy eredetileg kerek, polírozott fémtárgy volt (JEGOROV 1964), de az is lehet, hogy a szó a tükör működésének a lényegét őrzi, azaz a tükör az eredeti, a valóságos képet visszatéríti, tükrözi. Mint ilyen, lehet bármilyen alakú és nemcsak polírozott fémtárgy, akár a tó vize is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

követett. A csuvas *Tĕkĕrlĕ* szerkezeti felépítése: *Tĕkĕ-r+lĕ*: vö. md. *laj, lej* ‘folyó’ + *lappi* ⁾ ⁾ csuv. *lapă* ‘völgy’ + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

***Takyr**taš* d. TB.137.: bask. *Takyrtaš* or. *Takyrtaš* Zianč. < bask. or. *Takyrtaš* < *Takyr* ⁾ ⁾ bask. *takyr* ‘egyenes, sima, hengerelt’ + *taš* ⁾ ⁾ bask. *taš* ‘kő’.

Tiger**män* h. TB.151.: bask. *Tigermän* or. ***Tegermenovo Karaid., < bask. *Tigermän* ⁾ ⁾ bask. nyj. *tigermän*[164] ‘malom’, or. *Tegermenovo* ⁾ ⁾ bask. *Tigermän* + or. *ovo*. Szerkezetileg bask. *Tigermän* < *Tiger* + *män*.

š-:
Šănkărtam f. AšmXVII.: csuv. *Šănkărtam*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Šănkăr* A szókezdő *š-* az eredeti *t-* palatalizálódása, affrikálódása majd réshangúsodása útján keletkezett (*š-*< *č-* < *t’-* < *t-*). A szóbelseji *-nk-* hangkapcsolatban az *–n-* fejlemény (*-n-*<*-nt-* < *-t-*), a *-k-* eredeti. Az *-ă-* veláris redukált előzménye kemény mély hangú *-y-* volt (*Šănkă-r* < *Šynky-r)* + *tam*.

***Šo*ᵒ*kar** kuly* d. TB.171.: bask. *Šo*ᵒ*kar kuly* Al'š., völgy. < bask. *Šo*ᵒ*kar:* A szóbelseji -ᵒ*k-* mássalhangzó kapcsolat az *-nk- (< -tk-)* ejtését jelzi írásban. A szó szerkezete: *Šo*ᵒ*ka-r* < **Šonka-*⁀ < **Šonka-d* + *kuly* ⁾ ⁾ vö. xan. *xuli* ‘völgy, barázda, kis patak’.

Šugurovka f. TB.171.: or. *Šugurovka*:[165], folyók. < or. *Šugurovka:* Az *-r-* utáni *-ov* hangkapcsolat lehet az *-r-* tartozéka, s akkor a *-rov* elem előzménye *-row* < *-ro* ᵒ< *- roG* < *-rok*, de felfogható or. *-ov* birtokos melléknévképzőnek is. A *-g-* az intervokális helyzetű *-k-* zöngésedése révén keletkezett, amelyet valamikor *–n-* (< *-t-*) előzött meg. A név szerkezete: **Šugu-rov-ka* vagy **Šugu-rovka*, nem eredeti orosz, hanem átvétel.

s-:
Sakat f. TB.124.: bask. *Sakat* Bak., az or. Usen' baloldali mellékfolyója. < bask. *Sakat:* A szókezdő *s-* (< *ù-* < *t-*) fejlemény, a végső *–t* eredeti. Szerkezeti felépítése: *Saka-t* < *ù VkV-t < *tVkV-t.

Soka*⁀*y h. TB.129.: bask. *Soka*⁀*y* or. ***Čukady*** Tujm., < bask. *Soka*⁀*y* ⁾ ⁾ bask. *soka* ‘kis patak. árok’ + ⁀*y*. A második elem - ⁀*y* előzménye - ⁀*yk* (< -tVk): *Soka-* ⁀*y* < **Soka-* ⁀*yk* < *SVkV-tVk. Az or. *Čukady* alapjául olyan nem orosz nyelvi forma szolgált, amelynek a szókezdőjében *t- >t’- > č-* változás történt.

***Sy*ᵒ*gy*⁀** h. TB.132.: bask. *Sy*ᵒ*gy*⁀ or. *Čingizovo* Bajm., < bask. *Sy*ᵒ*gy*⁀ ⁾ ⁾ baskír személynév? A szókezdő *s-* az eredeti *t-* réshangúsodása útján lett (*s-* <*ù-* < *t-*). Az -ᵒ eredeti *-t-* nazalizációja útján keletkezett *-n-* ből vált nazális-zárhanggá az őt követő *-g-* hatására (*-n-* < *-nD-* < *-nt-* < *-t-*). A *-g-* zöngésedés eredménye (*-g-* < *-k-*), a -⁀[166] pedig a *-t* zöngésedése és réshangúsodása útján keletkezett (-⁀< *-D* < *-t)*. Az or. *Čingizovo* átadója olyan nem orosz alak, ahol a szókezdő ugyanúgy keletkezett, mint az or. *Čukady* névben, a szóbelseji *–ng-* ugyanaz, mint a helynek a baskír nevében s a *–z-* pedig a baskírban meglévő -⁀ közvetlen fejleménye. Az or. *Čingizovo* szerkezete: *Čingiz-:* relatív szótő + or. *–ov:* birtokos melléknév képző + *-o*.

---

164 A magyar megfelelője *tekervény, takarmány,* a csuvasban *avăr* ’őröl’, *arman (ar + man)* ‘malom’ két fő jelentésmozzanatot tartalmaz, a *teker* ‘forog, forgat’ és a *tör* ‘darál’. A magy. *teker* és a *tör*, *dará*(l), *őrö*(l) közös gyökerű szavak.

165 A *-ka* funkciója lehet kicsinyítő képző, etimológiailag azonban lehet a *rovka* része.

166 interdentalis zöngés spiráns.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Sinker f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sinker* A., patak, szakadék. < csuv. *Sinker.* Az *-r* (< -͡ fejlemény: *Sinke-:* abszolút szótő + *-r:* képző < *Sinke-* + -͡.

Sy ᶜgyrauyk f. TB.133.: bask. *Sy ᶜgyrauyk* or. ***Singirauk*** Burz., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. *Sy ᶜgyrauyk* 2/4 9/8 bask. *sy ᶜgyrauyk*[167] 'csörgő'. A szókezdő *s-* az eredeti *t-* réshangúsodása útján lett (*s-* <*ʊ-* < *t-*). Mint földrajzi nevet alkotó földrajzi köznév ***sy ᶜgyrauyk*** (*sy ᶜgy-:* abdszolút szótő + *-rauyk:* képző*)* azért is figyelemre méltó, mert az második elem a *-rauyk* egy teljesebb formában szerepel. Ez azt jelenti, hogy a szóvégi *-r* (vö. csuv. *Sinke-* + *-r*) egy valamikori összetett szó utótagjának maradványa: *-rauyk* > rVk > rV ᵒ> rVw > rVV > rV > r, or. *Singirauk* 2/4 9/8 bask. *Sy ᶜgyrauyk:* A baskír ejtés egyszerűsített átvétele.

So ᶜgor*jylga* f. TB.129.: bask. *So ᶜgorjylga* or. ***Sungur****-jelga* Išim., az or. Seleuk baloldali mellékfolyója. < bask. *So ᶜgor* 2/4 9/8 bask. *so ᶜgor* 'szakadék, hasadék' + *jylga* 2/4 9/8 bask. *jylga* 'folyó', or. *Sungur* + *jelga* 2/4 9/8 tat. *jelga* 'folyó. A bask. *So ᶜkor (So ᶜko-r),* ***So ᶜgor*** *(So ᶜgo-r),* or. *Sungur (Sungu-r)* szerkezeti felépítése ugyanaz, gyökerük is közös.

ś-:
Śăkăr *uśśi* d. Ašm.XIII.12.: csuv. *Śăkăr uśśi*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śăkăr:* A szókezdő ś- palatális hang. A redukált előzménye **-ü-* palatális labiális magánhangzó volt.+ *uśśi* 2/4 9/8 csuv. *uśă* 'forrás' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

l-:
Leker *var'* f. Ašm.VIII.73.: csuv. *Leker var'*, árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Leker* (*Leke-:* abszolút szótő + *-r:* képző) A szókezdő *l-* előzménye ugyanúgy ͡ volt, mint a szóvégi *-r* hangé *(Leke-* + *-r* < **͡VkV-* + -͡< **tVkV-* + -t) + *var'* 2/4 9/8 var 'árok, patak'.

csuv. ***Lever***: *Lever Jakku varě* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Lever Jakku varě* M. < csuv. *Lever:* A magánhangzóközi *-v-* elvileg lehetett eredeti -k-ból (*-v-* < *-w-* < - ᵒ <*-g-* <*-k-*), de lehet egy *-tk-* hangkapcsolat *-t-* hangjának a fejleménye is, miközben a *-k-* elenyészett + *Jakku* + *varě* 2/4 9/8 *var* 'árok, patak'.

m-:
Mängeräü[168] t. TB.110.: bask. *Mängeräü* or. ***Manger'au*** Kug., tó. < or. *Manger'au* 2/4 9/8 bask. *Mängeräü*[169]. A szókezdő *m-* a *t-* nazalizációja során keletkezett (*m-* < **nw-* <**n͡*<**nt-* <**t-*.) A szóvégi *-räü* az összetett vagy képzett név (*Mänge-:* abszolút szótő + *-räü: képző)* második eleme a (*-räü* < **-rVw* < **-rV* ᵒ<**-rVk* <**-͡Vk* < **-tVk*). or. *Manger'au*: A baskír forma átvétele.

Mängeräü *tauy* d. TB.110.: bask. *Mängeräü tauy* Kig. hegy neve < bask. *Mängeräü* + *tauy* 2/4 9/8 bask. *tau* 'hegy' + bask. *–y:* birtokos személyjel.

A fenti földrajzi nevek ill. földrajzi közszók, összetétel esetén azok egyik tagja (csuv. *tunkata,* csuv. *Tikět*, bask. *Tugy*͡karan, or. *Tuguz*-Karan, bask. *Täkär*lek, or. *Takar*likovo, csuv. *Těkěr*lě, bask., or. *Takyr*taš, bask. *Tiger*män, or. *Teger*menovo csuv. *Šănkăr,* bask. *Šo ᶜkar,* or. *Šugurovka*, bask. *Sakat*, bask. *Soka* ͡*ỳ,* or. *Čukady,* bask. *Sy ᶜgy* ͡,csuv. *Sinker*, bask. *Sy ᶜgyrauyk*, or. *Singirauk*,

[167] A magyar *csörgő* jelentéstanilag és etimológiailag is megfelelője.
[168] A vele összefüggő *magyar* népnév tárgyalása másik dolgozat feladata.
[169] Etimológiailag összefügg vele a magy. *Magyaró* helynév, *Magyara* stb. személynév és a *mángor*(ol) 'hengerel', *mogyoró* köznevek és a *magyar* népnév. A tónak a 'kerek', a hegynek a 'dudorodó', a magy. személynévnek a víznév, a magyar helynévnek a személynév szolgálhatott alapul.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

bask. *So ᶜkor,* bask: *So ᶜgor* or. *Sungur,* csuv. *Śăkăr*, csuv. *Leker,* csuv. *Lever,* bask. *Mängeräü,* or. *Manger'au*) több oldalról is ekvivalensei egymásnak. Megfelelnek szerkezetileg, közszói jelentésük ugyanaz vagy hasonló, az eredeti komplex jelentéshez képest a szó jelentésfejlődésének valamely fázisát őrzik. A hangalakjuk egy közös kiinduló forma több úton végbement hangfejlődési sorának állomásait őrzik.

Az adatok hozzásegítenek számos hangtörvény problematikájának a tanulmányozásához, újragondolásához, mint pl.: a bolgár bélyegnek is tartott csuvas rotacizmus és lambdacizmus kérdése és a török nyelvekben is használt nazális a szó elején stb.

3. Összegzés

A fenyő elnevezését a folyóforrás születése, a folyó tekerő, ívelő tulajdonsága, alakja és működése motiválta. Ugyanazt, vagy hasonló elnevezést kapott a fenyő mint a folyó, mert a folyóhoz hasonlóan keletkezik, azaz magból, földből hajt ki, sarjadzik, csirázik. Eleinte olyan, mint a fű, vagyis vékony szálú, tűhöz, tüskéhez hasonló levelekből áll csupán, később, mint vessző, a fűhöz képest keményebb szárú növény lesz és már fa a neve. Miután ágat növesztett, bokor, majd fenyő lett a 'fa' jelentésű szóból. A lombos erdő fáinak az elterjedésével a fa jelentése tovább módosult. **A fenyő és maga a fa tartalmi hasonlóság alapján megkapta ugyanazt az elnevezést, mint a folyóforrás és maga a folyó.**

A kérdésre – Mikor és hol kapta a folyóforrás és a fű, fa, fenyő a legelső elnevezéseket – a válasz: Nem a Volga-Urál vidékén. Mire az éghajlati viszonyok lehetővé tették az e területen való megélhetést, addigra már kész, igen fejlett lehetett az a nyelv, amelyet ezen az északi vidéken használtak még akkor is, ha a finnek ősei már 13 ezer évvel ezelőtt ott laktak, ahol a mai utódaik.

A magyar nyelv őse ott született, ahol a jég elvonulása után álló és folyóvizek, tavak és folyók keletkeztek s a magból kikelt csírához hasonlítanak a tűlevelű hajtások, ez utóbbiból pedig idővel a fenyők, fák teremtek.

Az ellentét és ekvivalencia vizsgálata a földrajzi nevekben azért is hasznos, mert szorosan kötődik a közszók jelentésének a pontosabb megismeréséhez, segítséget nyújt számos szó, név megfejtéséhez, az etimológiák pontosításához, különös tekintettel a nehezen kezelhető víznevek megfejtéséhez, nyelvünk történetének jobb megismeréséhez.

A földrajzi nevek, az egyéb tulajdonnevek és a közszók körültekintő együttes vizsgálata segít kideríteni, hogy a víznevek eredeti komplex jelentéséből mely jelentéstartalmak vagy jelentéstartalom érvényesül az adott földrajzi névben, a tulajdonnévben és a nyelv közszavaiban. **A fenyő esetében az uráli, altaji nyelvi, valamint a szláv nyelvi megfelelőkben a tekerő, hajló, ívelő és a vékony szálú, töviskes, szúrós, valamint az elágazó, csúcsos jelentés érvényesül. Az uráli és az altaji nyelvekben meglévő adatok közös származásúak, míg a szláv[170] nyelvekbe a fenyő jelentésű szavak olyan nyelvi szubsztrátumból kerülhettek, amely a magyarral azonos gyökerű.**

A *fenyő* és a *fa* nyelvi összefüggéseit tovább kutatva, az uráli és az altáji nyelvek adatai közötti genetikai kapcsolaton túl **az indoeurópai nyelvekhez kötődő szálakat is meg kell vizsgálni.** Mindez felveti annak a szükségességét, hogy kritikusan felülvizsgáljuk a nyelvcsaládokkal kapcsolatos eddigi elméleteket. Ebben a munkában a földrajzi névi kutatások nemcsak segítenek, de hozzájárulnak ahhoz is, hogy a magyar nép és nyelv rokonságának vizsgálata során egyre inkább eltűnjön az a bizonyos köd.

Éppen az ekvivalencia, a megfelelések és az ellentétek vizsgálata vezet el bennünket oda, hogy felismerjük, **a nyelvcsaládok nyelvei között olyan kapcsolat van, amelyet újabb módszerek és a földrajzi névi kutatások bevonásával is vizsgálni kell ahhoz, hogy tisztázzuk a nyelvi kölcsönzés és a közös őshöz való tartozás kérdését, miközben új, az eddigieknél biztosabb**

[170] Az átadó nyelv a komplex jelentést ismerő s a részjelentéseket külön-külön is alkalmazó nyelv. Esetünkben a szláv nyelvek csak átvevők lehetnek.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

etimológiák megírására nyílik lehetőség.

4. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon
Abz. Abzelilovszkij rajon
Al. Alatyrszkij rajon
Al'm. Al'menevszkij rajon
Al'š. Alsejevszkij rajon
Ar. Archivalis anyag ld. NIKITIN
Arx. Arxangelszkij rajon
Ask. Askinszkij rajon
Aur. Aurgazinszkij rajon
B. Batyrevszkij rajon
Bajm. Bajmakszkij rajon
Bak. Bakalinszkij rajon
Balt. Baltacsevszkij rajon
bask. baskír
Belor. - Beloreckij rajon
Bir. Birszkij rajon
Bug.u. Bugurszkij ujezd
Burz. Burzjanszkij rajon
Buu. Buinszkij ujezd
Buzd. Buzdjakszkij rajon
C. Civil'szkij rajon
C.u. Civil'szkij ujezd
Č. Csebokszarszkij rajon
Čekm. Csekmagusevszkij rajon
Čeljab. Cseljabinszkij rajon
Čgs. Csebokszarszkij gorszovjet
csuv. csuvas
d. domb
Davl. Davlekanovszkij rajon
D'urt. Durtulinszkij rajon
Duv. Duvanszkij rajon
Gm. Gornomarijszkij rajon
Gor.o. Gorkovszkaja oblaszty
h. hely
han. hanti
Igl. Iglinszkij rajon
Išim. Isimbajszkij rajon
f. folyó
Ja. Jadrinszkij rajon
Jau. Jadrinszkij ujezd
Jerm. Jermszkejevszkij rajon
Ju. Juronszkij rajon
K. Kozlovszkij rajon
Ka. Kanasszkij rajon
Karaid. Karaidelszkij rajon
Karm. Karmaskalinszkij rajon
Ki. Kilemarszkij rajon
Kig. Kiginszkij rajon
Kr. Krasznocsetajszkij rajon
Kra. Kasznoarmejszkij rajon
Krk. Krasznokamszkij rajon
Kug. Kugarinszkij rajon
Kušn. Kusnarenkovszkij rajon
Ld. Lásd
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
mar. mari
Me. Medvedevszkij rajon
Meč. Mecsetlinszkij rajon
Mel. Meleuzovszkij rajon
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
Mijak. Mijakinszkij rajon
Mjal. Malojalcsikszkij rajon
M-P. Marinszko-Poszadszkij rajon
M-T. Mari-Tureckij rajon
Not. Novotorjalszkij rajon
Nur. Nurimanovszkij rajon
nyj. nyelvjárás
Or. Orsanszkij rajon
or. orosz
Oren.o. Orenburgszkaja oblaszty
ÓT. ótörök
Še. Semursinszkij rajon
Sal. Szalavatszkij rajon
Ster. Szterlitemszkij rajon
Ster.u. Szterlitemszkij ujezd
Sterlib. Szterlibasevszkij rajon
t. tó
Tujm. Tujmazinszkij rajon
U. Urmarszkij rajon
u. utca
Uč. Ucselinszkij rajon
udm. udmurt
Uf. Ufimszkij rajon
V. Vurnarszkij rajon
v. vallási hely
vö. vesd össze
Zianč. Ziančurinskij rajon
Zv. Zvenigovskij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5. Források

ANDREJEV - ANDREJEV, N.A. 1961. Csuvasszko-russzkij szlovar. Moszkva.
Ar. - Archivalis anyag ld. NIKITIN
Ašm. - ASMARIN, N.I. 1828-1850 Theasurus linguae Tschuwaschorum I-XVII. Kazan-Čeboksary.
Coll. - COLLINDER, B. 1955 Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic languages. Stockholm-Uppsala.
DAMDINSÜREN-LUVSANDENDEV 1982 – C. DAMDINSÜREN – A. LUVSANDENDEV 1982 Pusszko-mongolszkij szlovar' Ulan-Bator.
Dr. FOKOS FUCHS, D. Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
Fa. - FASMER M. Etimologicseszkij szlovar russzkogo jazyka I-IV. Moszkva, 1964-73.
GMA. - Gidronimy Marijszkoj ASzSzR.
GYÖRKOSY 1986 – GYÖRKÖSY Alajos Latin-magyar szótár, Akadémiai Kiadó Budapest.
HADROVICS - GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László 1951 Orosz magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest.
A.S. HORNBY 1974 --A.S. HORNBY 1974. Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English Oxford University Press.
JEGOROV 1964 - JEGOROV, V.G. 1964 Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszary.
KISS 1980 - KISS Lajos 1980 Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó Budapest.
NAP. - Naszeljonnyje punkty Csuvasszkoj ASzSzR, Csebokszary 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponyimika Nazvanyija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenyij Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnij Arhiv CNII, knyizsnoje posztuplenyije N. 72. Kézirat
SIS - SANSZKIJ, N.M. - IVANOV, V.V. - SANSZKAJA, T.V. 1975. Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkogo jazüka. Moszkva.
SW - Dr. Fokos Fuchs, Syrjánisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
TB. - Szlovar Toponyimov Baskírszkoj ASzSzR, Ufa 1980.
TESz - A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
T-r. - Tatarszko-russzkij szlovar, Moszkva 1960.
TSK. - TURKIN, A.I. (1986) Toponyimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar.
Vax. - Vahruseva, M.P. Udmurtszko-russzkij szlovar
VASMER ld. FASMER

6. Irodalom

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 - BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története Tankönyvkiadó Budapest.
CZEGLÉDI 1994 - CZEGLÉDI Katalin, Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása, in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Egyetemi Kiadó, Veszprém. 313-315.
HAJDU 1966 - HAJDU Péter 1966 Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest. Tankönyvkiadó.
KUKLIN 1993 - KUKLIN, Anatolij N. Joskar-Ola Etimologija obszko-ugorszkih *tär*ʒ *ʓ teg*ʒ*r* in: Hajdú Péter 70 éves Budapest MTA Nyelvtudományi Intézet 1993.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.11. Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia a földrajzi nevek felől megközelítve

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
S nem tudja, hol lakott itt Vörösmarthy Mihály”
(Radnóti Miklós: Nem tudhatom…)

1. A versidézetből kitűnik, hogy egy földrajzi terület, hely egyrészt mindenkinek jelenti ugyanazt, Magyarországot, másrészt ezen belül jelenthet sokat, de keveset is. A kommunikatív jelentéstartalom felől megközelítve ez több tényezőtől, körülménytől függ: pl.: A beszélő vagy író, milyen viszonyban van az adott földrajzi hellyel? Milyen ismeretei vannak róla? Milyen érzelmi kapcsolat fűzi a helyhez? Milyen célból van szüksége a hely ismeretére? stb.

A nyelvi jelentéstartalom felől megközelítve a legtöbbet a nyelvésznek, a kutatónak mond az országnév mint földrajzi név, azonban mindent, amit tartalmaz, nekünk sem. Csupán törekedhetünk arra, hogy a földrajzi nevek nyelvi jelentéstartalmát megismerjük s munkánk eredményeképpen számos tulajdonnév és köznév etimológiáját tegyük biztosabbá azért, hogy egyre több embernek jelentsen minél többet a köznév és a földrajzi név egyaránt.

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tanulmányozása során lehetőségünk nyílt arra, hogy a neveket összehasonlítsuk más területek, köztük a Kárpát medence földrajzi neveivel s a nekik alapul szolgált közszókat széleskörűen tanulmányozzuk. Így jutottunk el a három nyelvcsalád (uráli, altáji és indoeurópai) nyelveinek az összehasonlító elemzéséhez, a nyelv születésének és kialakulásának a kérdéséhez, amelyet alapjaiban érint a nyelvi és a kommunikatív kompetencia problémaköre. Az ösztönös állati magatartásból az emberi gondolkodásba való átmenet idején indulhatott meg az emberi kommunikáció. Majd ezt követően az emberi élet, a lét és a tudattartalom fejlődése magával vonta az emberi kommunikáció fejlődését. Ez azt is jelenti, hogy az emberi kommunikációnak feltétele volt a nyelv megszületése, így a nyelv és a kommunikáció kölcsönösen feltételezik egymást.

Ugyanakkor a nyelvi kompetencia több mint a kommunikatív kompetencia. A kommunikatív kompetencia a nyelvi kompetencián alapul. A kommunikatív jelentés az aktuális jelentések vagy azok egy részének az összessége.

Miután a földrajzi helyek megnevezésekor a neveknek alapul szolgált szavak a névadók nyelvének aktív szókincsébe tartoztak, ismert volt azok jelentéstartalma. Az idő múlásával azonban mindez sok esetben a homályba veszett különösen a vízneveké. Megismerésük lehetséges, de csak úgy, ha sok szempontot figyelembe véve sokszor járjuk körül a neveket az érintett nyelvek bevonásával, miközben eljuthatunk az emberi nyelv szókészlete létrejöttének vizsgálatához. Eszerint a szavakat három alapvető réteghez sorolhatjuk. Az elsőbe tartozik a víz megnevezése, a másodikba az ember és a természet más részeit és azok működését, tevékenységét megjelölő szavak s a harmadik réteghez az elvont dolgok, jelenségek nevei, a jelképek, azaz a szimbólumok. Az első réteghez tartozó szavak kutatásaink eredményeképpen a víz megnevezésével kapcsolatosak, a nyelvi kompetencia alapját képezik. Az 1-2-3. réteghez tartozó szavak tartalma pedig a nyelvi kompetencia része. A kommunikatív kompetencia mindig ebből egy vagy több aktuális jelentés, illetőleg az aktuális jelentések összessége lehet.

Tehát **a kommunikatív kompetencia nem létezik a nyelvi kompetencia nélkül**. Kutatásaink eredményeképpen a szókészletünk legősibb rétegét a víz jelentésű szavak alkotják. A 2. réteghez tartozó, vagyis az ember és a természet más részeit megjelölő megnevezéseknek, illetve a víz munkájához, mozgásához, működéséhez hasonló más természeti jelenség, az ember, az állat, a növény, a szél stb. tevékenysége megnevezésének bizonyos jelentésbeli hasonlóság okán a már ismert vízre vonatkozó megnevezések szolgálhattak alapul. Ehhez hasonlóan a 3. réteghez sorolt

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

elvont dolgok, jelenségek neveit, a jelképeket, azaz a szimbólumokat is megfejthetjük a vízből kiindulva. Kutatásaink egyértelműen támogatják Horváth Katalin alábbi gondolatait:

„…sok elemet egyetlen, elvont jelentésmozzanat s egy egész – egyre táguló – rendszert is csak néhány közös jegy tart össze, melyeken, mint a lépcsőfokokon visszajuthatunk a kiinduló elvont komponenshez, a szócsaládok létrejöttének folyamatában is a „mindenből egy és egyből minden" hérakleitoszi gondolat érvényesülését láthatjuk…" (HORVÁTH 1993:82)

Minthogy az első réteghez tartozó víz jelentése a nyelvi kompetencia alapja, a kommunikatív kompetencia pedig nem létezik a nyelvi kompetencia nélkül, nyelveket kell ismerni ahhoz, hogy a nyelvi kompetenciát érdemben kutassuk és viszonylag megismerjük, de legalább egyet, az anyanyelvet kell tudni, hogy kommunikálhassunk. A kommunikáció szükségessége miatt született meg a nyelv sok ezer évvel ezelőtt, egyes vélemények szerint néhány tízezer, mások szerint több százezer évvel ezelőtt. A nyelv használata, fejlődése során minden valószínűség szerint kezdetben nyelvjárási különbségek adódtak, majd az elkülönülési tendencia erősödésével különböző nyelvek jöttek létre. A vizsgálataink segítenek felismerni, hogy a nyelvek között olyan sok közös vonás van, ráadásul ezek a közös jegyek rendszerbe illenek. Az összefüggések nem a véletlen műve s az egyezések is törvényszerűek, helytelen az egyezéseket az ismereteink hiánya miatt olykor véletlennek minősíteni.

Bár **a földrajzi helyek neveinek a kommunikatív kompetenciája, a közlés jelentéstartalma ismert volt a névadáskor, idővel sok esetben elhomályosult. Ahhoz, hogy újra megismerjük, a nevek nyelvi jelentéstartalmának a feltárására van szükség**, amelyet a földrajzi nevek rendszerszerű, több szempontú vizsgálatával érhetünk el. Elvégeztük ehhez a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatát is, melynek eredményeképpen eljutottunk sok földrajzi név nyelvi jelentéstartalmának a megismeréséhez, ezt követően pedig elkészíthető a nevek és a neveknek alapul szolgált szavak etimológiája, nyelvtani jelenségek válnak világosabbá, a névadó és a neveket használó népek nyelvi és kulturális világképe rajzolódik ki. Jelen dolgozatban arra kerestünk választ, milyen gondolkodási háttere volt a számnevek kialakulásának. **A számnevek létrejöttének, a hetes és a tízes számrendszer kialakulásának a kutatására a földrajzi nevek késztettek, megismerésükben pedig segítettek.**

Jelen dolgozatban mindezt a számnevekkel kapcsolatba hozható, közelebbről az iker, kettős, dupla jelentésű szavakat tartalmazó földrajzi nevekből indulunk ki s több nyelv, köztük a magyarban is ismert és használt számnevek eddig meglévő magyarázatának kiegészítésére van lehetőségünk, továbbá a bizonytalan illetve ismeretlen etimológiájú számnevek eredeti jelentéstartalmának, a nyelvekben ismert változatok közti összefüggéseknek a megismeréséhez, nyelvtani jelenségek tisztázásához igyekszünk eljutni.[171]

2. Földrajzi nevek kommunikatív jelentéstartalma

Könnyen felismerhető, hiszen tudjuk, hogy települést, áldozati helyet, forrást, erdőt, tavat jelölnek. Pl.:

Jĕkĕr śăl h. Ašm.V.: csuv. *Jĕkĕr śăl* or. *Dva Kl'uča* Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' + *śăl* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *śăl* 'forrás'.

Jĕkĕr Var h. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr Var* , település neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jĕkĕr var* U. < csuv. *Jĕkĕr* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' + *var* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *var* 'árok, patak'.

Jĕkĕr kiremet v. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jĕkĕr kiremet*

[171] Jelen dolgozatban nincs lehetőségünk, nem is célunk a teljes anyagot bemutatni a számnevekről.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

M. < csuv. *Jĕkĕr* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' + *kiremet* 'pogány áldozati hely'.

Jĕkĕr külĕ t. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr külĕ* Bug.u., tó neve az or. Jakuškino falu környékén, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* 2 4 9 8 1. csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' 2. *Jĕkĕr:* folyónév + *külĕ* 2 4 9 8 csuv. 1. *kül* 'tó' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel 2. *külĕ* 'tó'.

Jĕkĕrlĕ śăl f. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕrlĕ śăl* , forrás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕrlĕ* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' + *-lĕ:* valamivel való ellátottságot jelentő képző + *śăl* 2 4 9 8 csuv. *śăl* 'forrás'.

Jĕkĕrlĕ xărtnă d. Ašm.V.: csuv. *Jĕkĕrlĕ xărtnă* Cu., erdő neve az or. Šibylgi falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕrlĕ* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' + *-lĕ:* valamivel való ellátottságot jelentő képző + *xărtnă* 2 4 9 8 csuv. *xărtnă* 'tisztás'[172] (< 1. csuv. *xărt-* 'szárítani' 2. csuv. *xyr-* 'levakarni, lekaparni' + *-t:* 'deverbális verbumképző + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenévképző.

További ismereteket a földrajzi nevekről úgy szerezhetünk, ha széleskörű vizsgálatokat végzünk szem előtt tartva Benkő Lóránd hasznos gondolatait: „Az etimológia sikamlós tudományterület, könnyű elcsúszni rajta. Igy van ez a közszavak magyarázatában is, s még inkább áll a tulajdonnevek megfejtésére, ...A névi jelleg sajátosságaiból következően tulajdonnevet etimologizálni rendszerint jóval nehezebb, mint közszót, a magyarázati tényezők szélesebb körű és komplexebb számbavételét követeli meg. Itt tehát az etimon csak akkor tekinthető bizonyítottnak vagy akár valószínűnek, ha a vizsgálat ezt a komplex tényezőhalmazt valóban körüljárta, a benne rejlő ellentmondásokat tételesen kiküszöbölte." (BENKŐ 1998:148)

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveit komplex tényezőhalmaznak tekintettük, úgy jártuk körül sokszor, hogy közben számtalan szempontot vettünk figyelembe. A munkánk módszertani és tartalmi oldalról egyaránt helyesnek és szükségesnek bizonyult, amelyet támogat az a tudós megfogalmazás is, hogy „…a történeti nyelvtudomány és benne a történeti névtan sem térhet ki őstörténetünk írott forrásainak újabb tanulmányozási kötelezettségei alól, az eddigi nyelvészeti eredmények kritikai értékelését és új, behatóbb elemzések igényét egyaránt tekintve." (BENKŐ 1984/4:390),

A fenti földrajzi nevek kéttagúak, ahol az első tag a *Jĕkĕr* illetve képzett változata a *Jĕkĕrlĕ.* Minden egyes nevet külön meg kell vizsgálnunk ahhoz, hogy a neki közvetlenül alapul szolgált szót megállapítsuk. A csuv. *Jĕkĕr śăl* or. *Dva Kl'uča* esetében az orosz megfelelő egyértelművé teszi, hogy a 'kettő, kettős, iker' jelentésű csuvas *jĕkĕr* szó szolgált alapul a névnek. A többi névnek alapul szolgálhatott a csuv. *Jĕkĕr* nevű folyó is, amelynek azonban olyan szó az alapja, amely kapcsolatban van a csuv. *jĕkĕr* 'iker' közszóval. Mindez pedig már a nyelvi jelentéstartalom megismerésének a körébe tartozik.

3. A földrajzi nevek nyelvi jelentéstartalma

A fenti földrajzi nevek nemcsak a kommunikatív jelentéstartalomra vonatkozó adatokat tartalmaznak, hanem a nyelvi jelentéstartalom körébe tartozókat is. A továbbiakban tehát a nevek megismerésének, megfejtésének a folyamatában már a nyelvi kompetencia körébe tartozó vizsgálatokat is végzünk.

A példaként említett nevekben közös, hogy tartalmazzák a *Jĕkĕr* elemet, amelynek alapjához köze van annak a csuv. *jĕkĕr* 'iker, kettős' jelentésű szónak, számos esetben világosan ez szolgált alapul, amelynek a megfelelői a török és a mongol nyelvekben ismertek s amelynek rokona a magyar *iker* szó. Meg kell ismernünk, hogy a szócsalád tagjait milyen szál tartja össze. Ehhez pedig számba kell venni a *kettő*, az *ág* és további *kettőt* tartalmazó szavakat s a *kettő* számnevet tartalmazó összetett számneveket. Mindehhez szorosan kapcsolódik az *egy*, a *három*, az *öt* és a *tíz*,

[172] Keletkezhetett égetés vagy kivágás, horolás, borotválás útján.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

valamint az ezeket tartalmazó számnevek megismerése.

3.1. A csuvas *jĕkĕr* nyelvi párhuzamai értékes adatok:
Csuvas ***jĕkĕr*** ’kettős’, *jĕkĕreš* ’ikrek, ikertestvérek’, ÓT. *ekiz, ikiz* ’ikrek, pár’. Zamahš. *ekizek,* azerb., türkm. *ekiz*, kirg., kazah, k.kalp., nog. *egiz,* üzb. *egiz, egizak*, üzb. S. *igiz*, bask., tat. *igez, igezek*, oszm. *ikiz,* alt.V. *egis, igis,* ojr. *egis,* tuv. *ijis* (*iji* ’kettő’), hak. *ikis,* jak. *ikir, igirä* ’ikrek’, vö.: Ómong. *ikire*, mai mong. *ixer,* kalm. *ikr* ’ikrek’ < *ikĕ* ’kettő’. (JEGOROV 1964) < Csuv. *jĕkĕ-*: abszolút szótő + *-r*: képző, *jĕkĕre-*: (*jĕkĕ-*: abszolút szótő + *-re:* képző) relatív szótő + *-š*: képző, ÓT. *eki-* + *-z, iki-* + *-z,* Zamahš. *eki-* + *-zek,* azerb., türkm. *eki-* + *-z*, kirg., kazah, k.kalp., nog. *egi-* + *-z,* üzb. *egi-* + *-z, egi-* + *-zak*, üzb. S. *igi-* + *-z*, bask., tat. *ige-* + *-z, ige-* + *-zek*, oszm. *iki-* + *-z,* alt.V. *egi-* + *-s, igi-* + *-s,* ojr. *egi-* + *-s,* tuv. *iji-* + *-s,* hak. *iki-* + *-s,* jak. *iki-* + *-r, igi-* + *-rä,* Ómong. *iki-* + *-re*, mai mong. *ixe-* + *-r,* kalm. *ik-* + *-r.*

A tudomány jelenlegi állása szerint a magyar ***iker*** a TESz szerint ’kettős, ugyanazon anyától ugyanazon szüléskor világra hozott két vagy több gyermek valamelyike’. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. …Megfelelői a jakut kivételével minden török nyelvcsoportban megtalálhatók. E török szavak az *iki, äki* ’kettő számnév származékai. Vö.: még mong. *ikire* ’iker’. A cser. *jygyr* ’iker, ikrek’ ’ua.’. …(TESz) < magy. *ike-*: abszolút szótő + *-r*: képző, mong. *iki-* + *-re,* cser. *jygy-* + *-r.*

Közelebb jutunk a szó nyelvi jelentéstartalmának a kialakulásához, ha újabb adatokat vonunk be a kutatásba, pl.: komi ***tykta***: *tykta pyž* ’két csónak, amelyet keresztgerendával kapcsoltak össze’ …. (LYTKIN-GULJAEV) < komi *tyk-*: abszolút szótő + *-ta*: képző.

A komi *tykta* (ť *tyk:* vö: vog.T. *ta·ʔ·*AK. *ta ᵒ*ág’ + *ta*: képző, vö.: ko. *din* ’tartozik valamihez’….) egyszerre tartalmazza az egységet, az egyet és a két azonos alkotó elemét. A *tykta* tehát egy is, meg kettő is. Ugyanaz, mint a magyarban az *iker.* Ráadásul megőrizte mind a szótő, mind a képző az eredeti szókezdő *t*-t. A szó eredeti jelentése ’ághoz tartozó, kettős’ lehetett. A szó párhuzama megvan földrajzi névként a Kárpát medencében:

Vö.: magy. ***Takta*** ’Kesznyétennél a Sajóba ömlő vízfolyás’…Talán török eredetű, vö.: oszm. *Tokat* ’anatóliai város Ankarától kelet-északkeletre’ ť oszm. N. *tokat* ’völgy lapályának az a helye, ahol a jószágot tartják, istálló’….KISS 1980) < magy. *Tak-*: abszolút szótő + *-ta*: képző, oszm. *Toka-* + *-t,* oszm. N. *toka-* + *-t.*

A név értelmezésekor figyelembe kell venni a folyónak az elágazó tulajdonságát és azt, hogy őseink a folyó két ága közötti helyet, a szeget mire használták, vö.: magy. ***Taktaköz, Tahtaköz.***[173]

A földrajzi névi kutatások nemcsak a neveink etimológiájának a pontosításához járultak hozzá, hanem segítettek felismerni, hogy **a *kettő* számnévi jelentésnek az *ág* jelentésű szó szolgált alapul s az *iker*-nek (< *ike* + *r*) a jelentése kezdetben ’ághoz tartozó’, majd ’kettős’ lehetett. Az *ág* indukálta a ’kettő’ számnév létre jöttét**. Az ág két szárát, a kétágút a magyar egy egységes egésznek fogta fel és fogja fel ma is, ezért számos más nyelvtől eltérően (vö.: orosz) a vonzata nem többes szám, hanem egyes szám. Továbbá a kettős tárgyak egyike nem egy, hanem *fél* (vö.: félszemű, félkarú, féllábú, stb.) (CZEGLÉDI 2004) Így fordulhat elő, hogy az *egy* számnevünk etimológiája közös az *iker* etimológiájával.

A földrajzi nevek arra is ráirányították a figyelmünket, hogy mind a ’kettő’, mind az ’egy’ megnevezésére két külön szócsaládba tartozó szó ismert és használatos a három nyelvcsalád (uráli, altáji, indoeurópai) nyelveiben. Hangtanilag az egyik csoportba tartoznak a *t-* illetőleg a *t-* fejleményeivel kezdődőek s a másik csoportba a *k-* illetőleg a *k-* fejleményeivel kezdődő ’kettő,

[173] Megjegyezzük, hogy egy másik másik oldalról nézve a *Takta* jelentésében benne van a 'folyó, folyik' jelentés is, vö.: *Tak* < 1. 'ág', 2. vö.: csuv. *tăk* 'kiönteni', or. *tok* 'folyás, áramlás' + *-ta*: képző.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

iker' és 'egy' jelentésű számnevek.

Ahhoz, hogy az idetartozó földrajzi nevek jelentéstartalma és a megnevezett hely tulajdonságai közötti kapcsolat lényegét megismerjük, azaz, hogy megtudjuk, mi indukálta az elnevezést, további iker, kettős, dupla, elágazós stb. jelentésű egyéb szavakat tartalmazó földrajzi neveket, továbbá a *kettő, iker* és *egy* számneveket tartalmazó összetett számneveket kellett számba venni és tanulmányozni.

Továbbá, hogy azt is megtudjuk, de legalább kutassuk, ezek a nevek hogyan keletkeztek, kik voltak a névadók, milyen nyelven beszéltek a névadáskor, a névadóknak ma kik az utódai, mely nyelvekkel tartoznak össze, a neveknek a közszói elemei mely nyelvekben ismertek, azoknak milyen az etimológiája, a szócsaládja, a földrajzi neveket a nyelvi kompetencia felől kell megközelíteni. A szó családjának a megismerése több szálon lehetséges. Az egyik szál pl.: a számnevek, a másik szál az elágazós testek, a harmadik az elágazásra jellemző születés, völgy, folyómeder, folyó, mellékfolyó, ilyen a csira, a sarj, test, majd ember, nép, stb. Az elágazós testek csúcsosak (ég, ék, nyíl, szeg, tű, fű), dudorosak, púposak (domb), de az ellenkezője a völgy, árok, mélyedés is idetartozik. Ha a vízből indulunk ki, akkor érthető lesz nemcsak a forrás, a tó, a folyó, a meder, a forog, hengerül, pereg, folyik, stb. megnevezésének az oka, hanem megértjük, hogy **néhány számnév elnevezését is a víz indukálta.**

Ennek megismerése pedig csak úgy lehetséges, ha összegyűjtjük nemcsak az *iker*, azaz a kettős jelentést tartalmazó földrajzi neveket, szavakat, a *kettő* és a kettőt tartalmazó összetett számnévi jelentést tartalmazó szavakat, mint pl. *húsz*, *tizenkettő,* hanem azokat is, amelyeknek a jelentése az elágazáson alapul, pl. *szarv, sarok, forog, hengerül* stb. Továbbá ezeket - jelen dolgozatban csak a számneveket - meg kell vizsgálnunk a három nyelvcsaládba sorolt (uráli, altáji, indoeurópai) nyelvekben. Ily módon a nyelvi kompetencia megismerése a földrajzi nevek és a nekik alapul szolgált közszók, valamint a számnévi rendszerünk megértése, megfejtése lehetséges.

3.2. 'Iker, kettős, dupla' jelentésű egyéb számnevek, szavak a földrajzi nevekben és közszóként:

Juplĕ külĕ t. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Juplĕ külĕ* M. < csuv. *Juplĕ* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *juplĕ* 'kettőzött, dupla' *(*< csuv. *jupă* 'elágazás, szétágazás, villaalakú, ág, mellékfolyó' + *-lĕ*: képző 'valamivel való ellátottság') + *külĕ* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *külĕ* 'tó'.

Juplĕ var d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Juplĕ var* M., B? < *Juplĕ* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *juplĕ* 'kettőzött, dupla' *(*< csuv. *jupă* 'elágazás, szétágazás, villaalakú, ág, mellékfolyó' + *-lĕ*: képző 'valamivel való ellátottság') + *var* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *var* 'árok, patak'.

A csuvas *Juplĕ var* 'elágazással ellátott, azaz elágazós, kettős árok, folyó' jelentésű földrajzi név. A csuv. *jĕkĕr* és *juplĕ* nemcsak jelentésben rokonok, hanem genetikailag is összetartoznak. (CZEGLÉDI 2005) A csuvas *jĕkĕr* (<*jĕkĕ* + *-r*) képzett szó, a *jĕkĕ* elem jelentése 'ág' → 'kettő', amelyhez járult az *–r,* jelentése pedig ugyanaz lehetett, mint a csuv. *–l, -lĕ* valamivel való ellátottságot jelölő képző, pl. a csuv. *juplĕ* 'kettőzött, dupla' *(*< csuv. *jupă* 'elágazás, szétágazás, villaalakú, ág, mellékfolyó' + *-lĕ*: képző 'valamivel való ellátottság'. Vö.: csuv. ***jupă*** 'ág, elágazás, faág, mellékfolyó'….tat. *jap'* 'elágazás'…(JEGOROV 1964)

Ezen a jelentésen alapul még számos szó jelentése, amelyeknek egy része megtalálható a földrajzi nevekben, másik részét egyelőre csak a földrajzi nevekből ismerjük, pl.:

Majar *varĕ* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majar varĕ* A. < csuv. *Majar* + *varĕ* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

A csuv. *Majar varĕ* földrajzi név *Majar* (< *Maja-*: abszolút szótő + *-r:* képző) elemével szorosan összetartoznak további csuvas szavak, de a névnek alapul nem ezek, hanem olyan 'völgy' jelentésű

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szó szolgálhatott, amelynek előzménye az ’elágazás’ jelentés volt. Kezdetben ugyanis az elágazás nemcsak vízszintes irányban mehetett végbe, hanem a függőleges irányú kiterjedés (domb és mélyedés) is egyfajta elágazásnak minősült eleink gondolkodásában.

Kézenfekvő lenne, ha a következő név első tagjának alapul a csuv. *majra* ’orosz asszony’ szó szolgálna. A széleskörű vizsgálatok hátterében úgy látjuk, hogy a közszó és a földrajzi névi *Majra* összetartoznak, de az utóbbinak ugyanaz a szó szolgált alapul, mint a *Majar* formának. Vö.:

Majra *lappi* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra lappi* M-P. < csuv. *Majra* + csuv. *lappi* 2 4 9 8 csuv. *lapă* ’völgy’ + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Vannak közszók, amelyeket nem találtunk a földrajzi nevekben, de idetartoznak, pl.: csuv. ***măjraka*** ’szarv’ ujg. *müngüs,* üzb. *muguz*, kirg. *müjüz,* kazah, k.kalp., nog. *müjiz,* alt.V., hak., sor *müüs,* tuv. *myjys,* jak. *muos*, bask. *mögöz,* tat. *mögez,* …(JEGOROV 1964) < csuv. *măj-:* abszolút szótő + *-raka-*: képző, ujg. *müngü-* + *-s,* üzb. *mugu-* + *-z*, kirg. *müjü-* + *-z,* kazah, k.kalp., nog. *müji-* + *-z,* alt.V., hak., sor *müü-* + *-s,* tuv. *myjy-* + *-s,* jak. *muo-* + *-s*, bask. *mögö-* + *-z,* tat. *möge-* + *-z.*

A szarv olyan, mint az elágazós folyó. Erről kapta a nevét az ökör is pl.: csuv. ***văkăr,*** dial. ***măkăr*** ’ökör’ ÓT. … türkm., oszm. *öküz,* kirg., kum. *ogüz,* ujg. *hoküz*, üzb. *hukiz,* kazah, nog. *ögiz,* k.kalp. *ogiz,* bask., tat. *ügez* ’ökör’, vö.: mong. *üxer* ’szarvas marha’, *üxer* žil ’az *ökör,* bika éve (az állatciklus második éve)’, kalm. *ükr,* bur.-mong. *üxer* ’tehén’. Vö.: hangutánzó szavak: oszm. *ogür*, bask., tat. *üker*, kazah, nog. *ökir*, kumük *ökür*, ujg. *höküri, bokürі* ’ordítani, bőgni’….(JEGOROV 1964) < csuv. *văkă-*: abszolút szótő + *-r*: képző, *măkă-* + *-r,* ÓT. … türkm., oszm. *ökü-* + *-z,* kirg., kum. *ogü-* + *-z,* ujg. *hokü-* + *-z*, üzb. *huki-* + *-z,* kazah, nog. *ögi-* + *-z,* k.kalp. *ogi-* + *-z,* bask., tat. *üge-* + *-z,* mong. *üxe-* + *-r, üxe-* + *-r,* kalm. *ük-* + *-r,* bur.-mong. *üxe-* + *-r,* oszm. *ogü-* + *-r*, bask., tat. *üke-* + *-r*, kazah, nog. *öki-* + *-r*, kumük *ökü-* + *-r*, ujg. *hökü-* + *-ri, bokü-* + *-ri-*

A mongol adat nemcsak az állat nevében, hanem számnévi jelentésben is megőrizte a kiinduló elágazós jelentést. A földrajzi nevekben gyakori a csuvasban nyelvjárási szinten ismert *măkăr* , amelynek alapul nem az ’ökör’, hanem az ’elágazós’ jelentés szolgált alapul, pl.:

Măkăr h. Ašm.VIII.299.: csuv. *Măkăr*, település neve, NAP: csuv. *Măkăr* or. *Mokry* Ka., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Măkă-*: abszolút szótő + *-r:* képző.

Măkkăr h. Ašm.VIII.302.: csuv. *Măkkăr* Ka., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Măkkăr*?

Tăxăr ***măkăr*** *var'* f. Ašm.XV.7.: csuv. *Tăxăr măkăr var'*; árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *tăxăr* 'kilenc' + csuv. *măkăr* ? + csuv. *var'* 2 4 9 8 csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *-ĕ*: birtokos személyjel.

Tvartsa ***măkri*** d. Ašm.XV.108.: csuv. *Tvartsa măkri* Č.u., kiemelkedő hely or. Bigil'dino falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tvartsa*? + csuv. *măkra*? + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Măkăr h. Ašm.VIII.: csuv. *Măkăr* or. *Mokraja* Savalejevka Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Măkă-:* abszolút szótő + *-r:* képző.

Măkăr h. Ašm.VIII.: csuv. *Măkăr* or. *Mokry* Ka., falu neve, NAP: csuv. *Măkăr* or. *Mokry* Ka., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Măkă-:* abszolút szótő + *-r*: képző.

A közszók közül a csuv. ***măšăr*** 1. ’pár’ (csizma) 2. ’férj, feleség’, …vö.: mar. *mužyr* ’pár’…. (JEGOROV 1964) is a vizsgált szó családjába tartozik. Eleink úgy gondolkodtak, hogy a csizmában

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

járunk ugyanúgy, mint ahogyan a mederben jár a víz és kettő kell belőle, mert két lábunk van.

Azt is tudták, hogy elágazás a sarok is, a forduló is. Alakja csúcsos, másképpen görbe. Az elágazás a születés helye, itt keletkezik a test úgy, hogy a forrásból kifolyik a víz, a magból kihajt a csira, amely már teremtmény, ember, állat, növény. Őseink szemében egyfajta elágazás a domb, a púp is stb.. Az elágazás jelentés az alapja nemcsak a kettő és az egy[174] számnevek kialakulásának, hanem számos más hasonló jelenség elnevezésének is, amelyeket megőriztek a nyelvek. Pl.:

Komi ***mygör*** 'test'…udm. *mugor* 'test', , mar. *mogyr, mongyr* 'test' ….(LYTKIN – GULJAJEV) < komi *mygö-*: abszolút szótő + *-r:* képző, udm. *mugo-* + *-r,* mar. *mogy-* + *-r, mongy-* + *-r.*

Komi ***mykyr*** 'görbeség'…udm. *mykyres* 'görbeség',…mar. *mugyr, mygyr* 'púp'…(JEGOROV 1964) < Komi *myky-:* abszolút szótő *-r:* képző, udm. *mykyre-*: (< *myky-*: abszolút szótő + *-re-:* képző) relatív szótő + *-s:* képző, mar. *mugy-* + *-r, mygy-* + *-r.*

Komi ***mort*** 'ember' …udm. *murt* 'ember' ….(LYTKIN – GULJAJEV) < Komi *mor-*: (< *mo-*: abszolút szótő + *-r)* relatív szótő + *-t*: képző, udm. *mur-* + *-t.*

A magy. ***magyar*** népnév, < *magya-*: abszolút szótő + *-r*: képző szerkezeti felápítésű.

A magy. ***ember*** …teremtmény ugyanúgy, mint a víz (< *embe-*[175]: abszolút szótő + *-r*: képző). A *magy-* nem más, mint egy egység, amelyben benne van az ág, a csira, ezért kettős természetű. A *magor* ághoz, azaz *mag*hoz tartozó is, hozzá közel, a tövénél levő, másképpen maggal, ággal ellátott. Ilyen teremtmény a víz, a folyó és hozzá hasonlóan az ember.

A 'folyóelágazás, patak' jelentés további földrajzi nevekben ismerhető fel, pl.:

Ajyr f. TB.20.: bask. *Ajyr* or. *Air* Salavat., az or. Jur'uzan' baloldali mellékfolyója. < bask. *Ajyr* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak', or. *Air* 2 4 9 8 bask. *Ajyr.*

Ajyr*gol* f. TB.20.: bask. *Ajyrgol* or. *Airgul* Kumert., az or. Kujurgaza baloldali mellékfolyója. < bask. *Ajyrgol* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + bask. *gol, kul* 'völgy', or. *Airgul* 2 4 9 8 bask. *Ajyrgol.*

Ajyr*kul* f. TB.20.: bask. *Ajyrkul* or. *Airkul* Davl., az or. Karamala jobboldali mellékfolyója és az or. Uršak baloldali mellékfolyója < bask. *Ajyrkul* < *Ajyr* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *kul* 2 4 9 8 bask. *gol, kul* 'völgy'.

Ajyr*toba* t. TB.20.: bask. *Ajyrtoba / Ajyryntoba* or. *Airtoba* Mijak., tó neve < bask. *Ajyrtoba* < *Ajyr* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *toba* 2 4 9 8 bask. *toba* 'örvény', *Ajyryn* 2 4 9 8 vö.: bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *toba,* or. *Airtoba* 2 4 9 8 bask. *Ajyrtoba.*

Ajyry **f.** TB.20.: bask. *Ajyry* or. *Ajry* Kugarč., az or. Sabakla baloldali mellékfolyója < bask. *Ajyry* 2 4 9 8 bask. *ajyry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak', or. *Ajry* 2 4 9 8 bask. *Ajyry* + *kül.*

Ajyry*kül* t. TB.20.: bask. *Ajyrykül* or. *Ajyrykul'* Tujm., tó neve < bask. *Ajyrykül* < *Ajyry* 2 4 9 8 bask. *ajyry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' + *kül* 2 4 9 8 bask. *kül* 'tó', or. *Ajyrykul'* 2 4 9 8 bask. *Ajyrykül.*

---

[174] Mert a kettőt egy egységként, egészként fogták fel.

[175] Alakváltozata a magy. *ebihal* előtagja az *ebi*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ajryk d. TB.20.: bask. *Ajryk* or. *Ajryk* Kalt., mező neve < bask. *Ajryk* 2 4 9 8 bask. *ajryk* ’folyóelágazás, mellékfolyó, patak’, or. *Ajryk* 2 4 9 8 bask. *Ajryk.*

Ajry *Karagaj* f. TB.20: bask. *Ajry Karagaj* or. *Ajry Karagaj* Zianč., az or. *Sazala* jobboldali mellékfolyója < *Ajry* 2 4 9 8 bask. *ajyry, ajry* ’folyóelágazás, mellékfolyó, patak’ + *Karagaj,* or. *Ajry Karagaj* 2 4 9 8 bask. *Ajry Karagaj.*

*Jörög**äjer*** f. TB.67.: bask. *Jörögäjer* or. *Jurukair* Bajm., az or. Sakmara mellékfolyója, < bask. *Jörögäjer* < *Jörög* 2 4 9 8 bask. *jörög* ’gyors’ + *äjer* 2 4 9 8 bask. *äjer* < *ajyr* ’mellékfolyó’.

***Äjär**tau* h. TB.174.: bask. *Äjärtau* or. *Ejartau* Mijak., város neve, < *Äjärtau* < *Äjär* 2 4 9 8 bask. *äjer* 1. ’nyereg’ 2. < *ajyr* ’mellékfolyó’ + *tau* 2 4 9 8 bask. *tau* ’hegy’, or. *Ejartau* 2 4 9 8 bask. *Äjärtau.*

***Äjär**taš* h. TB.174.: bask. *Äjärtaš* Abz., város neve, < bask. *Äjärtaš* < *Äjär* 2 4 9 8 bask. *äjer* 1. ’nyereg’[176] 2. < *ajyr* ’mellékfolyó’ + *taš* 2 4 9 8 bask. *taš* ’kő’.

A folyók, tavak, mező és települések nevében szereplő *Ajyr, Ajyry, Ajry, Äjär* változatok teljesebb alakja az *Ajryk* < **Ajyryk*. A szóbelseji *–j-* lehet korábbi *–jk-*[177] > *–jg-* > *-j* ∘ > *-j-* ill. *–k-* > *-g-* > *-* ∘ > *-j-* fejleménye. Közszói jelentésük ’patak, folyó, mellékfolyó, folyóelágazás’. A ’nyereg’ jelentés úgy kapcsolódik ide, hogy annak a jelentése ’1. két hely közötti mélyedés, azaz átjáró 2. vö. ló hátán lévő nyereg.’ A két jelentés között az összekötő kapocs az alaki hasonlóság. Az elsődleges jelentés a mélyedés, völgy, folyó’ stb. lehetett.

A földrajzi nevekben az alakváltozatok között olyan is található, ahol a korábbi *–jk-* > *-k-* fejlemény található.

Akar *śyrmi* d. Ašm.II.221.: csuv. *Akar śyrmi* Cu., határrész neve az or. Starak falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Akar*? + *śyrmi* 2 4 9 8 csuv. *śyrma* ’patak, szakadék’ + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Akra *jal'* h. Ašm.II.221.: csuv. *Akra-jal'* or. *Akarejkino* Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Akra*? + csuv. *jal'* 2 4 9 8 csuv. *jal* ’falu’, or. *Akarejkino* 2 4 9 8 1. nem or. *Akarejka* 2. nem or. *Akarej* + *-ka*: kicsinyítő képző + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. –o.

A földrajzi nevek őrzik az *–r-* kiinduló mássalhangzóját a *–t*-t is, pl.:

Aktaj *śyrmi* f. Ašm.II.222.: csuv. *Aktaj śyrmi*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Aktaj* <

---

[176] A bask. *äjer* 'nyereg és a magy. *nyereg* nemcsak jelentésben, hanem szerkezeti felépítésben és hangtani rendszerükben is közös gyökerűek. Szerkezeti felépítésük: bask. *äje-:* abszolút szótő + *-r:* képző, magy. *nye-:* abszolút szótő + *-reg*: képző. Hangtani oldalról a baskírban elenyészett az eredeti *t-* szókezdő mássalhangzó, a magyarban megmaradt *ny-* fejleményeként. A képző a magyarban teljesebb alakot mutat, a baskírban ennek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg.

[177] Megőrizte a magyar is, vö.: ***Ajak*** ’helység Szabolcs-Szatmár megyében’. Bizonytalan eredetű. Némelyek puszta szn.-ből magyarázzák, s az alapul szolgáló szn.-ben vagy a m. R. *aj* ’nyílás, bevágás, köz’ származékát (vö.: *ajak*), vagy pedig a török *ajaq* ’láb’ szót gyanítják. Figyelmet érdemel azonban a Tiszabercel határában keresendő egykori *Ajaktelek* …hn. is, amely talán azzal kapcsolatos, hogy a birtok *az Ajakas-tó*-nak…, azaz egy lefolyással rendelkező halastónak a szájánál feküdt. (KISS 1980) A török *ajaq* ’láb’ is a szó családjába tartozik, de közvetlenül nem ez szolgált alapul a névnek.
Idetartozik az *Ajka* városnevünk is annak ellenére, hogy Kiss Lajosnál más, el nem fogadható magyarázatot találunk.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ak[178] + *taj* 2/4 9/8 1. vö.: mdM. *tej* ’nál, -nél’[179] + *śyrmi* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* ’patak, szakadék’ + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Az eredeti *–t-* egy másik fejleménye található a csuvasban ismert *–lĕ:* ’valamivel való ellátottság’ jelentésű képzőben s a földrajzi nevekben is gyakori, pl.:

Akalĕ[180] *Śučĕ* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Akalĕ Śučĕ*, patak, szakadék. < csuv. *Akalĕ*[181] *(< Aka + -lĕ)* + *Śučĕ* 2/4 9/8 csuv. *śut* ’halom, domb’ + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

Akălĕ *tăvajkki* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Akălĕ tăvajkki* A. < csuv. *Akălĕ* + *tăvajkki* + 2/4 9/8 csuv. *tăvajkki* ’hajlata, hegyoldala’.

Akălĕ *uj* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Akălĕ uj* A. < csuv. *Akălĕ* + *uj* 2/4 9/8 csuv. *uj* ’mező’.

Akălĕ *varĕ* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Akălĕ varĕ* A. < csuv. *Akălĕ* + *varĕ* 2/4 9/8 *var* ’árok, patak’ + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

Valamennyi név (*Juplĕ*, *Majar, Măkăr*, *Ajyr, Äjär, Akar, Aktaj, Akălĕ)* összefügg az ’ághoz tartozó’ jelentéssel, amely magában hordozza a ’kettős, iker’ jelentéstartalmat.

3.3. Az ’ág’ mint mellékfolyó:

Kese ***Yk*** f. TB.72.: bask. *Kese Yk* or. *Malyj Ik* Kig., az or. Kig jobboldali mellékfolyója. < bask. *Kese* 2/4 9/8 bask. *kese* ’kicsi, kis’ + *Yk,* or. *Malyj* 2/4 9/8 or. *malyj* ’kicsi’ + *Ik* 2/4 9/8 bask. *Yk* < *Yjyk.*

Kese ***Yjyk*** f. TB.72.: bask. *Kese Yjyk* Kig., a bask. *Kese Yk* felső folyásának a neve. < bask. *Kese* 2/4 9/8 bask. *kese* ’kicsi, kis’ + *Yjyk.*

Kese ***Ejek*** f. TB.72.: bask. *Kese Ejek* or. *Malyj Ik* Kug., az or. Bol'(šoj) Ik jobboldali mellékfolyója. < bask. *Kese* 2/4 9/8 bask. *kese* ’kicsi, kis’ + *Ejek* ld. *Yjyk, Yk.*

A magyar ***ág*** ….’faág, nemzetség, tárgy kinyúló része’…Vitatott eredetű. 1. Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog.T. *ta·ʔ·*AK. *ta ̊*ág’….2. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *hanka* ’kampó’, karj. *ha ̊ka, ha ̊ga* ’evező villa’….(TESz)

A vogul őrzi az eredeti *t-* szókezdőt. Amennyiben a finn és a karjalai adatok szókezdő *h*-ja biztosan *t-* fejleménye, akkor azt a *h*-t őrzik, amelyet a baskír (vö.: *hyu* ’víz’) is használ.

A magyar *ág* rokonai:

A magyar ***ék*** ’hegyes szöget alkotó sík lapoktól határolt merev test’….Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vö.: vog.T. *tö ̊Gü·l’* ’dugó’, dugasz’….osztj.Vj. *io ̊k,* J. *λ̀ o ̊k*…’faszög, ék’, vö.: még lp.N. *sag’ge* ’tű, szeg, ék, kötőtű’. A vogul szó *–l’*-je képző.

A magy. ***eke*** ’Szántáshoz használatos mezőgazdasági eszköz…..Ótörök eredetű, vö.: csuv. *aka* ’eke’…(TESz)

---

178 Vö.: magy. *ág*.
179 Gondolhatunk 'valamivel való ellátottság' és 'folyó' jelentésre is.
180 Vö.: Idetartozik a magy. ***Igal*** ’helység Somogy megyében’. (KISS 1980), ***Igló*** ’szlovákiai város’. (KISS 1980)
181 Patak, szakadék neve, amelynek jelentése ’ággal, mélyedéssel ellátott’ jelentésű lehet.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Rokonuk a magyar ***szeg, dugó, dug-.***

A dolgozat további részében[182] a ’kettő’ jelentésű, a *kettő*-t és *iker*-t tartalmazó összetett számnevekkel foglalkozunk.

3.4. A ’kettő’ jelentésű számnevek:

3.4.1. Hangtani megközelítésből az egyik csoportba tartoznak azok, amelyek a szó elején ***t-*** illetőleg a ***t-*** fejleményét tartalmazzák:

A magyar ***iker*** alakváltozata a magy. ***dupla***[183] ’finom, valódi, teljes, kettős, kétszeres….’ Latin eredetű, vö.: lat. *duplus* ’kétszeres, kettős, még egyszer olyan sok, nagy, hosszú, …ófr. *doble* ’kettős’, fr. *double* ’dupla, kétszeres, kitűnő minőségű, kétszer lepárolt (alkohol),…ang. *double* ’dupla, dupla adag’, …szb-hv. *dűplī* ’dupla’, le. *dupla* ’dupla mennyiség, dupla adó’, *duplak* ’dupla garas’. (TESz) < magy. *dup-*: abszolút szótő + *-la*: képző, ófr. *dob-* + *-le,* fr. *doub-* + *-le,* ang. *doub-* + *-le,* szb-hv. *dűp-* + *-lī,* le. *dup-* + *-la, dup-* + *-lak.*

Látható, hogy *dupla* képzett szó ugyanúgy, mint az *iker.* A ’kettő’ jelentésű *dup-, dob-, doub-, dűp-* változatai ’valamivel való ellátottságot jelölő képzőt kaptak. Ezekkel a szótövekkel összetartozik a magy. ***duó***, amely a TESz szerint ’két különböző hangszerre (vagy két zongorára) írt zenemű, ilyen zeneművet előadó két művész, énekkettős’….Nemzetközi szó, vö.: ang. *duo,* ném. *Duo,* fr. *duo*, cseh *duo* ’duó’….Az olaszból terjedt el, vö.: ol. *duo* ’zenei kettős’, az ol. *due* ’két, kettő’ régebbi *duo* (< lat. *duo* ’két, kettő’) alakjának tudós alkalmazásaként keletkezett. A magyar *duó* közvetlen forrása aligha állapítható meg….(TESz).

Idetartozik még az orosz ***dva, dve*** ’kettő’. Indoeurópai jellegű közszláv szó. (vö.: lat. *duo* ’kettő’, ném. *zwei* ’ua.’, ang. *two* ’ua.’.) (SIS).

Az *iker* és a *dupla* szónak alakváltozata a magyar ***pár***:[184] , amely a TESz szerint ’valamilyen szempontból egységet alkotó két ember, állat, tárgy együttese’, másolat, egymáshoz tartozó két ember, állat, tárgy közül az egyik, valakihez, valamihez hasonló, hozzá illő, vele versenyképes ember, állat, tárgy’. ….Valószínűleg német eredetű. vö.: ném. *Paar,* ófn., kfn. *pâr* ’(jelzőként) két egymáshoz tartozó darabja, két darabból álló együttese valaminek, két egymáshoz tartozó ember, állat együttese stb.’, *paar* ’páros….A német szó átvétel a latinból, vö.: lat. *par* mn. ’egyenlő, hasonló, megfelelő, fölérő’, fn. ’valakinek, valaminek párja, társa, mása, egy pár….’ (TESz) < magy- *pá-*: abszolút szótő + *-r*: képző, ném. *Paa-* + *-r,* ófn., kfn. *pâ-* + *-r, paa-* + *-r,* lat. *pa-* + *-r.*

A magyar *pá* ’kettő’ összetartozik a *bicikli bi* előtagjával, vö.: ***bicikli*** ’kerékpár’…Német eredetű, vö.: ném. *bizykel, bicycle* ’kerékpár’….Végső forrása az ang. *bycicle* ’ua.’ tkp. ’kettős kerék’ (TESz) < magy. *bi-* 'kettő' + *cikli* 'kerék', ném. *bi-* + *zykel, bi-* + *cycle,* ang. *by-* + *cicle.*

Az altáji nyelvekben a szókezdő mássalhangzó elenyészett a 'kettő' szóban, vö.: csuv***. ikkĕ, ikĕ, ik*** ’kettő’ ÓT. *äki,*...azerb. türkm., oszm., hak. *iki*, ujg., üzb., jakut *ikki*, ujg. Sin. *ike, ikke,* alt.I., kirg., kazah, k.kalp., nog., kum. *eki,* bask., tat. *ike*, tuv. *iji* ’kettő’. …(JEGOROV 1964)

A földrajzi nevekben gyakran nehéz eldönteni, hogy a 'folyó', az 'ág' vagy a 'két' jelentésű szót kell-e látnunk. Vagyis, hogy ezek közül melyik szolgált közvetlenül alapul a névnek.

---

182 Bemutatására máshol kerítünk sort.

183 Vö.: csuv. *juplĕ* ’megkettőzött’. A *dupla* és a. *juplĕ* úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a magyar *Gyula* személynév és *gyula* címnév valamint a tat. *Julaj* ’Gyula’ személynév.

184 Vö.: csuv. *pĕr* ’egy’. A kettő valójában olyan összetartozó egység, egész, teljes, amely egy. Az *egy* és a ’kettős, iker, pár’ szavak közösek.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ik *šyv xušši* d. Ašm.XVII.175.: csuv. *Ik šyv xušši*, földszoros, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* 𐰇𐰚 *ik* 'kettő' + *šyv* 𐰇𐰚 csuv. *šyv* 'víz' + *xušši* 𐰇𐰚 csuv. *xušă* 'köz' + csuv. *–i*: birtokos személyjel.

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek közül megmaradt a szókezdő mássalhangzó, vö.: orosz ***dva, dve*** 'kettő'. Indoeurópai jellegű közszláv szó. (vö.: lat. *duo* 'kettő', ném. *zwei* 'ua.', ang. *two* 'ua.'.) (SIS)

A számnév gyakori a földrajzi nevekben, vö.: *Gora* ***dvux*** *brat'ev* d. Ašm.XV.: or. *Gora dvux brat'ev*, hegy neve or. Čekuty -től lejjebb a Volga jobb partján, NAP:-, Ar:-. < or. *Gora* 𐰇𐰚 or. *gora* 'hegy' + *dvux* 𐰇𐰚 *dva* 'kettő' + *-x*: birtokos esetrag + or. *brat'ev* 𐰇𐰚 or. *brat* 'fivér' + *-ev:* birtokos esetrag.

Az eredeti *t-* van meg az angol ***two*** 'kettő' számnévben, ennek a fejleménye pedig a németben, vö.: ném. ***zwei*** 'kettő'.

3.4.2. A ***k-*** kezdetű 'kettő' számnév:

Idetartozik a magyar: ***két*** 'az egynél eggyel több egység'. …Ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, vö.: vog.T. *ki'*, osztj….*kät* … zürj. *kyk,* votj. *kyk*, cser. *kok*, mdE. *kavto, kafta*, mdM. *kaftă*, finn *kaksi,* … észt *kaks*, lp. *guok'tě*….vö.: motor *kydy,* tajgi *kidde* 'két' (TESz) < magy. *ké-*: abszolút szótő + *-t*: képző, vog.T. *ki'*, osztj. *kä-* + *-t,* zürj. *kyk,* votj. *kyk*, cser. *kok*, mdE. *kav-* + *-to, kaf-* + *-ta*, mdM. *kaf-* + *-tă*, finn *kak-* + *-si,* észt *kak-* + *-s*, lp. *guok'-* + *-tě*….vö.: motor *ky-* + +*dy,* tajgi *kid-* + *-de.*

Vö.: Komi: ***kyk*** 'kettő', udm. *kyk*, mar. *kok*, mdE *kavto,* mdM. *kafta*, fi. *kaksi* 𐰇𐰚*kahte-*, man. *kit*, han. *kät* 'kettő'. (LYTKIN-GULJAEV) < mdE *kav-*: abszolút szótő + *-to:* képző, mdM. *kaf-* + *-ta*, fi. *kak-* + *-si* 𐰇𐰚*kah-* + *-te-*, man. *ki-* + *-t*, han. *kä-* + *-t.*

A fenti adatok alapvetően abban különböznek egymástól, hogy a ko. *kyk* 'kettő', udm. *kyk*, mar. *kok* az 'ág' jelentésű szóval tartoznak össze, (vö.: magy. *kákó, kankó* stb.), a mdE *kavto,* mdM. *kafta*, fi. *kaksi* 𐰇𐰚*kahte-*, man. *kit*, han. *kät* 'kettő' pedig tartalmazzák az ehhez járult 1. 'valamihez tartozó, valami mellett lévő stb.' szót, (vö.: ko. *din*, magy. *tő, töv-*), 2. vagy a már ebből kialakult képzőt 'valamivel való ellátottság' jelentésben. Tulajdonképpen ágas, azaz kettős jelentésben kell felfogni ezeket a számneveket.

Ez utóbbihoz tartozik a magyar ***két, kettő***….vö.: vog. ***kitä ᵊ..***(TESz) < *két-*: abszolút szótő + *-t*: képző, *ket-*: abszolút szótő + *-tő*: képző. Az abszolút szótő alakváltozata a magy. *kákó, kankó,* amelynek eredetibb változata *kVtkV lehetett.

Látható, hogy a három nyelvcsalád nyelveiben kétféle 'kettő' jelentésű számnév ismert és használt, az egyik ***k-*** kezdetű vagy annak a fejleményei, a másik ***t-*** kezdetű vagy annak a fejleményei. A *két, kettő* számnév nyelvi megfelelői megőrizték a szókezdő *k*-t. A szó belseji *-t-* előtt a magyar *két* forma hosszú magánhangzót tartalmaz, amely jelzi, hogy a *–t-* és a magánhangzó között volt legalább egy mássalhangzó, a párhuzamos adatok szerint *–k-*, amely zöngésedés, réshangúsodás után vokalizálódott, az így keletkezett magánhangzó diftongust alkotott az előző magánhangzóval, ezt követően a diftongus monoftongizálódott, miközben a keletkezett magánhangzó megnyúlt és létrejött az *–é-*. A *két* esetében a szó végén az - Vk hangkapcsolat teljesen eltűnt, a *kettő* szóban pedig hosszú *–ő* lett belőle. A *kettő* geminált *–tt-*je közül a második eredeti, az első pedig hasonulás révén keletkezett a *t-* előtt álló korábbi *–k-* ból: *kVktVk > 1.*kV ɸV ∘> *kVwtVw > *kVVtVV > *kV:tV > *kV:t, *két* 2. *kVktV ∘> *kVktVw > *kVktVV > *kVttV:, *kettő*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ennek igazolására sorra vettük azokat az összetett számneveket és a földrajzi neveket, amelyeknek jelentéstartalmában benne van a kettő. Elsőként az eredeti *t-* szókezdőjű számneveket mutatjuk be, pl.:

3.4.3. A magyar tíz.

A magyar *tíz* és más nyelvi megfelelői:

A TESz iráni eredetűnek tartja, vö.: magy. ***tíz*** ói. *dáśa*… av. *dasa*…pehlevi *dah,* újperzsa *dah,* szogd *s͡(a͡s)*…afgán *las*, vakhi *a͡s*…A magyar szó közvetlen forrása igen nehezen határozható meg…..A zürj. *das*, udm. *das* ’tíz’ külön átvétel az irániból. (TESz) < magy. *tí + z,* ói. *dá + śa*… av. *da + sa*…pehlevi *da + h,* újperzsa *da + h,* szogd *s (a͡ + s)*.

A földrajzi névi kutatások fényében a *tíz* megalkotásakor eleink úgy gondolkodtak, hogy az nem más, mint két öt. Vagyis az ember kezét olyan oldalhajtásnak fogták fel, amelynek az egyikén is öt kinövés (ujj) van s a másikán is. Vannak nyelvek, ahol a tíz 'egytíz' (vö.: mong. *arban* 'tíz' = egy + tíz) a húsz, harminc, negyven stb. keletkezési elvének megfelelően született. Előbb azonban meg kellett alkotni a tízet, de a mongol erre már nem utal.

Az altáji nyelvekben a következő 'tíz' jelentésű szavak használatosak, vö.: csuvas ***vunnă, vună, vun*** ’tíz’, ÓT. azerb., türkm., oszm., ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt., tuv., hak. *on,* üzb. *un*, bask., tat. *un*, jak. *uon* ’tíz’, vö.: sumer *in*, lat. *vun*. (JEGOROV 1964) A **s**zókezdő v- eredeti *t-* fejleménye: *t-* > *> w-* > 1. *v- 2. V-* > *0-*.

Az indoeurópai nyelvekben vö.: orosz**: *des’at’*** ’tíz’, angol ***ten*** ’tíz’, német ***Zehn*** ’tíz’. Az orosz des'at előzménye **desent* lehetett, amelyből a magyar már csak a *tíz* részt használja. Az eredeti szókezdő *t-* megmaradt a magyaron kívül még számos nyelvben, másokban a zöngésedett változatát, a *-d*-t használják. A *t-* réshangúsodott és zöngésedett változata a szogdban a *,* amely tovább változott, vö.: *δ-* > *w-* > 1. *v-* 2. *b-* 3. *V-* >*0-*. A *t*-nek további fejleményei használatosak még ezeken kívül, amelyre később találunk adatokat.

3.4.4. A *kettő*-t ill. *tíz*-t tartalmazó összetett számnevek:

Idesorolhatók a magy. *nyolc*, *kilenc, húsz, tizenkettő, huszonkettő, harminc, negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolcvan, kilencven, száz, kétszáz* stb., *ezer, kétezer* stb., *tízezer.* Vannak közöttük olyanok, amelyek egyaránt tartalmazzák a kettőt és a tízet, a többiek azonban a kettő és a *tíz* közül csak a tízet.

3.4.4.1. A magyar nyolc, kilenc:

A magy. ***nyolc*** a TESz szerint **v**alószínűleg magyar fejlemény, az ősmagyar korban keletkezhetett. A szó *nyol-* része ősi örökség az ugor korból, vö.: vog.T. *nålålu*…É. *nållåw*…, osztj,V. *ńīläx,* O. *ńäiäl,* DN. *ńīD3* ’nyolc’. A vogul szóösszetétel, utótagja a ’tíz’ jelentésű *–låw ~ -lu*. Az osztj. *–x, -3* talán denominális névszóképző. ….(TESz) < magy. *nyol* + *-c* 'tíz'.

Figyelemre méltó a magyar nyelvjárási ***nyóc*** forma, ahol a *nyolc -l*-jének hanghiány felel meg. Eredeti *-t-* > *-δ-* > 1. *-l-* 2. *-w-* > -V- > -0-. A magy. *nyolc, nyóc* az osztj. *ńīD3* alakkal lehetnek közelebbi kapcsolatban. Amennyiben az osztj. *ńīD3* szerkezeti felépítése *ńī-* + *-D3*, akkor a *nyóc,* ha pedig *ńīD* + *-3*, akkor a *nyolc*-hoz áll közelebb.

A magy. *nyol-* ’kettős, iker’ jelentéstartalmú lehetett, vö.: magy. *nyíl*, az alakja a hegyénél olyan, mint az elágazás, azaz csúcsos.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Az világos, hogy a vog. *nållåw (< nål + låw)* utótagja *låw* és ez jelentheti a *tízet*, az előtagja a kettőt, a többi esetben számomra nem egyértelmű, melyik rész felel meg a *tíz*-nek és melyik az iker, kettős jelentésű számnévnek, pl. osztj,V. *ńīläx (< ńīlä + x* vagy *ńī + läx).*

A komi : ***kökjamys*** ’nyolc’ , udm. *t’amys*….XIII. sz. *kykjamys* ’nyolc’, ….fi. *kahdeksan* (LYTKIN-GULJAEV) < ko. *kökja* ’két (pár)’ + *mys* ’tíz’, azaz ’kettő hiányzik a tízhez, udm. *t’a-* 'kettő' + *mys* 'tíz', fi. *kahdek* ’kettő’ + *san* ’tíz’.

A komi *kökja*, udmurt *kykja,* finn *kahdek, kaksi* és a magyar *két, kettő* tartoznak össze. Az udm. *t’a* ’kettő’ a *t*- kezdetűekkel rokon, vö.: ang. *two*.

A török nyelvekben a ’nyolc’ számnév előtagja ’kettő’ jelentésű, az utótag a ’tíz’ jelentésű szó. Az előtagot a különböző nyelvekben alkothatja a *t*- fejleménye 'kettő' szó és a *k*- kezdetű.

A csuv. ***sakkăr, sakăr*** ’nyolc’, …csag. *säkiz* , azerb., ujg. *säkkiz,* türkm., oszm. *sekiz,* kirg., kazah, k.kalp., nog., kum., alt.V. *segiz*, hakasz *sigiz,* tuv. *ses,* tat. *sigez*, bask. *higez,* jak. *agys* ’nyolc’…(JEGOROV 1964) < csuv. *sakkăr* ***(< sakkă***[185] ***’***kettő’ + *r* ’tíz’ szókezdője, csag. *säki + z,* azerb., ujg. *säkki + z,* türkm., oszm. *seki + z,* kirg., kazah, k.kalp., nog., kum., alt.V. *segi + z,* hakasz *sigi + z,* tuv. *se + s,* tat. *sige + z,* bask. *hige + z,* jak. *agy + s.* A jelentése tíz mínusz kettő, azaz tíz előtt kettővel.

Az előtag változatai ***sakkă, säki, säkki, seki, segi, sigi, se, sige, hige, agy*** ’kettő’ jelentésűek. Az *r, z, s* a ’tíz’ számnév maradványa, annak a szókezdő mássalhangzója. Mindegyik a *t*-fejleménye (vö.: magy. *tíz,* ang. *ten* ’tíz’): ***r*** < ⌒< *d* < *t,* ***z*** < ⌒< *d* < *t,* ***s*** < ┐*(th)* < *t.*

Az orosz ***vosem’ < vose*** + *m’* < *mVs,* < *mVns,* az angol ***eight < eigh*** ’kettő’ + *t* < *ten* ’tíz’ szerkezeti felépítésű.

A magy ***kilenc*** a TESz véleménye szerint valószínűleg összetett szó. Előtagja azonos lehet a kívül névutó *kül, kil* változatával. Az *–nc* utótag annak a ’tíz’ jelentésű ősmagyar kori permi jövevényszónak a fejleménye lehet, amely valószínűleg a harminc és a nyolc szavaink végződésében is megvan. …A *kilenc* feltehetően a korai ősmagyarban jött létre. Eredeti jelentése ’(egy) kivételével tíz’ lehetett. Hasonló szemlélet alapján fejezik ki a kilenc fogalmát az obi-ugor nyelvek is, vö.: vog.É. *ontollou* ’kilenc’ (tkp. ’oldal a tízhez’)…(TESz)

A *kilenc* valóban összetett szó, (< *kile* + *nc* < **mVnc),* amelynek az előtagja *kile* ’egy, egységes egész’ jelentéstartalmú lehetett, a magyarban a *kajla* szóval tartozik össze, az utótag a *nc* pedig ugyanaz, mint a *nyolc* számnévben, 'tíz' jelentésű.

A komi ***ek-mis*** ’kilenc’, udmurt ***ukmis*** ’kilenc’ *mis* utótagja összetartozik az or. *m* (ld. *vosem'* 'nyolc') és a magy. *harminc minc* utótagjával.

A csuvas ***tăxxăr, tăxăr*** ’kilenc’ …ÓT. *tokuz,* ujg. *tokkuz*, azerb. *dogguz*, oszm., türkm. *dokuz,* üzb. *tukkiz,* kirg. *toguz,* alt.V, jak. *togus,* kazah, k.kalp., nog. *togyz,* hak. *togys,* tat., bask. *tugyz*, tuv. *tos*, kum. *togьuz* ’kilenc’….(JEGOROV 1964). Szerkezeti felépítése szerint összetett szó, az előtag ’egy’, az utótag ’tíz’ jelentésű. Vö.: csuvas *tăxxăr, tăxăr* < *tăxxă* ’egy’ + *r, tăxă* ’egy’+ *r* ’tíz’, ÓT. *tokuz* < *toku* ’egy’ + *z* ’tíz’, ujg. *tokkuz* < *tokku* ’egy’+ *z* ’tíz’, oszm., türkm. *dokuz* < *doku* ’egy’+ *z* ’tíz’, üzb. *tukkiz* < *tukki* ’egy’+ *z* ’tíz’, kirg. *toguz* < *togu* ’egy’+ *z* ’tíz’, alt.V, jak. *togus* < *togu* ’egy’+ *s* ’tíz’, kazah, k.kalp., nog. *togyz* < *togy* ’egy’+ *z* ’tíz’, hak. *togys* < *togy* ’egy’+ *s* ’tíz’, tat., bask. *tugyz* < *tugy* ’egy’ + *z* ’tíz’, tuv. *tos* < *to* ’egy’+ *s* ’tíz’, kum. *togьuz* < *togьu* ’egy’+ *z* ’tíz’. A ’tíz’ számnév maradványa a szókezdő *r-, z-, s-*. A jelentése tehát ’tíz előtt eggyel’. Ugyanaz a logika, mint a magyarban. A tízes mellett meg kellett alkotni a nyolcat és a kilencet. Ezt úgy oldották meg, hogy miután a tíz már ismert volt, kettő híja a tíznek, illetőleg egy híja a tíznek. Ez a logika még ma

[185] A magyar *szeg* szóval tartozik össze..

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

is ismert a szólásainkban, közmondásainkban, pl.: Az egyik 19, a másik egy híján 20.

A hetes számrendszer és a tízes számrendszer közül minden bizonnyal a hetes volt ismert előbb, amely a hold időszámítás is egyben.

3.4.4.2. Magyar ***húsz*** és más nyelvi megfelelői:

A magy. ***húsz*** ’20’ a TESz szerint ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kos*, ko. *kyz’,* udm. *kyz’*, md. *koms’*…Mivel a finnugor nyelvek számnevei csak 1-től 6-ig közösek, feltehető, hogy a *húsz* és rokon nyelvi megfelelői korábban még nem az absztrakt számnévre, hanem konkrét tárgyra, húsz ujjra, majd húszas csomóra, kötegre (mókusbőrre, halfüzérre) vonatkoztak….(TESz) < magy. *hú* 'kettő'.

A kommunikatív jelentéstartalom ebben az esetben az, hogy valamiből húsz db. van, vagyis húsz-szor egy, kétszer tíz, négyszer öt. A nyelvi jelentéstartalom ennél sokkal több, csak további kutatómunkával kerülhetünk hozzá közelebb, mert a TESz-ből nem kapunk elfogadható, világos magyarázatot.

A földrajzi névi kutatásaink arra engednek következtetni, hogy a magyar *húsz* számnév olyan összetett szó, amelynek az előtagja a *hú* ’két’, az utótagja az *sz* ’tíz’ maradéka. A szónak megszületésekor ’két tíz’ volt a jelentése. Az idő múltával a használat során igen megkopott, változott a szó alakja. Minderre a földrajzi névi vizsgálatok vezettek. Ehhez szükséges volt a teljes számnévi rendszerünk együttes kutatása s a számnevek külön- külön, egyenkénti tanulmányozása is a három nyelvcsalád nyelvei közül a lehető legtöbb nyelvi adat bevonásával. Így jutottunk el annak a világképnek, gondolkodási módnak a megismeréséhez, amely alapján a számneveink megszülettek. Eszerint a magyar *húsz* jelentése ’két tíz’ beleillik a tízes számrendszerbe. Úgy keletkezhetett, hogy a szóvégi *sz-* elvileg lehet a 'tíz' jelentésű szó kezdő mássalhangzója, de a ’tíz’ szó végső mássalhangzója is, amelynek a kezdő hangja ez esetben nazális volt, amelyet megőrzött nemcsak a mordvin (vö. md. *koms)*, hanem a török nyelvek is összetett számnevekben, vö.: ÓT. *altmys* ’hatvan’ (< *alt* ’hat’ + *mys* ’tíz’), bask. *altmyš* ’hatvan’ (< *alt* < bask. *alty* ’hat’ + *myš* ’tíz.) stb.

A magyarban is *mys* féle alak lehetett s a nazális *–m-* intervokális helyzetben eltűnt. Tehát *húsz* < **humys, *humus* lehetett. Vö. még magy. ***harminc*** (*har* + ***minc***) , *kilenc*[186] (< *kile + nc), nyolc*[187] *(< nyol* ’kettő’ + *c* ’tíz’) stb.

A magy. ***húsz*** a török nyelvekben vö.: tör. *jigirmi* (< *jigir 'i*ker, kettő' + *mi '*tíz'*),* vö.: csuv. *širĕm* 'húsz', ÓT. (jeny.) *igerme, jegirme,* óujg. *jägirmi,* ujg. *žigirmĕ,* s.ujg. *jygyrma,* üzb., kum. *jigirma,* azerb. *ijirmi,* türkm. *jigrimi,* nog. *jyrma*, oszm. *jirmi,* kirg., kaz. *žyjyrmi,* alt. *d'irme,* tuv. *čeerbi,* hak. *čibirgi,* jak. *sűűrbe.* (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: csuv. *širĕ + m,* ÓT. (jeny.) *iger + me, jegir + me,* óujg. *jägir + mi,* ujg. *žigir + mĕ* s.ujg. *jygyr + ma,* üzb., kum. *jigir + ma,* azerb. *ijir + mi,* türkm. *jigri + mi,* nog. *jyr + ma*, oszm. *jir + mi,* kirg., kaz. *žyjyr + mi,* alt. *d'ir + me,* tuv. *čeer + bi,* jak. *sűűr + be.* A hak. *čibirgi* kivételével az előtag mindegyik nyelvben összetartozik, jelentésük 'iker, kettő'. Az utótag pedig minden esetben a 'tíz' számnév alakváltozata (*m, me, mĕ, mi, ma*, *bi, be*), rokona a mong. *an, in,* tör. *on,* ang. *ten* 'tíz', a csuv. *vun, vună, vunnă* 'tíz', ÓT., azerb., türkm., oszm, ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., alt., tuv., hak. *on*, üzb. *un*, bask., tat. *un,* jak. *uon* 'tíz', vö.: sumér *un,* lat. *vun* 'tíz'. (JEGOROV 1964)

A magy. *húsz* utótagjával összetartozik nemcsak a magy. *tíz,* hanem a magy. *negyven, ötven, hatvan hetven, nyolcvan, kilencven* utótagja a *van, ven* 'tíz' is. Idetartozik a magy. *húsz* (*hú + sz*), *harminc* (*har* 'három' + *minc '*tíz*'*) utótagja az *sz, minc*, amelyek a 'tíz' számnévvel azonosak.

[186] Jelentése ’tíz mínusz egy’.
[187] Jelentése ’tíz mínusz kettő’.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ugyanilyen elven (két tíz = húsz, három tíz = harminc, négy tíz = negyven, öt tíz = ötven, hat tíz = hatvan, hét tíz = hetven, nyolc tíz = nyolcvan, kilenc tíz = kilencven, tíz tíz = száz, tíz száz = ezer, tíz ezer = tízezer) alapul a törökség nyelveiben a nagyobb számnevek létrehozása, amelyeknek a 'tíz' jelentésű elemeit is számba véve teljesebb képet adhatunk a *tíz* számnévről. Vö.: csuv. *utmăl* 'hatvan', ÓT. (Talasz) *altmys,* ujg. *altmiš*, üzb. *oltmis,* kirg. *altymyš,* kaz., k.kalp., nog. *alpis,* azerb., oszm., türkm., tat., bask. *altmyš,* alt. *altan*, hak., sor. *alton,* tuv. *aldan* 'hatvan'. (JEGOROV 1964) Szerkezeti felépítésük: *ut + măl, alt + mys, alt + miš, olt + mis, alty + myš, al + pis, alt + myš, alt + an, alt + on, ald + an.* A *mVš, mVs, pVs* közelebbi kapcsolatban van a magy. *harminc* számnév *minc* utótagjával, ahol még megvan a nazális. Ezekben az esetekben elvileg lehet egy-tíz a szerkezeti felépítése a 'tíz' jelentésű számneveknek, vö.: magy. *minc* (ld. *har* + *minc*) *min* 'egy' + *c* 'a tíz számnév valamely alakjának kezdő betűje'. A kérdést tovább vizsgáljuk. A törökségben a denazalizálódott változat van meg, vö.: *mVš, mVs* stb.

A *tíz* számnév alakváltozatai tehát: mong. *an, in*, tör. *on*, ang. *ten*, török nyelvek: *m, me, mĕ, mi, ma, bi, be, măl, mys, miš, mis, myš, pis, myš, an, on, an, vun, vună, vunnă, on, un, uon*, sumér *un,* lat. *vun,* ói. *dáśa,* av. *dasa*, pehlevi *dah*, szogd *δas*, afgán *las,* vakhi *δas,* sugni *δīs,* magy. *sz, minc, van, ven*, amelyek további adatok bevonásával gazdagíthatóak. Hangtani szempontból az eredeti szókezdőt őrzi az ang. *ten,* ennek zöngésedett változatát (*t- > d-*) az ói. *dáśa*, av. *dasa,* pehlevi *dah.* A *t-* zöngésedése és réshangúsodása során keletkezett *δ-* megvan a szogd *δas*, vakhi *δas,* sugni *δīs* adatokban. A *δ-* további változásainak eredményeképpen keletkeztek a következők: *δ- > w-* 1. > V- (jak. *uon*) > 0- (zéró) mong. *an, in,* török nyelvek: *on, an, un*, sumér *un* 2. v- csuv. *vun, vună, vunnă,* lat. *vun,* magy. *van, ven*, 3. *m-* török nyelvek: *măl, mys, miš, mis, myš*, magy. *minc*, 4. *b-*: török nyelvek: *bi, be,* mong. *ban,* 5. *l-:* afgán *las*. A *t-* megtartva zöngétlenségét réshangúsodhatott, majd zárhangúsodott: *t- > δ- > φ- >p-*, vö: kaz., k.kalp., vog. *pan,* dravida *pan,* nog. *pis.*

Az orosz ***dvadcat'*** < *dva* 'kettő' + *dcat'* 'tíz' < vö.: or. *des'at'* 'tíz' < **desenti, *deseti;* ang. ***tventi*** 'húsz' < *tven* 'két'[188] + *ti* 'tíz'*;* ném. ***zwanzig*** < *zwan* 'két' + *zig* 'tíz'.

A *húsz* szó összetett, a nyelvek egyik része a *k-* kezdetű *két*, a másik része a *t-* és fejleményei kezdetű *iker* szót alkalmazza előtagként 'kettő' jelentésben. Utótagként mindenütt a 'tíz' számnév illetve a szó maradéka szerepel.

3.4.4.3. A magy. ***tizenkettő, huszonkettő*:**

A magyar *tizenegy* szerkezeti felépítése: ***tiz*** 'tíz' + *-en* 'rajta' + *egy.* Ennek a fordítottja ismert és használt, pl. angol: *eleven* < *ele* 'egy' ld. magy. *el*(ső)' + ***ven*** 'tíz', a német: *elf* < *el* 'egy' + *f* 'tíz'.

A magyar: ***tizenkettő*** < ***tiz*** 'tíz' + *-en* 'rajta' + *kettő*. Az ang. *twel*[189] 'kettő' + *f* 'tíz', német: *zwölf* < *zwöl* 'kettő' + *f* 'tíz'. A magyar számnevek 11-19-g ugyanazon elv alapján születtek. Az angol stb. is kitartott ennek a fordítottja mellett, vö.: ang. *thirteen* (< *thir* 'három + *teen* 'tíz'), de nem használ határozó ragot. A magyarban és a törökben a 10-es van elől, utána a kettő. Vö.: csuvas: ***vunikkĕ, vunikĕ, vunik*** 'tizenkettő' < csuv**.** *vun* 'tíz' + csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* 'kettő'. (ANDREJEV 1961)

A szláv nyelvekben, vö.: orosz: ***dvenadcat'*** 'tizenkettő' < *dve* 'kettő' + *na-* '-ra, -re, -on, -en, -ön' + *dcat*' < vö.: or. *des'at'* 'tíz' (< **desenti, *deseti)* a sorrend ugyanaz, mint az angolban és a németben, de használnak határozó ragot.

Az oroszban, angolban, németben a kettő van elől, utána a tízes. A magyarban ez a rendszer *nyolc*-at jelent. Megjegyezzük, hogy az ang. *eight* 'nyolc' is a 'tíz előtt kettő' rendszernek megfelelő felépítésű, vö.: *eigh* 'kettő' + *t* 'tíz'.

---

188 Vö.: ang. *tween* 'iker'.

189 Vö.: *dupla* 'kettős'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.4.4.4. A *tíz* 30-90 számnevekben:

A magy. ***harminc*** a TESz szerint összetett szó. Előtagja a *három* eredetibb alakja, -*nc* utótagja valószínűleg egy ősmagyar kori permi jövevényszó fejleménye, vö.: zürj. *–mis* V. *kekja' –mys* 'nyolc', *ek-mis* 'kilenc'. Feltehetőleg ugyanaz az elem van meg nyolc és kilenc szavaink végződésében is. A permi számnevek utótagjának őspermi kori jelentése 'tíz' volt…..A magyar szó valószínűleg a korai ősmagyarban jött létre s egy *xarm3-m3s3* 'három tíz' összetételből egyszerejtéssel fejlődhetett. Szóvégi –*c*-je a permi *-*s* ṭ magy. -*sz* affrikálódásával magyarázható. (TESz) **<** *har* 'három' + ***minc*** 'tíz'. Látható, a kutatásaink eredményeképpen másképpen ítéljük meg a *harminc* számnév szerkezeti felépítését.

A török nyelvekben vö.: csuvas ***vătăr*** 'harminc', ÓT., azerb., türkm., oszm., kirg., kum. *otuz*, üzb. *uttiz*, alt.I. *odus,* hakasz *otys*, sor *otus*, kazah, nog. *otyz*, tat., bask. *utyz*, jak. *otut* 'harminc'. (JEGOROV 1964)

A magy. ***negyven*** **<** *negy* 'négy' + *ven* 'tíz'.

A török nyelvek közül vö.: csuvas *xĕrĕx* 'negyven', hakasz *xyryx,* ÓT. (jenisz.), kirg., k.kalp., nog., oszm., türkm. *kyrk,* ujg., üzb. kirk, kazah, tat., bask. *kyryk*, azerb. *gyrx*, tuv. ***dörten*** (*en* **<** *on*) (JEGOROV 1964) A tuv. *dörten* < *dört* 'négy' + *en* **<** *on* 'tíz'. A törökben a tuvai kivételével a 'negyven' számnév *k*- illetőleg fejleményei kezdetű szó, más úton fejthető meg.

A magy. ***ötven*** **<** *öt* 'öt' + *ven* 'tíz'.

A török nyelvekben vö.: csuvas ***allă*** 'ötven', ÓT. *älig*, sor *elig*, csag., üzb. *ellik*, ujg. *ällik*, hak. *ilig,* azerb., oszm., türkm., k.kalp., nog. *elli*, kirg. *elüü*, kazah *elü,* bask., tat. *älle*, ….(JEGOROV 1964)

A teljesebb alakot képviseli az ujg. *ällik* < *äl 'öt'* + *lik* 'tíz' vö.: vog. *nållåw* 'nyolc' < *nål* 'kettő' + *låw* 'tíz'. A nyolc számnevet úgy értelmezték, hogy a számsorban a nyolc kettővel előrébb van a tíznél, kettő a tízhez, tíz mínusz kettő. A vog. *låw,* üzb., ujg. *lik,* csuv. *lă,* bask., tat. *le* biztosan összetartoznak. Ott, ahol csak –*l*- van, egyelőre nehéz eldönteni, hogy az -*l*- az öthöz vagy a tízhez, azaz az előtaghoz vagy az utótaghoz tartozik. Valószínű, már az összetétel után, az ötven számnév használata során ment végbe rövidülés: -*ll*- > -*l*-.

Figyelemre méltó, hogy az összes török nyelvben –*l*- van, vele szemben nincs a köztöröknek tartott –*š*-.

A magy. ***hatvan*** a TESz szerint összetett szó. Előtagja a *hat* számnév, -*van* utótagja valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *men, man*, AK. *nälmen, naliman* 'negyven', -*pen,* É. *atpen* 'ötven' (*at* 'öt') (TESz) **<** magy. *hat* 'hat'[190] + *van* 'tíz'.

A török nyelvekben vö.: csuvas ***utmăl*** 'hatvan' ÓT….*altmys,* ujg. *altmiš*, üzb. *oltmyš*, kirg. *altymyš*, kazah, k.kalp., nog. *alpys*, azerb., oszm. türkm., tat., bask. *altmyš,* alt.V. *altan*, hak., sor *alton*, tuv. *aldan* (*an, on* 'tíz') 'hatvan'. A szó első része (*ut,-, at-, alt-*) **<** *alt* 'hat', a második része (-*măl, -miš, -pys*) ismeretlen eredetű…..(JEGOROV 1964) < csuvas *ut* 'hat' + *măl* 'tíz', ÓT. *alt* 'hat' + *mys* 'tíz', üzb. *olt* 'hat' + *myš* 'tíz', kirg. *alty* 'hat' + *myš* 'tíz', kazah, k.kalp., nog. *al* 'hat' + *pys* 'tíz'. azerb., oszm. türkm., tat., bask. *alt* 'hat' + *myš* 'tíz', alt.V. *alt* 'hat' + *an* 'tíz', hak., sor *alt* 'hat' + *on* 'tíz', tuv. *ald* 'hat' + *an* 'tíz'.

A magy. ***hetven*** < *het* 'hét' + *ven* 'tíz'.

[190] Eleink *három kettő*-nek fogták fel. Ennek megfelelően a magy. *hat* < *ha* 'három + *t* 'kettő'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A török nyelvekben vö.: csuvas ***śitměl*** ’hetven’, azerb., türkm., üzb. *jetmiš,* nog. *jetpis,* ujg. *jätmiš*, oszm. *jetmiš,* bask. *jetmeš*, tat. *žitmeš*, kirg. *žetimiš*, kazah, k.kalp. *žetpiš*, alt.V. *d’ettön*, hak. *čiton,* tuv. *čeden* < *čedi* + *on* ’hetven’ (JEGOROV 1964) A csuv. *śitměl* < *śit* < * *śiti* > csuv. *śiččě, śičě, śič* ’hét’ + *měl* ’tíz’, a további török nyelvekben: azerb., türkm., üzb. *jet* ’hét’ + *miš* ’tíz’, *jet* ’hét’+ *pis* ’tíz’, ujg. *jät* ’hét’+ *miš* ’tíz’, oszm. *jet* ’hét’+ *miš* ’tíz’, bask. *jet* ’hét’+ *meš* ’tíz’, tat. *žit* ’hét’+ *meš* ’tíz’, kirg. *žeti* ’hét’+ *miš* ’tíz’, kazah, k.kalp. *žet* ’hét’+ *piš* ’tíz’, alt.V. 1. *d’et* ’hét’+ *tön,* 2. *d’ett* + *ön* ’tíz’, hak. *čit* ’hét’+ *on* ’tíz’, tuv. *čed* ’hét’+ *en* ’tíz’.

A magy. ***nyolcvan*** < *nyolc* ’nyolc’ + *van* ’tíz’.

A török nyelvekben vö.: csuvas ***sakăr vunnă*** ’nyolcvan’ ….XII-XIII. sz. ujg., azerb., gag. *säksän*, kirg., kazah, k.kalp., oszm. *seksen*, üzb. *sakson*, hakasz *segizon,* türkm. *segzen*, tat. *siksän*, bask. *hikhän*, tuv. *sezen* ’nyolcvan’. (JEGOROV 1964) < csuvas *sakăr* 'nyolc' + *vunnă* 'tíz', XII-XIII. sz. ujg., azerb., gag. *säks* 'nyolc' + *än 'tíz',* kirg., kazah, k.kalp., oszm. *seks* 'nyolc' + *en* 'tíz', üzb. *saks* 'nyolc' + *on 'tíz',* hakasz *segiz* 'nyolc' + *on* 'tíz', türkm. *segz* 'nyolc' + *en* 'tíz', tat. *siks* 'nyolc' + *än* 'tíz' , bask. *hikh* 'nyolc' + *än* 'tíz', tuv. *sez* 'nyolc' + *en* 'tíz'.

A uráli nyelvcsaládba soroltak közül megemlítjük az udm. ***t’amyston*** ’nyolcvan’ (MUNKÁCSI 1990) számnevet, amelynek szerkezeti felépítése: *t’amys* ’nyolc’ *(*< *t’a* ’kettő’ + *mys* ’tíz’) + *ton* ’tíz’.

A magy. ***kilencven*** < *kilenc* ’kilenc’ + *ven* ’tíz’.

3.4.4.5. A *száz* számnévben:

Tanulságos a magy. ***száz*** és nyelvi megfelelőinek a vizsgálata. A *száz* felépítése a magyar logika szerint tíz tíz, amelynek a különböző nyelvekben használatos alakváltozatait számba véve a számneveink etimológiáját biztosabban írhatjuk meg. A *száz* eleink gondolkodása szerint tíz tíz, azaz tíz darab százas, másképpen tízszer tíz. A nyelvi párhuzamai közül idetartoznak az ojr. *zûn, zuun* 'száz', K-mong. *dzô-n, dzagon* 'ua.' rokona a csuv. *śĕr* 'száz', ÓT., Óujg., azerb., türkm., kum. *jűz,* ujg., üzb., nog. *juz,* kirg., kaz., k.kalp. *žűz*, bask., tat. *jöz,* k.kalp. *žuz',* alt. *d'űs,* tuv., hak., sor *čűs,* jak. *sűűs* 'száz'. (JEGOROV 1964) Idetartozik az or. *sto* 'ua.', magy. *száz*. Ez a számnév a *tíz tíz* összetétele, azaz 'tízszer tíz' a jelentése. Mindezt csak a számrendszerek vizsgálata és azok megértése során olvashatjuk ki a számnevekből, hiszen a ma használt szóalakok már annyira átalakultak, lerövidültek, hogy eleink gondolkodásának ismerete és a rendszerbe tartozó alakváltozatok figyelembe vétele nélkül a megfejtés lehetetlen lenne. A **magy.** ***száz*** szót a TESz helytelenül ősi örökségnek tartja a finnugor korból. A hozott adatok azonban idetartoznak, vö.: vog. *šāt,* osztj. *sàt,* zürj. *śo,* votj. *śu,* cser. *šu·δä,* mdE. *śado,* mdM. *śadă,* fi. *sata*, észt *sada*, lp. *čuotte, čuode,* ld. még. szanszkr. *çatám,* av. *satäm,* lat. *centum* 'száz'. (TESz) Az angol *ten* 'tíz' is az alkotóelemek változatainak a sorába tartozik. A szó alakváltozata a magy. *cent, centiméter centi-* 'valamely alapmértékegység századrésze' előtagja, a *centenáris* 'évszázados, száz évenként visszatérő' *cente-* töve stb. A magy. *száz* és a különböző nyelvi párhuzamai tehát mellérendelő összetett szavak s a tagok ugyanazt, tízet jelentenek. Szerkezeti felépítésük: ojr. *zu* + *-un,* K-mong. *dzô-* + *n, dzag* + *on,* csuv. *śĕ* + *r,* ÓT. Óujg., azerb., türkm., kum. *jű* + *z,* ujg., üzb., nog. *ju* + *z,* kirg., kaz., k.kalp. *žű* + *z*, bask., tat. *jö* + *z,* k.kalp. *žu* + *z',* alt. *d'ű* + *s,* tuv., hak., sor *čű* + *s,* jak. *sűű* + *s,* or. *s* + *to,* magy. *szá* + *z,* vog. *šā* + *t,* osztj. *sà* + *t,* zürj. *śo* + *0,* votj. *śu* + *0,* cser. *šu·* + *δä,* mdE. *śa* + *do,* mdM. *śa* + *dă,* fi. *sa* + *ta*, észt *sa* + *da*, lp. *čuotte, čuo* + *de,* ld. még. szanszkr. *ça* + *tám,* av. *sa* + *täm,* lat. *cen* + *tum,* magy. *cen* + *t, cen* + *ti-, cen* + *te-*. A lat. *cen* + *tum* mindkét tagja láthatóan is közel van a *tíz* számnévhez, vö.: ang. *ten.* Mind az előtagban, mind az utótagban a kezdő mássalhangzó eredeti *t-* illetőleg a fejleményei szerepelnek. A *száz* szó előtagjának és az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

utótagjának a kezdő mássalhangzója eredeti *t-* illetőleg a *t-* fejleményei. A legteljesebb alakot a latin mutatja. Az ang. *thousand* 'ezer' (*thou* 'tíz' + *sand* 'száz' < *san* 'tíz' + *d* 'tíz') második eleme a *sand* úgy függ össze a magy *száz,* csuv. *śĕr* stb. szóval, hogy a végső *-d, -z, -r* eredeti *t-* fejleményei. Az angol *sand* (< *san* 'tíz' + *d* 'tíz') azt is mutatja, hogy a '*tíz'* előtag *-n* végű, amely számos *száz* számnévben eltűnt. A *száz* tehát tíz darab tízes csomót, adagot jelent, másképpen tízszer tíz = száz.

3.4.4.6. Az *ezer* számnévben:

Az ezer eleink gondolkodása szerint tíz száz, vagyis tíz darab százas egység, másképpen tízszer száz. Más nyelvi megfelelői, vö.: K-mong. *minghan, m'anga* 'ezer', a török nyelvekben vö.: csuv. *pin* 'ezer', ÓT. *byŋ, biŋ*, KB., kaz. *myŋ,* Zamaxš., üzb. *ming,* kirg., ujg. *miŋ,* k.kalp. *myng,* nog. *myn',* alt., tuv. *muŋ,* hak. *mun'*, türkm. *mün,* azerb. *min,* oszm. *bin,* bask., tat. *meŋ* 'ezer', vö.: mong. *mingan* 'ezer'. (JEGOROV 1964) Ezekből az adatokból egyelőre nem tudjuk kiolvasni a 'tíz száz = ezer' jelentést és szerkezeti felépítést. Úgy tűnik, mintha a *mag* szó szolgált volna neki alapul. Ez esetben pedig egy egységnek kell felfogni, mert másképp megszámlálhatatlan lenne, pedig az *ezer* megszámlálható mennyiség. Hozzátesszük, a magyarban is ismert az *ezer* 'nagyon sok' jelentése. Ugyanakkor a magy. *ezer* (*e* 'tíz' + *zer* 'száz' vö.: csuv. *śĕr* 'száz') szerkezeti felépítése 'tíz száz', azaz 'tízszer száz'. Ilyen az ang. *thousand (thou* 'tíz' + *sand* 'száz'), or. *tys'ača* (< **tys'enče: ty* 'tíz' + *s'enče*[191] 'száz'). A magy. *ezer* a TESz szerint iráni, közelebbről alán eredetű. Az alánból személynévi példát, az osszétból pedig 'rengeteg, töméntelen' jelentésű adatot hoz. Vö. még: középperzsa *hazār,* újperzsa *hazär, hezār,* óind. *sa-hásram* 'ezer, egy ezer', vog. *sater,* zürj. *śurs,* votj. *śures* 'ezer', osztj. *t'ărâs* 'ezer', krími gót *hazer* 'ua.' (TESz) Az *ezer* számnév is a számrendszerek része, nem igazolt a magy. szó alán eredete, azonban a TESz adatai idetartoznak. Szerkezeti felépítésük: középperzsa *ha* 'tíz' + *zār 'száz'*, újperzsa *ha* 'tíz' + *zär* 'száz', *he* 'tíz' + *zār* 'száz', óind. *(sa* 'egy' *) há* 'tíz' + *sram 'száz',* vog. *sa* 'tíz' + *ter* 'száz', zürj. *śu-* 'tíz' + *-rs 'száz',* votj. *śu* 'tíz' + *res* 'száz', osztj. *t'ă* 'tíz' + *râs* 'száz', krími gót *ha* 'tíz' + *zer* 'száz'.

3.4.4.7. A *tízezer* számnévben:

A *tízezer* = tíz ezer vagyis tíz darab ezres egység, másképpen tízszer ezer. Nyelvi párhuzamai, vö.: K-mong. *tümen, tüm* 'tízezer' szerkezeti felépítése *tü* 'tíz' + *men, m* 'ezer'. A *tüm* változatban a *men* 'ezer' számnévnek csak a kezdő mássalhangzója maradt meg. A *men, m, minghan, m'anga* formák ugyanannak az 'ezer' jelentésű szónak az alakváltozatai, amelynek alapul 'kezdet, első' jelentésű szó szolgálhatott, ez pedig a *mag* szóval kapcsolatos, vö.: mong. *ańkhan* 'kezdet, első'. A magy. *ezer* ezzel szemben 'tíz száz' jelentésű.

Nem adhatunk hitelt azon véleménynek, mely szerint a keleti nyelvekben a *tümen* 'tízezer' a magy. *tömény* szóval tartozik össze s ezért a tízezert *töméntelen* mennyiségnek kellene felfogni. E hiteltelenségnek több oka van. Először is a tízezer megszámlálható, a *töméntelen* pedig megszámlálhatatlan mennyiséget jelöl s a *tömén* relatív szótő fosztóképzős alakjáról van szó. Így a *tömén* a tör. *tümen* 'tízezer' megfelelője, azaz 'tíz ezer' (*tü* + *men*) és megszámlálható mennyiséget jelöl. Akkor lesz belőle megszámlálhatatlan, ha fosztóképzővel látjuk el. Megszámlálhatatlan mennyiségre mondjuk azt, hogy számtalan, vagyis olyan mennyiséget nevezünk meg vele, amely olyan sok, hogy se szeri se száma. Ezzel szemben a magy. *tömény* 'sűrű' szó valóban összefügg a *töm* igével, de a 'forrás, mag' jelentésű 'egy' számnévvel, a törökségben ismert *tam* 'vízcsepp, csepp víz' jelentésű szóval. Ebbe pedig minden belefér, hiszen eleink régóta tudják, hogy a világ egy csepp víz, s egy vízcsepp a világ. Tehát a 'tízezer' jelentésű K-mong. *tümen* rokona a a magy. *töméntelen* szó *tömén* töve és nem azonosak a magy. *tömény* szóval. A tömény már önmagában is megszámlálhatatlan, nincs szüksége fosztóképzőre.

[191] A **s'en* 'tíz' + *če* 'tíz' elemekből épül fel, amelynek jelentése 'tíz tíz' azaz 'száz'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4 . Összegzés

A számnévi rendszer logikája magában a valóságban, a természeti környezetben, az univerzumban rejlik. Amint eleink egyre jobban megismerték a környezetüket, a körülöttük lévő világot, az összefüggések alapul szolgáltak több számnévi rendszer kialakulásának. Elsőként az első és egyetlen megnevezésének alapjául a vízforrás, a mag szolgálhatott alapul. Ez egyben a kettes számrendszernek is az alapja. A hetes számrendszer a Hold alakváltozásaihoz kötődik. A tízes számrendszer kialakulásában az játszott szerepet, hogy egy embernek két keze van, amelyet oldalhajtásnak fogtak fel s egyenként öt ujj, azaz kinövés van rajta s a két kézen összesen tíz. Mindebből természetesen következik, hogy az egyik kéz nemcsak egy, hanem fél is. Tehát egyrészről egy + egy = kettő, másrészről 5+5 = 10. Ez azt is jelenti, hogy a tíz számnév szerkezeti felépítése öt + öt. Ugyanakkor a tízet is egy egységnek, egy egésznek fogják fel s az egyik fele 0.5 (nulla egész öt tized) s a másik fele is ugyanennyi, azaz fél meg fél egyenlő tíz.

A már meglévő stabil számok a továbbiakban kiindulópontként viselkedtek. A sorban 10 előtt kettő = **nyolc**. A sorban tíz előtt egy = **kilenc**. A két ág, azaz kettő + kettő = **négy.** A három kettő = **hat**. A **három** nem más, mint kettő + egy, azaz a két szülő + az utóda. A magyar ***húsz*** (*hú + sz*) alapjelentése két tíz.

A földrajzi neveknek a kommunikatív jelentéstartalma rendszerint világos, mert tudjuk, hogy folyónak vagy falunak a nevéről van szó, de a nyelvi jelentéstartalmát meg kell fejteni. A földrajzi névi vizsgálatok vezettek el bennünket oda, hogy megismerjünk egy olyan gondolkodásmódot, amelyet maradéktalanul őriz a magyar nyelv, egyes elemeit megőrizték más nyelvek is, amelynek segítségével megfejthetők a számneveink.

A kettősségnek különös jelentősége van az élet minden területén. A számneveknek, különösen a kettőnek, a kettősségnek nemcsak nyelvészeti, hanem őstörténeti tanulságai is vannak. A népneveink, különös tekintettel a magyarokra vonatkozó népnevekre, jelentéstartalmukban benne van a maghoz, az egyetlenhez, az elsőhöz, az őshöz, a szenthez, az istenhez tartozás. A magot, a forrást különböző szavakkal nevezik meg még ma is a magyarok. Természetes, hogy a *magyar* név a maghoz tartozó, a *székely* a szeghez tartozó, az *ugor* az ághoz tartozó jelentésű. A hagyományaink szerint a nyíl népe vagyunk, a hegye a nyílnak[192] is ág formájú. Jellemző ránk az ikerség, a kettősség. Valamennyi tulajdonságunk ugyanoda, a közös gyökerekhez, közös gondolkodáshoz vezethető vissza.

5. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Abz.	
alt.	altaji
ang.	angol
av.	aveszta
azerb.	azerbajdzsán
B.	Batyrevszkij rajon
Bajm.	
Bask.	baskír
Bug.u.	
Buu.	Buinszkjij ujezd
Cu.	Civilszkij ujezd
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
Čist.u.	
Č.u.	Csebokszarszkij ujezd
csuv.	csuvas

[192] A magy. *nyíl* és a *nyolc* számnévnek a *nyol* 'kettő' jelentésű előtagja közel van egymáshoz hangalakilag is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

d.	domb
Davl.	
dial.	dialektus
f.	főnév
fi.	finn
fn.	főnév
fr.	francia
gag.	gagauz
h.	hely
hak.	hakasz
han.	hanti
jak.	jakut
Ka.	Kanasszkij rajon
kalm.	kalmük
Kalt.	
karj.	karjalai
kfn.	középfelnémet
Kig.	
kirg.	kirg.
k.kalp.	karakalpak
K.mong.	Közép-mongol
ko.	komi
Kug.	
Kugarč.	
kum.	kumük
Kumert.	
lat.	latin
le.	lengyel
lp.	lapp
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
man.	mansi
mar.	mari
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
Mijak.	
mn.	melléknév
mong.	mongol
M-P.	Marinszko-Poszadszkij rajon
ném.	német
nog.	nogaj
ófn.	ófelnémet
ófr.	ófrancia
ojr.	ojrot
ol.	olasz
Ómong.	ómongol
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótürük

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szanszkr. szanszkrit
szb-hv. szerb-horvát
t. tó
tat. tatár
tuv. tuvai
türkm. türkmén
U. Urmarszkij rajon
udm. udmurt
ujg. ujgur
üzb. üzbég
v. vallás
vog. vogul
votj. votják
vö.: vesd össze
Zamahš. Zamahšari
Zianč.
zürj. zürjén

6. Források

ANDREJEV 1961 - ANDREJEV, N. A. Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva 1961.
JEGOROV 1964 - JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszari, 1964.
LYTKIN-GULJÁJEV 1999 - V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar
MUNKÁCSI 1990 - MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
SIS - Sanszkij, N.M. - Ivanov, V.V. - Sanszkaja, T.V. Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkogo jazüka. Moszkva 1975.
TESz - A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.

7. Irodalom

BENKŐ 1998 – BENKŐ Loránd, Név és történelem, Tanulmányok az Árpád-korból, Akadémiai Kiadó, Budapest 1998.
BENKŐ 1984 – BENKŐ Lóránd A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Leved és Etelköz kapcsán. MNy. 1984/4
CZEGLÉDI 2004 - CZEGLÉDI Katalin, Kettő az egyben elhangzott előadás Miskolcon a MBE őstörténeti konferenciáján 2004
CZEGLÉDI 2005 – Hangtan in: www. hunscience.com
HORVÁTH 1993 - HORVÁTH Katalin, Állapot és történet az etimológiai kutatásban (A hint ige eredete és rokonsága) in: Állapot és történet – szinkron és diakron – viszonya a nyelvben. Budapest 1993.
RADNÓTI Miklós: Nem tudhatom…c. verse.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.12. Szintaxis és szemantika a földrajzi nevek fényében

1. Régóta keressük a választ arra a kérdésre, mire jó a földrajzi nevek szabályrendszerének a kimutatása. Jelen dolgozat a felelet egy része kíván lenni.

A szintaxisról szóló ismereteink alapján úgy tűnik, mintha a mondattannak nem sok köze lenne a földrajzi nevekhez. A szintaxis, mint görög szó, a nyelvtanban mondattan jelentésű, a nyelvtudománynak a szószerkezeteket és a mondatokat tanulmányozó ága. (BAKOS 1966) A földrajzi nevek a mai ismereteink szerint nem mondatok, hanem szószerkezetek lehetnek, ezért azoknak csak a szószerkezetek oldaláról történő vizsgálatai tartoznak ide.

A földrajzi neveknek a szemantika felől megközelítő tanulmányozása sokak számára azért tűnik reménytelen vállalkozásnak, mert a legrégebbi, a kulcsfontosságú nevek megfejthetetlennek látszanak. Úgy tűnik, sem a közszói eredetüket, sem a nyelvi hovatartozásukat nem lehet maradéktalanul megállapítani. Minthogy a szemantika, szemasziológia - szintén görög szó lévén - a nyelvtanban jelentéstan, a nyelvtudománynak a nyelvi formák jelentésével és a jelentések változásával foglalkozó ága (BAKOS 1966), a földrajzi nevekben meglévő nyelvi formákat akár szótövekről, akár toldalékokról van szó, a megfejtéshez fel kellene ismerni. Azaz, a neveket helyesen elemeikre kellene bontani és az elemeknek a földrajzi névi jelentését valamint a különböző nyelvekben ismeretes közszói és grammatikai jelentését is meg kellene ismerni. Ezt követően a nyelvi formák változásával is foglalkozni kellene.

A fentiek ellenére a szintaxis és a szemantika vizsgálata a földrajzi nevekből kiindulva szükséges és időszerű egyrészt azért is, mert ilyen jellegű munkáról nincs tudomásunk, másrészt egy ilyen kutatás alkalmas az ismereteink hiányosságának pótlására. Vizsgálódásunk hasznosítható a beszéd, a nyelv születéséről szóló vizsgálatokban, ugyanis „Semmi közvetlen bizonyítékunk nincs arra, hogy milyen természetűek és formájúak voltak azok a kezdeti beszédjelenségek, amelyekkel az ősember az emberré válás küszöbén első közléseit megtette. Közvetve sok tudományág közreműködésével mégis kialakíthatunk valami képet erről. A társadalomtudomány kutatja az emberré válás kezdeteit, a munka, a szerszámkészítés szerepét, a legősibb csoportosulásokat. A lélektan több oldalról is igyekszik megközelíteni az ősnyelvet: feldolgozza a gyermek primitívebb hangadásait és beszédkészségének kifejlődését a tudat fejlődésével párhuzamosan; feldolgozza a sérült agyvelőnek, a tudat betegségeinek a beszédképességre gyakorolt hatását; sőt kutatja az állatok hangadásait, az őrmadarak jelzéseit, a csimpánzok „nyelvét”. A nyelvtudomány a legrégibb ismert nyelvekben, a primitív népek nyelveiben, sőt a mai fejlett nyelvekben is keres ősibb, kezdetlegesebbnek látszó kifejezésmódokat, nyelvi alakulatokat. Az emberi beszéd kezdetét attól számítjuk, amikor a hangadás átlépett az első jelzőrendszerből a másodikba, vagyis amikor már nemcsak ösztönös felhívásként vagy reakcióként ejtett ki az ember bizonyos hangkapcsolatokat, hanem – a tudat közbeiktatásával – a valóságról közölni akart valamit, …Mai nyelvi elemeinkkel összehasonlítva csak nagyon pontatlanul tudunk képet adni ezeknek a kezdetleges nyelvi alakulatoknak a természetéről. Fő jellemvonásuk kétségtelenül a t a g o l a t l a n s á g, a komplexitás volt. „Mondatszók”-nak vagy „szómondatok”-nak szokták nevezni a nyelvészek ezeket a feltehető ősi képződményeket. A mai mondatokhoz hasonlítottak annyiban, hogy teljes, lezárt közlést tartalmaztak egy-egy tényállásról s egyben kifejezték a beszélő állásfoglalását, magatartását a közölt valóságra vonatkozólag és a beszélőnek azt a szándékát is tükrözték, hogy a hallgatónál a kívánt hatást érje el velük. … Az ősmondatok („mondatszók”) másrészről a mai szavakhoz, helyesebben a tőszavakhoz hasonlítottak abban, hogy grammatikailag elemezhetetlenek voltak, vagyis nem bomlottak szét morfémákra; a hangsor, mint egységes jel kapcsolódott össze egy jelentéskomplexummal. A jel és az ábrázolt valóság összekapcsolásmódját tekintve a jelviszony még sokkal szélesebb körben természetes, reális kapcsolaton alapulhatott. Ez a reális kapcsolat egyrészt az ösztönös hangreakciók öröksége lehetett, …Másrészt reális kapcsolatú jeleket teremthetett az ősember hangutánzással és hangfestéssel; a szóteremtésnek az a módja ma is megvan, de az ősnyelvben nyilván még sokkal nagyobb jelentősége lehetett. Ezek az ősi szavak

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

azonban jelentősen különböztek mai szavaink többségétől annál a már említett tulajdonságuknál fogva, hogy mondatértékűek voltak és az értelmi közlés mellett kétségtelenül általában erős érzelmi és akarati mozzanatokat is közvetítettek. …Az eredeti ősmondatoknak szóvá válásával szükség volt a mondatfunkció újabb jelölésmódjára,… " (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:185-188) „A nyelvi rendszer kifejlődésének legelső szakasza igen régen, talán több százezer évvel ezelőtt zajlott le, a későbbi szakaszok is legalább több tízezer évvel ezelőtt." (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:191)

Megjegyezzük, hogy az ösztönös hangreakciók tudatossá válásával együtt kellett járni a hallás finomodásának, hiszen arra nagy szükség volt a hangok utánzásánál.

A mondattörténetről szóló ismereteink szerint „A beszéd természetes egysége a mondat. A szavak mondattá szerkesztődve vesznek részt a közlésben. ….A mondattörténet három fő részre osztható: Az első rész a v i s z o n y í t ó e s z k ö z ö k t ö r t é n e t e. Itt megismerkedünk azokkal az önálló szókkal, morfémákkal és egyéb eszközökkel, amelyek a szavak szintagmává vagy mondattá kapcsolódásában részt vesznek…..A második rész a s z i n t a g m á k t ö r t é n e t e. Itt beszélünk a mondatokat alkotó szerkezettípusok történetéről: az alanyi-állítmányi, az alárendelő és a mellérendelő szerkezetekről. – A harmadik rész a m o n d a t t í p u s o k t ö r t é n e t e. Itt tárgyaljuk a modalitások szerint különböző mondatfajták, továbbá a mellérendelő és alárendelő mondatkapcsolatok történetét." (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:389)

E gondolatok kiegészítésre szorulnak azért, mert a beszéd legelső egysége a szómondat alapvetően határozta meg a nyelv további alakulását, a szavak és a viszonyító eszközök létrejöttét és az új típusú mondat megszületését. Tehát a mondattörténetet hangsúlyosabban a mondatszók vagy szómondatok vizsgálatával kell kezdeni, hiszen csak így nyílik lehetőségünk a viszonyító eszközök és a mondatokat alkotó szerkezettípusok és azok jelentéstani szempontú jobb megismerésére.

2. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a sok szempontú feldolgozása nyomán és a neveknek a Kárpát-medence földrajzi neveivel, az érintett nyelvek közszóival, valamint a grammatikájával való összehasonlítása nyomán úgy látjuk, hogy **az ösztönös hangreakciók öröksége a víz hangjának a tudatos ismétlése, utánzása volt. Hangutánzással, hangfestéssel reális kapcsolatú jeleket lehetett teremteni s ezek a jelkombinációk azonosak lehettek azzal, amellyel a víz hangját utánozták.** Ez azt is jelenti, hogy **egy ilyen hangcsoport magában hordozta a víz komplex jelentéstartalmát, vagyis a víz összes tulajdonságát**.

2.1. A hangutánzó alakulatnak, amelyet ma hangutánzó-hangfestő szónak nevezünk, egyszerre volt névszói és igei tulajdonsága. Éppen ezért lehetett mondat értéke. Pl.: *Víz*. (kijelentés, állítás). Víz? (kérdés). Víz! (felkiáltás). Víz. (tagadás).

2.2. Ha a szintaxis behatóbb vizsgálatát a mondatszókkal kezdjük, akkor a munkánk kihat a szemantikai tanulmányozásra is. Ez azt jelenti, hogy a szavaink jelentésének eredetét ismerhetjük meg jobban. Pl.:

Ha **a víz két tulajdonságát, a halmazállapotát és a színét** megvizsgáljuk a földrajzi nevekben, akkor a nevek közti kapcsolat feltűnik, pl.: a kemény halmazállapot jelölésére vö.: magy. ***jég*** …a TESz szerint ősi örökség a finnugor korból….A finnugor alapalak **jä* lehetett. (TESz)

A folyékony halmazállapot kifejezésére vö.: ***Jănkă*** *vorri* f. Ašm.V.76.: csuv. *Jănkă vorri*, az or. *Junga* mellékfolyója, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jănkă* < **Junka, *Jünkä* + *vorri* 2 9 4 8 csuv. *vărri* 2 9 4 8 csuv. *vără* 'torkolat, elágazás' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

A jég és a forrásvíz, forrásfolyó egyik jellemző tulajdonsága, hogy világos színű. A földrajzi nevekben gyakori, hogy a halmazállapotra és a színre, a forrásra utaló szavak egymásnak alakváltozatai, pl.: csuv. ***păr*** 'jég' …tat., bask. *boz*, ujg. …*muz*, alt. *pus, mus,* sárga ujg. *pyz,* mong. *mös(ön)* 'jég', *boroo*(*n*) 'eső'. (JEGOROV 1964) < csuv. *pă-:* abszolút szótő + *-r:* képző, tat., bask.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

bo- + *-z*, ujg. …*mu-* + *-z*, alt. *pu-* + *-s, mu-* + *-s,* sárga ujg. *py-* + *-z,* mong. *mö-* + *-s(ön*), *bo-* + *-roo.*

Alakváltozata a színt jelölő magy. ***fehér, fejér*** (földrajzi nevekben, családnevekben is megvan) a TESz szerint 'hószínű, világos színű, erkölcsileg tiszta, ártatlan….' Bizonytalan eredetű. …(TESz) < magy. *fehé-*: abszolút szótő + *-r*: képző, *fejé-* + *-r.*

Rokona az oszm. ***beyaz*** 'fehér' < *beya-*: abszolút szótő + *-z:* képző.

Idetartozik, mert a színéről kaphatta a nevét a csuv. ***pur*** 'kréta' ….(JEGOROV 1964) Fehér színű anyag. < *pu-*: abszolút szótő + *-r*: képző.

Alakváltozata az or. ***belyj*** 'fehér' gör. *phalos* 'fehér', óind. *bhālam* 'fény', vö.: még óind. *bhās* 'fény, csillogás, ragyogás', gör. *phanē* 'fáklya'… (SIS) < *bel-*: (< *be-*: abszolút szótő + *-l*: képző) relatív szótő + *-yj. óind. bhā-* + *-lam, bhā-* + *-s, gör. pha-* + *-nē.* Ez utóbbi a magy. *fény* szóhoz áll közel.

Idetartozik a magy. ***mész*** 'mészkőből égetett fehér színű kötőanyag'…Ismeretlen eredetű… (TESz) < *mé-*: abszolút szótő + *-sz:* képző.

Alakváltozatuk a magy. ***világ*** (< *vi-*: abszolút szótő' + *-lág*: képző), *virág* (*vi-* + *-rág*), ld. virul, vidul relatív töve (*viru-, vidu-*), a *fény* (*fé-*: abszolút szótő + -ny*:* képző), stb.

Rokonuk az ang. ***white*** 'fehér' (*whi-*: abszolút szótő + *-te*: képző), ném. ***weise*** 'fehér' (*wei-* + *-s*).

A magy. ***sárga*** 'a sárga eredeti jelentése a fehér, sápadt volt', a TESz szerint csuvasos jellegű ótörök jövevényszó-család. Vö.: türk., ujg.,…*sary º* 'sárga, sápadt', oszm., azerb., tat., kaz., kirg., nog. *sary,* türkm. *sāry*, üzb. *sarik*, alt., hak. *sary º*'sárga, szőke', csuv. *šură* 'fehér'. A bolgár-törökök és minden bizonnyal a kazárok nyelvében is 'fehér'-et jelentett, vö.: a görög forrásokban előforduló *Šarkel* 'Fehér ház' vagy 'Fehér-erődítmény' helynévvel….A törökségi szó megfelelői megtalálhatók az altaji nyelvcsalád másik két ágában is, vö.: mong. *šara, šira* 'sárga', mandzsu *šara-* 'fehéredik, sápad'… A régiségben gyakori *Sár, Sárvíz, Sárpatak*-féle víznevek egy részében talán…az itt tárgyalt *sár* színnév rejlik, a víz színének megjelölése alapján…(TESz) < magy. *sá-*: abszolút szótő + *-rga*: képző, türk., ujg. *sa-* + *-ry º*,oszm., azerb., tat., kaz., kirg., nog. *sa-* + *-ry,* türkm. *sā-* + *-ry*, üzb. *sa-* + *-rik*, alt., hak. *sa-* + *-ry º*,csuv. *šu-* + *-ră.*

Vö.: csuv. ***šură, šur*** 'fehér, sárga', ÓT. *saryg,...*bask. *hary* 'sárga'…(JEGOROV 1964) < csuv. *šu-* + *-ră, šu-* + *-r,* ÓT. *sa-* + *-ryg,...*bask. *ha-* + *-ry.*

Kötődnek hozzájuk a következő szavak az alapjelentésüknél fogva, pl.: magy. ***szepe*** 'szőke, fehéres'…Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sze-*: abszolút szótő + *-pe*: képző; magy. ***szép*** 'gyönyörködtető, tetszetős, erkölcsileg tiszta' …Bizonytalan eredetű…(TESz); magy. ***sápad-*** 'halványodik'…A TESz szerint a szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk a *sáp-* valószínűleg ősi örökség a finnugor korból….(TESz) < *sápa-*: (< *sá-*. abszolút szótő + *-pa*: képző) relatív szótő + *-d*: képző.

Figyelemre méltó a földrajzi nevek közül a magy. ***Sárisáp*** 'helység Komárom megyében'. A *Sári-* előtag bizonyára a magy. *Sar* víznév származéka, egykor így hívták a falu mellett elfolyó Öreg-árok patakot. A magy. *sár* 'nedves, agyagos föld' fn.-ből alakult víznevet utólag összekapcsolhatták a magy. *sárga, sár*(*i*) 'sárga' mn.-vel. A községnek ugyanis a dombokon sárga

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

agyagtalaja,…a tokodi határszélen pedig „timsó ízű és erejű kútfője” van, „melynek vize sárgálló”…(KISS 1980) < *Sári* 'sárga víz' + *sáp* 'sápadt'.

A fentiek világos színeket jelölnek. E jelentésszálon kötődnek egymáshoz, ezért a megfejtésüket ennek a fonalnak a mentén elvégezhetjük. Hangtani oldalról az alakváltozatok egy olyan hangtani rendszerbe illenek, amely a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek hangtani rendszerével azonos. Érinti az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelveket.

2.3. A nyelvünk születése, kialakulása, fejlődése nyomon követhető a nyelv logikájának, eleink gondolkodásmódjának a megismerésével. A földrajzi névi kutatásaink segítségével e megismeréshez is közelebb jutottunk. Úgy látjuk, hogy a **nyelv születésével egyidős a mondat születése és a földrajzi nevek ősének a kialakulása.**

Az ember és a természet kapcsolatában a születő tudattartalom nyelvi kivetülésének, megformálásának, a legelső gondolatközlésnek mondat értéke volt, mert a közlendő ismeretnek számos tulajdonságát kezdetben egyszerre tartalmazta. Megszületett az egytagú mondat a maga komplex jelentéstartalmával. A gondolatközlés legelső megnyilvánulása a víz lehetett, hiszen akár szilárd (mint jég), akár folyékony halmazállapotban az élet alapfeltétele. Ezért úgy véljük, a legelső mondat értékű közlés nem a nyom, reccs stb. volt, hanem a víz megnevezése, mert víz előzmény nélkül nem lehetett se *nyom*[193], se *reccs.*

Az embert a valósághoz való viszonyában az életösztön arra kényszerítette, hogy a társainak tudomására hozzon bizonyos felismeréseket. Mivel a víz jelentette az ember számára az ennivalót, az innivalót, a melegedő helyet, a nélkülözhetetlent, szükségszerű, hogy a víz elnevezésének kellett megszületnie elsőként. Az ösztönös hangreakciók öröksége a víz hangjának tudatos ismétlése volt. Hangutánzással megszületett az első elnevezés, amely ekkor az adott víznek az összes tulajdonságát tartalmazta. A komplex jelentéstartalom magában foglalta, pl.: a víz anyagát, halmazállapotát, hőmérsékletét, alakját, evésre, ivásra való, színét, mozgását, létezését stb. Az ember tehát kezdetben sok mindent közölt a társaival a víz hangjának utánzásával, azaz a víz megnevezésével: pl. '*Víz van.' 'Víz van?' Víz van!' 'Víz nincs*.' A közlésnek mondat értéke volt. Idővel a használat során ennek az egytagú mondatnak variációi jöttek létre s amikor a víznek már csak egy-egy tulajdonságára akarták felhívni a figyelmet, a variációkat kombinálhatták úgy, hogy azokat egymás mellé rakták. Az egyik változat megszilárdult az egyik jelentés mellett, a másik változat a másik jelentés mellett. Ezzel egy időben lehetőség nyílt egyrészt a kéttagú s az egyre bonyolultabb szerkezetű mondatok kialakulására, másrészt a mondatok építő elemeinek az elkülönülésére, a szavaknak, mint kisebb egységeknek a létrejöttére. **Tehát először volt a mondat, utána lettek szavak, majd toldalékok, amelyek építőköveivé váltak az új típusú, a tagolt mondat felépítésének.**

Ez azt is jelenti, hogy **a beszédünk legelső eleme, egysége a mondat volt**, amelyet ma szómondatnak is nevezünk. A kutatásaink során arra a felismerésre jutottunk, hogy ezeket az elemeket tartalmazzák a földrajzi nevek, azaz a vizek, vizes helyek legősibb nevei, amelyeknek a mondat értéke már nem ismerhető fel a későbbi, főleg a mai ember számára, Bár a nyomai megvannak. Pl.: Előfordul, hogy folyónévben a víz szót használják, vö.: magy. *Sárvíz*, vagy vizet mondanak és folyóra gondolnak. Az első szómondat(ok)nak alakváltozatai jöttek létre s az egyik bizonyos esetekben alanyi funkcióban, a másik változat pedig állítmányi funkcióban vált használatossá. Az eredeti komplex tartalmú szómondat két pólusú mondattá alakult, miközben megmaradt és továbbra is használatos volt a szómondat. Idővel az új mondanivaló érdekében az ember kiegészítette a legelső kétpólusú mondatokat, vö.: *Víz mozog* (folyik, forog stb.), tehát szerkezetileg bonyolultabb, jelentéstartalmában pedig speciálisabb alakulatok jöttek létre. A földrajzi neveket innentől kezdve - ami a szintaxist illeti - már csak, mint szószerkezeteket tanulmányozhatjuk. A nyelv korai szakaszában úgy, mint a földrajzi nevekben a legelső szerkezetek a mellérendelő összetételek voltak, amelyek az első tag változatlan vagy a módosult alakjának az

[193] A legelső *nyom* is a víz nyoma, azaz a gödre, medre, árka, a mélyedés volt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ismétlésével keletkeztek, jelentésük ugyanaz vagy hasonló volt.[194] Pl.:

Donty t. TSK.30.: or. *Donty* ⁴⁄₂ *Donskoje ozero / Donskoje* U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. Don falutól, amely az or. Donn'ur nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m. < or. *Donty* < *Don* ⁴⁄₂ ⁸⁄₉ vö.: magy. *tanya* 'lassú folyású víz, vagy sekély víz, amelyik bizonyos időszakokban leül, tanyázik' + *ty* ⁴⁄₂ ⁸⁄₉ ko. *ty* 'tó'.

Mind az előtag, mind az utótag az eredeti komplex jelentésből résztulajdonságokat őriznek a földrajzi névben. A földrajzi nevekben és a közszókban más résztulajdonságok is megőrződtek, pl.: osszét: ***don*** 'víz, folyó' (vö.: magy. *Duna* KISS 1980), aveszta: ***dānu-*** 'folyó, áradat' (vö.: magy. *Don* KISS 1980), komi: ***don*** 'tiszta, átlátszó', udm. *dun* 'tiszta, átlátszó[195]' (LYTKIN – GULJAJEV1999) ***dun*** 'felfújt, dagadt' (LYTKIN – GULJAJEV1999), magyar ***dun****di* 'kövér, főleg gyermek' (TESz).

2.4. A mellérendelő szószerkezetek tanulmányozása mind a földrajzi nevekben egész Eurázsiában mind a közszókban Eurázsia nyelveiben nemcsak az elterjedtsége, hanem az ősisége miatt is igen fontos és nagy jelentőségű.

Az alárendelő szószerkezetek megjelenése párhuzamos az ember és a természet kapcsolatának a kibővülésével, az emberi tudat fejlődésével, a hallás további finomulásával, a beszélő szervek működésének csiszolódásával, tovább fejlődésével, a megismerés és a gondolkodás magasabb szintű megjelenésével.

A földrajzi nevek alapján a szómondatokból kiindulva a szó jelentésének fejlődési sorában a következő fő lépcsőfokokat, szinteket tudjuk megkülönböztetni. Természetesen a csoportosítás tovább finomítható.

2.4.1. Szómondat a komplex jelentéstartalommal (névszói és igei tulajdonságok). Az alábbi nevek kéttagúsága felismerhető a földrazi nevek vizsgálatainak a fényében. Eszerint a második elem már képzőként értelmezhető, azonban hangutánzó eredetű 'víz, forrás' jelentésű önálló szó volt első lépésben, Ilyen lehetett pl.:

Duna Európa második legnagyobb folyójának az elnevezése, az ie. *danu-* 'folyó', osz. *don* 'víz, folyó' (KISS 1980) < magy. *Du-*: abszolút szótő + *-na*: képző, ie. *da-* + *-nu,* osz. *do-* + *-n.*

Tun f. Ašm.XIV.132: csuv. *Tun* or. ***Don,*** folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tu-* abszolút szótő + *-n:* képző, or. *Do-* + *-n;* KISS 1980.: *Don* 'folyó a Szovjetúnióban'…Az or. *Don* átvétele. Ez iráni eredetű, vö.: av. *dānu-* 'folyó, áradat', osz. *don* 'víz, folyó'. < csuv. *Tun* < *tuvan*.

Figyelemre méltó, hogy a szó belseji magánhangzónak van hosszú változatai (vö.: av. *dānu)*, amely arra utal, hogy ez a magánhangzó fejlemény, vagyis az előzmény diftongus, triftoguns lehetett. Pl.:

D'vina f. SW.165b.: ko. *D'vina* or. *Dvina*, folyó, KISS 1980.: *Dvina* 'a Rigai-öbölbe torkolló folyó, …ősi indoeurópai folyónév, s az ie. **dheu-* 'fut, folyik' tő származéka. < ko. *D'vina* ⁴⁄₂ ⁸⁄₉ or. *Dvina* < nem orosz **Divine.* Szerkezeti felépítésük: ko. *D'vi-*: abszolút szótő + *-na:* képző, or. *Dvi-* + *-na.*

A Volga-Urál vidéken számos idevonatkozó név van, bár a legtöbb már nem önmagában fordul

[194] Nem is lehetett más, ha a víz víz maradt, a hegy hegy maradt stb.

[195] Vö.: magy. *csön-csön* gyűrű, arany gyűrű… mondóka, magy. *szín* (tiszta) 'teljesen tiszta, nagyon tiszta'. Vö.: CZEGLÉDI *Szinva*)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

elő. Egyaránt ismert mellérendelő és alárendelő szószerkezetek alkotta nevekben legtöbbször első tagként, amely az ősiségére utal. Legtöbbször már csak valamely (egy vagy több) részjelentése érvényesül a földrajzi névben. Pl.: mellérendelő szerkezet tagjaként:

***Don**n'ur* m. TSK.30.: or. *Donn'ur*, mocsár az or. Vyčegda jobboldalán az or. Tydor és Šežam falvak között. E mocsáron lévő tó neve Donty. < or. *Donn'ur* < *Don* + *n'ur* ⁂ ko. *n'ur* 'mocsár'.

***Don**n'urty* t. TSK.30.: or. *Donn'urty*, tó az or. Donn'ur mocsáron. < or. *Donn'urty* < *Don* + *n'ur* ⁂ ko. *n'ur* 'mocsár' + *ty* ⁂ ko. *ty* 'tó'.

Az összefüggés kétségtelen, indoeurópai nyelvi eredettel magyarázni mindkettőt pedig lehetetlen. A megoldást másutt kell keresni.[196]

***Tunaj** var* f. Ašm.XIV.133: csuv. *Tunaj var* C., árok, patak neve az or. Jelaši faluban, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tu-:* abszolút szótő + *-naj:* képző, + *var* ⁂ csuv. *var* 'árok, patak'.

Alárendelő szószerkezet tagjaként:

***Tĕvenek** śučĕ* d. Ašm.XV.14.: csuv. *Tĕvenek śučĕ*, patak hajlatának a neve csuv. Malti Ăntavăš település mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tĕvenek* < **Tüvenek* + *śučĕ* ⁂ csuv. *śut* 'halom, hajlat' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel. Szerkezeti felépítése: csuv. *Tĕve-*: abszolút szótő + *-nek:* képző.

Arra is van számos példa, hogy a triftongusból, diftongusból keletkezett hosszú magánhangzó rövidült, majd még tovább rövidülve redukálódott. Pl.:

***Tăn** śi* d. Ašm.XIV.272: csuv. *Tăn śi*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tăn* < **Tun, *Tyn* + *śi* ⁂ vö.: csuv. *šyv* 'víz'.

Kezdetben azt a helyet nevezhették mezőnek, ahonnan a kiáradt víz visszavonult és ott eleinte csak a magától termett javakat fogyasztották, majd ott tudatos gazdálkodást folytattak.

***Tăn** possi* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn possi* Kra. < csuv. *Tăn* < **Tun, *Tyn* + *possi* ⁂ csuv. *pusă* 'mező' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Eleink kertnek kezdetben a folyó által közrevett területet nevezhették meg. Vö.:
***Tăn** karti* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn karti* Kra. < csuv. *Tăn* < **Tun, *Tyn* + *karti* csuv. *karta* 'kert' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

A víznek forrás jelentése is használatos, pl.:
***Tăn** ilne var* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn ilne var* Ja. < csuv. *Tăn* < **Tun, *Tyn, + *ilne* ⁂ csuv. *il-* 'fogni, venni'[197] + csuv. *–ne*: képző + *var* ⁂ csuv. *var* 'árok, patak'.

Az első tag a *Tăn* olyan vizet nevez meg, amely elkezdett csinálni egy árkot. Az ilyen víz pedig nem más, mint a forrásvíz, azaz, a folyó kezdetét, kiindulását, legfelső, a legfontosabb, a legértékesebb, a legmagvasabb részét jelenti, amelynek a mennyiségétől és a minőségétől egyaránt függ a belőle kialakuló folyó.

A 'folyóvíz' jelentés érvényesül, pl.:

[196] A megoldást nem e dolgozat keretei között mutatjuk be.
[197] Itt 'kezdeni' jelentésben kell felfogni. Vele rokon a magy. *el-* igekötő.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Tăn *pusnă var* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tăn pusnă var* Ja. < csuv. *Tăn* < **Tun, *Tyn* + *pusnă* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *pus-* 'vágni' + csuv. *–nă:* múlt idejű melléknévi igenév képző + *var* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *var* 'árok, patak'.

*Sar**tăvan*** d. Ašm.XI.75.: csuv. *Sartăvan*, hely neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sartăvan* < *Sar* + *tăvan* < **tuvan*.

*Sar**tăn*** h. Ašm.XI.75.: csuv. *Sartăn*, város neve? NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Sartăn* < *Sar* + *tăn* < **tun, *tyn*.

2.4.2. A víz komplex jelentéstartalma részeire bomlik. Megjelenik az első (két tagból álló) mellérendelő szóösszetétel, amely már a tagolt mondat őse is egyben. A részek szó értékűvé is válnak. Pl.: **Víz iszik* = 'táplálkozásra alkalmas'. vö.: *Iszom* < *Iszo* + *m* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ **men* 'én' vö.: a magy. *én* megfelelői a török, mongol és uráli nyelvekben. A *víz* és az *iszik* közös etimológiájú.

A földrajzi nevekben megmutatkozik a tónak a folyótól megkülönböztető tulajdonsága, azaz a kereksége, dundisága, telítettsége, belőle születik a folyó, tehát forrás, azaz anyaszerepe van, vö.: ***Donty*** t. TSK.30.: or. *Donty* $\frac{2}{4}$ *Donskoje ozero / Donskoje* U.Kul., tó, amely az or. Kulom folyó baloldalán található 7 km-re dél-keletre az or. *Don* falutól, amely az or. *Donn'ur* nevű mocsárral van körülvéve. Szélessége 1-3 km., mélysége 1,5-2 m. < or. *Donty* < *Don* + *ty* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ ko. *ty* 'tó'.

A *jó* 'folyó' szavunk közös etimológiájú a *jég* szóval. vö.: ***Don** ju* f. SW.141b.: ko. *Don-ju,* folyó a ko. Kerč'omja közelében. < ko. *Don* + *ju* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ ko. *ju* 'folyó'.

2.4.3. A víz tulajdonságai alapján **a természet más részei** (gödör, hegy, domb, növény, állat, ember) **is megkapják** valamilyen hasonlóság révén **az elnevezést** (jelentéstapadás). Tehát az elnevezések második szintje egyúttal átmenetet képez a harmadik szinthez.

Az anyaszerep női tulajdonság, vele együtt jár a dundiság, a boldogság, amelyet megőriztek a szavaink. Pl.: ***donna, madonna, asszony.*** A földrajzi nevekben 'árok, vagy folyó' jelentésben szerepel, vö.: ***Ungar*** f. TB.153.: bask. *Ungar* or. *Ungar* Sterl., az or. Kuganak baloldali mellékfolyója. < bask. *Ungar* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *Ungar* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ nem orosz **Ünger.*

A víznévvel azonos hangalakú népnév úgy tartozik ide, hogy ugyanolyan elv alapján született, mint a folyó, azaz 'forráshoz, maghoz, őshöz tartozó' a jelentése. Fontos, hogy egymásnak nem szolgáltak alapul.

2.4.4. A **viszonyító eszközök** kialakulása, létrejötte. Pl.: foglalkozásnév képző: alapja a *tesz*, *csinál* ige.

A szó családjába tartozik a magy. ***csin*** 'tett'. A foglalkozásnév képzőnek a magyaron kívül az altáji nyelvekben elterjedt a használata, vö.: magy. ***ács*** < *á* 'fa' + *-cs:* foglalkozásnév képző, csuv. *jyvăśśi* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *jyvăś* 'fa' + *-śi:* foglalkozásnév képző.

Vö.: foglalkozásnév képző a magyarban helyesen: ***vadász < vadá + -sz, tehenész < tehené + -sz*** stb. Csak az *–sz* a képző.

A **mong. *-tshi*** foglalkozásnév képző rokona a magy. *-cs, -sz, -s,* csuv. *-śĕ* stb. foglalkozásnév képzőnek. Valamennyinek a *tesz, csinál* ige töve szolgált alapul. A K-mong. *bitshi-ē-tshi, bitshigä-tshi,* ojr. *bitshiä-tshi, bitshî-tshi* 'írnok, betűvető' rokona a magy. *betűs* szó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A **mong.** ***san-â-tshi,*** *sana-gha-tshi* 'gondolkodó' rokona az ang. *think* 'ua.', *thank* 'hála' szó, a magy. *tan, tanul, tud*, a *szent* töve (*szen*) mert a tan, a tudás szent és gondolkodni csak tudás birtokában lehet. A szó nem lehet összefüggésben a magy. *szán-*, a *szánakozik* 'megsajnál' ige tövével.

A mong. ***tömör-tshi,*** *temör-tshi* (*tömör-'vas'* + *-tshi, temör- 'vas'* + *-tshi)* 'kovács' szó töve 'vas' jelentésű, a magy. *kovács ková-* töve a 'kovakő' jelentésű szó. A vas és a kő a föld, a kőzet összetömörödésével keletkezett.

A mong. ***khulkhai-tshi,*** ojr. *khulkhaj-tshi* 'tolvaj' szó töve olyan 'hajlás, görbület' szóval kapcsolatos, mint a magy. *kilincs kilin-* töve, az or. *kulak* 'ökül', csuv. *xălxa* 'fül', manih. *kolkak,* KB. *kolak,* MK. *kulxak*, ujg., kirg., kaz., k.kalp., nog., oszm., karacs. ojr. *kulak,* tat., bask. *kolak,* üzb. *kulak,* azerb. *gulag*, hak. *xulax,* türkm. *gulak*, jak. *kulgax* 'fül', vö.: mong. *xulxi* 'belső fül', vö.: *kul-* 'hallani', mari *kol-,* mansi *xol-,* hanti *xul-* 'hallani'. (JEGOROV 1964). Rokona a magy. *hall* (*hal-* szótő + *-l*: igeképző) szó töve, amelyet a TESz helytelenül a *hal*-t mint előzményt ősi örökségnek tart a finnugor vagy az uráli korból, a hozott adatok azonban idetartoznak, vö.: vog. *kăl-*, osztj. *kolta,* zürj. *kilni,* votj. *kil-*, cser. *ko·lam*, mdE. *kul'ems,* mdM. *kulăms* 'hall', fi. *kuulla* 'hall, hallgatózik, meghall', észt *kuulma* 'hall, észrevesz, figyelembe vesz', lp. *gullât* 'ua.', szam.jur. *xā* 'fül (edényé is)', jeny. *kō, kū,* tvg. *kuau,* szelk. *ko*, kam. *ku* 'fül'. (TESz) Idetartozik az or. *uxo* 'fül' is. A tolvaj görbe, nem egyenes úton jár, a szó ezért kapcsolatos a fentiekkel.

A mong. ***dērem-tshi,*** *degerme-tshi-n* 'rabló' szó töve a magy. *teker, tűr* szóval rokon. A mong. *dērem, derme* 'rablás' (*dēre-:* relatív szótő + *-m:* képző, *der-:* relatív szótő + *-me:* képző), tamil *tirudu* (*tiru-*: relatív szótő + *-du*: főnévi igenév képző). A főnévi igenév képző szókezdője eredeti *-t-* zöngésedett fejleménye: *-t-* > *-d-* (*tamil-du*), zöngésedés és nazalizáció útján keletkezett az *-n-*: *t-* > *-nd-* > *-n-* (magy. *-ni*), zöngésedés, réshangúsodás, nazalizáció történt: *-t-* > *-δ-* > *-w-* > *-m-* (oszm. *-mak, -mek*) stb.

A csuv. foglalkozásnév képző *-śă, -śĕ*, vö.: csuv. *śyruśă (śyru-:* relatív szótő + *-śă:* képző) 'író, titkár', *timĕrśĕ (timĕr 'vas'* + *-śĕ:* képző) 'kovács'. A magyarban a foglalkozásnév képző *-cs, -sz, -s* stb. Helytelen az az akadémiai álláspont, mely szerint az *-ász, -ész* a foglalkozásnév képző, helyesen *vadász* (*vadá-:* relatív szótő + *-sz:* foglalkozásnév képző), tehenész (*tehené-:* relatív szótő + *-sz:* foglalkozásnév képző). A magánhangzó a szótőhöz tartozik.

2.4.5. **Az elvont dolgok**, jelenségek megnevezése, **jelképek, szimbólumok** létrejötte a gondolkodás igen magas fokáról tanúskodnak. Vö.: A víz forrás jelentése → nő (némber); a víz szent, mert az maga az élet és az élet feltétele, életet ad → a nő is életet ad, tehát szent → következésképp tisztelni, imádni kell; A legszentebb az első forrás, amelyik legfelül van, az első nő is ilyen, tehát 'isten' jelenésű. Az összefüggések világosak, vö.: aveszta ***don*** 'víz, folyó', ko. *sin* 'forrás' → vö.: *donna, madonna*, *asszony* → vö.: olasz *divino* 'isteni'.

Ld. még.: magy. ***tenger*** 'nagy víz', md. *tenger* 'víz, folyó' → magy. ***némber***[198] (alakváltozat) → tör. ***Tengri*** 'ég, isten', magy. ***Úr.***

3. Összegzés

Kezdve Saussure megállapításával, miszerint a nyelvi jel önkényes, nem érthetünk egyet. Úgy látjuk, hogy a nyelvi jelek születése a természet függvénye. Kezdetben a hangutánzó mondatszókkal vagy szómondatokkal azt utánozták, amit hallottak, tehát a már meglévő természet hangját. Az

[198] Idővel ember 'női és férfi ember', majd csak a férfira vonatkoztatták. Ez utóbbival egybeesett a matriarchátus egyeduralmának felváltása a patriarchátussal.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ember reprodukálta a természet egy darabját. Ennek a visszaadott jelsornak az lett a sorsa az egyre több használat és a tudattartalom, a hallás és a beszélő szervek fejlődésével, hogy elágazott, bokrosodott a hasonlóság alapján, miközben a visszaadás módja is változott. A szómondatból szavak, viszonyító eszközök alakultak, megjelent a két pólusú mondat s kialakultak az egyre bonyolultabb szintagmák.

Figyelembe kell venni, hogy a nyelv és a valóság viszonyában a nyelv születését meghatározza az akkori (korabeli) természeti környezet, a valóság. A nyelv további alakulását is befolyásolja a természeti környezet, de a nyelv megszületését követően kialakult társadalmi környezet is, amely szintén részt vesz a nyelv fejlődésében.

A természeti környezetnek az elsődleges és a további jelentések megismerésében alapvető szerepe van. A valóság és a jelek viszonyában a hang fontos a beszédnél, az éneknél és a hangszeres zenénél, az alak az írásnál és a mozgásforma a táncnál, a szómondat pedig a jelentéstartalom, a szavak és a viszonyszók majd a szószerkezetek és a kétpólusú mondat kialakulásában játszik meghatározó szerepet.

A szintaxis és a szemantika együttes vizsgálata segíti a nyelvünk, az emberi nyelv születésének, kialakulásának és továbbfejlődésének a megismerését, a földrajzi nevekben pedig nemcsak a földrajzi nevek megfejtését, hanem az érintett nyelvek, a nyelvünk szókészletének, nyelvtanának helyesebb magyarázatát is lehetővé teszi.

A fenti vizsgálatok hozzájárulnak ahhoz is, hogy jobban megismerjük nyelvünk, kultúránk születésének és kifejlődésének logikáját. E kulcs segítségével nyelvünk és kultúránk eredete, története könnyebben megfejthető. Mindennek a társadalom-tudományok más ágai sem mondanak ellent, hanem támogatnak.

4. Rövidítések

alt.	altaji
ang.	angol
av.	aveszta
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
C.	Civilszkij rajon
cser.	cseremisz
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
fi.	finn
gör.	görög
h.	hely
hak.	hakasz
ie.	indoeurópai
jak.	jakut
jeny.	jenyiszeji
kam.	kamasz
karacs.	karacsáj
kaz.	kazak
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
lp.	lapp
m.	mocsár

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magy.	magyar
md.	mordvin
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
mn.	melléknév
mong.	mongol
ném.	német
nog.	nogaj
ojr.	ojrot
or.	orosz
osz.	osszét
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
pl.	például
szam.jur.	szamojéd jurák
szelk.	szelkup
Sterl.	Szteerlitamakszkij rajon
t.	tó
tat.	tatár
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi szamojéd
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
U.Kul.	
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votj.
vö.:	vesd össze
zürj.	zürjén

5. Források

BAKOS 1989 BAKOS Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára Akadémiai Kiadó Budapest 1989

JEGOROV 1964 - JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.

KISS 1980 - KISS Lajos 1980: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LYTKIN-GULJAJEV 1999 - V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar

6. Irodalom

BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:185-188

CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet II. Szkíta-hun nyelv

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.
CZEGLÉDI 2009-2011 CZEGLÉDI Katalin Nyelvészeti Őstörténet III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2010. Megjelenés alatt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.13. A *szó* szavunk és a földrajzi nevek

„A gondolkodó emberi fő … nem elégszik meg a tények ismeretével és célszerűségük megállapításával, hanem keresi az okot is, a miért?-et: az, ami van, miért olyan, amilyen; hogyan lett azzá, ami.” (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967:7)

1. A *szó, a beszéd, a nyelv* olyan termék, amelyet minden ember elsajátít, alakít és tovább ad. A legnagyobb kérdés, miért kellett megszületnie a szónak és ez hogyan történt.

A földrajzi névi kutatásaink során már évekkel ezelőtt feltűnt, hogy a *szó* szavunk néhány más szóval – tulajdonnévvel és közszóval - összefüggésben van. A földrajzi nevek jelentéskörét vizsgálva azokon a hangutánzó szavakon keresztül, amelyek a víz hangját utánozzák, eljutottunk olyan szavakhoz, amelyek az emberi kommunikációval kapcsolatosak: pl. *szó, beszéd, hang, ének, dal, zene, száj, nyelv* stb. Úgy tűnt, hogy közülük néhány egymásnak szinonim jelentésű szavai. Az okokat keresvén a magyarból kiindulva megvizsgáltuk az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvekhez sorolt nyelvekben a *szó* szavunkat és megfelelőit azzal a céllal, hogy megtudjuk, milyen további jelentések társulnak hozzá, mely szavak függhetnek össze vele genetikailag is. Vajon az összehasonlító vizsgálataink fényében a magyar *szó* ugor kori török jövevényként való magyarázata mennyire helytálló? Mit lehet tudni a szó szavunknak az ugorkor előtti életéről? Milyen eredményre jutunk, ha a *szó* szavunk mélyebb - jelentésbeli, hangtani és alaktani - nyelvi kapcsolatait kutatjuk, továbbá a víznevekkel való összefüggéseit vizsgáljuk. Általános nyelvészeti megközelítésből sem kerülhetjük meg a *lang* és a *parol* egymáshoz való viszonyának kérdését. Nem utolsó sorban kutatjuk azt, hogy az emberi szó, a beszéd, a nyelv keletkezése, kialakulása, további fejlődése hogyan képzelhető el a földrajzi nevek ismeretében s az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvcsaládokba sorolt nyelvek tanúsága szerint.

2. Kutatói vélemények

Az egyetemi tankönyvből ismert, hogy „A szó a nyelvnek és a beszédnek az a legkisebb egysége, amelynek meghatározott hangalakja, nyelvtani formája és meghatározott jelentése van….A szavak jelentése a valóság tényeiben gyökerezik, így a nyelvekben található legfőbb szócsoportok és a valóság legáltalánosabb kategóriáit tükrözik. Minden nyelvben találunk például olyan szócsoportokat, amelyek a valóságban észlelt élőlényeket vagy tárgyakat nevezik meg, ismét találunk olyanokat, amelyek ezek tulajdonságát, mennyiségét… jelölik, illetőleg létét, állapotát, cselekvését nevezik meg. Ennek oka a nyelv és a gondolkodás általános összefüggésében rejlik.” (BENCÉDY – FÁBIÁN – VELCSOVNÉ 1971:11) Mindebből egyenesen következik, hogy a **szó szavunk jelentése is a valóságban gyökerezik.**

A fenti gondolatokat tovább fűzve logikusnak tűnik, hogy a nyelv és a gondolkodás közötti összefüggésnek már a gondolkodás kialakulása és a nyelv születése pillanataiban léteznie kellett. A legelső emberi hangoknak, szavaknak pedig nemcsak a jelentése, hanem a hangalakja is a valóság tényeiben gyökerezik. A legelső és legfontosabb valóság pedig a természeti környezetnek az a darabja, amely nemcsak ételt, italt adott az élőlények - a növény, az állat és az első gondolkodó lény, az ember - számára, az a víz. Ennek igazolására vagy cáfolására pedig kutatni kell a nyelvekben található olyan szócsoportokat, amelyek a valóság legáltalánosabb kategóriáit tükrözik. Mely szavak tartozhatnak bele ilyen szócsoportokba?

A kutatás során abból az egyszerű tényből kell kiindulnunk, hogy az ember élőlény. Az élet legelső és legfontosabb feltétele pedig a víz. Az emberi tudat kialakulásával már nem csak az életösztön hajtotta az embert a vízhez, hogy egyen és igyon, hanem mindezt tudatosan tette. Fontos volt nemcsak maga, hanem szűkebb és nagyobb köre számára a víz birtoklása is. Ezt pedig legkézenfekvőbb módon úgy hozhatta a környezetében élők tudomására, hogy elkezdte utánozni a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

víz hangját. A hangutánzást nyilvánvalóan meghatározta az érzékszervek - hallás, látás és a hangképző szervek -fejlettségi szintje is. A kiadott hangok, hang kombinációk pedig mint az első hangutánzó szavak adott víz hangjának a másolatai kívántak lenni. Annak a víznek a hangja volt a számukra legfontosabb, amelyből ők ettek, ittak, amelyben lubickoltak, amelyik őket életben tartotta, talán meleget is adott s amelyik egy lyukból, nyílásból jön ki, mozog, csepeg, kopog, szaga, illata, színe (kezdetben világos és sötét) van, mélyedésben, mederben lakik stb. A tapasztalati megismerés során az ember tudása egyre gazdagabb lett.

Ha a víz, a forrás, a folyó keletkezéséből indulunk ki, annak a komplex jelentés tartalmából, akkor megtalálhatjuk a fenti kérdésekre a választ. A jég olvadása, zajlása, a víz folyása zajjal, kopogással jár. A hang minősége (mély és magas) függ a víz mennyiségétől, és a gödör, nyílás - ahonnan a víz kijön - nagyságától. A víz hangja számos egyéb tulajdonsággal is rendelkezik (halk, hangos, hosszan vagy rövid ideig tartó stb.). A víz hangját utánozva az ember egyúttal az adott víz más tulajdonságait is közölte társaival. Pl.: a víz mozog, folyik, hideg, meleg, iható, ehető, van benne hal, íze, szaga van, mélyedésben, árokban folyik, medre van, kanyargósan folyik, utal a víz mozgásának módjára, pl. a hengerülve[199] folyik stb.

A víz hangjának utánzásával létrejöttek az első hangutánzó alakulatok, szavak, megszületett az emberi nyelv alapja. Az ember gondolkodásának, asszociációs képességének a kialakulásával, fejlődésével együtt járhatott a gondolatközlés, azaz az első szavak, a hangutánzó szavak alkalmazása, amely hangutánzó szavak önmaguktól való megújulása a mai napig tart. Az első szóteremtés – megítélésünk szerint - nem lehet más, mint a víz hangjának lemásolása, utánzása. A hangutánzó szavak pedig ily módon a belső keletkezésű szókészletnek a szóteremtéssel keletkezett szavai közé tartoznak. Mindez nem mond ellent annak, hogy a „A hangutánzó szavak úgy keletkeztek, hogy a különböző természeti, állati vagy emberi eredetű hangmegnyilvánulásokat, zörejeket a nyelv ezekhez hasonló, ezeket kifejező hangalakú szavakkal igyekszik megformálni, visszaadni. A szó hangalakja, hangsora így az utánzott hang, zörej emberi beszédhangokra való áttevéséből adódik, tehát hangalak és jelentés a szó születésekor a legtermészetesebb, legközvetlenebb kapcsolatban, mondhatni, okszerű összefüggésben van. A hangutánzó szó rendszerint későbbi élete során is megtartja a hangalak és jelentés szoros kapcsolatát." (BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967) Az eddigi ismereteink megerősítése mellett azonban úgy látjuk, hogy a szó hangalakja, hangsora megszületéséhez alapul, azaz az utánzott hang, zörej emberi beszédhangokra való áttevéséhez elsőként a víz hangja szolgált. Az első emberi hangkombinációk, szavak, amelyek nemcsak mondat értékűek lehettek, hanem minden bizonnyal akár egész szövegnyi gondolatsort is tartalmaztak. Ezt követően a hasonlóságon alapuló névátvitel útján keletkezett szavak egész sora teremtődött.

Feladatunk, hogy tanulmányozzuk azokat a hangutánzó szavakat, amelyek a hangos gondolatközlést kifejező szavakkal valamilyen kapcsolatba hozhatók. Ehhez útmutatóul a szóval, a beszéddel kapcsolatos szavak szolgálnak, amelyeket a szókezdő hangjuk alapján két külön csoportban kell tárgyalnunk. Az egyikben a *k*- és fejleményei kezdetűeket, a másikban pedig a *t*- és fejleményei kezdetűeket.

3. A magyar ***szó*** végső alapja olyan hangutánzó szó lehetett, amely a víz hangját utánozta. A magy. *szó* a kutatás jelenlegi állása szerint ' nyelvnek meghatározott hangalakú és jelentésű, viszonylag önálló egysége….' (MÉK) 'hang, kiáltás, beszéd, az, amit valaki mond (kijelentés, kérés, intelem, ígéret, vélemény stb.), a nyelv legkisebb önálló értelmű egysége, beszélgetés, tárgyalás, szóbeszéd, híresztelés, szóhasználat, szófűzés', ***szólás*** 'frázis, (magas szintű) nyilatkozat, felhívás (néphez, nemzethez)', ***szózatol '***hangot hallat', stb… Ősi örökség az ugor korból. vö.: vog. Ko. *sau* ᘯ'zajgó', …É. *såw* 'szó, hang', *kaj- såw* 'felkiáltás, ima'…*sou* 'dallam', …Az ugor alapnyelv e szava török eredetű, vö.: türk *sab* 'szó, beszéd', Kāš º. *sav* 'szó, mondás, történet, hír, üzenet, hírnév, dicsőség', ujg. *sab* 'szó', *sav* 'beszéd, üzenet, szó', oszm. *sava* 'hír, újdonság, örömhír', …A magyar szó a *v*-s

[199] Igy gondolták a szkíták is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tövű névszók közé tartozik….(TESz)

Feltűnő, hogy a párhuzamos nyelvi adatok közül néhány ma is hangutánzó szó minőségben használatos.[200] A szó rokona a magy. ***szösz, szöszmötöl:*** *Mi a szösz*? 'Mi a szó, mit nem mondasz?' jelentésben kell felfogni.

3.1. A kezdő mássalhangzó eredeti *t-* fejleménye az *sz-* a magyar ***szó-***ban, amelynek hátterében sok hangutánzó szó van, amelynek széles skálája használatos ma is, közülük néhány: magy. ***zaj*** 'zajongás, lármázás, zúgolódás, zörej'…Ősi hangutánzó szó az ugor esetleg a finnugor korból, vö.: vog.É. *suj* 'hang, hír, zaj'…(TESz); ***zubog*** 'mély, döngő hangot ad, (forrásban lévő folyadék) buzog, (erős sodrású víz) zúgva, kavarogva folyik, ömlik'…Hangutánzó eredetű szócsalád…. (TESz); ***zeng*** 'messzehangzóan szól, hangzik, énekel, dalol'…Hangutánzó eredetű szócsalád…. (TESz); ***zúg*** 'folyamatos, átható, mély hangot ad, zúgolódik, szuszog…' Hangutánzó eredetű szócsalád. …(TESz); ***cseng*** Hangutánzó eredetű. Hangalakja a tiszta, éles, magas csengő hangot jeleníti meg. (TESz); ***zsong*** 'dong, zümmög'…Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg bizonyos fajta rovaroknak tompa, tartósan zúgó hangját jeleníthette meg. vö.: még *zson* 'méhzümmögés'. (TESz); ***dong*** 'tompa, mély hangon szól, zümmög, zúg,'… Hangutánzó eredetű. Hangalakja elsősorban bizonyos fajta rovaroknak tompa, tartósan zúgó hangját jeleníti meg. Legközelebbi rokona a *döng,* amely a *dong*-nak voltaképpen magas hangrendű párja. A hangutánzás síkján rokon vele a dunnyog, továbbá a *bong, kong*[201] stb. …(TESz); ***csingilingi*** 'csengőpengő hangot adnak, csilingelő hang utánzása, csilingelő hang, csengettyű'. Hangutánzó eredetű. A cseng családjába tartozik. legszorosabban a csilingel-lel függ össze, és ikerítés eredményének tekinthető hangalakja is valószínűleg annak hatására jött létre. Hasonló hangalakú és jelentésű szó a szlovákban is van, vö.: szlk. *cingi-lingi* 'csingilingi', vö. még szlk. *cengat', cingat'* 'cseng, csenget'. E szlovák szók is hangutánzó eredetűek, de aligha függetlenek a magyartól….(TESz); ***zizeg*** Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja könnyű tárgyak egymáshoz súrlódásakor keletkező halk zörejeket érzékeltet. …(TESz); ***zördül, zörög, zörej*** Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja elsősorban a szilárd anyagból levő tárgyak összeütődésekor keletkező érdes, kellemetlen hangbenyomásokat érzékelteti.

3.2. Hangutánzó szó az alapja további szavaknak, pl. amelyek a természet (víz, szél, állat, rovar stb.) **hangját utánozzák**. Valamennyinek a hangadással kapcsolatos az elnevezése, pl.:

magy. ***szél***[202] 'levegőmozgás, lélegzet, szusz' …Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: KB. *jäl, jil,* kirg. *žel,* alt. *d'el,* hakasz *čil,* csuv. *śil* 'szél', jak. *silliä* 'vihar'. …(TESz) < magy. *szé-:* abszolút szótő + *-l:* képző, KB. *jä-* + *-l, ji-* + *-l,* kirg. *že-* + *-l,* alt. *d'e-* + *-l,* hakasz *či-* + *-l,* csuv. *śi-* + *-l,* jak. 1. *sil-:* relatív szótő + *-liä:* képző, 2. *sil-*: abszolút szótő + *-liä:* képző.

3.3. Állatok, rovarok elnevezései, amelyek a jellegzetes hangjukról kapták az elnevezést:

magy. ***szajkó*** 'a varjak családjába tartozó, tarka tollazatú, élénk, hangos madár, csóka, fecsegő ember….' Szláv eredetű szócsalád, vö.: blg. *sójka* 'szajkó', ….szlk. *sojka* 'szajkó'…A magyar szavak közelebbi forrását nem tudjuk meghatározni….(TESz) < magy. *sza-*: abszolút szótő + *-jkó:* képző, blg. *só-* + *-jka,* szlk. *so-* + *-jka.* A szó nem a magyarban, hanem a szlávban átvétel.

---

[200] Megjegyezzük, hogy a nyelv alapjául nem közvetlenül a hangutánzó szó szolgált, hanem a hangképző szervek között központi szerepet játszó szerv a nyelv. Vö.: ***nyelv*** 'ízlelő, és a hangok képzésében is szerepet játszó szerv, beszédhangokból összetevődő jelrendszer, a gondolatok közlésének eszköze, beszéd…' …Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog.T. *n'il'* 'nyelv', osztj.V. *ńääläm* 'ua.', cser.KH. *jı·lmä* 'nyelv, beszélt nyelv', lp.N. *njal'bme* 'száj'. A cseremiszben *ń* > *j* változás történt. A finnugor alapalak * *ńälmä* lehetett. (TESz) A magyar szó finnugor származtatása nem igazolt. A szó családjába tartoznak a török nyelvek adatai és az or. *jazyk* 'nyelv' is.

[201] A *kong* nem ide, hanem a *k-* kezdetűek családjába tartozik.

[202] A hang nemcsak a víz, hanem a levegő áramlásának is a velejárója.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magy. ***szú, szuh, szó, szuj, szúj, szú, szúl, szúny***. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. Ko. *såu* ’szú’, osztj.Vj. *sox*, …’féreg, hernyó’, votj. Sz. *pičej*[203] ’szú, faőrlő féreg’, cser. KH. *šä· ᵊ* ’szú’. … (TESz)

magy. ***szúnyog, szunyák, szung*** ’apró, karcsú, hártyás szárnyú rovar, nősténye vérszívó’… Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: Kāš º *singäk* (a városi lakóknál) ’légy’, (a nomádoknál) ’szúnyog’, csag. *singäk* ’légy’, oszm. türkm., gag. *sinek* ’szúnyog’, hakasz *sēk* ’légy’, csuv. *šăna* ’légy’. Vö. még mong. *šima ᵊl, šimu ᵊl* ’légy, szunyog’. A cser. *šă ᵒᵃ, šị ᵒᵍä* ’légy’ a csuvasból való. A magyarázat némi nehézsége, hogy a magyar szónak közvetlenül megfelelő alak nincs kimutatva, …(TESz) < magy. *szú-:* abszolút szótő + *-nyog:* képző, *szu-* + *-nyák, szu-* + *-ng,* Kāš º *si-* + *ngäk,* csag. *si-* + *-ngäk,* oszm. türkm., gag. *si-* + *-nek,* hakasz *sē-* + *-k,* csuv. *šă-* + *-na,* mong. *šima ᵊ-:* relatív szótő + *-l:* képző*, šimu ᵊ-:* relatív szótő + *-l:* képző, cser. *šă-:* abszolút szótő + *- ᵒᵃ:* képző, *šị-* + *- ᵒᵍä.*

magy. ***sziszeg*** ’állat, (különösen kígyó, lúd) támadás vagy védekezés közben halk, sivító hangot ad’….Hangutánzó eredetű szócsalád. Tagjainak hangalakja eredetileg dühös állatok …fújás szerű hang-megnyílvánulásait érzékeltethette. (TESz) < *szi* + *szeg*: ikerítéssel keletkezett.

magy. ***zizeg, zizzen, zizzent*** Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja könnyű tárgyak egymáshoz súrlódásakor keletkező halk zörejeket érzékeltet. (TESz) < *zi* + *zeg*: ikerítéssel keletkezett.

fecseg ’(kisebb madár) csiripel, cseveg, meggondolatlanul beszél, locsog, fröcsköl, cseveg*’* Hangutánzó eredetű. Hangalakja részint a kis madarak csivitelését, részint a folyadék, sár fröcsögését jeleníti meg….(TESz) < magy. *fe-*: abszolút szótő + *-cseg*: képző.
magy. ***cseveg*** ’beszélget, könnyedén társalog, fecseg, csahol, gőgicsél’. Hangutánzó eredetű. Madárhangot és más természeti hangot jelenít meg….(TESz) < magy. *cse-*: abszolút szótő + *-veg*: képző. Rokona a magy. ***csacsog*** < *csa-*: abszolút szótő + *-csog*: képző.

magy. ***tücsök*** 'legtöbbnyire mezőkön, föld alatti lyukakban élő, rövid testű, egyenes szárnyú rovar. Hangutánzó eredetű. Végződése a *-k* kicsinyítő képzővel azonos. (TESz) < magy. *tü-*: abszolút szótő + *-csök:* képző. Nem a *-k* a képző és nem kicsinyítő.

magy. ***dongó*** ’zúgó hangot adó rovar’ ld. *dong.* (TESz)

magy. ***tutul*** ’(állat, különösen kutya) vonít, üvölt, tülköl, dudál’…. Hangutánzó eredetű. Hangalakja elnyújtott, erős hang-megnyílvánulásokat érzékeltet. A hangutánzás síkján összefügg a hasonló hangjelentségeket kifejező *dúdol* családjával. (TESz) < *tutu-*: szótő + *-l*: képző.

magy. ***zümmög*** Hangutánzó eredetű. Hangalakja elsősorban a bogarak duruzsoló hangját érzékelteti…Hasonló hangalakú és jelentésű igék más nyelvekben is találhatók, vö.: ném. *summen,* fr. *sonzonner*…’zümmög’….(TESz)

3.4. Tárgyak, amelyek a hangjukról kapták az elnevezést:

magy. ***síp*** ’fúvással, illetőleg fújtatással megszólaltatható csőszerű hangszer, így működő, éles hangú, jeladó eszköz, cső, kürtő, kémény…Hangutánzó eredetű szócsalád…(TESZ)

magy. ***zongora*** Nyelvújítási alkotás. A *zeng* ige alapján alkották a tambura hangszernévből elvont – *ora* képzővel. Hasonló képzésre vö.: *hangora* ’harmónika’. (TESz)

[203] Az *i* labiális ejtésű.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magy. t***ülök, tülk, türk*** ’szaruból való tartó, kürt’ …A szócsalád tagjai valószínűleg magyar fejlemények….[204](TESz) < magy. *tü-*: abszolút szótő + *-lök*: képző, *tü-* + *-lk, tü-* + *-rk.*

magy. ***tilinkó, tirinkó, titilinka, t’jilinka, dilinka*** ’egyszerű furulya, pásztorsíp’. Bizonytalan eredetű. Végső soron minden valószínűség szerint hangutánzó szó, … (TESz) < magy. *ti-:* abszolút szótő + *-linkó*: képző, *ti-* + *-rinkó, titi-* + *-linka, t’ji-* + *-linka, di-* + *-linka.*

magy. ***duda*** ’bőrtömlőre szerelt sípokból álló egyszerű fúvós hangszer…Szláv eredetű, vö.: szb.-hv. *dúda* ’síp, fütyülő, furulya, tilinkó’…A magyar szó közelebbi forrása nem határozható meg…. (TESz) < magy. *du-*: abszolút szótő + *-da.* A szó a szlávban átvétel és nem a magyarban.

3.5. Vannak **szavak, amelyek a beszéd folyására utalnak**, azonban a víz folyásával kapcsolatosak, végső soron ezeknek is hangutánzó szó az alapjuk. Pl.:

magy. ***beszéd, beszél*** ’szóbeli megnyilatkozás, mese’…A beszéd szláv eredetű, vö.: óe.szláv *besěda* ’beszélgetés, szó’…A magyarba egy közelebbről meg nem határozható szláv nyelvből került át ’beszéd, szó’ jelentéssel. …(TESz) < magy. *beszé-*: relatív szótő + *-d:* képző, *beszé-* + *-l,* óe.szláv *besě-* + *-da.*

magy. ***duma, dumál*** ’beszél, fecseg, száját jártatja, magában zsörtölődik, hazudik’ ..A *duma* cigány eredetű. vö.: magyarországi, balkáni, csehországi stb. cig. *duma* ’hang, beszéd’. A cigány szó valamelyik déli szláv nyelvből származik, vö.: blg. *dúma* ’szó, beszéd, fecsegés, szöveg’. mac.N. *duma* ’gondolat, szó’, vö.: szb.-hv.R., N. *dúmati* ’beszél, gondolkozik’, megfelelő szó más nyelvekben is….E szavak a szláv nyelveken keresztül összefüggenek a ’tanácskozó testület a cári Oroszországban’ jelentésű *duma* szavunkkal….(TESz) < magy. *dumá-*: relatív szótő + *-l*: képző, szb.-hv.R., N. *dúma-:* relatív szótő + *-ti:* főnévi igenév képző.

magy. ***mese*** ’példázat, jelképes, találós mese, csodás elemekkel teleszőtt költött elbeszélés…üres szó, fölösleges beszéd’. Valószínűleg származékszó, s feltehetőleg mes- alapszava ősi örökség az ugor korból, vö.: osztj. V. *màńt’*, …O. *maś* ’monda’…(TESz) < magy. *me-*: abszolút szótő + *-se:* képző, osztj. V. *màń-:* abszolút szótő + *-t’:* képző, …O. *ma-*: abszolút szótő + *-ś:* képző.

magy. ***mond-*** ’beszél’ ….Valószínűleg *–d* gyakorítóképzős származékszó, s felthető *mon-* alapszava ősi örökség az uráli korból…cser.KH. *ma·nam* ’mond’, md.E. *muńams*, M. *mäńams* ’varázsol, megbabonáz’, finn *manata* ’int, buzdít, elátkoz’, észt *manama* ’leszid, megszégyenít, megértet, sejtet’…(TESz) < magy. *mon-*: abszolút szótő + *-d*: képző, cser.KH. *ma·na-*: abszolút szótő + *-m:* képző, ’mond’, md.E. *muńam-*: relatív szótő + *-s:* képző, M. *mäńam-:* relatív szótő + *-s:* képző, finn *mana-:* abszolút szótő + *-ta:* képző, észt *mana-*: abszolút szótő + *-ma:* képző.

magy. ***rege*** ’nem egészen beszámítható, eszelős, szenilis embertől származó beszéd, …régi szájhagyomány útján fennmaradt elbeszélés, ének, gyakran emlegetett dolog elmondása, haszontalan beszéd, (elbeszélt) történet, esemény’…regél…A szócsalád tagjai magyar fejlemények…(TESz)

magy. ***ige:*** ’szó, isten szava, cselekvést, történést stb. úgy kifejező szófaj, hogy személyre, időre, módra stb. vonatkoztatja, természetfeletti erejű mondat, szólás, szó’. Ótörök eredetű, megfelelőjét azonban csak a mongolból tudjuk kimutatni, vö.: mong. *üge* ’ szó, beszéd’. A korábban idevont török adatok – ujg. *üge* ’szó’, KB. *ögü-, üge-* ’mond, beszél’, oszm. *öğüt* ’tanács’, *öğren-* ’tanul’ *öğret-* ’tanít’ részben tévesek, részben pedig az *ö-* ’megért’ ige származékai, s nem kapcsolhatók a

[204] Nincs köze a *kürt*höz, mert az a *k-* kezdetűek közé tartozik.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mongol szóhoz. A magyarba került ótörök szó alakja **üge*, jelentése pedig 'szó, varázsszó' lehetett. A 2. jelentése e. lat. *verbum* 'isten szava' (tkp. ige') hatására keletkezett. ….(TESz)

magy. ***igen, ügön*** 'úgy van, valóban' …Ismeretlen eredetű. Szóvégi –*n*-je modalitásragnak látszik, a tő etimológiai hovatartozása azonban meghatározhatatlan….(TESz) < magy. *ige-*: abszolút szótő + *-n*: képző, , *ügö-* + *-n*.

magy. ***ühüm, ühü, ehen, ehe, öhö …***Hangutánzó eredetű, esetleg ösztönösen hallatott hangokból keletkezett indulatszó. Fő funkciója az egyetértés, helyeslés érzékeltetése, de használatos meglepődés, gúny és kérdés kifejezésére is. …(TESz)

aha Önkéntelen hangkitörésből keletkezett indulatszó. Eredetibb szűkebb körű érzelmet fejezett ki: a hirtelen ráeszmélés képzetét érzékeltette. A harag, méltatlankodás, öröm, szomorúság, kívánság, türelmetlenség, igenlés stb. kifejezés későbbi funkciómegoszlás eredménye. (TESz) Idetartozik a magy. ***ö***[205]***, öhö, öhön*** ld. ***ühün.***

magy. ***dúdol*** 'csendesen dalol, egyhangúan zúg, búg….Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja az egyhangúan búgó vagy tompán zúgó emberi és természeti hangot jeleníti meg. A hangutánzás síkján összefügg a *tutul* 'vonít igével, sőt távolabbról alkalmasint a *dalol ~ danol*-lal is. A *dúd* elvonás eredménye. E szócsaládba tartozik az egy adatból ismert *dúdorog* ige is…. (TESz)

3.6. A magy. ***szó*** családjába tartoznak további nyelvi adatok, vö.: Finn: ***sana*** 'szó, hír, üzenet', ***sanele-*** ld. ***sano-*** 'mondani', ***sanele-*** 'mondogatni, beszélni, elbeszélni, beszélgetni, tollba mondani, ráolvasni, bűvölni', ***sanoma*** 'hír', amely mögött számos hangutánzó szó van, pl. ***sihahta-*** 'szisszenni', ***sihertä-*** 'sziszegni, turbékolni, csicseregni, zokogni', ***sihinä*** 'sziszegés', ***sikertä-*** 'csicseregni', ***sinko-*** 'pattogni, röpködni', ***sinku-*** 'süvölteni, sivítani, zúgni, haragosan beszélni, ráförmedni valakire, pörölni', ***sinku-*** ' visszapattanni, szétpattogzani', ***sipatta-*** 'susogni, sugdosni', ***sipertele-*** 'susogni, sugdosni, hízelegni', ***sipise-*** 'susogni, súgni, sugdosni', ***sirko-*** 'csicseregni, recsegtetni, ropogtatni', ***siuko-*** v. ***siuku-*** 'sivítani, suhogni, zúgni, suhogva mozogni', ***sohise-*** 'sisteregni, sziszegni, zúgni, tajtékzani', ***sohotta-*** 'sisteregtetni, sisteregni, csörgedezni', ***soi-*** infinitiv ***soida-*** 'hangzani, csengeni, zengeni', ***soitta-*** 'hangszeren játszani, csengetni, harangozni', ***sointi, sointo*** v. ***sointu*** 'hangzás, összhangzás', ***sointu-*** 'összhangzani, hangzani', ***sointuise*** 'összhangú, harmónikus', ***soitanta*** v. ***soitanto*** 'hangszeren játszás, zeneszó', ***soitelma*** 'hangszeren játszás, zene, zenedarab, zenei előadás, hangszeres zene', ***soittajaise*** 'hangverseny', ***soittime*** 'hangszer', ***soitto*** 'hangszeren játszás, zeneszó, hangszer', ***sokeroitta-*** 'ügyetlenül v. vaktában tenni valamit, csacsogni, fecsegni', ***sokerta-*** 'összekeverni, zavarni, összebonyolítani, törni (nyelvet), érthetetlenül beszélni, hebegni, dadogni', ***sola*** 'tompa hang, csörömpölés, csörgés, zörgés', ***solaja-*** infinitiv ***solata*** 'tompán hangzani, csörömpölni, csörögni, csörgedezni, csorogni', ***solikoitse-*** 'csörömpölni, csörömpölve mozgatni', ***solise-*** 'tompán hangzani, csörömpölni, csörgedezni', ***solju-*** 'tompa hanggal mozogni, siklani', ***solotta-*** 'csörömpölni, tompa hanggal mozgatni v. rázni, csörömpölve mozogni v. siklani', ***sommelta-*** v. ***sommerta-*** 'selypesen v. dadogva beszélni, fecsegni, csacsogni', ***songerta-*** 'ügyetlenül, esetlenül tenni valamit, érthetetlenül beszélni, törni (nyelvet), rosszul vagy hamisan szólni vagy hangzani', ***sonkkaa-*** 'morogni, pörölni, zsémbelni, szidni', ***sopero*** 'érthetetlenül beszélő, selypítő, dadogó, hebegő', ***sopina*** 'morgás', ***sopise-*** 'morogni', ***suhaja-*** infinitiv ***suhata-*** 'sziszegni, zúgni, suhogni', ***suhahta-*** 'szisszenni, zúdúlni, súgni, sziszegéssel, zúgással, suhogással hirtelen tenni valamit', ***suherta-*** 'csipegni, csicseregni', ***suhuttele-*** 'zúgni, sziszegni, sivítani', ***suihka-*** vagy ***suihkaa-*** 'sivítani, sziszegni vagy sivítva vagy sziszegve mozogni, menni vagy repülni, hirtelen tenni valamit', ***suihku*** 'sivítás, sivító mozgás, vízsugár, sugárfény, szikrázás, láng', ***suikaise-*** 'sivítani, sivítva mozdulni, surranni, osonni, sietni',

[205] Ugyanaz, mint az oszm. *ö-* 'megért' szó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

suiskahta- ’sivítva mozdulni’, ***surise-*** ’dongani, surrogni’ (SZINNYEI 1884).

3.7. Altáji nyelvek adatai közül **a magy. *szó*-hoz kötődnek** a következők:

Ótörök ***sab***, ***sav, söz*** (< *sa-:* abszolút szótő + *-b*, *sa-* + *-v*, *sö-* + *-z*) ’szó, beszéd’, a ***sözlä-*** ’beszélni’ relatív szótöve (*söz-*: relatív szótő + *-lä:* képző), amellyel kapcsolatos hangutánzó szavak és világosan hangutánzó alapú szavak ismertek, vö.: ***si͡ʒ si͡ʒt-*** ’zengeni, zümmögni’, ***si͡ʒlä-*** ’zengeni, zúgni’, ***si͡ʒük*** ’légy’ (DTS)

Az ótörök *sab*, *sav, söz* alakváltozata a csuvas ***sămax*** ’szó, beszéd’, ***sămaxla-*** ’beszélgetni’ ÓT. *sab*, …XII-XII. század *sav, sabyg* (Tárgy eset) ’szó, beszéd’ (JEGOROV 1964)[206]
Alakváltozata a bask. ***hy͡ʒ*** (< *hy-:* abszolút szótő + - ͡ʒ képző) ’szó’ , tat. ***süz*** (< *sü-*: abszolút szótő + *-z*: képző) ’szó’.

Rokonuk a csuv. ***sasă, sas*** ’hang, hír, híresztelés, szóbeszéd’, azerb. *säs*, gag., kazah, k.kalp., türkm., oszm., kumük *ses*, üzb. *sas* ’hang’…(JEGOROV 1964) < csuv. *sa-*: abszolút szótő + *-să:* képző, *sa-* + *-s)*, azerb. *sä** + *-s*, gag., kazah, k.kalp., türkm., oszm., kumük *se-* + *-s*, üzb. *sa-* + *-s*.

Az abszolút szótővel összetartozik a csuv. ***te-*** ’mondani, beszélni’…KB. *ta*,…altV. *te*, MK. sárga ujg., hakasz *ti*, ujg. *dä*, azerb., oszm., tat., gag., üzb., ojr., kazah, nog., k.kalp., kumük *de*, tuv. *de, di*, kirg. *dej*, türkm. *dij*, jak. *die* ’beszélni, mondani’. (JEGOROV 1964)

Számos hangutánzó szó tartozik a szó családjába, vö.: csuv. ***čănk, čănk-čănk*** ’csörömpölést, csengést utánzó szó’, ***săvă, săv*** ’dal, csasztuska, ének szavai, melódia, ének’, ***čĕl-čĕl*** ’csörgedezés, a víz folyásának halk mormolása’, ***čănkăl-čankăl*** ’néhány nem egyforma harang hangját utánzó szó’, ***čănkăl-čănkăl*** ’néhány egyforma harang hangját utánzó szó, a nőiruha díszül szolgáló ezüst pénzek hangját utánzó szó’, ***čănkăr*** ’a széttört üveg hangját utánzó szó’, ***čănkăr*** ’rövid hangot utánzó szó’.

A mongolban is megvannak a megfelelők, vö.: mong. ***duu*** ’hang’, ***tol’*** ’szótár’ (< *to-:* abszolút szótő + *l’:* képző). A mong. ***üg*** ’szó’ és az ***ögülex*** ’beszéd’ szótöve az *ögü-* idetartozik, ahol a szókezdő mássalhangzó elenyészett ugyanúgy, mint a magy *ige, ige* szóban.

3.8. Az **indoeurópai nyelvcsaládba** sorolt nyelvek közül a magy. *szó* rokonságába tartozik az orosz ***slovo*** ’szó’ .Indoeurópai típusú közszláv szó. Ugyanaz a töve, mint a *slava* ’dicsőség, hírnév’ szónak….(SIS) < *s-*: abszolút szótő + *-lovo*: képző. A szó hátterében itt is vannak hangutánzó szavak, pl. or. ***zvuk*** ’hang’ Közszláv szó. < **zvonkъ*...(SIS), ***zvonok*** 'csengetés', ***zvon, zvonkij.***
Idetartozik az or. ***da*** ’igen’. Az or. ***reč’-*** ’beszélni’ < *rekti-* ’beszélni, mondani’…(SIS) hangalakjában is szorosan kötődik a folyó folyásához.

A magy. szó nagy családjába tartoznak a latin ***ēdō*** ’kiad, hallat (hangot)’, ***sonābilis*** ’hangzó, csörgő (kereplő)’, ***sonāns*** ’hangos (lélegzet), zúgó, búgó (kagyló), csengő, zengő (szó), zöngés (hang)’**,** ***sonitus*** ’hang, hangzás, zaj, csengés’, ***sonīvius*** ’hangzó, lármás, zajos’, ***sonō*** ’hangzik, cseng, szól, visszhangzik, pattog, sistereg (láng, tűz), megcsörren (fegyver), suhog (szárny), zúg (fül, szél), ***sonōr*** ’hang, csengés, zaj’, ***sonus*** ’hang(zás), zaj, zúgás, csengés, szó, hang(súly), árnyalat’ (GYÖRKÖSSY 1986)
A ***lingua*** ’nyelv (beszélőszerv), beszéd (beszélt) nyelv’ (GYÖRKÖSSY 1986) a folyó folyásával van közelebbi kapcsolatban.

---

[206] Megjegyezzük, hogy a magy. nyelv szóval van közelebbi kapcsolatban a csuv. ***čĕlxe***: ’nyelv, beszéd’KB.,…ujg., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, alt.V., ojr., hakasz *til, tet.,* bask. *tel*, azerb., oszm., gag., türkm. *dil*, tuv. *dyl,* jakut *tyl* ’nyelv, beszéd’ … (JEGOROV 1964)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A magy. szóval közös gyökerű az angol ***saw*** ’szólásmondás, közmondás’, ***sing, sang, sung*** ’énekel, dalol, (megénekel) versben, zümmög, duruzsol (víz forrva), cseng (fül), fütyül, zúg (szél)’, a ***word*** (< *wor-*: relatív szótő + *-d:* képző) ’szó’, ***talk*** (< *ta-:* abszolút szótő + *-lk:* képző) ’beszélgetés, társalgás, beszéd, megbeszélés, előadás (könnyed stílusban), csevegés, beszámoló, fecsegés, üres beszéd, beszédtárgy, téma, beszél…’

Ide kötődik a német ***die sage*** ’szóbeszéd, mendemonda, monda, rege’, ***sagen*** ’mond’. ***singen*** ’énekel, dalol, (hangszer) szépen szól, (madár) dalol, szól, csattog, énekel’, ***das Wort*** ’szó, beszéd, kifejezés, szólásmód, mondás’.

A *szó* családjába tartozik az olasz ***parola*** (< *paro-*: relatív szótő + *-la*: képző) ’szó’, ***suona-*** (< *suo-:* abszolút szótő + *-na:* képző)’szól (rádió)’.

A ’szó’ jelentésű szavak családjába olyan szavak tartoznak, amelyek hangutánzó eredetűek, vagy ikerítéssel keletkeztek (vö.: tör. *szöz* ’szó), vagy pedig az ikerszók egyik, legtöbbször az előtagjával azonosak (vö.: magy. *szó*). Hangtanilag pedig úgy függnek össze, hogy eredetibb a szókezdő *t-* (vö.: magy. *tilinkó*, tör. *til* ’nyelv’, ang. *talk* ’beszélgetés’), *t-> d-* zöngésedést (őrzi a magy. *dilinkó* török nyelvekben *dil* ’nyelv’), további réshangúsodást *t-> d- >* ‿*> z- (vö-:* ném. *die sage* ’szóbeszéd, mendemonda, monda, rege’, az eredeti *t- > th (ù)> s-* réshangúsodás (vö.: magy. *szó,* finn *sana*, csuv. *sasă, sas* ’szó, hang’, ang. *saw* ’szólásmondás, közmondás’, *sing, sang, sung* ’énekel, dalol), *t- > th (ù)>t- > th (ù)> h-* (vö.: bask. *hy*‿szó’, esetleg magy. *hang),* a zöngés és zöngétlen réshang ‿*, ù*-további hangok előzménye lehetett: ‿*> l-* (vö.: lat. *lingua* ’nyelv (beszélőszerv), beszéd (beszélt) nyelv’, ‿*> w- (*vö.: ang. *word* ’szó’), ‿*> w- > 0-* (vö.: magyar *ige,* mong. *üge,* oszm. *ö-),* a szókezdő nazalizációja (vö.: magy. *nyelv, nyikorog, nyávog).*

Jelentéstanilag három fő csoportba tagolódnak, a hang, a szó és a nyelv jelentések köré csoportosulnak, de már egy nyelven belül is gyakran szinonimák, nyelvek közötti viszonyukban pedig világosan átmennek a jelentések egymásba.

4. A *k*-val kezdődő hangutánzó vagy hangutánzó eredetű szavak is végső eredetüket tekintve a víz hangját utánzó szavak. Ide kapcsolódik a magy. ***hang*** ’éneklés, muzsika, hallószervünkkel’… (TESz) Idetartoznak más, az ember hangját, beszédét utánzó szavak, pl.: ***kiált, kiabál, kajált, kajabál, köhög, kahol, kárál*** ’zsémbeskedik’, ***kántál*** ’énekel’.

4.1. Hangutánzó szavak, amelyek **a víz kopogásának** stb. **hangján alapulnak**, vö.: ***kopog, koppan, kipp-kopp*** stb.

4.2. A természet más részeit utánzó szavak is idetartoznak, amelyek **a víz hangjához közeli hangot adnak.** Ilyenek a magy. ***kattog, kótog, korog, kong, giling-galang.***

4.3. Az **állatok, rovarok hangját utánzó** szavak közül rokonok a következők relatív szótövei, vö.: ***kelepel, kárál, kotkodácsol.***

4.4. Az ember használta **tárgyak, hangszerek hangja**, pl. ***kolomp, kürt, harang, kalapál, kereplő.***

Előfordul, hogy valamely hangszer megnevezésében a hang, másokban a hangszer alakja, harmadikban a működése stb. dominál, de a végső eredetük a hangutánzó szóhoz vezet.

4.5. Számos nyelv hangutánzó szavai között akad bőven idetartozó, pl. finn ***Kalevala*** tövében is ilyen található, vö.: fi. ***kalaa-*** ’csörögni, csörömpölni’, ***kalee*** ’csörgés, zörgés, csörömpölés’, ***kalina*** ’csörgés, csörömpölés’, ***kalise-*** ’ csörögni, csörömpölni, vacogni, csengeni’, ***kaljau-*** ’szisszenni, zúdúlni’, ***kalkahta-*** megcsörrenni’, ***kalkehti-*** ’ ’csörömpölni, kalapálni’, ***kalkka-***

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’csörömpölni, kalapálni, csördülni, csendülni’ , ***kalkkala*** v. ***kalkkara*** ’kereplő, csörgettyű, csengő’, ***kalkkee*** ’csörgés, csörömpölés’, ***kallihtutta*** ’kovácsoltatni, kalapáltatni’, ***kalska-*** ’csörömpölni’, ***kalsku-*** ’csörömpölni, kattogni, recsegni’, ***kalskee*** ’csörömpölés, csörgés, zörgés’, ***kamahta-*** ’tompán hangzani, csattanni, pattanni’, ***kamakka*** ’ ’zsivaj, zsibongás, zenebona’, ***kamina*** ’tompa zaj, csörömpölés’, ***kamise-*** ’dörögni, tompa hangot adni’, ***kamu*** ’tompa zaj’, ***kamua-*** ’dörögni, zajongni’, ***kapina*** ’tompa csörömpölés, kopogás, csörgés, zaj, lárma, zendülés, lázadás’, ***kaperta-*** ’ropogtatni’, ***kapikka*** ’lárma, zaj’, ***kapikoitse-*** ’ lármázni, zajongani’, ***kapinallise*** ’ zajongó, zendülő, lázadó’, ***kapise-*** ’csörögni, zörögni, csörömpölni, zajongani’, ***kapsa-*** v. ***kapsaa-*** ’csörömpölni, zörögni, recsegni, ropogni, nyikorogni’, ***kapsaukse*** ’csörömpölés, zörgés, ropogás, recsegés, nyikorgás’, ***kapsee*** ’csörömpölés, dobogás’, ***kapsi-*** ’csörömpölni, nyikorgatni, ütni, kalapálni’, ***kapsuttele-*** ’csörömpölni, recsegtetni, pattogtatni’, ***karahta-*** ’csördülni, reccsenni, roppanni, nyikordulni, csörömpölve leesni…’, ***karina*** ’csörgés, zörgés, csörömpölés’, ***karise-*** ’csörögni, zörögni, csörömpölni, csörömpölve leesni…’, ***karju*** ’bömbölés, nyerítés, ordítás’, ***karju-*** ’bömbölni, nyeríteni, ordítani’, ***karsku-*** recsegni, ropogni’, ***karu***[207] ’csörgés, zörgés, csörömpölés’, ***kasku*** ’elbeszélés, mese, monda’, ***katkatta-*** ’kotkodácsolni’, ***kelkku-*** v. ***kelkky-*** ’lógni mint a harang, hangzani, csengeni’, ***kello*** ’harang, kolomp, csengettyű, óra’, ***kielaa*** ’nyelves, fecsegő’, ***kielasta-*** ’nyelveskedni, fecsegni’, ***kiele*** ’nyelv, húr’, ***kielettömä*** ’nyelvetlen, szótalan, néma’, ***kielevä*** ’nyelves, fecsegő’, ***kieli-*** ’beszédesnek lenni, csacsogni, hízelegni, nyelveskedni, megszólni’, ***kielo*** ’nyelvecske’, ***kihinä*** ’sziszegés, hemzsegés, nyüzsgés’, ***kihise-*** ’sziszegni, hemzsegni, nyüzsögni’, ***kiho*** ’sziszegés, sistergés, forrás, kisebb vízesés’, ***kiho-kivė*** ’zúgó víz által körülvett kő’, ***kilahta-*** ’megcsendülni, hirtelen lemerülni’, ***kilaukse*** ’csengés, csendülés’, ***kileä*** ’tiszta, csengő, csillogó’, ***kilinä*** ’csengés’, ***kilise-*** ’csengeni’, ***kilistime*** ’csengettyű’, ***kiljau-*** ’kiáltani, elkiáltani magát, sivítani’, ***kilju-*** ’élesen kiáltani, sivítani’, ***kiljuna*** ’éles kiáltás, sivítás’, ***kilkka-*** v. ***kilkkaa-*** ’csengeni’, ***kilkkee*** ’csengés’, ***kilkutta-*** ’csengetni, kalapálni’, ***kimakkaa*** ’csengő’, ***kimeä*** ’éles, átható (hangról)’, ***kimoitta-*** ’csillogni, fényleni, harsány vagy éles hangot adni’, ***kirahta-*** ’csikordulni, nyikordulni, följajdulni, panaszhangot hallatni’, ***kireä*** ’ropogó, feszes, feszített’, ***kirise-*** ’nyöszörögni, nyikorogni, csikorogni, sisteregni’, ***kirku-*** ’kiabálni, visítani, bőgni’, ***kirmaa-*** ’játszani, lármázni, zajongani, ugrálni’, ***kirmaukse*** ’zajongás, zsibaj, játék’, ***kirri*** ’nyöszörgő, nyikorgó, csikorgó, türelmetlen, akadékoskodó’, ***kirsahta-*** ’fölriadni, elkiáltani magát, csikordulni, nyikordulni’, ***kirsku-*** ’csikorogni, nyikorogni’, ***kirso*** ’ormány, orr, csőr, száj’, ***kisa*** ’játék, tánc, lárma, tombolás, bakzás, koslatás’, ***kisaa-*** ’játszani, táncolni, lármázni, tombolni, bakzani, koslatni, bujálkodni’, ***kita*** ’torok, száj’, ***kitaa-*** v. ***kitaja-*** infinitiv ***kidata*** ’nyafogni, nyöszörögni, nyikorogni, sisteregni, sziszegni’, ***kitinä*** ’nyöszörgés, nyikorgás’, ***kitise-*** ’nyöszörögni, nyikorogni, sivítani’, ***kitka*** ’nyikorgás’, ***kitku-*** ’nyöszörögni, nyikorogni’, ***kitu-*** ’nyikorogni, fájdalmasan sírni, nyomorogni, kínlódni’, ***kohaja-*** infinitiv ***kohata-*** ’zúgni, zajongani’ , ***kohina*** ’zúgás, zaj’, ***kohise-*** ’zúgni, zajongani’, ***kojahta-*** ’tompán hangzani, lezuhanni’, ***kolaa-*** v. ***kolaja-*** infinitiv ***kolata-*** dörömbölni, csörömpölni, döngeni, csattogni’, ***kolahukse*** csattanás, döngés, kólintás…’, ***kolea*** ’durván v. tompán hangzó, egyenetlen, rögös, buckás, gödrös, bűvös’, ***kolehti-*** ’csörömpölni, varázsolni’, ***koli*** ’dörömbölés, csörömpölés’ , ***kolina*** ’csörömpölés, dörömbölés, lárma, zaj’, ***kolise-*** ’csörömpölni, dörömbölni, lármázni, zajongani’, ***kolkehti-*** ’csörömpölni, zörögni’, ***kolkitse-*** infinitiv kolkita ’lármázni, csörömpölni’, ***kolkka*** ’csengettyű, csengő’, ***kolkka-*** v. ***kolkkaa-*** infinitiv ***kolkata*** ’kopogni, ütögetni, kalapálni, dörömbölni, tompán hangzani’, ***kolkkaree*** ’zörgő, csörgő, csöngő’, ***kolkkee*** ’kopogás, dörömbölés, kalapálás’, ***kolkko*** ’ zordon, kietlen, komor, mélyedés, gödör, csörgő, csengő, csengettyű’, ***kolkutta-*** ’kopogtatni’, ***kolkutukse*** ’kopogtatás’, ***kollaa-*** ’ütni’, ***kollasta-*** ’zajjal rakosgatni, zajongva járni’, ***kolpaa-*** ’ütni, verni’, ***kolska-*** ’csörömpölni, csörögni’, ***komaa*** v. ***komaja-***, infinitiv ***komata*** ’tompán hangzani, döngeni’, ***komea*** ’tompán hangzó, döngő’, ***komppa*** ’lökés, közbeszólás, elmés megjegyzés,….’ ***komppa sana*** ’csípős, ingerlő v. kötekedő szó’, ***komu*** ’tompa hang, zaj, zörej…’, ***kopakka*** ’zörgés, csörömpölés, zaj’, ***kopise-*** ’tompán hangzani, döngeni, kopogni, csattogni, dübörögni, csörömpölni’, ***koputta-***

[207] Vö.: finn ***karu*** ’megfagyott jégkéreg’ (SZINNYEI 1884)

’kopogtatni, kopogni’, ***koputukse*** ’kopogtatás’, ***koraa-*** ’hörögni, harákolni’ ***korahta-, korahutta-*** recsegő hangon beszélni, …’, ***korise-*** ’hörögni, korogni’, ***kornua-*** infinitiv ***kornuta-*** ’morogni, kunyorálni, kuruttyolni’, ***kuhaa-*** v. ***kuhaja-*** infinitiv ***kuhata-*** ’sziszegni, zizegni, suhogni, zúgni, dongani, döngicsélni, zsibongani, nyüzsögni’, ***kuherta-*** ’turbékolni, búgni, nyögdécselni, jajgatni’, ***kuhmi-*** ’kopogni, kalapálni’, ***kuihkaa-*** ’kiáltani (mint a pásztorok az erdőben), susogni, súgni, sziszegni, sisteregni, zúgni’, ***kuihua-,*** infinitiv ***kuihuta*** ’sziszegni, sisteregni, zúgni, susogni, sugdosni,…’ , ***kuikerta-*** ’sikongatni, sivítani, jajgatni, nyögdécselni’, ***kuikkuna*** ’sivítás, nyöszörgés, jajgatás’, ***kuiskaa-*** infinitiv ***kuiskata-*** ’ súgni,’, ***kuiskee*** ’suttogás, sugdosás’, ***kujerta-*** ’búgni, turbékolni, nyöszörögni, panaszkodni, jajgatni’, ***kukahta-*** ’kurjantani, kakukkolni’, ***kukku-*** ’kakukkolni, énekelni’, ***kukkulaise*** ’kakukkorló’, ***kulaise*** ’csörgedező (pl. víz), kiáradó….’, ***kulkku*** ’torok, kiáltás, hang’, ***kulku*** ’csengettyű, csengő’ (SZINNYEI 1884)
kullotta- ’kürtölni’, ***kumaa-*** v. ***kumaja-*** infinitiv ***kumata*** ’zúgni, dörögni, döngeni, hangzani, visszhangzani’, ***kupahu-*** ’pattogni, ropogni, recsegni, dörögni’, ***kupasta-*** ’csörömpölni, nyikorogni, ….’, ***kupise-*** infinitiv ***kupista-*** ’pattogni, ropogni, csörömpölni, zajongni, nyikorogni, szaladgálni’, ***kurikka*** ’bunkó, buzogány, kalapács’, ***kurikoitse-*** ’kalapálni, verni’, ***kurise-*** ’korogni, morogni, csörgedezni, zajongni, vartyogni, kuruttyolni, hörögni, nyögni’ , ***kurmistele-*** morgolódni, dörmögni’, ***kurnaa-*** ’korogni, hörögni, morogni…’, ***kurnu*** ’morgolódó, veszekedő’, ***kurnua-*** ’morgolódni, dörmögni, zsémbelődni, veszekedni’, ***kurrikkaa*** ’bogács, morgolódó, zsémbeskedő ember’, ***kurska-*** ’sziszegni, zúgni, sisteregni, horkolni, szortyogni’, ***kurski-*** ’nyikorogni, csikorogni, ropogni’ , ***kuterta-*** ’hápogni, kodácsolni’, ***kutise-*** ’döngeni, zümmögni, zajongni’, ***kuulu-*** ’hallatszani, hallani, hírleni….’, ***kykertä-*** ’turbékolni, leguggolni, lehajtani, lenyomni’, ***kähinä*** ’rekedt hang, rekedtség, sziszegés, zaj, vita, szóváltás’, ***kähise-*** ’rekedt lenni, sziszegni, zajongni’, ***kährystä-*** ’morgolódni, dörmögni, zémbeskedni’, ***kähä*** ’száraz köhögés’, ***käkertele-*** ’gágogni, csacsogni, fecsegni’, ***käkerö*** ’csacsogó, fecsegő’, ***käkise-*** infinitiv ***käkistä-*** ’szakadozva és szárazon köhögni vagy beszélni’, ***käkättä-*** ’csaholni, cserfelni, veszekedni, feleselni’, ***kälkähyttele-*** ’csörömpölni, zörögni, kalapálni’, ***kärinä*** ’rekedt hang, durva hang, morgás, nyikorgás’, ***kärise-*** ’rekedten hangzani, morogni, nyikorogni’, ***kärrittä-*** ’dörmögni, morogni, zsémbelni’***, kärnyttä-*** ’morogni, dörmögni, feleselni’, ***kärnää-*** ’megszólni, rágalmazni’, ***kärry*** ’kerep, kelep, csörgettyű’, ***kärry*** ’veszekedő, zsémbes, morgolódó’, ***kärrykse*** ’zsémbelődő, morgolódó ember, harag’, ***kärryttä-*** ’kerepelni, kereplővel elűzni, morgolódni, zsémbeskedni…’, ***kärttä-*** ’nyöszörögve kérni, kunyorálni, könyörögni, követelni’, ***kärty*** ’türelmetlen, zsémbes, morgolódó, haragos’, ***kätise-*** ’nyikorogni, nyöszörögni, nyugtalankodni’ , ***köhi-*** ’szárazon köhögni, harákolni’, ***köhise-*** ’hörögni, szárazon köhögni, harákolni’, ***köhkä*** ’száraz köhögés’, ***köpise-*** ’tompán hangzani, dörmögni’, ***köyhköttä*** ’köhögni, harákolni’ (SZINNYEI 1884)

Idetartozik a komi ***kyv*** ’nyelv, beszéd, szó’, *kyl-* ópermi, udm. *kyl* ’ua.’, mar. kyl ’húr’,…mdE. *kel’* ’nyelv’, mdM. *kal’* (*käl*’) ’ua.’, fi. *kieli* ’ua.’, szam, N. *giellâ*, mansi *kėlä* ’tudás, ismeret[208]’, hanti Kaz. *ke’л* ’szó, hír’. Permi előtti **kēle-* ’nyelv, beszéd’, jurák *šē*[209] ’nyelv’. Prealtaji **kele* ’nyelv’, vö.: csuv. *kala-* ’beszélni’, mong. *kelen* ’nyelv’…(LYTKIN-GULJAJEV)

Rokon a mordvin ***Kalevi*** *poeg Kalevi* első tagja.

4.6. Az **altáji nyelvekből** idetartozik a csuvas ***kala-*** ’beszélni, mondani’, *kalaś-* ’beszélgetni, MK. *käläču-,* XII-XIII. sz. *käläči* ’beszéd, beszélgetés’, ujg. *kälämäči* ’fordító. tolmács’, vö.: mong. *kele(n), xel(en)* ’nyelv’, *xelex* ’beszélni, mesélni’, *kelemerči* ’fordító, tolmács’. (JEGOROV 1964) < csuvas *ka-*: abszolút szótő + *-la*: képző.

Rokon a csuv. ***kalav*** ’elbeszélés’, ***kalavšă*** ’elbeszélő, mesélő’, ***kalan-*** ’beszélgetni’, ***kalaś-***

[208] Kezdetben tapasztaláson alapuló szóbeli ismeretet jelenthetett.
[209] A nem *k-* kezdetűekhez tartozik, a szótár tévesen említi itt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’beszélni, beszélgetni’ relatív szótöve.

A mong. ***xel*** ’nyelv’ szóban *k-* > *x-* réshangúsodás történt.

5. Összegzés

Amint a hangutánzó szók két alapvető csoportba sorolhatók a kezdő mássalhangzójuk szerint (vö.: *dong*: mélyebb hangot utánoz, *kong*: magasabb hangot utánoz), a *szó* megfelelői is két fő csoportba sorolhatók a három nyelvcsalád nyelveit figyelembe véve. A jelentés felől megközelítve pedig három fő csoport köré gyűjthetjük a szavakat: 1. hang, 2. szó 3. nyelv. A jelentések átmennek egymásba, gyakran szinonim jelentésű szavakat használnak a nyelvek a három fő jelentés kifejezésére. A hang gyakran énekhang, a szó pedig dal, ének, zene, a nyelv is akár melódia. Ezek a tulajdonságok a hangutánzó szavakhoz kötik őket.

Hangtani oldalról megközelítve is felfedezhető az összefüggés a három csoport szavai között. A magyar s*zó* nem lehet ugor kori török jövevény. Ezt indokolják a mélyebb összefüggésekre utaló, mindhárom nyelvcsalád nyelveiben ismert és használt adatok, amelyeknek az összehasonlító hangtani vizsgálata szerint a magyar *szó, szav-* etimológiailag összetartozik a török *sab, sav, sabyg* és a csuvas *sămax, săvă, săv* ’dal, csasztuska, ének szavai, melódia, ének’ stb., latin *sonō* ’hangzik, cseng, szól, angol *saw* ’szólásmondás, közmondás’, *sing, sang, sung* ’énekel, dalol, (megénekel) versben, cseng (fül), fütyül, zúg (szél)’, német *die sage* ’szóbeszéd, mendemonda, monda, rege’ stb. szavakkal.

Alaktani oldalról megközelítve a magyar *szó-* és a *szav-* tőváltozat összetartozik, a *szav-* szerkezeti felépítése *sza-*: abszolút szótő + *-v:* képző. A *szó* formában a hosszú magánhangzó őrzi a nyomát a képző kezdő mássalhangzójának.

A jelentéstani összefüggések mellett a hangtani, alaktani kapcsolatok is kimutathatók. A jelentéstani vizsgálatok azt is világossá teszik, hogy a szó, a beszéd, a dal, a mágikus hatás kezdettől fogva összetartozók voltak. Igazolják ezt nemcsak a nyelvi vizsgálatok, de az eposzaink is. A Kalevaláról Rácz István összefoglalójában olvashatjuk: „A varázshatalom alapja … a tudás: aki ismeri a létező dolgok eredetét,…az egyszersmind hatalommal is bír.…*Vejnemöjnen*, aki együtt született a világgal, öröktől való tudás birtokában van, és így mindenkinél hatalmasabb. A Kalevalában az ellenfelek többnyire nem kardjuk erejével szállnak harcba, hanem a szó, a varázserejű ének segítségével…. „Énekelni, dalolni – ez a Kalevalá-ban igen gyakran egyet jelent azzal: varázsolni: …Az ének azonban nem mindig varázslat, hanem szívet vidámító, gyönyörködtető dal is…. A Kalevalá-ban *Vejnemöjnen* is több, párhuzamosan használt néven szerepel. A *Vejnő* nevet többnyire *vejne* (széles, hatalmas folyó) szóval rokonítják. Gyakran előforduló másik neve, a *Szuvantolajnen* (*suvanto* = csöndes víztükör) arra mutatna, hogy a vén énekes eredetileg vízi istenség lehetett.” (RÁCZ 1980:400-401)

Másként fogalmazva, az ember amióta létezik a folyóhoz hasonlóan énekes, beszélő, varázsló, aki tudását, szomorúságát, bánatát képes kibeszélni magából, mert ismeri a hangot, a szót, annak mindenféle tartalmával, erejével, varázsával együtt. Az *ige* mint ’isten szava’ is érthetővé válik, ha megismerjük az *isten* szó jelentését és szó megfejtésénél visszamegyünk a kezdetekhez és az ősvíz hangjából indulunk ki.

Mindez arra utal, hogy a nyelvünket, a nyelveket nagyobb összefüggésekben is vizsgálni kell, mert a kapcsolatok egy része már a mélyebb rétegekben gyökerezik. E gondolatunk összhangban van László Gyula régész soraival: „Lassan általánossá kezd válni az a felismerés, hogy a mai nyelvcsaládok ősei a jégkorok végén már kialakultak, s ekként a legősibb szórétegek ilyen távoli idők életéről vallanak…Szavaink …évtízezrek múltját őrzik, s ekként egykori művelődésünk legbecsesebb emlékei.” (LÁSZLÓ 1999:7-22)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

6. Rövidítések

alt.	altaji
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
blg.	bolgár
cig.	cigány
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
csuv.	csuvas
gag.	gagauz
jak.	jakut
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
ld.	lásd
lp.	lapp
mac.	macedon
magy.	magyar
md.	mordvin
mdE.	mordvin erze
mdM.	mordvin moksa
mong.	mongol
nog.	nogaj
or.	orosz
oszm.	oszmán
osztj.	osztják
ÓT.	ótörök
szam.	szamojéd
szb-hv.	szerb-horvát
szlk.	szlovák
tuv.	tuvai
türkm.	türkm.
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze

7. Források

Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.

BAKOS 1989 BAKOS Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára Akadémiai Kiadó Budapest 1989

DTS Drevnyetyurkszkij szlovar Leningrad 1969

GYÖRKÖSSY 1986 - GYÖRKÖSSY Alajos Latin-Magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest 1986

JEGOROV 1964 JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
LYTKIN-GULJAJEV 1999 V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
MÉK - Magyar Értelmező Kéziszótár I-II. (1985) Akadémiai Kiadó, Budapest.
SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva
SZINNYEI 1884 – SZINNYEI József 1884. *Finn-Magyar szótár.* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

8. Irodalom

BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 1967 BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967 - BÁRCZI Géza - BENKŐ Loránd - BERRÁR Jolán 1967 A magyar nyelv története Tankönyvkiadó Budapest.
BENCÉDY – FÁBIÁN – VELCSOVNÉ 1971:11
CZEGLÉDI 1994 - CZEGLÉDI Katalin, Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása, in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Egyetemi Kiadó, Veszprém. 313-315.
CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.
LÁSZLÓ 1999 – LÁSZLÓ Gyula Múltunkról utódainknak Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.
RÁCZ 1980 – RÁCZ István Eligazító in: Kalevala Európai Könyvkiadó Budapest 1980.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.14. Kettő az egyben

(Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán)

„…ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az őssejtig vagyok minden ős –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon, s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!”

(József Attila: A Dunánál in: József Attila minden verse és versfordítása Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest 1983)

1. József Attila gondolatai versbe sűrítve jelenítik meg azt az ősi logikát, amelyet a számneveink őriznek. Amikor az egy, kettő és a három számneveket vizsgáljuk, a magyar nyelv titkait kutatjuk, s rajtuk keresztül más nyelvek problémáit is feszegetjük, azokra is keressük a megoldást.

E munka aktualitását és szükségességét igazolják egyfelől a bizonytalan és ismeretlen etimológiájú szavak, másfelől a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatainak során megszületett eredményeink. Mindez nemcsak a magyar nyelvi ismereteink hiányosságaira világít rá és segít a problémákra megoldást találni, hanem másképp láttatja velünk az uráli, altáji és az indoeurópai nyelvi kapcsolatokat s az eddigiek szerint a nyelvcsaládokba be nem sorolt nyelvek helyét is világosabban jelöli meg. Megkérdőjelezi a nyelvek családokba sorolásának módszereit is. Elfogadhatatlan és tarthatatlan elmélet az, amely szerint a magyar nyelvet rokoni szálak fűzik az uráliba sorolt nyelvekhez, következésképp a nem idetartozó nyelvekben lévő kapcsolatok csak és kizárólag nyelvi kölcsönzéssel magyarázhatók. Ez az alaptétel az egyik kerékkötője a szó etimológiáknak.

Megoldatlan azoknak a szavaknak és a velük járó hangtani, alaktani és jelentéstani problémák sorsa, amelyeket ugor, finnugor vagy akár uráli nyelvi egységből származónak tartanak. Mi volt előtte? Volt-e egyáltalán uráli nyelvi egység? Nem lehetne a kapcsolatokat, az összetartozást másként magyarázni? Ha az uráli nyelvi egység csupán feltételezés, miért ne lehetne tudományos igénnyel más utakon is próbálkozni? Annál is inkább, mert az urálinak tartott hangtani, alaktani és jelentéstani állapot olyan magas nyelvi fejlettségi szintről tanúskodik az elmélet szerint is, amelynek előtte csak hosszú fejlődési útvonalon juthatott el odáig az emberi nyelv, nyelvünk s amelynek a születési körülményeiről még kevesebb sejtéseink vannak.

Sokan vallják már, hogy a tudomány csak akkor halad helyes úton, ha lehetőség van a régi megállapítások folytonos felülvizsgálatára, megrostálására, egyesek megerősítésére, mások megújítására s ha kell, a korábban biztosnak vélt, de ma már egyértelműen helytelen megállapítások kiszűrésére. Ennek a szemléletnek az elfogadása és betartása oda vezethet, hogy a tudomány valamennyi művelője számára magától értetődő lesz az, hogy a tudományos munka legfőbb feladatához tartozik a minél több ismeret megszerzése s azok szintézisét követő folytonos megújulás. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha mások eredményeit is megismerjük, beszélgetünk s ha kiderül, hogy a különböző tudományágak művelői ugyanazon vagy hasonló eredményekre jutottak, akkor azok egymást erősítik és tovább kutatandó úton járnak. Mindemellett folyton szem előtt kell tartanunk, hogy az új adatok mindig kettős természetűek. Vagy a régiek megerősítését szolgálják, vagy az eddigiek módosítására kényszerítenek bennünket. Következésképp a tudományban nem lehetnek lezárt ügyek.

Jelen dolgozatban éppen ilyen egyértelműnek látszó témával foglalkozunk. Első hallásra természetesnek tűnik, hogy a számokat, számneveket - egyrészt a jelentéstartalmuk miatt, másrészt azért is, mert a velük való munkálkodás az egzakt tudományok körébe tartozik, - az evidenciák körében tartjuk számon.[210] **A magyar nyelv logikája szerint azonban az *egy* nemcsak egy lehet,**

[210] Vö.: *evidencia* ’nyilvánvalóság, bizonyosság,….valamely tételnek, állításnak bizonyítására nem szoruló,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

hanem bizonyos körülmények között *fél*, más helyzetekben *kettő,* de akár *három* is. A kérdések sora vetődik fel: Mi ennek a magyarázata? A magyar nyelven kívül van-e és ha igen, mely nyelvekben ismert ez a jelenség? Az effajta logikai gondolkodás ősi s a nyelvünk kialakulásának idejéhez tapad, vagy későbbi és más nyelv(ek)ből átvett ismeretekre utal? A válaszok megtalálása elengedhetetlenül fontos a nyelvünk, a magyar nyelv helyének, kialakulásának, fejlődésének, más nyelvekkel való kapcsolatainak a helyes megítélésében.

A számnevek problematikája akkor jelentkezett számomra, amikor azokat felfedezni véltem a földrajzi nevekben, azonban kiderült, hogy ami számnévnek tűnik, nem mindig az, hanem vizet, folyót jelentő szó. A jelentéstani vizsgálatok során kirajzolódott a víznevek, a tavak, mocsarak, folyók, különösen a vízforrás eredeti komplex jelentéstartalma, amelynek az egyik részjelentése, az egyik eleme az egy, a kettő illetve a három számnévi jelentés. Elsőként az erre utaló földrajzi nevekből mutatunk be néhányat. Ma már a legtöbb esetben el tudjuk különíteni azokat, amelyekben a számneveket kell látnunk és azokat, amelyeknek nem számnév, hanem a vele alakilag egybeeső valamely nyelvi víz szó szolgált alapul.

A továbbiakban tehát olyan földrajzi neveket mutatunk be a Volga-Urál vidékéről és a Kárpát medencéből, amelyek a számnevekkel kapcsolatosak és olyanokat, amelyeknek alapul valamilyen nyelvből való vizet, forrást, folyót stb. jelentő szó szolgált, majd magukat a számneveket és a témához tartozó szópárokat vizsgáljuk.

2. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről és a Kárpát medencéből, amelyeknek vagy a nevek valamely tagjának alapul szolgálhatott tőszámnév, sorszámnév vagy számnévi jelentésű más szó illetőleg ezekkel rokon, de vizet, folyót is jelentő szó.

2.1. Az ***egy*** számnév értelmezése a jelen akadémiai álláspont szerint, vö.: a magyar ***egy*** ’1. Annyi, amennyit a természetes számsor első egész száma jelöl…2. Osztatlan, egész….3. Ugyanaz, azonos. …’ (MÉK) ’mennyit a számsor első egész száma jelöl, egyik, valamilyen, egy bizonyos, vérrokon viszonyban lévő, azonos, hasonló, egyetértő, csupa, merő, mintegy, körülbelül’…Vitatott eredetű. Vö.: osztj. *it* ’egy, az’, finn *ensi* (töve *ente-*) ’első’…(TESz) < fi. *en*[211] 'egy' + -*si*[212]: sorszámnév képző.

magy. ***el****ső,* ***er****ső*…A szócsalád tagjai származékszók: az első az elő névszó el- illetőleg eletövéből…származik….(TESz) < *el*[213] 'egy' + -*ső*: sorszámnév képző, *er* 'egy' + -*ső*: sorszámnév képző. Az elő, elől lévő jelentés úgy tartozik ide, hogy az egy számnévnek a forrás, a mag szolgált alapul. A forrás pedig a folyó többi részéhez képest elől van, tehát első és elülső is egyben.

magy. *elő,* valaminek elülső része, előkelő, az elsők közé tartozó ember, valaminek a zsengéje….Származékszó, el- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *ēlt* …’elől, elül’… finn *esi* (gen. *eden*) ’elő-’, *edellä, edes*sä ’elől, előtt’, észt *esi* (gen ee) ’elő-’…*ette* ’elé’. …(TESz) < vog. *ēl* 'egy' + -*t:* sorszámnév képző.

Latin eredetű jövevényszónak tartják a magyarban ismert alábbi szavakat: magy. ***príma*** ’reggeli ima, a középiskola első osztálya, első osztályú, első rendű’…Jövevényszó család, melynek tagjai a latinon át függnek össze. A *príma* főnév latin eredetű….(TESz); ***prím*** ’a dallamot hordozó magasabb szólam’, zenei alaphang’…Nemzetközi szó,…Végső forrása a lat. *primus, prima* ’első’… (TESz); ***privátim, privát*** ’egyéni, magányos’ …Latin eredetű szócsalád…(TESz) Idetartoznak még a magyarban a ***prímás*** ’a cigánybanda vezető hegedűse’, privilégium ’kiváltság, előjog’,

---

nyilvánvaló volta. (BAKOS 1986)

211 Vö.: ang. *one* 'egy'.

212 Vö. magy.(*el-)* + -*ső*: sorszámnév képző.

213 Vö.: koreai *el* 'egy'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

prímhegedű ’első hegedű’, ***perjel*** ’elöljáró’, premier ’színdarab…bemutató előadása’, ***primadonna*** ’főszerepeket alakító színésznő, énekesnő’, ***primula*** ’kankalinféle virág, tavaszelső növény’. A magyar *bíró* ’vezető hatalommal bíró egyén’ egyik oldalról rokona az ’első’ jelentésű szavaknak, másik oldalról a *törvény* szó tövével, harmadrészt a *bír* ’birtokol’ szóval tartozik össze. A *pr, prV, pVr* szótövek kapcsolódnak a csuvas *pĕr* ’egy’ és a törökségben ismert alakváltozataihoz és az orosz *verx* ’felső’ szavakkal is.[214]

Az 'egy' számnevet tartalmazzák a következő nyelvi megfelelők, vö.: finn ***ente, ensi*** ’első’; ***emi*** ’anya’; ***emä*** ’anya, szüle, teremtő (nő), első alapja, törzsöke valaminek’; ***ennen*** ’előbb, azelőtt, előtt…’ (< *en* 'egy' + *-nen:* határozórag; ***ennukse*** ’előjel, jóslat’; ***eno*** ’1. anyai nagybátyja 2. főfolyam, vízesés…’; ***enokkaa***…’vízesés, erősen rohanó (folyam); ***ensin*** ’először, elsőben’; ***entee, enne*** ’előjel’; ***ento*** ’előbbi szokott állapot’; ***enä*** ’sok, nagy, több’[215]; ***ete*** …’elő, ami valami előtt van,…’; ***edelle*** ’előre, előfelé, elé, elibe…’ (SZINNYEI 1884)

A finn adatok azért is hasznosak, mert tartalmazzák az *egy* szavunk *gy*-jének az eredeti *–t* ill. *–d* változatát, amely nem volt szóvégi helyzetű, s az egyik fejleménye az *–n-*.

Az altáji nyelvekben a finn *–t, -d, -n* és a magy. *–gy* helyi értékének megfelelő az *–r* és az *-l, vö.: c*suv. ***pĕrre, pĕr*** ’egy’, ÓT., MK, ujg., üzb., ojr., tuv., azerb., türkm., oszm., kirg., kazah, k.kalp., nog. *bir,* jakut *biir,* hak. *pir*, bask., tat. *ber* ’egy’, mong. *büri* ’mind’ (JEGOROV 1964)

Elvileg a csuv. ***il-*** ’kezdeni, elkezdeni valamit’… orhon-jenyiszeji, azerb., türkm., oszm., csag., kumük, kirg., kazah, k.kalp., nog., ujg., alt.V., tuv., hakasz, bask., tat. *al-*, üzb. *ol-,* jakut *yl-* ’ua.’ (JEGOROV 1964) szavakban láthatnánk a 'kéz, kar' szót is, vö.: Kasgari *alik*, azonban az elkezdeni jelentést indukálhatta az 'egy' jelentés is. Ebben az esetben az 'egy' számnevet kell benne látnunk.

A csuv. *pĕr* ’egy’ és a latin *prae-* és ieu. ’elől, első, egy’ jelentések összefüggnek, valamint a mongol ’mind’ szavak genetikailag összetartoznak, amelyek nem magyarázhatók egymástól való kölcsönzéssel. Olyan nyelvi előzményről lehet szó, amelyikhez az altáji nyelveknek és a magyar őseinek is köze lehetett. Nem lehet sem a latin, sem a szláv a kiinduló nyelv.

Szólni kell a baskír: ***jangy*** ◠egyedüli’ adatról, mert az abszolút szótöve (*jangy-:* abszolút szótő + *-δ*: képző) összetartozik azzal a 'forrásfolyó' jelentésű szóval, amely sok víznévben megvan, vö.:

Junkă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkă* or. ***Junga*** ← *Bol'šije i Malyje Čuvaki* + *Largoty* + *Jablon'a* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Junkă* ⟵ vö.: hanti *jynk* ’víz’.
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*.
Bol'šije ⟵ or. *bol'šije* ’nagy’
+ *i* ’és’
+ *Malyje* ⟵ or. *malyje* ’kicsi, kis’
+ *Čuvaki* ⟵ nem or. *Čuvaki*
Largoty ⟵ nem or. *Largoty* < *Largo*
+ *ty*
Jablon'a ⟵ 1. nem or. *Jablonka* < *Jab*
+ *lonka*

[214] Ld. az *egy* jelentésű földrajzi neveknél.
[215] Eleink gondolkodása szerint a forrás nemcsak egy és első, hanem sok, mindennél a legtöbb is, hiszen a magban szunnyad az egész élet.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2. or. *jablon'a* ’almáskert’

Jynga f. GMA: mari *Jynga* or. ***Junga*** ČASSR., Gm., az or. Volga jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Jynga* ⟵ vö.: hanti *jynk* ‘víz’,
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Jangyta f. TSK.137.: or. *Jangyta / Jagyta,* az or. Šapkina baloldali mellékfolyója, hossza 54 km.
< or. *Jangyta* ⟵ nem or. *Jangyta* < *Jangy* ⟵ vö.: hanti *jägi* ‘patak’,
fi. *jänkä* ’mocsár, láp, mocsaras völgy’
+ *-ta:* képző,
Jagyta ⟵ nem or. *Jagyta* < *Jagy* ⟵ vö.: hanti *jägi* ‘patak’
+ *-ta:* képző

Ezek a példák arra is utalnak, hogy a finn, angol stb. nyelvek 'egy' számnevében meglévő *-n-* szálai keletre vezetnek.

Az indoeurópai nyelvekben a fenti *–t, -d, -n,* gy, *-r, -l* helyének megfelelően *–d, -r, -n* található, vö.: orosz ***odin*** ’egy’ …Keleti szláv *odin* < közszláv *jedinъ*…(SIS); ***pervyj*** ’első’ (< ***per-*** 'egy' + *-v*: melléknév képző + *-yj);* ***pered*** ’előtt’ (< *pere-* + *-d*: határozórag); ***prostoj*** ’egyszerű' (< *pro* + *-st:* képző + *-yj*). Ld. még szlovák ***jeden*** ’egy’, lengyel ***jeden*** ’egy’ (VARSÁNYI 1963); ***pier****wszu* ’első’ (VARSÁNYI 1963); cseh ***jeden*** ’egy’; ***prvni*** ’első’ (D.A.DLUGI – B.G.RAJEVSZKIJ – N.R.BURAVCEVA 1974).

Idetartozik a latin ***ūn****us* ’egy, egyik’; ***prī****ma* ’1. az első, a kezdet, 2. elemek, ősanyagok, 3. előcsapat 4. első hely’; ***prī****mae* ’főszerep, első díj’***; prī****mus* ’1. legelső, elől levő 2. legteljesebb, legkiválóbb, fő-(szerep); ***pri****us* ’előbb, korábban’; ***prī****vus* ’1. egyes, egy-egy, elkülönített, 2. saját, tulajdon,) (GYÖRKÖSSY 1986).

Használják az olaszban, vö.: olasz ***un*** ’egy’, ***primo*** ’első’; ***tutto*** ’egész, teljes’ (VÁSÁRHELYI – FÁBIÁN 1991)

Rokon az 'egy' tőszámnév és a sorszámnév töve az angolban, vö.: ***one*** ’egy, egyik’, ***first*** ’első, kezdet’ (ORSZÁGH 1981), idetartozik a német ***ein*** ’egy’, ***erste*** ’első’, *die* ***Pri****orität* ’1. elsőbbség (időben), *der* ***Vor****zug* ’elsőbbség, kedvezés’, ***primär*** ’elsődleges’, ***vor*** ’elől’ (HALÁSZ 1976)

Ld. még koreai ***el****sin*: egy szív.

A szókezdő mássalhangzó eredeti *t-* volt, ennek fejleményei ma is használatosak, a *j-* a szláv nyelvekben, *p-* az altáji, indoeurópai nyelvekben, *f-* a németben, angolban.

A szókezdő mássalhangzó elenyészett a magyar, latin, finn nyelvek adataiban. A végső mássalhangzó megvan, pl.: ***-d*** a magyarban, szlávban, finnben, ***-r*** a törökben, mongolban, latinban, szlávban, angol, német, magyar, ***-l*** a magyarban, koreaiban.

Eleink gondolkodása szerint az *egy* nem más, mint két fél együttese, ugyanakkor az *iker* egyfelől kettő, két darab egyesből áll, ugyanakkor az iker egy egység, következésképp az egyike fél is s a másika is fél. Vö.:

magy. ***fél:*** az egyik, vagyis az ikernek az egyike. Eredeti jelentése a kettőnek az egyike, azaz az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ikernek az egyike. Az iker egy úttal egy is, de annak a fele is. A *fél* szó hangtanilag ugyanaz, mint az *egy* és annak a változatai. Csak a magyarban ismert ilyen összefüggésekben.

magy. ***mind***: ’összes, valamennyi, mindnyájan, valamennyien együtt, egytől egyig, egyaránt, egyformán, egészen, mindig, egyre, világmindenség, …’. Magyar fejlemény: a *mi ~ më* névmásból keletkezett, de alaktani felépítése nem egészen világos…(TESz) < magy. *min* 'egy, mag' + *-d*: képző 'valamivel ellátott'. A földrajzi névi kutatásaink fényében úgy is értelmezhető, hogy a *mind, minden* ’egész, világmindenség’ jelentése magában foglalja a lét folyamatosságának két fontos összetevőjét, az *én ~ te*, a nő ~ férfi elemet. Az *én* (< **men, min*) és a *te* (< **ten*[216]) feltétele az utódok létrehozásának, az élet fenntartásának, ketten együtt vagyunk az egész, ugyanígy a *Föld* anya és a férfi minőségű *Nap* a világmindenség, más szóval kettő az egyben.

Az ***egy*** számnévvel illetve az ’egy’ jelentéssel kapcsolatos földrajzi nevek vizsgálatakor tőszámnévi alapú nevet nem találtam.

Sorszámnév előfordul a Volga-Urál vidékén, azonban a Kárpát-medencében nincs rá adatunk. A csuvas *pĕrreměš* (*pĕrre, pĕr* ’egy’) ’első’ és az orosz *pervoje* (< *per*) ’első’ szavak töve összetartoznak.

Pĕrreměš *Irśe* h. Ašm.:, NAP: csuv. *Pĕrreměš Irśe* 2/4 *Čirküllĕ Irśe* or. ***Pervoje*** *Čebakovo* 2/4 *Čebakovo* Ja., csuvas falu, Ar.:-. < *Pĕrreměš* 2/4 9/8 *pĕrreměš* (*pĕrre* ’egy’ + csuv. *–měš:* sorszámnévképző) ’első’ + csuv. *Irśe,* or. 2/4 9/8 *Pervoje* 2/4 9/8 or. *pervoje* (< *per* 2/4 9/8 nem orosz *per* ’egy’ + *-v-*: melléknévképző + *-oj:* képző + or. *–e*) ’első’ + *Čebakovo* 2/4 9/8 nem orosz *Čebak* + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

2.2. Az ’egy, első’ számnévi jelentéssel kapcsolatos más rokon jelentést tartalmazó nevek idetartoznak, pl.:

magy. ***másod*** ’második, következő, magzatburok, ocsú’…Származékszó, a *más* névmásból jött létre…(TESz) A *más, másod, második* értelmezése is a maghoz, magzathoz vezet. az egyik rész maga a gyerek, az utód, a másik rész a magzatburok, az ocsú, a héj stb. Ezek különválnak, kettő lesz belőle, egyik és másik.

magy. ***más*** ’következő, második, nem ugyanolyan, nem ugyanaz a dolog, személy, másolat, hasonmás, válasz, múlt, elmúlt,’…Származékszó, *má-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *mät* …’második, másik’,…(TESz)

A Volga-Urál vidékén az adatok rendezhetők aszerint, hogy melyek tartoznak össze a forrással, a forrásra utaló jelentéssel és ezen keresztül kötődnek a kerekséghez, az egységhez, az egyhez.

A **csuvas *pĕččen*** ’magányos, egyedüli’ szó a csuv. *pĕčĕk* ’pici, kicsi’ szóval is rokon, etimológiája ennek figyelembe vételével írható meg. Mindkettő a víz, a forrás eredeti komplex jelentésének az alkotó elemei közé tartozik. A földrajzi nevekben előfordul, vö.:

Pĕččen *tĕme* d. Ašm.X.262.: csuv. *Pĕččen tĕme*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pĕččen* 2/4 9/8 csuv. *pĕččen* ’magányos, egyedüli’ + *tĕme* 2/4 9/8 csuv. *tĕme* ’halom, domb’.

Pĕččen *xyr* h. Ašm.X.262.: csuv. *Pĕččen xyr* or. *Jaščerino* M-P., falu neve, NAP: -, Ar.:-. < *Pĕččen* 2/4 9/8 csuv. *pĕččen* ’magányos, egyedüli[217]’ + *xyr* 2/4 9/8 csuv. *xyr* ’fenyő’.

[216] Vö.: *tenmagad = temagad.*

[217] A magyarban a *magányos* és *egyedüli* szavak tövei a *mag* és az *egy* nemcsak jelentésükben erősítik egymást, hanem igazolható a közös gyökérből való származásuk, amelyre más dolgozatban térünk ki.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Pěččen *xurăn* f. Ašm.X.262.: csuv. *Pěččen xurăn* Šix., patak, szakadék neve, or. Šibylgi falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < *Pěččen* 2/4 9/8 csuv. *pěččen* ’magányos, egyedüli’ + *xurăn* 2/4 9/8 csuv. *xurăn* ’nyírfa’.

Pěččen *xorama var* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pěččen xorama var* A. < csuv. *Pěččen* 2/4 9/8 csuv. *pěččen* ’magányos, egyedüli’ + *xorama* 2/4 9/8 csuv. *xorama* ’szílfa’ + *var* 2/4 9/8 csuv. *var* ’árok, patak’.

Pěččen *tujra* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pěččen tujra* U., Öreg temető. < csuv. *Pěččen* 2/4 9/8 csuv. *pěččen*[218] ’magányos, egyedüli’ + *tujra* 2/4 9/8 csuv. *tujra* ’fiatal tölgy, kis erdő’.

Az **orosz *jedinstvo*** ’egység’ szó képzett forma: *jedin* vö. szlk. *jeden* ’egy’, or. *odin* ’egy’ + *-stv-* képzőbokor + or. *–o.*

Az ’egység’ jelentés alkalmazása a földrajzi nevekben lehet egészen késői és politikai indíttatású:

Jedin*stvo* h. Ašm.:-, NAP: or. *Edinstvo* 2/4 *Fabrika sportinventar'a* U., csuvas és orosz gyári település, Ar.:-. < or. *Jedinstvo* 2/4 9/8 or. *jedinstvo* ’egység’ < *jedin*[219] ’egy’ + *-stv-:* képző + *-o*.

A **felső a forráshoz**, a fejhez, a kezdethez, a kiinduló ponthoz, egyben a központhoz közelebbi részt jelenti.

Turi *Karapaš* h. Ašm.VI.89.: csuv. *Turi Karapaš* or. ***Verx****nije Karabaši* M-P., település neve, NAP: csuv. *Turi Karapaš* 2/4 ***Śülti*** *Karapaš* or. *Verxnije Karabaši* M-P., csuvas falu., Ar.:-. < *Turi* 2/4 9/8 csuv. *turi* ’felső’ + *Karapaš*, or. *Verxnije* 2/4 9/8 *verxnije* ’felső’ + *Karabaši* 2/4 9/8 nem orosz **Karapaši*, csuv. *Śülti* 2/4 9/8 csuv. *śülti* ’felső’ + *Karapaš.*

Az ’egyik’ és a ’másik’ egymásnak egyszerre korrelációja és a magyar *fél* szinonímája. A földrajzi nevekben vö.:

Kěšěn *Šăxal'* h. Ašm.III.163.: csuv. *Kěšěn Šăxal'* or. *Ištеr'akovo* Tet.u., NAP: csuv. *Kěšěn Šăxal'* or. *Novoje Iščer'akovo* 2/4 ***Drugoje*** *Iščer'akovo*, *Drugoje Ištеr'akovo* Jal.u., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kěšěn* 2/4 9/8 csuv. *kěšěn* ’kicsiny, kicsi’ + *Šăxal'*, or. *Ištеr'akovo* 2/4 9/8 nem orosz *Ištеrek* + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o,* or. *Drugoje* 2/4 9/8 or. *drugoje*[220] *(drug* + or. *–oj:* birtokos melléknévképző + or. *–e)* ’másik’ + *Iščer'akovo* < *Ištеr'akovo.*

Az **orosz *drugoj*** ’másik’ szó töve *drug* vö. or. *drugъ* ’barát, utitárs'. (SIS) Az *út* pedig elsőként a folyó útja, medre volt. A jelentésfejlődés útja ’víz, forrás’ → ‘meder, út’ → ’út’ ’útitárs’ → ’barát’ → ’másik’ → ’egyik’ lehetett.

Figyelemre méltó, hogy a ’kicsi’, az ’új’ és a ’másik’ szavak ugyanazon a helyi értéken fordulnak elő, összefüggésük lehetséges. Vö.:

Śěně *Čuračăk* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śěně Čuračăk* 2/4 ***Pěrreměš*** *Čuračkă* or. ***Novyje*** *Čuračiki* 2/4 ***Pervyje*** *Čuratčiki* 2/4 *Čuratčiki* 2/4 *Novyje Čuratčiki* C., csuvas falu, Ar.:-. < *Śěně* 2/4 9/8 csuv.

---

218 Vele közös gyökerű a csuv. *pěčěk* ’pici, kicsi’.

219 Vö.: szlovák *jeden* ’egy’.

220 Vele rokon, de végső eredetét nem a szláv nyelvekben kell keresni az oroszban ismert *doroga* ’út’, *drug* ’barát’, *tovarišč* ’társ, barát’, de a magyar *társ* szó is velük együtt ősi közös gyökerű. Az egyik legrégebbi jelentése ’utitárs’ lehetett, s az *út* először a folyóvíz csinálta útra a folyómederre vonatkozott. Itt kell kezdeni a szó magyarázatát.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

šěně ’új’ + *Čuračăk* < *Čuratčik*,or. *Novyje* 2/4 9/8 or. *novyje* ’új’ + *Čuračiki* < nem orosz *Čuratčiki,* or. *Pervyje* 2/4 9/8 or. *pervyje* ’ első’ + *Čuratčiki.*

Az új lehet az első, de idővel az elsőhöz képest a másik, második. Ez utóbbi értelmében az újonnan épült falu a másik, következésképp az előző, a régi az egyik. Vízforrás esetében az ’új’ jelentés lehet az eredeti komplex tulajdonságok egyike. A nevek megfejtésekor ezt is figyelembe kell venni. A folyó forrása, forrás felőli szakasza, a feje lehet öreg is s a fő, fej egyik jellemző tulajdonsága a kerek forma, vö.:

Ara ***puś*** h. Ašm.I.: *Ara puś* Cu., *Araboš* falu, NAP: *Arapuś* or. *Arabosi* 2/4 ***Staryje*** *Arabosi* U., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Ara*: víz neve + *puś* 2/4 9/8 csuv. *puś* ’fő, fej’, or. *Staryje* 2/4 9/8 or. staryje 'öreg, régi' + *Arabosi* 2/4 9/8 nem or. *Arabosi*.

Az 'öreg' és a 'nagy' szintén szinonímák, a folyóforrás komplex tulajdonságai közé tartoznak, vö.:

Aslă *Ara puś* h. Ašm.I.: *Aslă Ara puś* Buu., ***Bol'šije*** *Arabuzi* falu 8 versztára Janšixovo falutól, NAP: csuv. *Aslă Ara puś* or. *Bol'šije Arabuzi* Tar., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Aslă* 2/4 9/8 csuv. *aslă* ’öreg, régi, nagy’ + *Ara:* víz neve + *puś* 2/4 9/8 csuv. *puś* ’fő, fej’, or. *Bol'šije* 2/4 9/8 or. *bol'šije ’nagy’* + *Arabuzi* < *Ara*: víz neve + *buzi* 2/4 9/8 nem orosz *busi*[221].

Az alábbi adatokban található változatok (*bar, püro, börö, pyr, per, pyry, perm, perim, perěm)* folyó, mellékfolyó, árok, patak, öreg folyómeder, folyótorkolat, hely település nevében fordulnak elő. A földrajzi névi formának alapul vagy folyó neve, vagy mocsarat, folyót illetve folyótorkolatot jelentő szó szolgált alapul (vö.: ko. *ber-dor* ’mocsár’, fi. *puro* ’patak, kis ér, völgy’, csuv. *pyr* ’folyótorkolat’). Velük alakilag egybeesik a bask. *ber* ’egy’, mong. *büri* ’mind’, sőt a csuv. *pĕr* ’egy’ (< **pir, *pür*) közvetlen előzménye is.

Az alaki egybeesés oka az, hogy az *egy* számnévi jelentésnek köze van a körhöz, az egységhez, a teljességhez, de a folyóforráshoz is, annak nemcsak alakja, hanem komplex jelentéstartalma miatt. A földrajzi nevekben el kell különíteni azokat a neveket, amelyeknek valamilyen vizet jelentő, vízzel kapcsolatos szó szolgált alapul és a számnévi 'egy' jelentésű szavakat. A következő földrajzi neveknek ’víz, patak’ jelentésű szó szolgált alapul, vö.:

Kärkä ***bar*** f. TB.82.: bask. *Kärkä bar* or. *Korkovar* Belor., az or. Malyj Šišen'ak jobboldali mellékfolyója. < bask. *Kärkä* 2/4 9/8 bask. dial. *kärkä* ’mocsár’ + *bar*[222] 2/4 9/8 vö.: ko. *ber-dor* ’mocsár’, fi. *puro* ’patak, kis ér, völgy’, or. *Korkovar* 2/4 9/8 nem orosz **Körkövar* < *Körkö* + *var* 2/4 9/8 csuv. *var* ’árok, patak’.

A folyómeder keresztmetszetének alakja valójában nem más, mint az árok legmélyebb pontján találkozó két ív. A folyóvíznek egyik lényeges tulajdonsága, hogy mozog, következésképp él. A mozgás alapja pedig a le és fel irányuló ívek váltakozása. Két ív pedig más oldalról egy kört alkot, amely az egység, az egy szimbóluma. Tehát két félkör alkot egy teljes kört, másképpen két félből áll egy egész. Hozzá kell tenni, a víz hengerülve folyik, ezért azt fordulatok sorozatának lehet felfogni. Vö.:

Püro *vüd* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Mar.: mar. *Püro vüd* or. *Bir'*, az or. Belaja mellékfolyója. < mar. *Püro* 2/4 9/8 fi. *puro* ’patak, kis ér, völgy’ + *vüd* 2/4 9/8 mari *vüd* ’víz, folyó’.

---

221 Az átadó nyelvben az –*s*- magánhangzó közi helyzete miatt félzöngésen ejtett hang volt, amit az orosz zöngésnek vett át. A palatális voltát pedig az orosz a rákövetkező –*i*-vel őrízte meg írásban. Az átadó forma a csuv. *puś* elődje **puśi* lehetett.

222 A bask. *bar* ’van, létezik’ a komplex jelentés másik alkotó része. Nem szolgálhatott alapul a víznévnek, bár a szó családjába tartozik.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Börö f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, B-r.: bask. *Börö* or. ***Bir'***, folyó neve. < bask. *Börö*

Börö f. TB.38.: bask. *Börö* or. *Bir'* Bir., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója. < bask. *Börö* or. *Bir'* 2/4 9/8 nem orosz *Bir'* 2/4 9/8 vö.: fi. *puro* 'patak, kis ér, völgy', bask. *ber* 'egy', mong. *büri* 'mind'.

Az egység, az egy másképpen mind[223]. Ez utóbbi jelentésű szó is része az eredeti komplex jelentésnek, de alapul nem szolgálhatott a folyónévnek. A folyónév egyszerre tartalmazza a folyó számos tulajdonságát, mint pl. a kezdetét, kicsiségét, a forrás kerek voltát. Ez utóbbi az 'egy' számnévi jelentéssel kapcsolható össze. Látni kell azt a kettősséget is, hogy a kerek, a nyílás, a torok nemcsak a forráshelyen található, hanem ott is, ahol a folyó belefolyik egy másik folyóba, tóba vagy tengerbe s a hely neve torkolat. A születés és a halál helyét ugyanazzal a szóval nevezi meg. A folyó a másikba torkolláskor meg is szűnik, meg nem is. Megszűnik, mert véget ért az útja, a véget érés pillanatában azonban a torkolatnál újjászületik egy másik folyóban, tóban vagy tengerben. Tudniillik az a folyó is más lesz, amelyikbe belefolyik, vagyis, az *egyik* és a *másik* összefolyásakor egy harmadik születik, miközben a *három* tulajdonképpen *egy.* A torkolat tartalmazza az egyet, de a kettőt sőt a hármat is, mert ott elágazás van. A folyótorkolat, a torok összetartozik a kerek, kör jelentéssel, melynek révén kötődik az egyhez, de az elágazó jelentéssel is, hiszen ág keletkezik a folyótorkolatnál is. Ez utóbbi révén pedig összefügg a kettővel. A földrajzi nevekben vö.:

Pyr *xušši* d. Ašm.IX.183.: csuv. *Pyr xušši*, hely neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pyr* 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *xušši* 2/4 9/8 csuv. *xušă* 'köz' + csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Pyr *šyvĕ* h. Ašm.IX.183.: csuv. *Pyr šyvĕ* or. *Šumovka* Simb.u., orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pyr* 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *šyvĕ* 2/4 9/8 csuv. *šyv* 'víz' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

Aslă ***Pyr*** f. Ašm.II.111.: csuv. *Aslă Pyr* Simb.u., patak neve az or. Jelxovoozernaja falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Aslă* 2/4 9/8 csuv. *aslă* 'öreg, régi' + *Pyr:* folyó neve 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Ataĭl ***pyrĕ*** f. Ašm.II.144.: csuv. *Ataĭl pyrĕ*, a Volga torkolata, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ataĭl*: a Volga neve+ *pyrĕ* 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *-ĕ.* birtokos személyjel.

Jaku ***pyr'*** f. Ašm.IV.167: csuv. *Jaku-pyr'* Jau., patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jaku:* folyónév + csuv. *pyr'* 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Pyr*śyrlan varĕ* f. Ašm.IX.192.: csuv. *Pyrśyrlan varĕ*, árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pyrśyrlan* < *Pyr:* folyó neve 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + *śyrlan* 2/4 9/8 vö.: csuv. *šyrlan* 'a folyó meredek partja, vízmosás' + *varĕ* 2/4 9/8 csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel.

Per*sirlany* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Persirlany* Ja. < csuv. *Persirlany* 2/4 9/8 or. *Persirlany* Ld.: csuv. *Pyrśyrlan* Ja.

Kĕlĕ ***pyrĕ*** f. Ašm.VII.72.: csuv. *Kĕlĕ pyrĕ*, tóba ömlő kis folyó torkolata, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kĕlĕ:* folyó neve + *pyrĕ* 2/4 9/8 csuv. *pyr* 'folyótorkolat' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

---

[223] Megfejtése lehetséges e téma kapcsán. A *mind* (*én* + *te* összege) eredendően összetett szó, jelenti a női és a férfi minőség együttesét is..

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Xora ***Pyry*** h. Ašm.XVI.: or. *Xora-Pyry* Kal., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < or. *Xora*? + *Pyry* 2/4 9/8 nem orosz *Pyry*[224] 2/4 9/8 vö.: csuv. *pyr* 'folyótorkolat'

*Xura***pyr** f. Ašm.XVI.: csuv. *Xurapyr,* az or. Civil' folyó öreg folyómedre csuv. *Měléš* falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Xura*? + csuv. *pyr* 2/4 9/8 vö.: csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

*Köla***pyr** f. TSK.49.: ko. *Kölapyr* or. *Kolapyr,* az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 21 km. < ko. *Köla*? + ko. *pyr* 2/4 9/8 vö.: csuv. *pyr* 'folyótorkolat'.

Pir *šyvě* d. Ašm.IX.: csuv. *Pir šyvě*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pir:* folyó neve + *šyvě* 2/4 9/8 csuv. *šyv* 'víz' + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Perm 'város…' Az 1781-ben adott településnév a zürjének és a votjákok őseit, illetőleg a tőlük lakott vidéket jelölő óor. Perem' névvel tartozik össze. Etimológiája tisztázatlan…(KISS 1980)

Perim f. SW.741a.: ko. *Perim* / *Perym* or. *Perm',* város. < ko. *Perim*?

Perěm h. Ašm.IX.168.: csuv. *Perěm* or. *Perm'*, város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Perěm*

A város nevének alakváltozatainak (*Perm* < *Perěm* < *Perim*, *Perym)* víznév szolgálhatott alapul, amelynek közszói jelentése is vízzel, vizes hellyel kapcsolatos, vö.: ko. *ber-dor* 'mocsár'.

A magyar *egy* számnév osztják megfelelője (vö.: osztj. *it* 'egy') alakilag víznevekkel esik egybe:

Ita f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Ita* or. *Ita,* az or. Loza jobboldali mellékfolyója. < or. *Ita* 2/4 9/8 udm. *Ita.* Vö.: mansi *ut, üt* 'víz', szam. *üt* 'víz' nyeny. *i(d)* 'víz'.

Idel f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Idel* or. Volga, folyó neve. < tat. *Idel* < *Ide* 2/4 9/8 vö. bask. *ide, ede* 'forrás' + *l.*[225]

Ezeknek a vízneveknek nincs közvetlen közük az osztj- *it* 'egy' szóhoz, csupán az eredeti komplex jelentéstartalom részei. A forrás jellemzője, hogy a víz gödörből, lyukból jön ki s a víz körkörös mozgást végez. A kör pedig az egység, a mind, az összes, az egy[226] szimbóluma. Mindez a forrás komplex jelentésébe beletartozik.

A torkolattal összetartozó jelentések közé tartozik a 'kicsi' jelentés, amely szinonímája lehet az alsónak, ezzel együtt a másodiknak, a másiknak, a földrajzi nevekben vö.:

Pěčěk *Šěvěš* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pěčěk Šěvěš* 2/4 ***Anatri*** *Šěvěš* or. ***Nižnije*** *Šiuši* 2/4 ***Malyje*** *Šiuši* A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Pěčěk* 2/4 9/8 *pěčěk* 'kicsi, kis, pici' + *Šěvěš*[227]< **Šivüš*, **Šüvüš,* csuv. *Anatri* 2/4 9/8 csuv. *anatri* 'alsó' + *Šěvěš,* or. *Nižnije* 2/4 9/8 or. *nižnije* 'alsó' + *Šiuši* 2/4 9/8 nem orosz **Šivüši*, **Šüvüši,* or. *Malyje* 2/4 9/8 or. *malyje* 'kicsi' + *Šiuši.*

Az oroszban a jelzői tagok tükörfordításai a csuvasnak, az alaptagok pedig jövevények a csuvas

---

[224] Vö.: magy. *Piri* családnév 2/4 9/8 *Pér* < *Pir* hn. Hont vm. (KÁZMÉR 1993)
magy. *piri* 'pici, kicsi' a Tiszántúlon ismert, ez az alakváltozat nem szerepel a TESz-ben, vö.: *pirinyó, pirinkó*, *paránkó, purinkó*…Hangfestő eredetű szócsalád….(TESz) A pVrVnkV az eredetibb, teljesebb alak. A magyar ismeri az *–nk-, -ny-* és a *–0-* megfelelőket tartalmazó változatokat.

[225] Vö.: CZEGLÉDI 2004. Attila

[226] Ehhez szorosan kapcsolódik a magyarban az *egy* 'szent' jelentésű szó, vö.: *egyház* 'templom', amelynek régi magyar alakja feltehetően **id* ~ *igy* volt,….(TESz)

[227] Eredetileg elágazó folyót jelölhetett.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

közvetlen előzményéből.

Karačura h. Ašm.VI.91.: csuv. *Karačura* V., két falu neve: 1, csuv. *Pysăk Karačura* or. *Verxnije Karačury* 2, csuv. ***Pěčěk*** *Karačura* or. *Nižnije Karačury*, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pysăk* 2/4 9/8 *pysăk* 'nagy' + *Karačura,* or. *Verxnije* 2/4 9/8 *verxnije* 'felső' + *Karačury Pěčěk* < csuv. *pěčěk* 'kicsi' + *Karačura,* or. *Nižnije* 2/4 9/8 or. *nižnije* 'alsó' + *Karačury.*

Az 'öreg, régi, nagy, felső' szinoním jelentések és a kezdetre, a folyóforrásra, a folyó forrás felőli szakaszára vonatkoznak. A kicsi és az alsó pedig egymással szinonimák és a folyó torkolati szakaszához közelebb eső részre vonatkoznak. Bizonyos esetekben azonban vonatkozhatnak a folyóforrásnak a torkolati szakaszhoz képest kicsi voltára. Ezeknek a jelzői szerepű szavaknak azért van jelentőségük, mert az etimológia tökéletesítésekor figyelembe kell venni, hogy a forrás és a torkolat egyszerre különböző és azonos. Közös bennük a kerekség, a lyuk, a gödör forma. Ez pedig az egynek a jelképe.

2.3. A Kárpát medencében

A magyar *egy* számnév alakváltozata lehet az ***igy, ügy,*** amely 'folyó' jelentésben is ismert. A földrajzi nevekben ezeknek vizet jelentő szó szolgált alapul, amely bár egybeesik 'egy' számnévi jelentésű szóval, a névben nem az dominál. Az alábbiakban mellékfolyó neveként, folyónév részeként fordul elő ilyen szó. Pl.:

*Nagy**ida*** 'szlovákiai község Kassától délnyugatra, …Az *Ida* folyó völgyében levő település a folyóról kapta nevét. Az *Ida* folyónév etimológiája nincs tisztázva. Talán figyelembe vehető az ang. *Ide* helységnév, amely egy ősi (kelta?) folyónévből keletkezett[228]. …(KISS 1980)

A 'szent' jelentéssel kapcsolatos az ***egy**ház* 'templom, valamely vallás híveit magába foglaló szervezett közösség' előtagja. Összetett szó: jelzői szerepű előtagja az a valószínűleg 'szent' jelentésű *egy,* melynek régi magyar alakja feltehetően **id* ~ *igy* volt….(TESz)

Kiskunfélegyháza 'város Bács-Kiskun megyében'…A *Félegyháza* hn. tkp. értelme 'fél, azaz romos, romlott, pusztuló templom'…(KISS 1980).

Ágasegyháza 'helység Bács-Kiskun megyében'…(KISS 1980)

Az egyház szókapcsolatot tartalmazó neveknél abból kell kiindulni, hogy az *egy* 'szent' jelentésű szó a templomra vonatkozik. Vagyis, a templom nem más, mint szent ház. A szent pedig kötődik az egyhez, amely kettőből áll, másképpen két félből. A szentház, azaz az egyház, a templom eredendően kéttornyú, nem más mint egy ágas ház. Ha félegyház, vonatkozhat a két torony egyikére is.

***Igy**fon* ld. *Réz-hegység* 'romániai hegység a Sebes-Körös és a Berettyó között,…A középkori magyarban a Réz-hegységet *Igyfon ~ Igyfan*[229]-nak hívták. Ez 'szent sűrű'-nek vagy 'szent erdő'-nek magyarázható. (KISS 1980)

Nincs *első* sorszámnevet tartalmazó nevünk. Az *elő* jelentése azonban közös gyökerű az *első* jelentésével. A magy. ***elő*** szerepel a következő földrajzi nevekben, vö.:

---

228 A kelta és az urál-altáji egyezések okát vizsgálni kell.

229 Az utótag a 'fenyő' szóval kapcsolatos, vö.: CZEGLÉDI 2004:5-31.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

***Elő**szállás* ’helység Fejér megyében’. Az egykori hantosszéki kun szállások területén fekvő község nevének előtagja bizonyára a m. *elő* ’elől levő, elülső’ mn….rejlik (KISS 1980)

***Elő**patak* hn. Háromszék vm. (LELKES 1998)

***Elő**patony* hn. Pozsony vm. (LELKES 1998)

A ***felső*** szónak a töve a *fő, fej,* amely magában hordozza azt a jelentésmagot, amely szerint felső a folyónak a forráshoz közel, ill. viszonyításban a közelebb eső része. Ugyanakkor a forrás a kezdet, tehát a sorrendben az első, ezért a kezdethez való viszonyításban a közelebb álló is lehet felső. Továbbá, minthogy a forrás, a kezdet, a fej központi helyzetű is, így a központhoz közelebb eső rész is lehet felső. Ezen alapulnak a településeink *felső* megkülönböztetései, vö.:

***Felső**szuha* **ld.** ***Alsó**szuha* ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’ A *Szuha* helynév azzal kapcsolatos, hogy a falu a *Szuha* völgyében fekszik. A megkülönböztető szerepű *Alsó-* előtag *Szuhafő* község R. *Felsőszuha* névváltozatának előtagjával van korrelációban. (KISS 1980)

A ***belső*** rokon az elsővel, megvan a földrajzi nevekben is, vö.:

***Béli**-hegység* ’romániai hegység a Fekete- és Fehér-Körös között’….(KISS 1980)

***Bél**megyer* ’helység Békés megyében’…A *Bél-* előtagnak ’belül levő, belső’ az értelme. (KISS 1980)

***Belső**sárd*[230] ’helység Zala megyében’…A falu határán átfolyó *Kandijai-patak*nak egykor *Sárd* volt a neve. A m. *sár* nedves, ragadós föld fn.-ből képzett *Sárd* pataknév átvonódott a településre. A *Belső-* előtag a szomszédos *Külsősárd* előtagjával van korrelációban. (KISS 1980)

2.4. A *kettő* számnév értelmezése a jelen tudós álláspont szerint: ***kettő*** Magyar fejlemény, a két számnévből keletkezett….(TESz)

A ***kettő*** számnévvel illetve a ’kettő’ jelentéssel kapcsolatos nevek más nyelvekben, vö.: latin: ***duo*** ’kettő, két’; ***digerō*** ’feloszt, eloszt, szétoszt…’ (GYÖRKÖSSY 1986)

Az ’iker’, ’elágazás, elágazó’ és a ’feloszt’ jelentésű szavak rokonok, a szótő *dige* a ’kettő’ jelentésű szavakkal tartozik össze. A szókezdő *d-* (< *t-*) fejleménye egyrészt a *v-, m-*, és a mássalhangzó hiány a magánhangzó kezdetű szavak elején (*t-* > ‿ > *w-* > 1. *v-* 2. *m-* 3. V- > 0-.), s a szókezdő *h-* az eredeti *t-* fejleménye: *t-* > *th-* > *ù-* > *h-*.

2.4.1. A '*kettő'* mint tőszámnév vizsgálata a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén nagy körültekintést igényel. Ennek az az oka, hogy a 'kettő' és a 'folyó' illetőleg az 'ág' jelentésű szavakat tartalmazó nevek alakilag gyakran egybeesnek. A ’kettő’ számnévi jelentésű szó, a törökségben ismert *ik* és az *Ik* folyónév különválasztását a földrajzi nevekben bizonyos jelzések, jelentések segítik, pl. az, hogy a csuvasban a folyónevet követő szó rendszerint birtokos személyjeles.

***Ik** jămra varĕ* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ik jămra varĕ* Ja. < csuv. *Ik* [illegible] csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* ’kettő’ + *jămra* [illegible] *jămra* ’fűz’ + *varĕ* [illegible] csuv. *var* ’árok, patak’ + csuv. *-ĕ:* birtokos személyjel.

[230] Az előtag (*Belső-*) vizsgálata segít értelmezni a forrásnévi „belső baskírok” szókapcsolatot.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ik *kĕper xošši* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ik kĕper xošši* M., patak, szakadék. < csuv. *Ik* 2 4 9 8 csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* 'kettő' + *kĕper* 2 4 9 8 csuv. *kĕper* 'híd' + *xošši* 2 4 9 8 csuv. *xušă* 'köz' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Ik *šyv xušši* d. Ašm.XVII.175.: csuv. *Ik šyv xušši*, földszoros, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* 2 4 9 8 csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* 'kettő' + *šyv* 2 4 9 8 csuv. *šyv* 'víz' + *xušši* 2 4 9 8 csuv. *xušă* 'köz' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Ik *śyrma xušši* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ik śyrma xušši* Č. < csuv. *Ik* 2 4 9 8 csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* 'kettő' + *śyrma* 2 4 9 8 csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + *xušši* 2 4 9 8 csuv. *xušă* 'köz' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Ik *jal torri* v. Ašm.III.90.: csuv. *Ik jal torri* Kozm.u., kiremet neve az or. B(ol'šije) Janyši falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* 2 4 9 8 csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* 'kettő' + *jal* 2 4 9 8 csuv. *jal* 'falu' + *torri* 2 4 9 8 csuv. *tură* 'isten, istenség' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Ik *jal torri var'*[231] d. Ašm.III.90.: csuv. *Ik-jal-torri-var'* Jau., határrész neve az or. Koša? falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik* 2 4 9 8 csuv. *ikkĕ, ikĕ, ik* 'kettő' + *jal* 2 4 9 8 csuv. *jal* 'falu' + *torri* 2 4 9 8 csuv. *tură* 'isten, istenség' + csuv. *–i:* birtokos személyjel + *var'* 2 4 9 8 csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel.

A csuvas 'Iker forrás' nevet az orosz 'Két forrás' fordításban adja vissza. A csuvas nyelv érzi a kettő egységét, egy voltát, ezért nem használ többes számot, de az orosz nem. A páros tárgyak a magyarban is egyes számúak (vö.: *nadrág, olló* stb.), azonban az oroszban ezt többes számnak fogják fel[232] (vö.: or. *br'úki, nožnicy* stb.).

Jĕkĕr śăl h. Ašm.V.: csuv. *Jĕkĕr śăl* or. ***Dva*** *Kl'uča* Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *śăl* 2 4 9 8 csuv. *śăl* 'forrás', or. *Dva* 2 4 9 8 or. *dva* 'kettő' + *Kl'uča* 2 4 9 8 or. *kl'uč* 'forrás'.

Gora ***dvux*** *brat'ev* d. Ašm.XV.: or. *Gora dvux brat'ev*, hegy neve or. Čekuty -től lejebb a Volga jobb partján, NAP:-, Ar:-. < or. *Gora* or. *gora* 'hegy' + *dvux* 2 4 9 8 or. *dva* 'kettő' *brat'ev* 2 4 9 8 or. *brat* 'fivér'.

A kettős szám eredetének indítékairól, használati köréről, gyakoriságáról, nem tudunk eleget, pedig a nyelvnek egy olyan titkát hordozza magában, amelynek megfejtése kihat nemcsak a számneveinkre, hanem a népneveinkre és a törzsneveinkre, szókincsünk egy részére és grammatikánk egyes jelenségeire. Fontossága vitathatatlan. A jelen akadémiai álláspont szerint 'A duális ma már csak a szamojéd, az obi ugor és a lapp nyelvekben ismeretes. Használati köre és gyakorisága nemcsak nyelvenként, hanem nyelvjárásonként is változó. A duális legbiztosabban rekonstruálható jele: *-ka* / *-kä.* Ezt egyébként a **kakte* 'két, kettő' számnévből származtatják. Emellett újabban egy másik (*n* elemű) duális jelet is szóba hoztak a lapp nyelv alapján. Bizonyos nyomai egy ilyen duális jelnek a szamojédból és az obi-ugorból is kimutathatók s ezért alapnyelvi származtatása komolyan számba jöhet. (HAJDÚ 1966:68) A duális, a „kettős szám eleven kategória a szamojéd és obi-ugor nyelvekben, vö. vogul *pūt-i* ₀ 'két üst'…" (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:131). Jelentéstartalmát kezdetben valószínű, nem jelezték, hanem volt rá önálló szó, amely eredetileg a folyóelágazást jelentette, majd elágazó tárgyakat jelölt. Közéjük tartozhatott a magyar

[231] Vö. *varĕ:* birtokos személyjellel ellátott szó.
[232] Vö.: CZEGLÉDI számjelölés…….

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

iker szó és a *két, kettő* számnevünk. Idővel, a szókészlet gazdagodott és a nem elágazó tárgyak, a nem összetartozó, de két darabból álló tárgyakat úgy jelölték, hogy hozzáillesztették a két, kettő szót ill. nyelvi megfelelőjét. A kettőnél több darab kifejezésére pedig megszületett a többi számnév és kialakult a többes szám jele. Ez utóbbi is önálló szóból keletkezett.

2.4.2. A *két* számnevet tartalmazó földrajzi nevek a Kárpát-medencében:

Két*egyháza* 'helység Békés megyében'. A helység onnan kapta a nevét, hogy két temploma volt. (KISS 1980)

Két*hely* 'helység Somogy megyében'. A *kedd* fn. és a *hely* 'helység' fn. összetétele. Azzal függ össze, hogy a faluban egykor keddenként tartották a heti vásárt. Később az előtagot a *két* számnévvel azonosították. (KISS 1980) Az előtag mindenképpen összefügg a két számnévvel, hiszen a *kedd* a második a hét napjainak a sorában.

Két*bodony* 'helység Nógrád megyében'….A Két- előtagnak az az indítéka, hogy a mai község két településnek *Felsőbodony*-nak és *Alsóbodony*-nak az egyesüléséből keletkezett. (KISS 1980)

Két*pó* 'helység Szolnok megyében'. …A Két- előtag azzal kapcsolatos, hogy egykor két pó volt: *Kispó* és *Nagypó. (KISS 1980)*

Két*soprony* 'helység Békés megyében'….A *Két-* előtag arra mutat, hogy egykor két azonos nevű falu volt egymás mellett. …(KISS 1980)

Két*szilvágy ld. Vasszilvágy*

Két*tornyúlak* 'helység Veszprém megyében'….A Kéttornyú- előtag a falu templomának két tornyára utal. (KISS 1980) A név az *egyház* szó szinonímája.

Két*újfalu* 'helység Baranya megyében'…A *Két-* előtag a két számnévvel azonos. (KISS 1980)

Két*völgy* 'helység Vas megyében'. 1944-ben *Permise* és *Ritkaháza* községet *Vashegyalja* néven egyesítették. …Végleges nevét 1951-ben *Kétvölgy*ben állapították meg. A település magját két patakvölgy fogja közre….(KISS 1980)

A két számnév használata olyan tárgyakkal (torony, templom, völgy), kapcsolatos, amelyeknek az egy eredete itt nem mutatkozik meg, hanem két különálló torony, templom és völgy megjelöléséről van szó. A számnév jelzői szerepet tölt be összetett szó előtagjaként.

2.5. A '**második'** sorszámnév a Volga-Urál vidékén:

A két részből álló falu részeinek első, második sorszámnévi megjelölése jellemző az oroszban és a csuvasban. A csuvasban azonban nem lehet eredeti az effajta megnevezés, mert a korábbi elnevezések szerint ami második, az a csuvasban alsó volt.

Irśe h. Ašm.III.138.: csuv. *Irśe* Kozm.u., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Irśe* or. *Čebakovo* 2/4 *Pervoje Čebakovo* + *Vtoroje Čebakovo* Ja., csuvas falu, Ar.: *Irśe* or. *Vtoraja Čebakova* Ja. < *Irśe* or. *Pervoje* 2/4 9/8 or. *pervoje* 'első' + *Čebakovo,* or. ***Vtoraja*** 2/4 9/8 or. *vtoraja* 'második' + *Čebakova.*

Ikkĕmĕš *Xurašaš* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ikkĕmĕš Xurašaš* 2/4 *Lutra Pakăš* or. ***Vtoryje*** *Xorševaši* 2/4

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Lotrabagiševo + *Surnaja* + *Novaja* + *Jarandajkino* Kr., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Ikkĕměš* 2 4 9 8 csuv. *ikkĕměš* 'második' + *Xurašaš*, or. *Vtoryje* 2 4 9 8 or. *vtoryje* 'második' + *Xorševaši,* or. *Lotrabagiševo* < *Lotra* 2 4 9 8 csuv. *lutra* 'alacsony, kis növésű, földközeli' 2 4 9 8 mari *ladra* ' 'alacsony, kis növésű, földközeli, szétágazó, terebélyes' + *bagiš:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

A Kárpát medencében nincs 'második' jelentésű szóra adatunk. A magyar nyelv az *első*[233] és *második* megnevezések helyett *felső* és *alsó* megkülönböztetéseket használ. Az 'alsó' a 'második'-kal szinoním.

Felső*szuha* ld. ***Alsó****szuha* 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A *Szuha* azzal kapcsolatos, hogy a falu a *Szuha* völgyében fekszik. A megkülönböztető szerepű *Alsó-* előtag *Szuhafő* község R. *Felsőszuha* névváltozatának előtagjával van korrelációban….(KISS 1980)

A ***külső*** rokon a másik, másodikkal, vö.:

Külső*sárd* 'helység Zala megyében'…(KISS 1980)

Külső*-Szolnok* ld. *Szolnok-Doboka vármegye* 'egykori vármegye a mai Románia területén. 1876-ban a korábbi *Belső-Szolnok* és *Doboka* vármegyékből, valamint egyéb területekből megalakították az egyesült *Szolnok-Doboka* vármegyét. ***Belső****-Szolnok* vármegye az egykori nagy, a Tiszától a Szamosig nyúló *Szolnok* vármegyéből szakadt ki a tatárjárást követően. …(KISS 1980)

2.6. A ***'kettő'*** jelentéssel kapcsolatos körbe tartoznak az ***'iker, dupla, pár, elágazó'*** jelentésű szavak. Figyelembe kell venni, hogy bizonyos szavak mikor jelentenek elsősorban folyót és mikor kapcsolatosak a kettős jelentéssel, vö.: magy. *ág* 'patak, vízfolyás', tat. *agu* 'folyó, folyás'.

2.6.1. A 'kettő' jelentést tartalmazza a Volga-Urál vidékén a csuv. ***jĕkĕr*** 'kettős, iker', pl.:

Ikkĕr*ši* d. Ašm.III.96.: csuv. *Ikkĕršі*, tisztás neve, NAP:-, Ar.-. < csuv. *Ikkĕršі* < *Ikkĕr* + *ši* 2 4 9 8 vö. csuv. *šyv* 'víz'.

Jĕkĕr *šăl* h. Ašm.V.: csuv. *Jĕkĕr šăl* or. *Dva Kl'uča* Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *šăl* 2 4 9 8 csuv. *šăl* 'forrás', or. *Dva* 2 4 9 8 or. *dva* 'kettő' + *Kl'uča* 2 4 9 8 or. *kl'uč* 'forrás'.

Jĕkĕr *šăl* f. Ašm.V.118.: csuv. *Jĕkĕr šăl*, forrás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jĕkĕr* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *šăl* 2 4 9 8 csuv. *šăl* 'forrás'.

Jĕkĕr *Var* h. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr Var*, település neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jĕkĕr Var* U. < *Jĕkĕr* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *Var* 2 4 9 8 csuv. *var* 'árok, patak'.

Jĕkĕr *kiremet* v. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr kiremet*, kiremet neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Jĕkĕr* 2 4 9 8 csuv. *jĕkĕr* 'kettős, iker' + *kiremet* 2 4 9 8 csuv. *kiremet* 'pogány áldozati hely'.

Jĕkĕr *külĕ* t. Ašm.V.117.: csuv. *Jĕkĕr külĕ* Bug.u., tó neve az or. Jakuškino falu környékén, NAP:-,

[233] Értelmezése azért is fontos, mert a forrásokban a a magyarok lakóhelyének a megjelölésekor is használják, vö.: közülük …volt az első'…Értelmezése még mindig nem egyértelmű.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ar.:-. < csuv. *Jěkěr* 2 4 9 8 csuv. *jěkěr* 'kettős, iker' + *külě* 2 4 9 8 csuv. *kül* 'tó' + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

***Jěkěr**lě*[234] *śăl* f. Ašm.V.117.: csuv. *Jěkěrlě śăl*, forrás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jěkěrlě* < *Jěkěr* 2 4 9 8 csuv. *jěkěr* 'kettős, iker' + *-lě:* valamivel való ellátottságot jelölő képző + *śăl* 2 4 9 8 csuv. *śăl* 'forrás'.

***Jěkěr**lě* xărtnă d. Ašm.V.: csuv. *Jěkěrlě xărtnă* Cu., erdő neve az or. Šibylgi falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jěkěrlě* < *Jěkěr* 2 4 9 8 csuv. *jěkěr* 'kettős, iker' + *-lě:* valamivel való ellátottságot jelölő képző + *xărtnă* 2 4 9 8 csuv. *xărtnă* 'tisztás'.

A **Kárpát medencében** a **magy. *iker, kerrős*** szerepel, vö.:

***Iker**vár* 'helység Vas megyében'…Azzal kapcsolatos, hogy Sárvár biztosítására a Rába két partjára egy-egy erősséget, azaz ikervárat emeltek…(KISS 1980)

***Kettős**mező* hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)

2.6.2. A csuv. ***jěkel,*** dial. *ikel* 'makk, toboz'-nak az alakját két ív összege adja, köze van a *teker* szóhoz, amellyel jelentéstartalmában rokon a kerek, kör formája révén, de a teker és a kör etimológiailag két különböző szó. A folyónak vagy ároknak kétféle megnevezése (*Ikěl, Jěkěršě)* egymást erősítik és az összetartozásra utalnak. Az *Ikěl* és a *Jěkěr* egymásnak olyan alakváltozatai, ahol *–l* és *–r* összetartoznak, előzményük közös (-). A földrajzi nevekben, vö.:

Ikěl** śyrma* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ikěl* (Jěkěr**šě*) *śyrma* Kra. < csuv. *Ikěl* 2 4 9 8 vö.: csuv. *jěkel,* dial. *ikel* 'makk, toboz'[235] + *śyrma* 2 4 9 8 csuv. *śyrma* 'árok, patak szakadék', *Jěkěršě* 2 4 9 8 csuv. *jěkěr* 'kettős, iker', *jěkěreš* 'ikrek'.

2.6.3. A csuvas ***jüplě*** 'kettős' szó és a csuv. *juplă* 'elágazásos' szintén összefügg. Összetartozik a magyar *dupla* 'kettős' szóval.[236] A *dupla*[237] indoeurópai nyelvekben való előfordulásait számba kell venni és össze kell vetni a csuvas *jüplě* 'kettős' és a csuv. *juplă* 'elágazásos', valamint az *Ikěl* és a *Jěkěr* földrajzi névi formák közszói megfelelőit, a csuv. *jěkel,* dial. *ikel* 'makk, toboz', csuv. *jěkěr* 'kettős, iker' szavakat.

Szókezdőjüket illetően a magyar *dupla* és a csuv. *jüplě* 'kettős' úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a magyar *Gyula* és a tat. *Julaj.*

***Jüplě** var* f. Ašm.V.32.: csuv. *Jüplě var*, patak, szakadék neve az or. Novo-Tojder'akovaja falu mezején, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jüplě* 2 4 9 8 *jüplě* 'kettős' + *var* 2 4 9 8 csuv. *var* 'árok, patak'.

---

234 A név jelentése lehet 'kettős forrás'. Másik lehetőség szerint a *Jěkěr* névben itt a folyóra gondoltak.

235 Alakjuk a körrel kapcsolatos, kör alak pedig két ív összegéből keletkezik. Mind a makk, mind a toboz jelképezi az egyet, miközben magában foglalja a kettősséget is.

236 A szókezdő *j-* és *d-* úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a tat. *Julaj* és a magy. *Gyula* stb. A képző jelentése eredetileg vízre vonatkozhatott, azaz vízzel való ellátottságot jelölhetett mint önálló szó, amely idővel képzővé fejlődött.

237 A magyar *dupla* 'finom, valódi, kettős…' Latin eredetű szócsalád, vö. lat. *duplus* 'kétszeres, kettős, még egyszer olyan sok, nagy, hosszú stb. '…(TESz) francia és német megfelelőinek is hasonló a jelentésük. Egyik sem ismeri a kettős, iker értelemben használt 'elágazó' jelentést.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Juplă *var* d. Ašm.IV.340.: csuv. *Juplă var* Petr.u., határrész neve 1 versztára az or. Belaja Gora falutól, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Juplă* 2 4 9 8 csuv. *jupă* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lă* 2 4 9 8 csuv. *-lă* : valamivel való ellátottságot jelölő képző + *var* 2 4 9 8 csuv. *var* 'árok, patak'.

Joplĕ *šor* d. Ašm.IV.340.: csuv. *Joplĕ šor*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Joplĕ* 2 4 9 8 csuv. *jupă* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lĕ* 2 4 9 8 csuv. *-lĕ* : valamivel való ellátottságot jelölő képző + *šor* 2 4 9 8 ko. *šor* 'patak', udm. *šur* 'folyó', csuv. *šur* 'mocsár'.

Joplĕ *kĕper* d. Ašm.IV.241.: csuv. *Joplĕ kĕper*, egy híd neve az or. Csebokszari városban a Volgáról jövő úton, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Joplĕ* 2 4 9 8 csuv. *jupă* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lĕ* 2 4 9 8 csuv. *-lĕ* : valamivel való ellátottságot jelölő képző + *kĕper* 2 4 9 8 csuv. *kĕper* 'híd'.

Jupal d. Ašm.IV.347.: csuv. *Jupal,* ugyanaz mint csuv. *Jupallă*? hely neve, NAP: csuv. *Jupal* I., csuvas település, Ar.:-. < csuv. *Jupal* 2 4 9 8 csuv. *jupă* 'elágazás, ág, mellékfolyó, folyótorkolat' + *lă* 2 4 9 8 csuv. *-lă* : 1. valamivel való ellátottságot jelölő képző 1. vö. md. *l'aj, lej* 'folyó'.

A megfelelője használatos a magyarban, vö.:

magy. ***dupla*** 'kettős, (valamely italból) nagy adagot kitevő….Latin eredetű szócsalád, vö.: lat. *duplus* 'kétszeres, kettős'…(TESz)

magy. ***dublé*** 'a magy. kettőzés, a szövésben több fonál összesodrása, kettős szövési rendszerrel készített, mindkét oldalán más mintázatú, vastag szövet, kettős fonal, valódi felső és hamis alsó kőből álló drágakő utánzat….Francia eredetű szócsalád esetleg német közvetítéssel, vö.: fr. *doublé* 'megkettőzött, kettős, bélelt, nemesfémmel bevont fém, …(TESz) < magy. *dub-*: abszolút szótő + *-lé:* képző, fr. *doub-* + *-lé.*

magy. ***pár*** 'valamilyen szempontból egységet alkotó két ember, állat, tárgy együttese', 'másolat', 'egymáshoz tartozó két ember állat, tárgy közül az egyik, valakihez, valamihez hasonló, hozzá illő, versenyképes ember, állat, tárgy', 'néhány' …Valószínűleg német eredetű. vö.: ném. *Paar,* ófn., kfn. *pâr* '(jelzőként) két egymáshoz tartozó darabja, két darabból álló együttese valaminek'…A német szó átvétel a latinból, vö.: lat. *par* mn. 'egyenlő, hasonló, megfelelő, fölérő', fn. 'valakinek, valaminek párja, társa, mása, egy pár', ez valószínűleg a *pars* 'rész' főnévvel áll etimológiailag kapcsolatban. …Az átvétel kora és az átadó nyelvjárás nem állapítható meg közelebbről. (TESz) < magy. *pá-*: abszolút szótő + *-r*: képző, ném. *Paa-* + *-r,* ófn., kfn. *pâ-* + *-r, lat. pa-* + *-r.*

2.6.4. A **baskír**ban vele rokon szóban, az ***ajgyr***-ban pedig teljesen zöngés *–g*-t ejtenek. Sőt, az előtte ejtett *–j-* eredeti *–t-* fejleménye: A bask. *ajgyr* 'elágazó' szó belsejében *–jg-*, a szó szimbolikusan **VjgVr** (vö.: CZEGLÉDI 2004). Az *ajgyr* forma kapcsolatban van a bask. *ajyr* , *ajyry, ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' jelentésű szavakkal úgy, hogy a *–g-* tünt el. Szerkezeti felépítése: bask. *ajgy-*: abszolút szótő + *-r*: képző, *ajy-* + *-r* , *ajy-* + *-ry, aj-* + *-ry.*

A *–tk-* kiinduló zárhang + zárhang mássalhangzó kapcsolat nazalizációs és zöngésedési folyamatban (*-nk-* > *-ng-*) való részvételét mutattuk be a fentiekben. Egy másik irányú változás szerint előbb zöngésedési folyamatban vehettek részt, majd ezt követően, vagy a zöngésedéssel egy időben palatalizáció érhette a *t-* mássalhangzót: *t* > *d* > *d'* > *j*. A földrajzi nevekben, vö.:

Ajgyr h. TB.20.: bask. *Ajgyr* or. *Ajgir* Belor., település neve. < *Ajgyr* 2 4 9 8 bask. *ajgyr* '1. csődör, mén 2. nagy'.

Ajgyr*taš* h. TB.20.: bask. *Ajgyrtaš* Belor., város neve, < bask. *Ajgyrtaš* < *Ajgyr* 2 4 9 8 bask. *ajgyr*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’1. csődör, mén 2. nagy’ + *taš* 2 4 9 8 bask. *taš* ’kő’.

***Ajgyr**batkan* h. TB.20.: bask. *Ajgyrbatkan* or. *Ajgyrbatkan* Abz., tanya neve, < bask. *Ajgyrbatkan* < bask. *Ajgyr* 2 4 9 8 bask. *ajgyr* ’1. csődör, mén 2. nagy’ + *batkan* 2 4 9 8 bask. *batkan* ’tompított, finomított’

***Ajgyr**jal* h. TB.20.: bask. *Ajgyrjal* or. *Ajgyrjal* Belokat., falu neve < *Ajgyrjal* < *Ajgyr* 2 4 9 8 bask. *ajgyr* ’1. csődör, mén 2. nagy’ + *jal* 2 4 9 8 bask. *jal* ’sörény, üstök, sűrű fésű, hegygerinc, hegyhát’, or. *Ajgyrjal* 2 4 9 8 bask. *Ajgyrjal.*

***Ajgyr**jal tauy* TB.20.: bask. *Ajgyrjaltauy* Davl., város neve, < *Ajgyrjaltauy* < *Ajgyr* 2 4 9 8 bask. *ajgyr* ’1. csődör, mén 2. nagy’ + *jal* 2 4 9 8 bask. *jal* ’hegygerinc, hegyhát’ + *tauy* 2 4 9 8 bask. *tau* ’hegy’ + bask. *–y*: birtokos személyjel.

***Ajgyr**jaly baśyuy* d. TB.20.: bask. *Ajgyrjaly baśyuy* Sterlib., szántóföld, mező, < bask. *Ajgyrjaly* < *Ajgyr* 2 4 9 8 bask. *ajgyr* ’1. csődör, mén 2. nagy’ + *jaly* 2 4 9 8 bask. *jal* ’hegygerinc, hegyhát’ + *baùyuy* 2 4 9 8 vö.: bask. *Baùyu:* víznév + bask. *–y:* birtokos személyjel.

Az *Ajgyr* forma szántóföld, tanya, falu, város nevében szerepel. Közszóként *ajgyr* ’1. csődör, mén 2. nagy’ jelentésben ismert ma a baskíroknál. Körültekintően kell eljárnunk minden egyes névnél, amikor az alapul szolgáló közszót állapítjuk meg. A ’csődör, mén’ jelentés csak akkor jöhet számításba, ha a helynek valamilyen kapcsolata van a lótartással, vagy pedig akkor, ha a csődör a nevét a nemi szervéről kapta. A ’nagy’ jelentésre pedig akkor gondolhatunk, ha a hely a folyó forrás felőli szakaszával kapcsolatos s ha ’öreg, régi’ jelentésben kell értelmeznünk.

A ’mén’ jelentés a ló és elnevezéseinek valamint a folyók és szakaszának nevei kapcsán érthető meg. A kettő között összekötő láncszem az ’alul, lent lévő, a láb, a vékony, hajlékony’ jelentéstartalom, amely a folyómederrel, a mélyedéssel, hajlással, íveléssel egyaránt kapcsolatos. A ló akkor kaphatta az elnevezést, amikor megülték és a lovasnak, vagyis az embernek lábként szolgált. Más szóval a *ló* menésre, közlekedésre alkalmas ugyanúgy, mint a folyó. Az *ajgyr* forma kapcsolatban lehet a bask. *ajyr* , *ajyry, ajry* ’folyóelágazás, mellékfolyó, patak’ jelentésű szavakkal és a formája, működése révén a csődör nemi szervét hozzá hasonlították, így megkapta a baskírban az *ajgyr* 'csődör' nevet. A fenti alakváltozatok keletkezése lehetséges a *–g-* réshangúsodása, majd eltűnése során: *ajgyr* > **aj ɣr* > *ajyr.* Az *ajgyr* forma tehát kapcsolatban van a bask. *ajyr* , *ajyry, ajry* ’folyóelágazás, mellékfolyó, patak’ jelentésű szavakkal ezen a szálon is.

A földrajzi nevekben a szó belsejében *–j-* maradt meg, a szó szimbolikusan **VjVr,** vö.:

Ajyr f. TB.20.: bask. *Ajyr* or. *Air* Salavat., az or. Jur’uzan’ baloldali mellékfolyója. < bask. *Ajyr* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* ’folyóelágazás, patak’, or. *Air* 2 4 9 8 bask. *Ajyr.*

***Ajyr**gol* f. TB.20.: bask. *Ajyrgol* or. *Airgul* Kumert., az or. Kujurgaza baloldali mellékfolyója. < bask. *Ajyrgol* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* ’folyóelágazás, patak’ + bask. *gol, kul* ’völgy’, or. *Airgul* 2 4 9 8 bask. *Ajyrgol.*

***Ajyr**kul* f. TB.20.: bask. *Ajyrkul* or. *Airkul* Davl., az or. Karamala jobboldali mellékfolyója és az or. Uršak baloldali mellékfolyója < bask. *Ajyrkul* < *Ajyr* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* ’folyóelágazás, patak’ + *kul* 2 4 9 8 bask. *gol, kul* ’völgy’.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

***Ajyr**toba* t. TB.20.: bask. *Ajyrtoba / Ajyryntoba* or. *Airtoba* Mijak., tó neve < bask. *Ajyrtoba* < *Ajyr* 2 4 9 8 bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *toba* 2 4 9 8 bask. *toba* 'örvény', *Ajyryn* 2 4 9 8 *vö.:* bask. *auyr* < *ajyr* 'folyóelágazás, patak' + *toba,* or. *Airtoba* 2 4 9 8 bask. *Ajyrtoba.*

***Ajyry* f.** TB.20.: bask. *Ajyry* or. *Ajry* Kugarč., az or. Sabakla baloldali mellékfolyója < bask. *Ajyry* 2 4 9 8 bask. *ajyry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak', or. *Ajry* 2 4 9 8 bask. *Ajyry* + *kül*

***Ajyry**kül* t. TB.20.: bask. *Ajyrykül* or. *Ajyrykul'* Tujm., tó neve < bask. *Ajyrykül* < *Ajyry* 2 4 9 8 bask. *ajyry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' + *kül* 2 4 9 8 bask. *kül* 'tó', or. *Ajyrykul'* 2 4 9 8 bask. *Ajyrykül.*

***Ajryk* d.** TB.20.: bask. *Ajryk* or. *Ajryk* Kalt., mező neve < bask. *Ajryk* 2 4 9 8 bask. *ajryk* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak', or. *Ajryk* 2 4 9 8 bask. *Ajryk.*

***Ajry** Karagaj* f. TB.20: bask. *Ajry Karagaj* or. *Ajry Karagaj* Zianč., az or. *Sazala* jobboldali mellékfolyója < *Ajry* 2 4 9 8 bask. *ajyry, ajry* 'folyóelágazás, mellékfolyó, patak' + *Karagaj,* or. *Ajry Karagaj* 2 4 9 8 bask. *Ajry Karagaj.*

*Jörög**äjer*** f. TB.67.: bask. *Jörögäjer or. Jurukair* Bajm., az or. Sakmara mellékfolyója, < bask. *Jörögäjer* < *Jörög* 2 4 9 8 bask. *jörög* 'gyors' + *äjer* 2 4 9 8 bask. *äjer* < *ajyr* 'mellékfolyó'.

***Äjär**tau* h. TB.174.: bask. *Äjärtau* or. *Ejartau* Mijak., város neve, < *Äjärtau* < *Äjär* 2 4 9 8 bask. *äjer* 1. 'nyereg' 2. < *ajyr* 'mellékfolyó' + *tau* 2 4 9 8 bask. *tau* 'hegy', or. *Ejartau* 2 4 9 8 bask. *Äjärtau.*

***Äjär**taš* h. TB.174.: bask. *Äjärtaš* Abz., város neve, < bask. *Äjärtaš* < *Äjär* 2 4 9 8 bask. *äjer* 1. 'nyereg' 2. < *ajyr* 'mellékfolyó' + *taš* 2 4 9 8 bask. *taš* 'kő'.

A folyók, tavak, mező és települések nevében szereplő *Ajyr, Ajyry, Ajry, Äjär* változatok teljesebb alakja az *Ajryk* < **Ajyryk*. A szóbelseji *–j-* lehet korábbi *–jg-* > *-j* ᵒ > *-j-* ill. *–g-* > *-* ᵒ > *-j-* fejleménye. Közszói jelentésük 'patak, folyó, mellékfolyó, folyóelágazás'. A 'nyereg' jelentés úgy kapcsolódik ide, hogy annak a jelentése '1. két hely közötti mélyedés, azaz átjáró 2. vö. ló hátán lévő nyereg.' A két jelentés között az összekötő kapocs az alaki hasonlóság. Az elsődleges jelentés a mélyedés, völgy, folyó' stb. lehetett. A kettősség az alakjában rejlik. A nyereg oldalnézetből olyan, mint a folyó, az árok keresztmetszete, azaz alul egy pontban találkozó két ív[238]. Funkciójában is van közös összekötő szál, mert egyfelől a *nyereg* alakú folyómederben víz, vagy az emberek közlekednek, hiszen átjárónak nevezik a nyerget, vö.: magy. *Pilisnyereg*, másfelől a lovon a *nyereg*ben emberül.

2.6.5. Az elágazó jelentést hordozzák a hegyes, ék alakú természeti jelenségek és tárgyak, vö.: csuv. ***šaškă*** 'hegyes, éles' szó, hiszen nemcsak a folyóelágazás hegyes, hanem a hegy is az elágazásnál keletkezik. Szerkezeti felépítése: A szónak a családjába tartozik a magy. *sás, sas, sasszeg*[239] stb., megvan a földrajzi nevekben is, vö.: csuv. *ša-:* abszolút szótő + *-škă*: képző, magy. *sá-* + *-s, sa-* + *-s.* A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben vö.:

---

238 A *nyereg* készítéskor is a természet egy darabjának az alakját másolták le. Ebben a rendszerben a nyereg etimológiája is maradéktalanul megírható.

239 Ezek etimológiáját az egy pontból kiinduló és egymástól távolodó két szár formája, mint alapjelentés figyelembe vétele segíti.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Măn ***Šĕvĕš*** h. Ašm.VIII.311.: csuv. *Măn Šĕvĕš*, település neve, NAP: csuv. *Măn Šĕvĕš* or. *Bol'šije Šiuši* A., csuvas falu, Ar.: csuv. *Măn Šĕvĕš* or. *Šiuši Bol'šije* A. < csuv. *Măn* 2 4 9 8 csuv. *măn* 'nagy' + *Šĕvĕš (< *Šivüš < *Šiwüš),* or. *Šiuši* 2 4 9 8 nem orosz **Šiwüši* + *Bol'šije* 2 4 9 8 or. *bol'šije* 'nagy'.

Ugyanannak a folyónak egy kétágú mellékfolyója a 'Nagy Szubacs' és a 'Kis Szubacs', vö.:

Ydžyd Subač f. TSK.108.: ko. *Ydžyd Subač* or. *Bol'šoj Subač*, az or. Jirva jobboldali mellékfolyója, hossza 61 km. < ko. *Ydžyd* 2 4 9 8 ko. *ydžyd* 'nagy' + *Subač*[240]: folyó neve.

Poni Subač f. TSK.108.: ko. *Poni Subač* or. *Malyj Subač*, az or. Jirva jobboldali mellékfolyója, hossza 38 km. < ko. *Poni* 2 4 9 8 ko. *poni* 'kicsi' *Subač Subač* or. *Malyj* 2 4 9 8 or. *malyj* 'kicsi' + *Subač:* folyó neve.

Szerkezeti felépítésük: csuv. *Šĕvĕ-:* abszolút szótő + *-š:* képző, or. *Šiu-* + *-ši,* ko., or. *Suba-* + *-č.*

Idetartozik a *sas* földrajzi névi elem a Kárpát-medencében, pl.: *Tisza**sas*** 'helység Szolnok megyében'. A *Sas* hn. magyarázatához l. *Mezősas* szócikkét….(KISS 1980)

*Mező**sas*** 'helység Hajdú-Bihar megyében'. A *Sas* hn. a szn.-ként is alkalmazott m. *sas* madárnévből keletkezett. Vö.: *Sas* szn., valamint *Sasad* 'falu a budai Sas-hegy táján'. Kevéssé meggyőző feltevés szerint a *Sas* hn. a *sás* növénynévvel illetőleg azzal kapcsolatos, hogy a falu lakosai számára fontos jövedelmi forrás lehetett a *sás* feldolgozása. (KISS 1980)

***Seges**vár* 'romániai város Erdélyben'. Előtagja a helynevekben megőrződött m. R. *seg, -ség* 'domb, halom' *–s* képzős származéka….(KISS 1980)

***Sás**d* 'helység Baranya megyében'. A m. *sás* növénynév *–d* képzős származéka. (KISS 1980) Elvileg a névnek szolgálhatott alapul a m. *sás* növénynév, de a szócsalád gyökere a folyóelágazásnál keletkezett 'csúcs, szeg, hegy' jelentéshez vezet.

***Sas**halom* '1950-től Budapesthez tartozó település'. Az 1923-ban községgé alakított települést a terület legmagasabb pontjáról, egy 155,9 m. magas halomról nevezték el. Némelyek szerint erre a területre vonatkozik az 1326 óta adatolható R. *Farkashalma*. (KISS 1980)

***Sas**-kő* '899 m. magas sziklaszirt a Kékestől keletre'. Azzal kapcsolatos, hogy a sziklákon *sas* szokott tanyázni. Vö.: Ajnácskő. (KISS 1980)

***Sas**vár* ld. *Parádsasvár* 'helység Heves megyében'. Az 1947-ig közigazgatásilag *Parádhoz* tartozó völgykatlanban gróf Károlyi Györgyné …kastélyt építtetett, amelyet *Sasvár*nak kezdtek el hívni. Ez az épületnév vonódott át a településre. (KISS 1980)

Szerkezeti felépítésük: *Sa-*: abszolút szótő + *-s*: képző, *Sá-* + *-s, Sege-* + *-s.*

Idetartoznak, elágazó jelentést is tartalmaznak pl. a *magy.* ***szarm*** 'vízmeder, árok elágazó része, ld. csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék; ***szárma***: töltött káposzta vö.: oszm. *szarmak* 'begönygyöl, körülvesz,' ld. magyar tekerni; ***származik*** 'utódként létrejön, születik, folyik, árad, valami valahonnan ered, terem'; ***szarv*** 'elágazó '; ***ökör:*** elágazó szarváról kapta a nevét; ***szárny*** szárny 'oldalsó uszony', ld. *sasszeg* 'elágazó szeg'-hez hasonló a szárny is; ***szárnyék*** 'valamely tárgy

[240] Innen lehet megfejteni a csuvasok nevének a *šupaš, šăpaš, čuvaš* változatokat. Ugyanúgy kapcsolatos az 'elágazás' jelentéssel, mint a magyarok nevei.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

oldalsó, szélső része, szárnya'; ***sas*** madár, az elágazó szárnyáról, de az éles karmairól, csőréről vagy az éles szeméről is kaphatta a nevét; ***iker*** 'kettős, ugyanazon anyától ugyanazon szüléskor világra hozott két vagy több gyermek valamelyike'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó…(TESz); ***ökör***[241].

Az elágazó jelentést olyan földrajzi terület kaphatta, ahol folyóelágazás van, hegyes, csúcsos, ék alakú, amely kaphatta a nevét a folyókezdet hegyes, csúcsos alakjáról, vö.: *szeg, szög,* és kaphatta a két ágáról, amely hasonlóan szöget zár be. A kétágú folyó által bezárt területen voltak az első lakóhelyek, ilyen alakú az őshaza, amely kifejezi az őshöz, az anyához, a forráshoz tartozást. Hozzá hasonlóak a szarvas állatok, a kiterjesztett szárnyú madarak. Volt ék alakú hadtest, továbbá ilyen hegyű a nyíl, amelynek kapcsolata a magyarokkal közismert. Az etimológiailag idetartozó szavak vizet, ősanyát, őshazát, istent, királyt, uralkodót, szarvval rendelkező állatot, vagy elágazó szárnyú madarat stb. is jelentenek. Pl.: sumér *sar, sarru* 'király', magy. *szarv,* tör. *tengri* 'isten', md. *tenger* 'víz' a magyarban is megvolt.

Eleink gondolkodásában a kettő és az egy azonos, ezért a fél és az egy(ik) is lehet egy. A kettő tulajdonképpen egy és az egy valójában kettő. Az elágazó jelentés számos nyelvben használatos, vö.: finn ***aarto*** 'ágas, fogas (fa, melyre valamit akasztani lehet), ***ankkuri*** 'horgony vasmacska' ***haara***[242] 'ág, elágazás' *joen haara* 'folyó-ág', *suku-haara* 'nemzetiségi ág', *joke-**haara*** 'folyóág', ***haarikko*** 'kétágú valami, ágas villa, ***haaro*** 'söröskanna (két kiálló fogantyúval' ***haaru*** 'ágas valami' ***hari*** 'szétterpesztett állapot, fölhalászó horgony…' (SZINNYEI 1884) < finn *aar-*: (< *aa-*: abszolút szótő + *-r*: képző) relatív szótő + *-to:* képző; 1. *ankku-*: abszolút szótő + *-ri:* képző 2. *ank* + *kuri* (< *ku-*: abszolút szótő + *-ri:* képző; *haa-*: abszolút szótő + *-ra*: képző; *haa-*: abszolút szótő + *-rikko*: képző; *haa-*: abszolút szótő + *-ro*: képző; *haa-*: abszolút szótő + *-ru:* képző; *ha-*: abszolút szótő + *-ri*: képző.

A finn adatok azért is értékesek, mert hangtanilag összetartoznak a magyarok *hungar* nevével, és támogatják azt a megállapításunkat, hogy a szókezdő *h-* nem lehet protetikus, hanem etimologikus. (CZEGLÉDI 2004) A név szerkezeti felépítése: *hunga-*: abszolút szótő + *-r:* képző. Jelentéstartalmában benne van a 'forrásból, magból való elágazás, kihajtás, a forráshoz való tartozás, forrással, maggal ellátottság'. A bask. *Ungar,* ko. *Vangyr* földrajzi névi előfordulása arra utal, hogy a megnevezett folyó, árok is ugyanezt a jelentést tartalmazza. Az embert a víz születésének mintájára nevezték el s a dinasztia névből keletkezett népnevek a legősibbek. El kell különíteni azoktól a népnevektől, amelyeknek valamely földrajzi név szolgált alapul. Ezek rendszerint mások által használt nevek és jóval későbbi keletkezésűek.

Az 'iker' és az 'elágazás' jelentésű szavak rokonok, ezt igazolják az altáji nyelvekben használt adatok is, vö.: baskír: ***ajry, ajyry, ajgyr, ajgyry***[243] 'elágazás, elágazó víz', ***a͡ỵr***[244] 'elágazó' (< *a͡ỵ-:* abszolút szótő + *-r:* képző); csuv. ***măjraka***[245] 'szarv' (< *măj-:* abszolút szótő + *-raka:* képző); csuv. ***văkăr, măkăr***[246] 'ökör', ÓT., türkm. oszm. *öküz,* kirg., kumük *ogüz*, ujg. *hoküz,* üzb. *xikiz,* kazah, nog. *ögiz,* k.kalp. *ogiz,* bask. tat. *ügez,* 'ökör', vö.: mong. *üxer* 'tehén'. Lehetséges, hogy hangutánzó eredetű szó, vö.: oszm. *ogür,* bask., tat. *üker*, kazah, nog. *ökir,* kumük *ökür,* ujg. *höküri, boküri* 'ordítani'…(JEGOROV 1964) < *văkă-:* abszolút szótő + *-r:* képző, *măkă-* + *-r,* ÓT., türkm. oszm. *ökü-* + *-z,* kirg., kumük *ogü-* + *-z*, ujg. *hokü-* + *-z,* üzb. *xiki-* + *-z,* kazah, nog. *ögi-* + *-z,* k.kalp. *ogi-* + *-z,* bask. tat. *üge-* + *-z,* mong. *üxe-* + *-r,* oszm. *ogü-* + *-r,* bask., tat. *üke-* + *-r*, kazah, nog. *öki-* + *-r,* kumük *ökü-* + *-r,* ujg. *hökü-* + *-ri, bokü-* + *-ri.*

---

241 Két elágazó szarváról kapta az elnevezést.
242 A *hungar* népnévvel tartozik össze.
243 Vö. *ujgur* népnév.
244 Az *etruszk* népnév *etr* tövével tartozik össze.
245 Vö.: *magyar* népnév.
246 A *venger* és *magyar*, *megyer* népnévvel tartozik össze.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A fenti szavak jelentésfejlődése: a víz hangját utánzó szó → vizet jelentő → kétágú folyót jelentő → szarv →szarvval rendelkező állat. Eleinte csak nőstény állatra vonatkozhatott, hiszen a vízforrás, a víz is női természetű, hiszen utódok, azaz folyók létrehozására alkalmas. Az ehhez hasonló, női természetű élőlények megkapták ezt az elnevezést. Jellemzőjük, bennük van a képesség, hogy női és férfi utódokat egyaránt tudnak létrehozni. Az anya nemcsak egy, hanem egyben kettő is.

2.6.6. A **kétágú folyónak az egyike is és a másika is viseli** a ko. *Dvöjnik*, or. *Dvojnik* **'kettős' jelentésű elnevezést,** vö.:

Dvojnik f. TSK.28.: or. *Bol'šoj Dvojnik*, az or. Pečora jobboldali mellékfolyója, hossza 116 km. Az or. *Bol'šoj Dvojnik* és az or. *Malyj Dvojnik, vagy Verxnij Dvojnik és Nižnij Dvojnik* párhuzamosan folynak, ko. *Ydžyd Dvöjnik* vagy *Vylys' Dvöjnik* és *Dzolja Dvöjnik* vagy *Ulys Dvöjnik*, < or. *Bol'šoj* 2/4 9/8 'nagy' + *Dvojnik* 2/4 9/8 or. *dvojnik*[247] 'hasonmás', *Malyj* 2/4 9/8 or. *malyj* 'kicsi, kis' + *Dvojnik,* ko. *Ydžyd* 2/4 9/8 ko. *ydžut* 'nagy' + *Dvöjnik* 2/4 9/8 or. *dvojnik*[248], ko. *Vylys'* 2/4 9/8 ko. *vylis*' 'felső' + *Dvöjnik,* ko. *Dzolja* 2/4 9/8 ko. *dzol'a* 'apró, kicsi' + *Dvöjnik*, ko. *Ulys* 2/4 9/8 ko. *ulys*[249] 'alsó' + *Dvöjnik*.

A név azért is érdekes, mert az egyik is a 'hasonmás' jelentésű elnevezést viseli, a másik is. Ugyanakkor az or. *dvojnik* tartalmazza a *dvojn'a* 'ikrek' jelentést. A komi *dvöjnik* és az or. *dvojnik* viszonyát és szócsaládját alaposabban is körül kell járni, mert az előtagnak (ko. *dvöj*, or. *dvoj)* közük van az or. *dva* 'kettő' és indoeurópai nyelvi megfelelőihez, a magyar *dupla* szóhoz és családjához. Mindemellett az egyik hasonmás 'nagy' és 'felső', a másik pedig 'kicsi' és 'alsó' jelentésű.

2.6.7. A földrajzi névben a csuv. ***Xăvăl*** és az or. *Kuš*[250] egymásnak megfelelő párhuzamai.

Xăvăl *śyrma* h. Ašm.XVI.312.: csuv. *Xăvăl śyrma* Jal., település neve, NAP: csuv. *Xăvălśyrma* or. *Kušelga* Jal., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Xăvăl* 2/4 9/8 csuv. *xăvăl*[251] 'kettős, dupla' + *śyrma* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék', or. *Kušelga* < *Kuš* 2/4 9/8 nem orosz *kuš* vö.: csuv. *xăš*[252] *(< xuš, kuš), xăšĕ*[253] *(* < *xăš* + *-ĕ:* birtokos személyjel) 'valamelyik közülük' + *elga* 2/4 9/8 tat. *jelga* 'folyó'.

2.6.8. A 'kettő és elágazó' jelentésű szavak és a víznevek alaki egybeesése miatt olykor nehéz elkülöníteni a **'folyó' és a 'kettő'** jelentést, vö. a Volga-Urál vidékén**.** Nem lehet véletlen, hogy a számnév és a víz szó alakilag egybeesik. A számok logikája a víz, a folyó születésének módján alapul. Az alábbiakban nem a számnév, hanem víz jelentésű szó szolgált alapul a neveknek. A csuvas *ik* 'kettő' szóval esik egybe az *Ik* folyónév:

Ik *kassi* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ikkassi* or. *Ikkovo* 2/4 *Vtoroje Ikkovo* Č., csuvas falu, Ar.: csuv. *Ik:* víznév + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

---

247 Vö.: *dvoj* < or. *dva* 'kettő' + *nik.*

248 Vö.: ko. *dvojn'a* 'ikrek' az oroszból való.

249 Vö. ko. *ul'* 'nedves, vizes'.

250 Az *–l* és az *–š* genetikailag összetartoznak úgy, mint az *–r* és a *–z* a csuv. *jĕkĕr* ' iker' szóban más török nyelvi megfelelőiben. A jelenséget csuvas lambdacizmus és rotacizmus néven szokás emlegetni, a kérdés azonban túlmutat a csuvas ill. bolgár magyar nyelvviszony kérdéskörén. A megoldást jóval nagyobb összefüggésekben kell keresni, ugyanakkor a magyar nyelvben egymagában megtaláljuk. A magyarázat részben abban rejlik, hogy mind a négy hang (*l, š, r, z*) ugyanarra a közös ősre vezethető vissza interdentális zöngés (͡) ill. zöngétlen (ʊ͡) spiránson keresztül.

251 A *xăvă* rész összetartozhat a magy. *két* szóval.

252 A szónak rokona a csuv. *xăvăš* 'lonc, szulák, farkasalma, bokros'. A bask. *kyuyš* 'ágból készült kunyhó' jelentésű. (JERGOROV 1964)

253 'valamelyike, egyike' jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

***Yk**tyl'* f. TSK.40.: ko. *Yktyl' / Yktyl* or. *Iktyl' / Uktyl'*, az or. Južnaja Mylva baloldali mellékfolyója, hossza 68 km. < ko. *Yktyl'* < *Yk:* folyónév + *tyl'.*

***Ik** viś xošši* d. Ašm.V.: csuv. *Ik viś xošši*, tisztás neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik*: folyónév + *viś* 2/4 9/8 ko. *viś* 'folyam, csatorna, amely a folyót a tóval köti össze' + *xošši* 2/4 9/8 csuv. *xušă* 'köz' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

***Ik** xutlăx śyrma* f. Am.III.90.: csuv. *Ik xutlăx śyrma* Buu., kis folyó, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ik:* folyónév + *xutlăx* 2/4 9/8 csuv. *xutlăx* 'terület, vidék, valaminek a közén lévő' + *śyrma* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'.

***Ike**baš* f. TB.54.: bask. *Ikebaš* or. *Ikebaš* Burz., az or. Bol'š(oj) Nuguš jobboldali mellékfolyója. < bask. *Ikebaš* < *Ike:* folyónév + *baš* 2/4 9/8 bask. *baš* 'fő, fej'.

***Ike**jylga* f. TB.54.: bask. *Ikejylga* or. *Iki-jelga* Burz., az or. Bol'š(oj) Nuguš jobboldali mellékfolyója. < bask. *Ikejylga* < *Ike*: folyónév + *jylga* 2/4 9/8 bask. *jylga* 'folyó', or. *Iki* 2/4 9/8 nem orosz *Iki:* folyónév + *jelga* 2/4 9/8 tat. *jelga* 'folyó'.

***Ike**kül* t. TB.55.: bask. *Ikekül* or. *Ikikul'* Išim., tó. < bask. *Ikekül* < *Ike*: folyónév + *kül* 2/4 9/8 bask. *kül* 'tó'.

A Kárpát medencében idetartozhat, pl.:

***Ik**lad* 'község Pest megyében Aszódtól északnyugatra'…(KISS 1980) A név összetett szóból áll: *Ik* + *lad*: vö.: *Nyékládháza (Nyék + lád + háza*) középső eleme.

2.6.9. A ***három*** számnévvel illetve a 'három' jelentéssel kapcsolatos nevek között vannak olyanok, amelyek a 'három' tőszámnevet tartalmazzák a Volga-Urál vidéken. Az akadémiai álláspont szerint a magy. ***három*** 'kettőnél egyel több…' (MÉK) Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kōrem*, md.E. *kolmo*, M. *kolmă*, finn *kolme* , észt *kolm* 'három'…(TESz) < magy. *háro* 'kettő' + *m*: 'egy', vog. *kōre-* + *-m*, md.E. *kol-* + *-mo*, M. *kol-* + *-mă*, finn *kol-* + *-me* , észt *kol-* + *-m.* Az utótag jelentésére vö.: magy. *mag* kezdő mássalhangzója, amely eredeti *t* fejleménye: *t-* > *δ-* > *w-* > *m-*.

Az altáji nyelvekben a következő alakok használatosak, vö.: csuv. ***viś*** 'három' …ÓT. azerb., türkm., oszm, kirg., ujg., alt., ojr. *üč*, üzb. *uč*, tuv., sor, kazah, k.kalp., nog. *üš*, hakasz, jak. *űs*, tat. *öč,* bask. *ös* 'három', vö.: sumer *uč*….(JEGOROV 1964) < csuv. *vi + ś,* ÓT. azerb., türkm., oszm, kirg., ujg., alt., ojt. *ü + č*, üzb. *u + č*, tuv., sor, kazah, k.kalp., nog. *ü + š*, hakasz, jak. *ű + s*, tat. *ö + č,* bask. *ö + s* 'három', vö.: sumer *u + č.* Az eredeti szókezdő mássalhangzó részben megmaradt, vö.: *t-* > *δ-* > *w-* > *v-*, részben vokalizáción keresztül eltűnt, vö.: *t-* > *δ-* > *w-* > *V-* > *0-*.

A K-mong. *ghurban, gurav* 'három' szerkezeti felépítése: *ghur, gura* 'kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *ban,* 'egy' vö.: 'mag, én'. A magyar három számnév ennek alakváltozata, vö.: *háro* 'két, kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *-m* 'mag, én'.

Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben, vö.: orosz ***tri*** Indoeurópai típusú közszláv szó, vö.: litv. *trỹs* 'három', lat. *trēs* 'ua.', görög *treis* 'ua.', óind. *trajas* 'ua.', ném. *drei* 'ua.', ang. *three* 'ua.'…(SIS) < orosz *t + ri,* litv. *trỹ- (< t + rỹ-) + -s,* lat. *trē (< t + rē) + -s,* görög *trei (< t + rei) + -s,* óind. *traja (< t + raja) + -s,* ném. *d + rei*, ang. *th + ree.*

A 'három' számnevek alapjelentése kettőhöz tartozó, kettő meg egy'. Úgy is felfoghatjuk, hogy a két szülő és az utód együttese. Ezt tükrözi a számnevek szerkezeti felépítése is.

A földrajzi nevekben a ***víz*** szó és a víz jelentéssel kapcsolatos szavak igen gyakoriak, amelyek összefüggnek az **egy, a kettő és a három** számnévvel. Ezt a kapcsolatot tükrözik a nyelvekben

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

használatos közszók is, vö.: csuvas *viś* ’három’, finn *vis* ’folyó’? A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben, pl.:

Viś *Pürt Šămăršă* h. Ašm.XVII.297.: csuv. *Viś Pürt Šămăršă* or. ***Trex****-Izb-Šemurša*, falu neve, NAP: csuv. *Viśpürt Šămăršă* or. *Trexizb- Šemurša* Še., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* ’három’ + *Pürt* 2/4 9/8 csuv. pürt ’ház’ + *Šămăršă.*

Viś *juman varě* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viś juman varě* Ja., < csuv. *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* ’három’ + *juman* 2/4 9/8 csuv *juman* ’tölgy’ + *varě* 2/4 9/8 csuv. *var* ’árok, patak’ + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Viś *śul jupě* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viś śul jupě* M. < csuv. *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* ’három’ *śul* 2/4 9/8 csuv. *śul* ’út’ + *jupě* 2/4 9/8 csuv. *jup* ’elágazás’ + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Viś *tu* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Viś tu* Ja. < csuv. *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* ’három’ + *tu* 2/4 9/8 csuv. tu ’hegy, domb, halom’.

Viś*pürt Sali* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Viśpürt Sali* or. ***Tri****-Izby* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Viśpürt* < *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* ’három’ + *pürt* 2/4 9/8 csuv. pürt ’ház’ + *Sali* 2/4 9/8 csuv. sala ’orosz falu, falu’ + csuv. –i: birtokos személyjel, or. *Tri* 2/4 9/8 or. *tri* ’három’ + *Izby* 2/4 9/8 or. *izba* ’ház’.

Viś *śyrma poś* f. Ašm.:-, NAP.:-, Ar.: csuv. *Viś śyrma poś* Čgs., < csuv. *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* ’három’ + *śyrma* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’ + *poś* 2/4 9/8 csuv. *puś* ’fő, fej’.

Šurlăx ***Viś*** *kil* h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Šurlăx Viś kil* Jan. < csuv. *Šurlăx* < *Šur* 2/4 9/8 csuv. *šur* ’mocsár’ + *-lăx:* valamivel való ellátottságot jelölő képző + *Viś* 2/4 9/8 *viś* ’három + *kil* 2/4 9/8 csuv. *kil* ’ház’.

Tro*ickij Posad* h. Ašm.X.: or. *Troickij Posad*, település neve, NAP:-, Ar.:-. < or. *Troickij* 2/4 9/8 ld. or. *troica* ’szentháromság, pünkösd’) + *Posad* 2/4 9/8 or. *posad* ’mezőváros’.

Trex*baltajevo* h. Ašm.IX.: or. *Trexbaltajevo* Še., falu neve, NAP: or. *Trexbaltajevo* Še., csuvas, orosz, tatár és mordvin falu, Ar.:-. < *Trexbaltajevo* < Trex 2/4 9/8 or. *tr'ox* ’három’ + or. *Balta*? + or. –*jev*: birtokos melléknévképző + or. –o.

Trijer h. Ašm.:-, NAP: or. *Trijer* Šu., mezőgazdasági közösség önálló csuvas településsel, Ar.:-. < or. *Trijer* < *Tri* 2/4 9/8 or. *tri* ’három’ + *jer.*

A Kárpát medencében, pl.:

Három*fa* ’helység Somogy megyében’. A falu olyan helyen épült, amelynek három fa volt a jellegzetessége. …(KISS 1980)

Három*huta* ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. …A korábban Regéchez tartozó három üveghutát, mégpedig *Ó-, Közép-* és *Újhutá*-t *Háromhuta* néven községgé alakították. (KISS 1980)

Három*kút* ld. *Bélapátfalva* ’helység Heves megyében’….Mónos határában, a Bél-kőtől északnyugatra épült 1240 előtt a Boldogságos Szűzről nevezett bélháromkúti cisztercita apátság, amely alatt az *Apátfalvá*-nak hívott falu kialakult. (A *Háromkút* nevet az apátsági templom

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

közvetlen közelében levő Hármas forrásról kapta az apátság. (KISS 1980)

***Három**szék* ’romániai táj a Székelyföldön’. *Három* széknek, mégpedig a Kézdi-, Orbai- és Sepsiszéknek az egyesüléséből jött létre *Háromszék*….(KISS 1980)

***Három**almás* hn. Arad vm. , ***Három**falu* hn. Maros-Torda vm., ***Három**ház* hn. Vas vm., ***Három**kút* hn. Csík vm., ***Három**malatin* hn. Liptó vm., ***Három**revuca* hn. Liptó vm., Háromság ld. Szentháromság hn., ***Három**sátor* hn. Vas vm., ***Három**szlécs* hn. Liptó vármegye, ***Három**torony* ld. *Szinice* Krassó-Szörény vm., ***Három**udvar* hn. Trencsén vm. (LELKES 1998)

2.6.10. A **'harmadik'** sorszámnév a földrajzi nevekben a **Volga-Urál vidékén**, pl.:

Viśśĕměš *Vărmankassi* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Viśśĕměš Vărmankassi* 2 4 *Vărmankas-Jamaš* or. *Tretji Vurmankasy* 2 4 *Vurmankasy* C., csuvas falu, Ar.:-. < *Viśśĕměš* 2 4 9 8 csuv. *viśśĕměš ’harmadik’* + *Vărmankassi* < *Vărman* 2 4 9 8 csuv. *vărman (*< *vurman*) ’erdő’ + *kassi* 2 4 9 8 csuv. *kasă ’falu’* + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. ***Tretji*** 2 4 9 8 or. *tretji* ’harmadik’ + *Vurmankasy* < Vurman 2 4 9 8 csuv. (*vărman* <) *vurman* ’erdő’ + *kasy* 2 4 9 8 csuv. *kassi.*

Tretji *Algaši* h. Ašm.:-, NAP: or. *Tretji Algaši* Jau., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Tretji* 2 4 9 8 or. *tretji* ’harmadik’ + *Algaši*.

A Kárpát medencéből nincs adatunk.

2.6.11. 'Hármas' jelentésű szavak a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén, pl.:

***Tro**ickij Posad* h. Ašm.X.: or. *Troickij Posad*, település neve, NAP:-, Ar.:-. < or. *Troickij* 2 4 9 8 ld. or. *troica* ’szentháromság, pünkösd’) + *Posad* 2 4 9 8 or. *posad* ’mezőváros’.

A Kárpát medencében, pl.: ***Hármas**falu* hn. Vas vm., ***Hármas**halom* ld *Hármasmalom* Zala vm., ***Hármas**patak* Szilágy vm. (LELKES 1998)

2.6.12. A 'három' számnévvel azonos alakú szavakat tartalmazó nevek vagy a neveket alkotó elemek, amelyek **'víz' jelentésűek** is lehetnek a földrajzi nevekben a **Volga-Urál vidéken**, pl:

***Viśi**kassi* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Viśikassi* 2 4 *Čirküllĕ Viśĕkassi* or. *Vizikasy* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Viśikassi* + csuv. *kasă* ’falu’ + csuv. *–i*: birtokos személyjel.

***Viś** ana pylăx* d. Ašm.:-, NAP:, Ar.: *Viś ana pylăx* M-P., erdő. < csuv. *Viś* 2 4 csuv. *viś* ’három’ + *ana* 2 4 9 8 csuv. *ana* ’parcella’ + *pylăx* 2 4 9 8 ld. csuv. *pyllăx* [254]’tisztás’.

***An** śyrmi* f. Ašm.I.209.: csuv. *An śyrmi* Kozm.u., patak neve az or. Bol'šoje Karačkino mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *An* 2 4 9 8 vö.: mar. *a* ᵒ’rés, folyótorkolat’ + *śyrmi* 2 4 9 8 csuv. *śyrma*’árok, patak, szakadék’ + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

A földrajzi nevek körültekintő vizsgálata során eldöntendő, mikor szolgált alapul számnév és mikor vizet jelentő szó.

[254] A csuv. *pylăx* és *pyllăx* viszonya tisztázásra szorul. Elvileg lehetne az *–l-* kiesésével magyarázni a *pylăx* formát. Valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy a *pylăx* és a *pyl* (vö.: *pyllăx* < *pyl* + *-lăx* szótöve) tartozik össze, amelyekkel rokon az orosz *pole* ’mező, erdő nélküli hely’. A *pyllăx –lăx* eleme valamivel való ellátottságot jelölő képző, így a *pyllăx* ’mezőség’ jelentésű.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A Kárpát medencében, pl.:

Vis 'Jugoszláviai sziget Splittől dél-délnyugatra'…Az a feltevés, hogy tkp. értelme 'vizen lévő erődítmény' lett volna, nincs valószínűsítve. (KISS 1980)

Visk 'helység Kárpát-Ukrajnában Huszttól délkeletre'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással….(KISS 1980) 2 4 9 8 vö.: ko. *vis (visk-*) 'vízfolyás, csatorna, amely a folyót a tóval köti össze', finn *vesi* 'víz'.

Visó 'a Felső-Tisza bal oldali mellékvize'. Valószínűleg ősi ie. folyónév, amelyben az ie. **ueis-* ~ **uis-* 'folyik, szétfolyik' tő rejlik.

*Répce**vis*** 'helység Győr-Sopron megyében'…1928-ban *Káptalanvis* és *Nemesvis* községeket *Répcevis* néven egyesítették. *Vis* hn. magyarázatához ld. *Viss* hn. szócikkét….(KISS 1980)

Viss 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Puszta személynévből alakulhatott magyar névadással….(KISS 1980)

Visz 'helység Somogy megyében'….(KISS 1980)

Viszák 'helység Vas megyében'…. (KISS 1980)

Viszla ld. ***Visztula*** 'Lengyelország legnagyobb folyója'…(KISS 1980)

Visznek 'helység Heves megyében'…(KISS 1980)

3. Összegzés

Amikor a magyar és még számos nyelvben az egy, fél, kettő, iker, dupla, ág, elágazás, három szavak jelentéstartományát és az egymáshoz való viszonyukat vizsgáltuk, egyben a nyelvünk logikájának alapjaiba kívántunk betekinteni. A vizsgálatok során kiderült, hogy az emberi gondolkodás és a nyelv születését is kutatjuk, amikor a legegyszerűbb számneveket szeretnénk megfejteni. A Volga-Urál vidékén a török és a finnugorhoz sorolt nyelvek olyan szavakat ismernek, amelyek gyakran összetartoznak az indoeurópaihoz sorolt nyelvekben használatos szavakkal. Ha az egymástól való kölcsönzés kizárt, tisztázni kell az azonosság, az összetartozás okát.[255]

A páros megnevezések vizsgálatára azért van szükség, mert egységet alkotnak, közük van az egyhez és a kettőhöz is. Az egyben benne van a kettő, az egyben benne van minden. Eleink a számnevek megalkotásához a mintát a földrajzi nevekből, közelebbről a víz működéséből vették. A megfigyeléseik során látták, hogy a tóból kihajthat egy vagy két folyó. Egy vízből születik kettő. Másik eset, amikor két tóból születik egy-egy folyó, majd a két folyó egybefolyik, innentől kezdve egy folyóként, egy harmadikként megy tovább. Az egyik megközelítés szerint kettőből lesz egy, másfelől a kettőből lesz egy harmadik. Így a három felfogható egynek vagy az egy háromnak, ugyanakkor az egyben benne van a kettő. A továbbiakban értelmezzük az **ikerszókat,** vö.:

Az egy és a kettő viszonya: A számnévi elemek külön-külön és együttesen is ugyanazt jelentik. A fél az egy, az egy iker is, az iker pedig egy.

Az egy és az iker viszonyában az egy fél is, meg egy is. Az iker egy is meg kettő is. Ilyen az ősvíz, az ősanya természete. Az egyben már eleve benne van a kettő ill. annak a lehetősége.

Az egy és a tíz viszonya: A legtöbb nyelvben nem ismerhető fel a *tíz* jelentéstartalmában az *öt öt,* azaz a két darab ötös. Ugyanakkor látható benne az 'egy', az egység.

Az egy és az ezer viszonya: Vannak nyelvek, amelyekben az ezer egyetlen egységet jelöl és az

[255] Jelen dolgozat témakörén túl is egyre több ilyen szót ismerünk meg.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

'ezer' számnevet vizsgálva nem ismerhető fel a *tíz száz* összetétel és jelentés, hanem az 'egy' számnévhez illetőleg ennek a végső jelentéséhez a forráshoz, a maghoz jutunk el.

A három és a kettő viszonya: A *három* (*tri*) szó töve (*t*) az indoeurópai nyelvek adataiban azonos a ’kettő’ jelentésű szavakkal. A magyar *három háro* előtagja azonosítható a *két* számnévi alakkal. A *három* megfelelői az indoeurópai nyelvekben a magyar *iker* szó és megfelelőivel tartozik össze, amelynek a tövében benne van az ág kettős jelentése.

A három és az egy viszonya: Kezdetben az iker folyók egy tóból, mocsárból folytak ki, majd azok is megkapták az iker elnevezést, amelyek két külön forrásból származnak, de egybe torkollanak. Formailag ez utóbbi háromágú víznek látszik, logikailag viszont a kettőből lesz egy. Olyan, mint az ipszilon Y, nem véletlen, hogy ezt a betűt pl. Svájcban ikreknek hívják.

A kutatásaink fényében az *egy, kettő, három* számnév születése összefügg a víznevek születésével, egyes tulajdonságaival. E számnevek elnevezésének logikájával összetartozik kultúránk számos területe. Így pl. az őshaza a kétágú folyó köze, mint ősanya; a szarvasállat, mint ősanyát, őshazát jelképező állat; *Hunor, Magor* két egytestvér története; a kettős királyság intézménye; az ék alakú hadtest; számos közszónk születése e logikán alapul; pl. magy. *asszony;* vagy a ’Három a magyar igazság’ legendája, amely annak ellenére, hogy három, mégiscsak egy.

Következésképp, a kettősség, ikerség szempontból is tanulmányozni kell a vezérnevek keletkezését, a két ellentétes jelentésű szavak összegének jelentőségét, pl. magy. *isten, asszony, ara* szavaknál és az asszonynév használatát a magyaroknál, azt a körülményt, hogy a kétágú tárgyak egy ponton egyesülnek. Az egyben kettő, esetleg több is lehetséges. Mindez utal arra is, hogy az azonos alakú, a többjelentésű és a rokon értelmű szavak vizsgálata úgy tartozik ide, hogy vannak köztük olyanok, amelyeknek közös az etimológiájuk, pl. magy. *sír* 1. ’hullatja könnyeit’, 2. sírgödör’ 3. 'sírhalom’.

Az emberi gondolkodás kialakulásának és a nyelv születésének folyamatában a következő sorrendiség tehető fel: valóság →a valóság képének megjelenése a tudatban, a képzetek kialakulása → a képzetek társítása → a képzeteknek és a képzettársításnak szavakban, énekben, zenében, írásban, rajzban, mozgásban stb. való testet öltése. Az első szóbeli megjelenés hangutánzó szavak formájában elsőként a víz hangját utánozták.

A gondolkodás és a nyelv kialakulása a kettő (valóság és a képzet) kölcsönös egymásra hatása révén történik. Gondolkodásunk születése és fejlődése a nyelvben testesül meg. A nyelv kifejezési forma. Kifejezési forma, tehát egyfajta nyelv a beszéd, az ének, a zene, az írás, a rajz stb.

A gondolkodás és a nyelv továbbfejlődése pedig a valóság, a képzet, a képzettársítás és a nyelv kölcsönös egymásra hatása során lehetséges.

A két nyelvi sík (valóság, képzet) egysége tükröződik, testet ölt a nyelvben, szavakban, szintagmákban stb., azaz a harmadik síkban.

Szintetikus, szint, szintetizálás, egységbe foglalás, több mint lineáris jelenség, bár azt is magába foglalja.

A természeti körülmény meghatározza az életkörülményeket, ez pedig a nyelvet motiválja. A nyelv gazdagsága függ a tudatban végbemenő asszociáló képességtől.

Nyelvünk megfejtése a születéstől máig csak úgy lehetséges, ha nyelvünk kapcsolatait is megismerjük.

Szintagmatikai szempont: Az asszociatív viszony megjelenési formáját kutatjuk. Nem elméleti, egymást követő elemek sora. A köztük lévő kohézió: asszociatív viszony. Az asszociatív viszony: elméleti egymásra épülő sor.

Egyben: mert a kettő (szintagmatikai szempontú megközelítés, az asszociatív viszony felőli megközelítése a földrajzi neveknek.

A nyelv mélyén meglévő egyetemes logikai alapból kell kiindulni. Erre alkalmasak a földrajzi névi kutatások. Szinkronia és diakronia egyszerre van benne.

Fogalom: hang + kép asszociáció, ennek az eredete a nyelv keletkezése. Az asszociációs szálak kezdetben erősebbek.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Minden nyelv visszavezethető a saját ősnyelvi állapotáig, de a legtöbb ilyen ősnyelv a legősibb nyelvnek egy-egy állomása csupán. A nyelvek ősisége abban mérhető le, hogy egy nyelv a saját legősibb állapotához képest egy másik nyelv ősi állapota milyen, vagyis két ősi állapot hogyan viszonyul egymáshoz.

A *duális* a kettővel kapcsolatos, a *sok, rengeteg, tömény* pedig a sűrűvel, amely a forráshoz, a maghoz, az egyhez vezet. Ld.. *sok*[256], *-leg:* felsőfok, *renge*teg (erdő) 'sűrű erdő', van gyűjtőnév szerepe, valamivel való ellátottságot jelölő jelentése. A 'sok' jelentés a vízforrásra, a vízre is vonatkozik, ezért a többesjel (*-k* és *–t*[257]), valamint a birtoktöbbesítő jelek a (részben *k* és *t* fejleményei) vizet, forrást, magot jelentő szóból megfejthető.[258]

A duális jele a *–ka* a két, kettő számnévből fejlődött. A magyarban ismert többesjel *–k*, a PU-nak tulajdonított *–k*, *-t*, és az *–i* (birtoktöbbesítő jel.) azonban nem fejlődhetett a *két, kettő* számnévből. A három nyelvcsaládhoz sorolt nyelveken túliak is egymással összetartozó adatokat – ha a kölcsönzés lehetősége kizárt - csak úgy ismerhetnek, ha közük volt, van a közös gyökerekhez. A többesjel régisége egyértelmű. Az akadémiai álláspont szerint „Bizonyos valószínűsége van … annak, hogy az *i* birtoktöbbesítő funkció igen régi, alapnyelvi előzményű." (HAJDÚ 1966:130)

A kutatásaink fényében úgy látjuk, hogy a nyelvünkben benne van az uráli, altáji és az indoeurópainak tulajdonított jelleg ősi szinten, nem pedig kölcsönzés szintjén. Ezektől elkülöníthetők az igen késői, kölcsönzés útján hozzánk került szavak a tulajdonságaikkal, grammatikai jellemzőikkel együtt. A kérdés másik irányból is vizsgálatra szorul, vagyis az ősmagyarból, mint szubsztrátum nyelvből mely nyelvekbe milyen szavak kerültek.

Nem az a kérdés, hogy nyelvünk ugor vagy török. A lényeg az, hogy melyek azok az ősi elemek, amelyek mindhárom nyelvcsalád nyelveiben előfordulnak s azok mentén hogyan jutunk el a kezdetekig. Ily módon megírhatók az etimológiák, megvilágosodnak a grammatikai elemek, elkülönülnek azok a nyelvek, amelyekhez nem ősi gyökérszálon jutottak el a nyelvünk rendszerébe illeszkedő szavak.

A legrégibb népneveink keletkezése és a szarvas ős gondolata összetartozik és olyan őshaza képét őrzi, amely először egy forrásból eredő két folyó között volt, de két forrásból eredő két folyó között is lehetett.

E kulturális örökség nem kutatható a kezdetek megismerése nélkül, amelynek tanulmányozása nemcsak túlmutat a Kárpát medence és Európa határain, de Ázsia földrajzi nevei és az Ázsiában régen és ma beszélt nyelvek sem nélkülözhetők a magyar nyelv logikai alapjának a megismeréséhez. Ezen kutatói munkák figyelembe vétele nélkül az európai népek kultúrája és történelme ismeretének és terjesztésének javítása nem lehetséges. Az európai jelentőségű kulturális örökség megőrzése is csak az e munka révén lehetséges.

A földrajzi nevek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatainak az eredményei a nyelv közszavaira, grammatikájára is érvényesek. A tulajdonnevek és a közszók együtt annak a nemzetnek a kultúrájáról, nyelvéről, történelméről szólnak, amely élete során gazdagította nemcsak Európa, de Eurázsia kulturális örökségét. Az egyes kategóriák adatai kiegészíthetők más nyelvű területek idevonatkozó adataival, amely munkára az adott nyelv, nyelvek szakavatott ismerői vállalkozhatnak érdemben. E munkára pedig szükség van azért is, hogy lássuk, az őssejt és a jelen állapot közötti úton hol helyezkednek el a népek és a nyelvek, köztük a magyar, akiknek a gondolkodásmódját József Attila a zsigereiben érezte:

„A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.

---

256 Ld. magyar *csűnik* (CEGLÉDI::::::)
257 A mongolban is megvolt.
258 Bemutatása másik dolgozat feladata.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sírköves, dülöngő temetők.

Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemlélget velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, amit kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a múlt és övék a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem." (JÓZSEF Attila A Dunánál)

4. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Abz.	
alt.	altáji
ang.	angol
azerb.	azerbajdzsán
Bajm.	
bask.	baskír
Belokat.	
Belor.	
Bug.u.	
Burz.	
Buu.	Buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
csag.	csagatáj
Čgs.	Csebokszárszkij gorszovjet
csuv.	csuvas
d.	domb
Davl.	
f.	folyó
fi.	finn
fn.	főnév
fr.	francia
gen.	genitivusz
Gm.	
h.	hely
hak.	hakasz
hn.	helynév
I.	Ibreszinszkij rajon
ieu.	indoeurópai

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Išim.
Ja. Jadrinszkij rajon
jak. jakut
Jal. Jalcsikszkij rajon
Jal.u. Jalcsikszkij ujezd
Jan. Jantikovszkij rajon
Jau. Jadrinszkij ujezd
Kal.
Kalt.
kfn. középfelnémet
kirg. kirgiz
kkalp. karakalpak
ko. komi
Kozm.u. Kozmogyemjanszkij ujezd
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
Kugarč.
Kumert.
lat. latin
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
md. mordvin
mdE. mordvin erza
mdM. mordvin moksa
Mijak.
mn. melléknév
mong. mongol
M-P. Marinszko-Poszadszkij rajon
ném. német
nog. nogaj
ófn. ófelnémet
ojr. ojrot
or. orosz
oszm. oszmán
osztj. osztják
ÓT. ótörök
Še. Semursinszkij rajon
Šix.
Šu. Sumerlinszkij rajon
Salavat.
szn. személynév
Sterlib.
t. tó
Tar. Tarhanovszkij rajon
tat. tatár
Tet.u. Tetyusszkij ujezd
Tujm.
tuv. tuvai
türkm. türkm.
U. Urmarszkij rajon
ujg. ujgur

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

üzb. üzbég
V. Vurnarszkij rajon
v. vallás
vm. vármegye
vog. vogul
vö. vesd össze
Zianč.

5. Források

BAKOS 1989 - BAKOS Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára Akadémiai Kiadó Budapest 1989
D.A.DLUGI – B.G.RAJEVSZKIJ – N.R.BURAVCEVA 1974 - (D.A.DLUGI – B.G.RAJEVSZKIJ – N.R.BURAVCEVA Csesszko-Russzkij i Russzko-Csehszkij Szlovar' 1974)
GYÖRKÖSSY 1986 - GYÖRKÖSSY Alajos Latin-Magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest 1986
LELKES 1998 - LELKES, György 1998. Magyar helységnév-azonosító szótár, Baja, Talma Könyvkiadó.
SZINNYEI 1884 – SZINNYEI József 1884. *Finn-Magyar szótár.* A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
VARSÁNYI 1963 - VARSÁNYI István Magyar – lengyel szótár Budapest 1963)
VÁSÁRHELYI – FÁBIÁN 1991 - VÁSÁRHELYI Júlia – FÁBIÁN Zsuzsanna Magyar – Olasz Útiszótár Terre Budapest 1991

6. Irodalom

CZEGLÉDI 2004 - CZEGLÉDI Katalin Nyelvi kapcsolatainkról másképpen (Ellentét és ekvivalencia a földrajzi nevek jelentésében in: Eleink 2004:5-31. III. évf. 1. szám (5.)
CZEGLÉDI 2004 – CZEGLÉDI Katalin A magyarság, Európa és Kelet a földrajzi nevek fényében (Az ungar népnév kapcsán) 2004. A konferencián elhangzott előadás írott változata megjelenés alatt.
HAJDÚ 1966:68 - HAJDÚ Péter Bevezetés az uráli nyelvtudományba Tankönyvkiadó Budapest 1966
HAJDÚ – DOMOKOS - HAJDÚ Péter – DOMOKOS Péter Uráli nyelvrokonaink Tankönyvkiadó Budapest, 1980

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.15. Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú földrajzi neveken

1. Jelen dolgozat egy olyan nagyobb készülő munka része, amelyben elsősorban a földrajzi nevek nyelvészeti szempontú feldolgozását végezzük el, de a nyelvészeti következtetések mellett magyar őstörténeti tanulságokat is figyelembe veszünk.

A Volga vidéki földrajzi nevek sok szempontú tanulmányozásának a része a számjelölés vizsgálata. E munkának a jelentősége többoldalú. Fontos egyrészt azért, mert az orosz használatú nevekben a nem orosz használatúakkal szemben gyakori a többes számú forma. Választ keresünk a kérdésre, mi lehet ennek a magyarázata.

Másrészt van-e a nem orosz használatú toponímiában is többes számú alak? A török (baskír, tatár, csuvas) és az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek (hanti, manysi, komi, udmurt, mari, mordvin) használatában lévő formák jöhetnek elsősorban számításba a vizsgált adataink szerint. A tanulmányozás során külön figyelemmel kell kísérni az alakilag azonos, de tartalmukban, szerkezetükben és eredetükben különböző neveket.

Harmadrészt a számjelölés vizsgálata beépül a magyar őstörténet kutatásába oly módon, hogy e tanulmányozás számos eset tisztázásában kap szerepet, mint pl. a Kárpát-medencei *–d, -di* végű helynevek. Segít eldönteni, vajon valóban kicsinyítő képzőt kell-e látnunk a helynévi és az ilyen típusú személynévi formákban, mint pl. *Árpád, Levedia* stb. Aligha kétséges ugyanis, hogy az ilyen jellegű problémák gyökerét, illetve megoldását a magyarok elődeinek, rokonainak a lakóhelyein kell keresni. Miután egyéb források híján gyakran a földrajzi nevek alkotják az egyetlen olyan írott bizonyítékot, amely a rég múlt időkbe visszavezetheti a kutatót, szükségszerű a földrajzi neveket bevonni a nyelvi és a történeti kutatásokba.

Segíti a munkát, hogy a Volga vidékén a legtöbb földrajzi helynek legalább két, de gyakran több nyelvi alakja is van. E dolgozatban természetesen az orosz használatú nevekkel foglalkozunk első sorban, ahol megtaláljuk mind az egyes, mind a többes számú alakokat. A kérdés, mikor használ az orosz többes számot a földrajzi nevekben és mi az oka a többes szám használatának. Ehhez pedig meg kell tudnunk, mi a közös jellemző a többes számú toponímiában.

2. Az **egyes számú** toponímiai adatok vizsgálata során kiderült, hogy legtöbbször melléknév és főnév kapcsolatáról van szó, vagyis egyeztetett jelzős szószerkezetekről. Ilyenkor a melléknév hím-, nő- és semleges nemű főneveket jelez. A következő eseteket figyeltük meg:

Ha az alaptag mássalhangzó végű, orosz eredetű szó, akkor a melléknévi jelző **hímnemet** mutat. Pl.:

Berezovyj Ovrag h. Ašm.:-, NAP: or. *Berezovyj Ovrag* $^{2}_{4}$ *Berezovyj Vrag* P., csuvas település, Ar.:-. < or. *Berezovyj* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ or. *ber'ozovyj* 'nyírfás' + *Ovrag* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ or . *ovrag* 'szakadék, hasadék'.

Ha *–a* végű vagy lágyságjelre (-ь) végződő **nőnemű** főnév az alaptag, akkor nőnemű főnevet jelez a melléknév. Pl.:

Anatri Šuršyrma h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Anatri Šuršyrma* or. ***Nižn'aja Šorsirma*** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Anatri* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *anatri 'alsó'* + *Šuršyrma* < *Šur* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *šur* 'mocsár' + *šyrma* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék', or. *Nižn'aja* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ or. *nižn'aja 'alsó'* + *Šorsirma* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ csuv. *Šuršyrma.*

Olo Hüräm f. TB.116.: bask. *Olo Hüräm* or. ***Bol'šaja S'uren'*** Zianč., az or. Bol'(šoj) Ik baloldali mellékfolyója. < bask. *Olo* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ bask. *olo* 'nagy + *Hüräm:* folyó neve, or. *Bol'šaja* $^{2}_{4}$ $^{9}_{8}$ or.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

bol'šaja ’nagy’ + *S'uren'* 2/4 9/8 nem orosz *Süren.*

Yžju f. TSK.31.: ko. *Yžju* or. ***Ježuga Zyr'anskaja / Verxn'aja Ježuga***, az or. Vaška baloldali mellékfolyója, hossza 107 km. < ko. *Yžju* < *Yž:* folyó neve + *ju* 2/4 9/8 ko. *ju* ’folyó’, or. *Ježuga* 2/4 9/8 *Jež* + *uga (*juga) Zyr'anskaja* 2/4 9/8 nem orosz **S’yren, *S’üren* + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–aja,* + or. *Verxn'aja* 2/4 9/8 or. *verxn'aja ’felső’* + *Ježuga.*

Az orosz a *reka* ’folyó’ jelentésben értelmezi a nevet s a folyó szó az oroszban nőnemű.

Šaškarvărri h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šaškarvărri* or. ***Šeškarskaja Pristan'*** M., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Šaškarvărri* < *Šaškar* + *vărri* 2/4 9/8 csuv. *vără* ’torok, torkolat, forrás, a folyó felső szakasza’ + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Šeškarskaja* 2/4 9/8 *Šeškar:* nem orosz eredetű szó + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *-aja* + *Pristan'* 2/4 9/8 or. *pristan'* ’kikötőhely, menhely, rakpart, rév’.

Az orosz a *derevn’a* ’falu’ jelentésben értelmezi a nevet s a *d’erevn’a* az oroszban nőnemű, de ha nem így lenne, az or. *pristan'* is nőnemű főnév, ezért a jelzőnek nőnemet kell mutatni.

Ha az alaptag *–o* vagy *–e* végű, akkor **semleges nemre** utal a melléknév. Ilyenkor pl. az or. *selo* ’falu’ vagy az or. *ozero* ’tó’ jelentés érvényesül a hely nevében. Pl.:

Irśe h. Ašm.III.138.: csuv. *Irśe* Kozm.u., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Irśe* or. *Čebakovo* 2/4 ***Pervoje Čebakovo + Vtoroje Čebakovo*** Ja., csuvas falu, Ar.: *Irśe* or. *Vtoraja Čebakova* Ja. < csuv. *Irśe* 2/4 9/8 *Irśe:* 1. folyónév 2. csuv. *irśe:* az erza nép neve, *Pervoje* 2/4 9/8 or. *pervoje* ’első’ + *Čebakovo* 2/4 9/8 *Čebak:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o,* + *Vtoroje* 2/4 9/8 or. *vtoroje* ’második’ + *Čebakovo.*

Az orosz *Čebakovo selo* ’Csebak-nak a települése’ –ként értelmezi a hely nevét.

3. A **többes számú** földrajzi nevek tanulmányozásakor sorra kellett vennünk a toponímiai adattárunkból (kb. 20 ezernyi adat) valamennyi olyan orosz nevet, ahol a melléknév többes számú főnévre utal. Ennek alapján két fő esetet különböztetünk meg (a másodikban több alcsoportot kellett létrehoznunk):

3.1. Többes számú a név akkor, ha a megnevezett hely több részből áll vagy valamiből több van az adott helyen s a név alapjául orosz szavak szolgálnak, pl.:

Krasnyje Prudy h. Ašm.:-, NAP: or. *Krasnyje Prudy* 2/4 *Pokrovskij* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Krasnyje* 2/4 9/8 or. *krasnyje* ’vörös’ + *Prudy* 2/4 9/8 or. *prud* ’kis tó’ + or. *–y:* többes szám jele.

Xuttăr h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xuttăr* or. ***Lisji Nory*** 2/4 *Sovjetskij* K., orosz település, Ar.:-. < csuv. *Xuttăr* 2/4 9/8 csuv. *xuttăr* ’tanya’, or. *Lisji* 2/4 9/8 or. *lisa* ’róka’ + or. *–ji:* birtokos melléknév képző + *Nory* 2/4 9/8 or. *nora* ’lyuk (rókáé), barlang’, *Sovjetskij* 2/4 9/8 *sovjetskij* ’szovjet’.

Russkije Ozerki h. TB.:123. bask. *Russkije Ozerki* or. ***Russkije Ozerki*** *Blagovar.*, település neve < bask. *Russkije Ozerki* 2/4 9/8 or. *Russkije Ozerki,* or. 2/4 9/8 *Russkije* 2/4 9/8 *russkije* ’orosz’ + *Ozerki* 2/4 9/8 or. *ozero* ’tó’ + or. *–ka:* kicsinyítő képző + or. *-i:* többes szám jele.

Kursakovskije veršiny h. TB.:78. bask. *Kursakovskije veršiny* or. ***Kursakovskije veršiny*** Beleb., falu neve < bask. *Kursakovskije veršiny* 2/4 9/8 or. *Kursakovskije veršiny,* or. *Kursakovskije* 2/4 9/8 *Kursak:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije* + *veršiny* 2/4 9/8 or. *veršina* ’csúcs, tetőpont’ + or. *– y:* többes szám jele.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Uraliz d. TSK.:119. ko. *Uraliz / Iz* or. *Ural* / ***Ural'skije gory*** 'hegyhát, hegygerinc' Európa és Ázsia határán. < ko. *Uraliz* 2 4 9 8 ko. *Ural:* folyó neve + *iz* 2 4 9 8 ko. *iz* 'kő', or. *Ural'skije* 2 4 9 8 *Ural':* folyónév, nem orosz eredetű + or.- *sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije* + *gory* 2 4 9 8 or. *gora* 'hegy' + or. *–y*: többes szám jele.

Ebbe a csoportba nagy biztonsággal azok a nevek sorolhatók, amelyeknek mindkét tagja (a jelző és a jelzett szó), de legalább az egyik tagja (a jelzett szó) orosz eredetű. Ezek magyarázata, felismerése nem jelent különösebb nehézséget, hiszen ilyenfajta többes számú orosz használatú toponímiai formák az orosz nyelv sajátosságait tükrözik és viszonylag kései keletkezésűek. Az *–i, -y* egyértelműen az orosz többes szám jele.

3.2. Külön csoportba kerülnek azok a helynevek, ahol látszólag semmi ok a többes számra, az orosz használatú párhuzamos alakban mégis többes szám van. Ilyenkor a hely neve legtöbbször folyónévi eredetű, és bár a folyónak több részét, szakaszát különböztetik meg, (pl.: felső, alsó első, hátsó), ezekben az esetekben az egyes részek is többes számú nevet kaptak, nemcsak a részek együttes, közös nevei. Ezért ezekben az esetekben nem az orosz nyelvben, hanem másutt kell keresnünk a többes számú használat indítékát, az adatok több alcsoportba sorolhatók.

3.2.1. Az orosz és a nem orosz használatú név utolsó tagja egyaránt *–i, -y* végű. A nem orosz használatú nevekben az *–i, -y* véghangzók mind a török, mind a finnugor nyelvek használatában különböző eredetűek lehetnek.

A csuvasban az *–i* birtokos személyjel, amelyet az orosz többesjelnek fogott fel, pl.:

Pěčěk Upa kassi h. Ašm.III.362.: csuv. *Pěčěk Upa kassi* or. *Kušnikovo* Tojs.v., falu neve, NAP: csuv. *Pěčěk Upakassi* or. ***Nižnije Abakasy*** 2 4 ***Malyje Ubakasy*** 2 4 *Kušnikovo* I., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Pěčěk* 2 4 9 8 csuv. *pěčěk* 'kicsi, kis' + *Upa:* folyónév + *kassi* 2 4 9 8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Nižnije* 2 4 9 8 or. *nižnije* 'alsó' + *Abakasy* 2 4 9 8 *Aba:* nem orosz eredetű víznév + or. *kasy* 2 4 9 8 csuv. *kassi*, or. *Malyje* 2 4 9 8 or. *Malyje* 'kicsi, kis' + *Ubakasy* 2 4 9 8 csuv. *Upakassi.*

Pysăk Upakassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pysăk Upakassi* or. *Bol'šije Abakasy* 2 4 ***Bol'šije Ubakasy*** I., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Pysăk* 2 4 9 8 csuv. *pysăk* 'nagy' + *Upakassi* 2 4 9 8 *Upa:* folyónév + *kassi* 2 4 9 8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel or. *Bol'šije* 2 4 9 8 or. *bol'šije* 'nagy' + *Abakasy* 2 4 9 8 nem orosz *Apakassi,* or. *Ubakasy* 2 4 9 8 csuv. *Upakassi.*

Az orosz többes számot használ a páros tárgyaknál, testrészeknél vagy akkor, ha több részből áll valami. A földrajzi nevekben az alsó-felső, kicsi-nagy stb. párok gyakran szerepelnek többes számban.

A következő névben a baskír és az orosz viszonyában nem a baskír birtokos személyjel (*-hy*) az oka a többes szám használatának, hanem a szó végső *–y* magánhangzója illetve az, hogy a település baskír és orosz részből áll, illetve a névnek alapul szolgáló folyónévhez orosz és baskír település tartozik. Pl.:

Baškort Sama ʏ͡hy h. TB.:32. bask. *Baškort Sama ʏ͡hy* or. ***Baškirskije Samady*** *Zianč.*, falu neve < bask. *Baškort* 2 4 9 8 bask. *baškort:* népnév + *Sama ʏ͡hy* 2 4 9 8 *Sama ʏ͡:* folyónév + bask. *– hy:* birtokos személyjel, or. *Baškirskije* 2 4 9 8 *Baškir:* népnév + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije* + *Samady:* folyónév, nem orosz eredetű.

Rus Sama ʏ͡hy h. TB.:32. bask. *Rus Sama ʏ͡hy* or. ***Russkije Samady*** *Zianč.*, falu neve < bask. *Rus* 2 4 9 8 bask. *rus:* népnév + *Sama ʏ͡hy* 2 4 9 8 *Sama ʏ͡:* folyónév (< *Sama* 2 4 9 8 vö.: han. *som* 'folyó'

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ ͡y) + bask. – *hy:* birtokos személyjel, or. *Russkije* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *rus:* népnév + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije* + *Samady:* folyónév, nem orosz eredetű.

A baskírban a *Sama* ͡y az or. *Uskalyk* folyó baloldali mellékfolyója (TB.: 125). Ez azt is jelenti, hogy elágazó folyó, amelynek a neve szerkezetileg összetett (vagy képzett) szó *(Sama +* ͡y*)*. Azért van *-d*, mert az orosz *Samady* vagy nem a baskír *Sama* ͡y átvétele, vagy pedig a baskír formát *(Sama* ͡y) vette át úgy, hogy a baskír - ͡ʔt helyettesítette *–d*-vel. Az orosz használatú névben előforduló *–dy* elem összefüggni látszik a Kárpát medencében a helyneveken gyakori *–d, -di* véggel, amelynek a szerepét csak akkor láthatjuk világosan, ha a *–di* végű földrajzi neveket sok szempontú vizsgálatnak vetjük alá. Feltehetően vagy önálló szó maradványa, amely vagy valamilyen vizet jelölő szó vö.: ko. *ty* 'tó', vagy valamihez való tartozást, valami mentén lévő helyet jelölt, vö. ko. *din* 'hely, amely valamihez tartozik', vagy már grammatikai morfémává alakult a gyakori használat során és mint helyhatározóragot kell felfogni (vö.: magy. *–t. –tt*, oszm. –tV, -dV 'ban, -ben' stb. Vele összefüggésben kell vizsgálni a többes szám kialakulását azokban a nyelvekben (pl. mongol), ahol a *–t* mint többes szám jele ismert.

Irśe ***Těkki*** h. Ašm.VIII.255.: csuv. *Irśe Těkki*, település neve, NAP: csuv. *Irśe Těkki* or. ***Mordovskije T'uki*** Še., mordvin falu, Ar.:-. < csuv. *Irśe* < *Ir* + *śe* + *Těkki (*< **Tükki)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *těkě* 'retesz, támasz, pillér' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Mordovskije* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *mordovskije* 'mordvin' (< or. *Mordov* + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző, + or. *–ije),* + *T'uki* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. **Tükki*.

Az orosz nem a ma használatos formát, hanem annak a korábbi alakját vette át.

Mind a csuvas, mind az orosz névben *–i* szóvéggel van dolgunk, pl.:

Anatri Pankli h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Anatri Pankli* or. ***Nižnije Panklei*** $\frac{2}{4}$ *Nižnij Panklej* M., Ar.:-. < csuv. . *Anatri* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *anatri* 'alsó' + *Pankli* < *Pank* + *li* < 1. *lei* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ md. *lej* 'folyó' 2. vö. csuv. *–lă, -lăx* képző, or. *Nižnije* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *nižnije* 'alsó' + *Panklei* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *Panklei, Panklej*: nem orosz eredetű szó.

Az orosz használatú *Panklei* második eleme a *lei* a nem oroszban korábbi *lek* fejleménye: *lek* ̣*t le* ̣*t lew* ̣*t lei* ̣*t* 1. *li* 2. *le.* Az orosz a fejlődés másik fokát (*lei*) őrzi, mint a csuvas (*li*). A csuvas használatú *Pankli* lehet a *lei* egyik fejleménye, de lehet *lik* ̣*t li* ̣*t liw* ̣*t lii* ̣*t li* változási sorban eredmény. A csuvas és az orosz *–i* nem ugyanazon helyi értékűek s egyik sem tartalmaz többes számú jelentést. Ha azonban a csuv. *–lĕ, -lĕx* 'valamivel való ellátottságot' jelölő képző valamely változatát kell benne látnunk, egyfajta gyűjtőnév jelentése miatt érezhette az orosz a többes számot, amelyet összekapcsolt az *–i* szóvéggel.

A többes számú toponímiai vizsgálathoz szorosan kapcsolódik török és a finnugor nyelvek oldaláról a morfológiai és a jelentéstani szempontú tanulmányozás. Ez azt is jelenti, hogy pl. a baskír *iki* 'kettő', a magyar *ág* és a 'folyóelágazás' jelentés összefüggnek, a számnév etimológiája csak ezek együttes vizsgálata nyomán írható meg. Közben azt is látjuk, hogy mennyire feltételezik egymást a különböző vizsgálati szempontok és a földrajzi nevek megfejtése érdekében egyiket sem nélkülözhetjük. A számjelölés tanulmányozásakor a többes számú használat kialakulásának az oroszban szubsztrátum nyelvi gyökerei vannak.

3.2.2. Az orosz *–y* –vel szemben a csuvas használatúban *–ă* van. A redukált *–ă* előzménye *–y* (veláris illabiális) volt, amelyet őriz az orosz a földrajzi nevekben s az *–y* végű helyneveket többes számnak fogja fel azért, mert a *–ly* mint a csuv. *–lă* előzménye gyűjtő jelentésű képző volt. Pl.:

Pysăk Čullă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pysăk Čullă* $\frac{2}{4}$ *Aslă Čullă* or. ***Bol'šije Čolly*** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Pysăk* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *pysăk* 'nagy' + *Čullă* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *čul* 1. kő' 2. csuv. *śăl* 'forrás' valamely nyelvi változata + *-lă:* gyűjtőnévképző, csuv. *Aslă* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *aslă* 'öreg, régi' + *Čullă,*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

or. *Bol'šije* 2/4 9/8 or. *bol'šije* 'nagy' + *Čol* + *ly* 2/4 9/8 csuv. (*-lă)* < *-ly.*

Śĕnĕ Vyśśălkkă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śĕnĕ Vyśśălkkă* 2/4 *Vyselka* or. ***Novyje Vyselki*** 2/4 *Novyj Vyselok* Kra., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Śĕnĕ* 2/4 9/8 csuv. *śĕnĕ* 'új' + *Vyśśălkkă* 2/4 9/8 or. *Vyselki,* or. *Novyje* 2/4 9/8 or. *novyje* 'új' + *Vyselki* 2/4 9/8 or. *vyselok* 'új település, tanya, major' + or. *–i:* többes szám jele.

Ez esetben az orosz többes számú helynév került be a csuvas használatba.

3.2.3. A több tagból álló név egyik tagján gyűjtőnévképző van, de a másikon bár *–li* végű, a képző jelentés első látásra nem egyértelmű, Pl.:

Pürtlĕ h. Ašm.X.92.: csuv. *Pürtlĕ* / *Pürtlĕ-Šăxal'* or. *B'urtli-Šigali* Tar., település neve, NAP: csuv. *Pürtlĕ* or. ***Verxnije B'urtli-Šigali*** B., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Pürtlĕ* (< *Pürtli*) 2/4 9/8 1. csuv. *pürt* 'ház' (2/4 9/8 mar. *pürt* 'ház') 2. *Pürt:* víznév + csuv. *–lĕ:* gyűjtőnévképző + *Šăxal'* < *Šixali,* or. *Verxnije* 2/4 9/8 or. *verxnije* 'felső' + *B'urtli* 2/4 9/8 csuv. *Pürtli* + *-Šigali* 2/4 9/8 csuv. *Šixali*[259] (*Šixa-:* abszolút szótő + *-li:* képző 'valamivel ellátott').

3.2.4. Az orosz használatú névben meglévő *–i* a nem orosz használatú megfelelőben nem található, csupán a névben nem szereplő előzményében fordulhatott elő, amelyet őriz az orosz. Pl.:

Turi Irśe h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turi Irśe* or. ***Verxnije Irzei*** Ja., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Turi* 2/4 9/8 csuv. *turi* 'felső' + *Irśe:* eredetileg vizet, folyót jelentő szó[260] (< *Irśei),* or. *Verxnije* 2/4 9/8 or. *verxnije* 'felső' *Irzei* 2/4 9/8 nem orosz *Irśei*[261] (< *Ir* ld. 'forrás, mag' + *śei* ld. 'folyó').

Măn Ulxaš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Ulxaš* or. ***Bol'šije Algaši*** 2/4 *Algaši* Šu., orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Măn* 2/4 9/8 csuv. *măn* 'nagy' + *Ulxaš* (< *Alkaš),* < *Ul* + *xaš* 2/4 9/8 vö.: udm. *kož* 'a folyó mellékága'[262] or. *Bol'šije* 2/4 9/8 or. *bol'šije* 'nagy' + *Algaši* 2/4 9/8 *Alkaši:* nem orosz eredetű, összetett szóból áll: *Al* + *kaši*.

Aslă Ara puś h. Ašm.I.: *Aslă Ara puś* Buu., ***Bol'šije Arabuzi*** falu 8 verstára Janšixovo falutól, NAP: csuv. *Aslă Arapuś* or. *Bol'šije Arabuzi* Tar., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Aslă* 2/4 9/8 csuv. *aslă* 'öreg, régi' + *Arapuś* 2/4 9/8 *Ara:* folyónév + csuv. *puś* 'fő, fej, forrás (folyóé)', or. *Bol'šije* 2/4 9/8 or. *bol'šije* 'nagy' + *Arabuzi* 2/4 9/8 *Arapuśi:* nem orosz eredetű szó.

Az or. *Arabuzi* átadó alakja **Arapuśi* lehetett, ahol az *– ś-* palatalizált fél zöngés hang, amelyet az orosz zöngéssel helyettesített. Az orosz forma azt is megmondja, hogy a csuv. *puś* előzménye *puśi* lehetett, amely szerkezetét tekintve vagy birtokos személyjeles (vö.: csuv. puś 'fő, fej' + *-i:* birtokos személyjel) vagy összetett szó *pu* + *śi* lehet és a jelentése 'fő, fej' + 'víz' lehet. Az előtag (*pu*) magyar megfelelője a *fő*[263]*, fej*, az utótag *śi* pedig a csuv. *šyv* szóval rokon.

Elvileg az oroszban azért is lehetne többes szám, mert az orosz az *–i* szóvéget átértelmezte többes számnak. Valószínűbbnek tartunk azonban egy másik magyarázatot, amely szerint a forrás nemcsak kezdete valaminek, az első és egyetlen, hanem mindig magában hordozza a kettő lehetőségét, hiszen utódokat hoz létre, a forrásból folyó születik, a magból csira, hajtás, növény, az anya gyermeket szül stb. A forrás tehát iker természetű is egyben. Hozzátesszük, eleink felfogásában a forrás, a mag sok és sűrű is. (CZEGLÉDI 2004)

---

259 Feltehetően a csuv. *śăl* 'forrás' valamely nyelvi változata.
260 Összefügg az *erza* népnévvel.
261 A fél zöngésen ejtett *–ś-* hangot az orosz zöngés *–z'*-vel helyettesítette.
262 Vö.: magy. *kacs* 'oldalhajtás'.
263 Vö.: magy. nyj. *fű* 'fő, fej'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Aslă Kaśal h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Aslă Kaśal* or. ***Bol'šije Košelei*** *Košelei* B., csuvas és orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Aslă* *aslă* 'öreg, régi' + *Kaśal,* or. *Bol'šije* 'nagy' + *Košelei* < *Koše* vö.: udm. *koš* ' folyó mellékága' + *lei* vö.: md. *lej* 'folyó'.

A csuv. *Kaśal* megfejtését segítik a párhuzamos adatok, pl.:

Kal'śal h. Ašm.VI.48.: csuv. *Kal'śal* or. *Košelei*, falu neve, *Kaśal*-nak is hívják, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kal'śal* < *Kal* + *'śal*

Kajrikas h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kajrikas* *Anatkas Patărjal'* or. ***Nižnije Anatrijaly*** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. csuv. *Kajrikas* csuv. *kajri* 'hátsó' + *kas* csuv. *kas, kasă* 'falu', csuv. *Anatkas* csuv. *anat* 'alsó' + *kas*, + *Patărjal'* *Patăr* + csuv. *jal'* 'falu', or. *Nižnije* or. *nižnije* 'alsó' + *Anatrijaly* csuv. *Anatrijaly* (> csuv. **Anatrijală*)

Az orosz akkor is használ többes számot, ha a hely nem orosz használatú nevének nincs köze az orosz változathoz. Arra következtethetünk, hogy a helynek volt csuvas **Anatrijal* **Anatrijaly* elnevezése is s az orosz ezt a formát vette át és többes számnak értelmezte. Az *Anatrijaly* második eleme a *jaly* végső *–y*-je nem lehet birtokos személyjel egyrészt azért, mert az előtag melléknév, másrészt azért, mert egy **jala* kiinduló formának **jali* lenne a birtokos személyjeles alakja. Az or. *jaly* változat azt jelzi, hogy az átadóban mély hangú *–y* volt. Figyelemre méltó jelenség, hogy ellentétes, de egymást kiegészítő pár az alsó – felső, a hátsó – elülső s mint ilyen, az alsó és a hátsó valamint a felső és az elülső egymásnak szinonímái. Ez azt is jelenti, hogy a csuvas *Kajrikas* 'Hátsófalu' és az *Anatkas* 'Alsófalu' egymással szinonímák.

Măn Kăkanar h. Ašm.VII.106.: csuv. *Măn Kăkanar*, falu neve, NAP: csuv. *Măn Kăkanar* or. ***Verxnije Kuganary*** A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Măn* csuv. *măn* 'nagy' + *Kăkanar* < *Kăka* vö.: mar. *kugu* 'nagy' + *nar* *vö.:* 1. or. *nora* 'lyuk (rókáé), barlang', 2. ko. *nyr* 'orr, csőr, elől lévő, kezdet', mar. *ner* , md. *n'ar', ner'* 'ua.', 3. man. *nar* 'nedves hely' or. *Verxnije* or. *verxnije* 'nagy, felső' + *Kuganary* nem orosz *Kuganary, Kukanary.*

A csuvas használatú forma nem adott okot a többes számra, ezért a többes szám használatának indítékát a jelentésben kell keresni.

3.2.5. Az oroszban *–i* van a nem orosz *–e* megfelelőjeként.

Anatri Kipekse h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Anatri Kipekse* or. ***Nižnije Kibeksi*** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Anatri* csuv. *Anatri* 'alsó' + *Kipekse* < *Kipek* + *se* vö.: csuv. *šyv* 'víz' , or. *Nižnije* or. *nižnije* 'alsó' + *Kibeksi* csuv. *Kipekse.*

Az összetett szóból (*Kibek* + *si*) keletkezett név utótagja az or. *si* illetve a csuvas *śe* azonos a csuv. *Irśe* (*Ir* + *śe)* ill. or. *Irzei (Ir* + *zei)* utótagjával. Közszói megfelelői a md. *šaj* 'mocsár', man. *zai* 'úszó jég', *sojm, sojim* 'forrás, patak', bask. *saj* 'folyami összekötő', de lehet a csuv. *šyv* 'víz' valamilyen nyelvi változata.

Măn Karačura h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Karačura* or. ***Verxnije Karačury*** A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Măn* csuv. *măn* 'nagy' + *Karačura* < *Kara* vö.: 1. bask. tat. *kara* 'fekete' 2. *fi. kuri* 'vízmosta út', *koro* 'horony, csatorna', *kuru* 'mély barázda, kis öböl' , mar. *karem, korem* 'szakadék, patak', udm. *korso* 'kút, forrás', mdM. *karaf* 'meder' + *čura* vö.: ko. *čer* 'mellékfolyó', *han. šor* 'folyó, patak', or. *Verxnije* or. *verxnije* 'felső' + *Karačury (Kara* + *čury)* : nem orosz eredetű szó.

Az utótag a csuvasban (*čura)* az eredetibb *–a* hang, míg az oroszban *(čury)* az *–y* ennek fejleménye maradt fenn. Az *–y* illabiális *–a* hangot feltételez.

3.2.6. A nem orosz *–j* az orosz használatban *–i,* pl.:

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Xĕrlĕ Čutaj h. Ašm.XV.250.: csuv. *Xĕrlĕ Čutaj* or. ***Krasnyje Četai***, város neve, NAP: csuv. *Xĕrlĕ Čutaj* or. *Krasnyje Četai* 2/4 *Krasnyje Četai verxn'aja p'atina* + *Krasnyje Četai nižn'aja p'atina* 2/4 *Četai* Kr., csuvas és orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Xĕrlĕ* 2/4 9/8 csuv. *xĕrlĕ* 'vörös' + *Čutaj,* or. *Krasnyje* 2/4 9/8 or. *krasnyje* 'vörös' + *Četai:* nem orosz eredetű szó + or. ver*xn'aja* 'felső' + *p'atina*, or. *Krasnyje* + *Četai* + *nižn'aja* 2/4 9/8 or. *nižn'aja* 'alsó' + or. *p'atina*.

A város neve felső és alsó részből áll. A csuvas *–j* és az orosz használatú *-i* egyaránt fejlemény: *-k ṭ - °ṭ -w* ṭ 1. *-i* 2. *ṭ -j*, de az is lehetséges, hogy a csuvasban az *–Vj* előzménye *–Vi.* Ez utóbbi azonban nem befolyásolja a *–k*-ból való származtatást. Még egy lehetőség van, mely szerint a csuvas olyan gyengén ejti a *–j*-t, hogy az orosz *–i*-nek hallja s akkor az or. *–i* hanghelyettesítés eredménye. Az or. *Četai (Če + tai)* összetett szóként is értelmezhető, így az utótag *tai* rokon lehet a csuv. *tu-, tăv-* 'szülni, születni' szóval, és 'forrás' jelentésben lehet értelmezni a földrajzi nevekben. A településneveknek legtöbbször a természeti környezet (valamilyen vizes hely pl. mocsár, tó, forrás, folyó, mélyedés, völgy. domb stb.) valamely részének a neve szolgált alapul.

3.2.7. A többes számú földrajzi nevek vizsgálatakor két kérdésre kell választ találnunk. 1. Mikor használ az orosz többes számot a földrajzi nevekben? 2. Mi a közös a többes számú toponímiában? A legnehezebb a dolgunk akkor, amikor a többes számot melléknév nem jelzi, mert egytagú, bár összetett szóból álló névről van szó, pl.:

Šapaškar h. Ašm.XVII.126.: csuv. *Šapaškar* or. ***Čeboksary,*** város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Šapaškar* < *Šapaš* + *kar* 2/4 9/8 or. *Čeboksary* < *Čebok* + *sary* 2/4 9/8 vö.: hanti, ko. *šor* 'patak', udm. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely'.

A név többes szám volta a használat során úgy igazolható, hogy csak többes számú alakjai ismertek, vö.: or. v *Čeboksarax:* többes szám elöljárós eset 'Csebokszáriban'. Tehát a város nevét az orosz nyelv többes számú főnévnek fogja fel. A magyarázat kétféle lehet. A nem orosz *–y*-t az orosz többes számnak fogta fel, így értékelte át az orosz a nyelvhasználatának megfelelően az idegen eredetű *–y* végű főnevet többes számúvá, vagy a többes számot város nevének a jelentésében, nem utolsó sorban az utótag a *sary* jelentésében kell keresni a *čury*-hoz hasonlóan.

4. Összegzés

Az orosz használatú földrajzi nevek a Volga vidékén egyes és többes számban egyaránt használatosak. Alaki megközelítésből azoknak a neveknek állapítható meg egyértelműen az egyes vagy a többes száma, amelyek legalább kéttagúak s a melléknév jelzi a főnév számát, egytagúak esetében pedig a ragozás során egyértelműen kiderül a többes számú ragozási forma. Egyes számban a melléknév utal a főnév nemére is.

A főnév nem szerinti megkülönböztetése sem a török, sem az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben nem ismeretes. Az orosz nyelvhasználatú földrajzi nevekben vagy azért fordul elő a hím-, nő- és semleges nemű megkülönböztetés, mert az orosz átértékelte az idegenből vett neveket a végső magánhangzótól függően egyes számú hím-, nő- és semleges nemű főnevekké vagy pedig azért, mert a többes számú toponímiai formának tartalmi indítéka volt, amely összhangban állt a formai oldallal. Ez utóbbi mellett szólnak az alábbiak:

Hímnemű a földrajzi név akkor, ha az alaptagnak hímnemű orosz eredetű szó szolgált alapul, pl.: or. *ovrag*[264].

Semleges nemű a földrajzi név akkor, ha az alaptag orosz eredetű semleges nemű szó, vagy a földrajzi név ilyen szóval jelölhető földrajzi helyre vonatkozik, pl. or. *selo, ozero*.

Nőnemű a földrajzi név akkor, ha az alaptag nőnemű orosz eredetű szó, pl.: or. *d'erevn'a, reka* vagy a földrajzi név ilyen szóval jelölhető földrajzi területre, helyre vonatkozik.

Az orosz többes számú toponímia használatában formai oldalról közös a meglévő vagy

[264] Megjegyezzük, a szó végső eredete nem a szlávban, hanem a szubsztrátum nyelvi rétegben, a szkíta-hun és az ősmagyar nyelvben keresendő.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kikövetkeztethető *–i, -y* véghangzós orosz és nem orosz eredetű szó, azaz főnév. A jelentés oldaláról vizsgálva a többes számú földrajzi neveket többes szám van akkor, ha az alaptag a következő jelentéstartalmat hordozza: Vö.: *prudy* (or. *prud* 'kis tó'), *nory* (or. *nora* 'lyuk, barlang'), *ozerki* (or. *ozerka* 'tó'), *veršiny* (or. *veršina* 'csúcs, tetőpont'), ko. *iz* 'hegyhát', or. *gory* (or. *gora* 'hegy'). Több, legalább két részből álló objektumok (vö.: kicsi-nagy, alsó-felső stb. párok), a *–dy* végű víznevek. A nem orosz *Tüki* névnek alapul vízzel, áramlással kapcsolatos jelentésű szó szolgálhatott, vö.: csuv. *tu-, tăv-* 'születni' és rokonai, or. *tok* 'áramlás' stb., ld. még md. *lej* 'folyó', csuv. *–lă* (< *ly*): gyűjtőnévképző, or. *vyselki* (or. *vyselok* 'új település') több részből állhat, az *Irśe* (*Ir + śe)* utótagja vizet jelentő szó, a *kašy (kaš)* 'mellékfolyó' értelmű, a *pusi* (csuv. *puś* 'forrás'). A *jaly* (csuv *jal* 'falu') szónak van 'ház' jelentése is. Tehát amikor 'falu' jelentésben kell felfogni egy nevet, akkor a több házból álló helyre gondolnak, ezért van többes szám. Az is lehetséges, hogy a falu a folyó mentén van s a folyó jelentésű szót – amelyben már eleve benne van a kettősség - viseli a település jelentéseként. A *nary* utótag 'gödör, kezdet, nedves hely' jelentésben egyaránt felfogható, az or. *si* pedig nem orosz *śe* 'víz', a *tai, taj* 'forrás', a *sary* utótag pedig 'folyó' jelentésben.

A tónak, lyuknak forrás illetőleg forráshely értéke van, ezért van többes szám, hiszen a forrás, a mag nemcsak egy, hanem sok is. A csúcs, tetőpont, hegyhát, hegy pedig eleink gondolkodásában elágazó pont, ezért benne van a kettő is és ezért használ az orosz többes számot ugyanúgy, mint a páros megnevezéseknél.

A vízzel kapcsolatos jelentést hordozó nevek akkor lehetnek többes számúak, ha forrásra, folyóelágazásra (mint forrásra is) kell gondolnunk, amelyben benne van a kettő jelentés, hiszen elágazásról van szó. Mind a forrásban, mind az elágazásban benne van nemcsak a kerek, hanem a csúcsos forma is.

Ha a négy lábon járó élőlényre gondolunk, akkor a háta, a hátgerince egyrészt fent van ugyanúgy, mint a hegygerinc, ezért a forrással szinoním. Más megközelítésből a hát az arcnak, az elülső oldalnak az ellentettje, ez esetben az alsóval szinoním jelentésű.

A többes szám használata tehát a páros, valamint a több részből álló objektumok megnevezésekor és a gyűjtőnévképző használatakor fordul elő, amelyet alakilag az *–i*, és az *–y* szóvég jelenít meg.

5. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon
Al. Alatyrszkij rajon
B. Batyrevszkij rajon
bask. baskír
Beleb. Belebejevszkij rajon
Blagovar Blagovarszkij rajon
C. Civilszkij rajon
csuv. csuvas
d. domborzat
f. folyó
fi. finn
h. hely
han. hanti
I. Ibreszinszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
K. Kozlovszkij rajon
ko. komi
Ko. Komszomolszkij rajon
Kozm.u. Kozmogyemjanszkij ujezd

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kr. Krasznocsetajszkij rajon
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
M. Morgausszkij rajon
man. mansi
mar. mari
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
or. orosz
P. Poreckij rajon
Še. Semursinszkij rajon
Šu. Sumerlinszkij rajon
Tar. Tarhanovszkij rajon
Tojs.v. Tojszinszkaja voloszty
udm. udmurt
Zianč. Ziancsurinszkij rajon

6. Források

ANDREJEV, N. A. Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. - ASMARIN, N. I. Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
B-r. - Baskirszko-Russzkij szlovar. Red. koll. K. Z. Achmarov i td. Moszkva, 1958.
Coll. - Collinder, B. Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic languages. Stockholm-Uppsala 1955.
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, Orosz-Magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
Fa. - Faszmer, M. Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA - Gidronimy Marijskoj ASSR
JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszari, 1964.
KISS 1980 - KISS Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR Miklós, Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
MÉK - Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
NAP - Naszeljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SW - Dr. Fokos Fuchs, Syrjánisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
SIS - Sanszkij, N.M. - Ivanov, V.V. - Sanszkaja, T.V. Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkogo jazüka. Moszkva 1975.
TSK - TURKIN, A. I. Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar, 1986.
TB - TB. - Szlovar Toponimov Baskirszkoj ASzSzR, Ufa, 1980.
TESz. - A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Budapest 1970-76.
T-r. - Tatarszko-russzkij szlovar. Moszkva, 1960.
Tolk. - BORISZOV, T. K. Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar. Izsevszk 1932..
Vasmer = Fa
Vax. - Vahruseva, M.P. Udmurtszko-russzkij szlovar, Moszkva 1956.

7. Irodalom

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

CZEGLÉDI 2004 - CZEGLÉDI Katalin Kettő az egyben c. előadás, Miskolci Bölcsész Egyesület, Őstörténeti Fórum Miskolc 2004. augusztus.

Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.16. A birtoklás jelölése a Volga-Urál vidéki földrajzi neveken[265]

1. A Volga-Ural vidéke földrajzi neveiben a birtokos jelölés vizsgálata több nyelvet érint, köztük az orosz, a volgai török (csuvas, baskír, tatár) és az uráli nyelvcsaládhoz sorolt nyelveket, ezért e nyelvek bevonásával több oldalról megközelítve tanulmányozhatjuk a birtokos jelölést a földrajzi neveken. A munka során számos kérdésre kerestünk választ, köztük az alábbiakra: Hogyan jelölik a helynevek a valakihez vagy valamihez való tartozást? A képzők mikor esnek egybe alakilag más toldalékkal vagy nem orosz eredetű szóvéggel? Genetikailag lehet-e egymáshoz közük ezeknek a szóvégeknek? Van-e lényeges különbség a helynevek jelölésében akkor, ha személy tulajdonát vagy valamihez való tartozást jelöl a képző? Előfordulnak-e nem orosz eredetű és használatú földrajzi neveken is az orosz nyelvi képzős alakulatok? Jelentésük, szófajuk és szerkezetük szerint milyen szavakhoz járulnak a képzők? Összetett szó esetében hol helyezkedik el a képző? Hány tagú földrajzi nevekhez, egy vagy több tagúakhoz járul-e a képző és melyik taghoz? A képző önállóan vagy más képzővel együtt fordul-e elő? Melyekkel milyen gyakran és milyen funkcióval? Milyen funkcióbeli különbség van az oroszban a melléknév rövid alakjára utaló forma (vö.: *-ovo*) és a teljes alak (vö.: *-ovskoje*) között? Melyik képző milyen földrajzi nevet (település, hegy, víz, stb.) jelöl? A nem orosz használatú földrajzi nevekben az orosz birtokos jelölő képzőnek mi a nem orosz eredetű megfelelője? Melyik az elsődleges, az orosz vagy a nem orosz használatú név a birtokos jelölést vizsgálva? Milyen az egyes képzők megterheltsége? Végül a birtoklást jelölő képzők kialakulására, történetére is fény derülne, ha választ találnánk arra a kérdésre, mi volt az előzménye annak, hogy képzővel jelölték a valamihez, valakihez tartozást.

2. Birtokos jelölés az orosz használatú földrajzi neveken

Adattárunkban a 18.600-nyi adatból összesen 871 földrajzi név esetén az alábbi képzős alakulatokat találtuk: *-ij* (1, 0.0.%), -ji (1, 0.01%9, *-ov, -ovo, -ovoj, –ovoje* (224, 1.28%), *-ovsk, -ovski, -ivskij, -ovskije* (21, 0.12%), *-ova, -ovaja* (28, 0.15%), *-ovyj, -ovyje* (13, 0.07%), *-avski* (1, 0.01%), *-ev, -evo, -evoj, -evoje* (237, 1.35%), *-evsk, -evska, -evskij, -evskaja, -evskoje, -evskije* (17, 0.09%), *-eva* (18, 0.10%), *-ino* (259, 1.46%), *-insk, -inski, -inskij, -inskaja, -inskoje, -inskije* (21, 0.12%), *-inka* (22, 0.12%), *-ogo* (6, 0.03%, *-a* (1, 0.01%). E képzőkről az alábbi képet kaptuk:

-ij, -ja, -ji: Az orosz nyelvben állatnevekből képeznek birtokos melléknevet, ennek megfelelően az orosz használatú földrajzi nevekben a melléknév jelzői szerepet tölt be a főnévi alaptagú jelzős szószerkezetekben, pl.:

Volčij Ovrag h. Ašm.:-, NAP: or. *Volčij ovrag* 2/4 *Volčij Vrag* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Volčij* 2/4 9/8 or. *volčij* (or. *volk* 'farkas' + or. *–ij)* 'farkas-' + *ovrag* 2/4 9/8 or. *ovrag* 'szakadék, hasadék'.

Kaškăr Śyrmi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kaškăr Śyrmi* or. ***Volčja Dolina*** Ja., orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Kaškăr* 2/4 9/8 csuv. *kaškăr* 'farkas' + *Śyrmi* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *Volčja* 2/4 9/8 or. *volčja* 'farkas-' (or. *volk* 'farkas' + or. *–ja)* + *Dolina* 2/4 9/8 or. *dolina* 'völgy'.

Xuttăr h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xuttăr* or. ***Lisji Nory*** 2/4 *Sovjetskij* K., orosz település, Ar.:-. < csuv. *Xuttăr* 2/4 9/8 csuv. *xuttăr* 'tanya', or. *Lisji* 2/4 9/8 or. *lisji* 'róka-' *(*< or. *lisa* 'róka' + or. *–ji)* + *Nory* 2/4 9/8 or. *nora* 'lyuk (rókáé), barlang', *Sovjetskij* 2/4 9/8 or. *sovjetskij* 'szovjet'.

[265] Jelen dolgozat az 1994-ben megjelent írásnak javított változata.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

-ov(o): Az egyik leggyakoribb birtokos melléknévképző. Orosz eredetű személynévhez járult (12 esetben), pl.:

Pĕrreměš Anastasovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pĕrreměš Anastasovo* or. ***Anastasovo Pervoje*** Po., orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Pĕrreměš* 2/4 9/8 csuv. *pĕrreměš* 'első' + *Anastasovo* 2/4 9/8 *Anastas:* személynév + or. *–ovo,* or. *Anastasovo* + *Pervoje* 2/4 9/8 or. *pervoje* 'első' (< *per:* török eredetű szó + or. *–v*: melléknévképző + or. *–oje)*.

Az orosz személynevek alapul szolgáltak egy és több tagú földrajzi neveknek. Az egyik esetben a csuvas változtatás nélkül átvette a helynév egyik tagját az oroszból, a másikat pedig lefordította csuvasra. Az orosz *Anastasija* személynévnek a nem orosz *Anastas* alakja van meg a földrajzi nevekben. Eredetileg a hely neve or. **Anastasovo selo* lehetett, amely később két részre oszlott. Az egyik rész neve lett or. *Anastasovo pervoje*, a másiké pedig *Anastasovo Vtoroje.*

Ivanski h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ivanski* or. ***Ivanovo*** 2/4 *Vyselok Ivanov* Čgs. csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Ivanski* 2/4 9/8 or. *Ivanskij (* < *Ivan:* személynév + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij),* or. *Ivanovo* 2/4 9/8 or. *Ivan*: személynév + or. *–ovo, Vyselok* 2/4 9/8 or. *vyselok* 'település' + *Ivanov* 2/4 9/8 or. *Ivan*: személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző. .

A csuvas *Ivanski* az oroszból való, amely arról is tanúskodik, hogy az orosz *–ij* a csuvasban *–i* lesz az átvétel után. A csuvas *Ivanski* arra enged következtetni, hogy az oroszok az *Ivanovo* mellett vagy előtt *Ivanskij*-nak is hívhatták a települést.

Orpa Pavlovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Orpa Pavlovo* 2/4 *Orpa jalĕ* or. ***Orba-Pavlova*** Ja., csuvas és orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Orpa:* víznév + *Pavlovo* 2/4 9/8 or. *Pavlovo,* csuv. *Orpa* + *jalĕ* 2/4 9/8 csuv. *jal* 'falu' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Orba* 2/4 9/8 nem orosz *Orpa* + *-Pavlova* 2/4 9/8 *Pavl:* személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–a.*

Az orosz használatú *Pavlova* nőnemű főnévre vonatkozik, amely az or. *derevn'a* 'falu' lehet.

Axmatovo h. Ašm.:-, NAP: or. *Axmatovo* Al., orosz falu, Ar.:-. < or. *Axmatovo* 2/4 9/8 *Axmat:* nem orosz eredetű személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Axmet h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Axmet* or**.** ***Axmetovo*** Ko., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Axmet* 2/4 9/8 1. *Axmet:* személynév, 2. Ax 2/4 9/8 vö.: tat. *agu* 'folyás' + *met*[266], or. *Axmetovo* 2/4 9/8 *Axmet* + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Az *Axmet* felfogható személynévnek, egyben mellérendelő összetételnek is.

Tĕkĕrś Izej h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tĕkĕrś Izej* or. ***Jel'nikovo*** *Izejevo* 2/4 *Jel'nikovo* Č., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Tĕkĕrś* 2/4 9/8 csuv. *tĕkĕrś* + *Izej* or. *Jel'nikovo* 2/4 9/8 *jel'nik* '1. fenyőerdő' 2. 'fenyőrőzse' + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o* + *Izejevo* 2/4 9/8 nem orosz *Izej, Išej* + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–o*.

Tĕkĕrś h. Ašm.XV.25.: csuv. *Tĕkĕrś* or. *Jel'nikovo* M-P., falu neve, NAP: csuv. *Tĕkĕrś* 2/4 *Tĕkĕrś Toxtar* or. ***Jel'nikovo-Toxtarovo*** Č., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Tĕkĕrś* 2/4 9/8 csuv. *tĕkĕrś,* or. *Jel'nikovo* 2/4 9/8 *jel'nik* '1. fenyőerdő' 2. 'fenyőrszse' + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o* + *Toxtarovo* 2/4 9/8 *Toxtar:* nem orosz eredetű szó or. –ov: birtokos melléknévképző + or. *–o.*

A csuvas *Tĕkĕrś* mindkét névben az orosz *Jel'nikovo* megfelelője, képzett szó lehet, valamely nyelvben a *tĕkĕrś, (*< **tĕkĕr* + *-ś:* képző) 'fenyő' jelentésű szó. (vö.: CZEGLÉDI 2004) Az orosz használatú név teljes alakja **Jel'nikovo Izejevo selo* illetve **Jel'nikovo-Toxtarovo selo* lehetett, s a használatból az alaptag, azaz a jelzett szó elmaradt, csupán a meghatározó tagok, a jelzők maradtak

[266] Vö.: magy. *metél* 'vág, vagdal', *metsz* 'vág' szó *met*- töve.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

meg.

Lapri Čărăškassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Lapri Čărăškassi* 2/4 *Čărăškassi* or. ***Jelnikovo*** M-P., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Lapri* 2/4 9/8 vö.: csuv. *lapra* 'sár, sáros' + *Čărăškassi* 2/4 9/8 csuv. *čărăš* 'fenyő' + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *Jelnikovo* 2/4 9/8 *jel'nik* '1. fenyőerdő' 2. 'fenyőrőzse' + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o* .

A csuvas *čărăš* 'fenyő' előzménye **tyryš, *tykyryš* lehetett, amely rokon a csuv. földrajzi névi *tĕkĕrś* formával. A csuv. *Čărăškassi* 'fenyőfalva' és az or. *Jelnikovo (selo)* 'fenyő (falu)' egymásnak jelentésbeli szinonímái. Az oroszban az alaptag, a jelzett szó hiányzik, de kikövetkeztethető. Valójában a csuvas 'falva' jelentés párhuzamaként az oroszban az *–ovo* (*-ov*: birtokos melléknévképző + *-o*: a nemre utaló formáns) a fenyveshez tartozó vagy a fenyves melletti településre utal, s ezt a csuvas *kassi* 'falva' szóval fejezi ki.

Turxan kassi h. Ašm.XIV.174: csuv. *Turxan kassi* or. ***Sotnikovo*** M-P., település neve, NAP: csuv. *Turxankassi* 2/4 *Čirĕklĕ Turxankas* or. *Sotnikovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Turxan* 2/4 9/8 csuv. *turxan* '1.kovács, 2. vezető' + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Sotnikovo* 2/4 9/8 or. *Sotnikovo* 2/4 9/8 or. *sotnik* 'százados' (< or. *sto* 'száz' + or. *–nik:* képző) + or. *–ov*: birtokos melléknévképző + or. *–o*.

A csuv. *Turxan kassi* or. *Sotnikovo* párban a csuvas *kassi* 'falva' megfelelője az oroszban az *–ovo*, amelynek az *–ov* része a valamihez tartozást fejezi ki, az *–o* pedig az or. *selo* 'település' szót idézi. Mindkettőben benne van a 'valamihez való tartozás' és a 'település, falu' jelentés, de azt a csuvas és az orosz különböző módon fejezte ki, mindegyik a saját nyelvi törvényszerűségeinek megfelelően. A két név viszonyából azt is megtudjuk, hogy a csuv. *turxan* (vö.: magy. *tárkány*) tisztségnév szolgálhatott alapul a településnévnek, amelyet az orosz *sotnik*, azaz századosnak értelmezett.

Timĕrśĕ kassi h. Ašm.XIV.45: csuv. *Timĕrśĕ kassi* or. ***Kuznecovo*** Kozm.u., mari falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Timĕrśĕ* 2/4 9/8 csuv. *timĕrśĕ* 'kovács' + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Kuznecovo* 2/4 9/8 or. *kuznec* 'kovács' + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*.

Az előző példához hasonlóan van meg a 'valamihez való tartozás' kifejezése.

Ixra śyrmi f. Ašm.III.159.: csuv. *Ixra śyrmi* or. ***Dolgoostrovo*** Šix.v., NAP:-, Ar.:-. < csuv. csuv. *Ixra:* folyó neve[267] + *śyrmi* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Dolgoostrovo* 2/4 9/8 1. or. *dolgo* 'hosszú' 2. or. *dol* 'völgy' + *ostrovo* 2/4 9/8 1. or. *ostrov* 'sziget' 2. *ostr*: nem orosz eredetű, folyót jelentő szó + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o*.

A csuvas és az orosz használatban lévő változatok között csak akkor van jelentésbeli összhang, ha a másodikként ajánlott szót választjuk a névnek alapul szolgáló szóként. Tehát a csuvas 'árok folyója vagy az Ixra folyó árka' jelentésű, az orosz pedig 'völgy folyó(hoz tartozó település)' jelentésű. Ha az or. *Dolgoostrovo* névben az or. *ostrov* 'sziget' szót látjuk, akkor az *–ov* a szótő része és nem lehet képző.

Ik kassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ikkassi* or. ***Ikkovo*** 2/4 *Vtoroje Ikkovo* Č., csuvas falu, Ar.: csuv. *Ik kassi* Č. < csuv. *Ikkassi* < *Ik:* 2/4 9/8 1. csuv. *ik* 'kettő'[268] 2. vö.: tat. *agu* 'folyó, folyam' + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Ikkovo* 2/4 9/8 *Ikk:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o*.

A csuvas *Ik kassi* 'Ik falva', az orosz pedig *Ikkovo* 'Ik-hez tartozó település' –ként értelmezhető.

---

[267] Vö.: bask. *ongar, ungar* 'gödör, rés, hasadék, árok'.
[268] Vö.: magy. *ág*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Palakassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Palakassi* 2/4 *Plakkassi* or. ***Bulakovo*** 2/4 *Bulakov vyselok* B., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Palakassi* < csuv. *Pala:* 2/4 9/8 vö.: bask. *bulak,* tat. *bolak* 'folyó' + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, *Plakkassi* < *Pălakkassi* < *Pulakassi* < *Palakassi*, or. *Bulakovo* 2/4 9/8 bask. *bulak* 'folyó' + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o,* or. *Bulakov* + *vyselok* 2/4 9/8 or. *vyselok* 'település'.

A csuvas név 'Bulak falva', az orosz pedig 'Bulak-hoz tartozó település (1. or. selo 2. or. vyselok)' jelentésű.

Kăraklav[269] h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kăraklav* 2/4 *Kăraklav Toptamăš* or. ***Karaklovo*** A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kăraklav* or. *Karaklovo* 2/4 9/8 1. csuv. *Kăraklav* 2. idegen *Karaklav.*

Az orosz *Karaklovo* átadója akkor lehet a csuvas *Kăraklav,* ha a hangsúly a második szótagon van. Ebben az esetben az orosz forma egy ejtett csuvas alak lejegyzése az orosz ejtési szabályoknak megfelelően. Ha azonban az orosz átadója egy idegen *Karaklav* lenne, akkor az a csuvashoz képest eredetibb forma: *Karaklav* ţ *Kuraklav* ţ csuv. *Kăraklav.* Bármelyik legyen az átadó, azt az orosz ellátta azzal az *–o* formánssal, amelyik jelzi, hogy a hely nevének alaptagja semleges nemű orosz szó (vö.: or. *selo* 'település'). Több ehhez hasonló névvel találkozhatunk, pl.:

Kačalav h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kačalav* or. ***Kačalovo*** A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kačalav* csuv. *Kača + lav,* or. *Kačalovo* < *Kačalov* 2/4 9/8 csuv. *Kačalav* + or. *–o.*

A csuvas forma átadója akkor lehetne az orosz, ha az or. *Kačalov (vyselok)* lenne, tehát ha hímnemű szóval jelölt lenne az alaptag.

-ov: Az orosz képző hímnemű főnévvel jelzett településre utal. Csuvas használatú helynévben orosz eredetű személynév[270] viseli a képzőt. Pl.:

Fedorov xuttărĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. ***Fedorov xuttărĕ*** or. *Fedorovka* M-P., csuvas tanya, Ar.:-. < csuv. *Fedorov* 2/4 9/8 or. *Fedorov + xuttărĕ* 2/4 9/8 csuv. *xuttăr* 'tanya' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Fedorovka* 2/4 9/8 *Fedor:* nem orosz eredetű személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–ka:* kicsinyítő képző.

A csuv. *Fedorov xuttărĕ 'Fedorov* tanyája' orosz párhuzama *Fedorov xutor* 'Fedor-hoz tartozó tanya' lehetett.

Néhány esetben nehéz eldönteni, hogy az *–ov* orosz birtokos melléknévképző vagy a szótőhöz tartozó elem. Ilyenkor segítenek a párhuzamos adatok. Pl.:

Śulav h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śulav* or. ***Śulov*** Jan., csuvas település. < csuv. *Śulav (< Śu + lav)* 2/4 9/8 vö. csuv. *śăl (< śă-:* abszolút szótő + *-l: képző)* 'forrás', or. *Śulov* 2/4 9/8 csuv. *Śulav (< Śu-*: abszolút szótő + *-lav:* 1. képző 2. 'folyó').

A párhuzamos adatok számbavétele segíti az értelmezést, vö.:
Śulav d. v. Ašm.XII.223.: csuv. *Śulav*, határrész és kiremet neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śulav (< Śu + lav)* 2/4 9/8 vö. csuv. *śăl* 'forrás'.

Śulav *śyrmi* f. Ašm.XII.224.: csuv. *Śulav śyrmi*, patak neve forrással, a csuv. Pěčěk Sanar' baloldali mellékfolyója, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śulav (< Śu + -lav)* 2/4 9/8 vö. csuv. *śăl* 'forrás', + *śyrmi* 2/4 9/8

[269] Folyó nevében is megvan, vö.: *Karaklav* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Karaklav* A., patak, szakadék. < csuv. *Karaklav* < *Karak + lav.*

[270] A végső eredetet azonban másutt kell keresni. Ez azt is jelenti, hogy az oroszba (ősszláv, ószláv nyelveken keresztül) szubsztrátum nyelvből került a Fedor s azt az orosz ellátta az *–ov*: birtokos melléknévképzővel és ettől kezdve mint személynév volt használatos.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’ + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Śulav *vărmaně* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulav vărmaně* A. < csuv. *Śulav (< Śu + lav)* 2 4 9 8 vö. csuv. *śăl* ’forrás’ + *vărmaně* 2 4 9 8 *vărman* ’erdő’ + csuv. *–ě:* birtokos személyjel.

Śulavi ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavi* < csuv. *Śulavi* <(*Śu + lavi)* 2 4 9 8 vö. csuv. *śăl* ’forrás’ .

Śolatu d. Ašm.XII.224.: csuv. *Śolatu*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śolatu* < *Śola (< Śo + lav)* 2 4 9 8 vö. csuv. *śăl* ’forrás’ + *tu* 2 4 9 8 1. csuv. *tu* ’hegy, domb’ 2. csuv. *tu-* ’tenni, csinálni’ 3. vö.: ko. *din* ’hely valami mellett, valamihez tartozó hely’.

Śalav f. Ašm.XII.35.: csuv. *Śalav*, ugyanaz, mint ***Śaval,*** NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śalav* > csuv. *Śulav,* csuv. *Śaval (< Śava + l)* > csuv. *Śal* > *Śul* > *Śăl* 2 4 9 8 csuv. *śăl* ’forrás’.

Śaval f. Ašm.XII.8.: csuv. *Śaval* or. *Civil'*, folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śaval* < (*Śava + l)* 2 4 9 8 vö. csuv. *śăl* ’forrás’, or. *Civil* 2 4 9 8 nem or. *Śivil Śyvyl.*

Vanne ***Śaval*** f. Ašm.V.166.: csuv. *Vanne-Śaval* Jau., kis folyó neve az or. Xir-Bos' falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Vanne* + *Śaval* < (*Śava + l)* 2 4 9 8 vö. csuv. *śăl* ’forrás’ .

Vil ***Śaval*** t. Ašm.V.230.: csuv. *Vil Śaval* , tó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Vil* 2 4 9 8 csuv. *vil* ’halott, holt’ + *Śaval* < (*Śava + l)* 2 4 9 8 vö. csuv. *śăl* ’forrás’ .

Śăval f. Ašm.XII.315.: csuv. *Śăval,* ugyanaz, mint csuv. *Śaval,* NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śăval* (< *Śăva + l*) vö.: 2 4 9 8 csuv. *śăl* ’forrás’.

Śăval *uj* d. Ašm.XII.315.: csuv. *Śăval-uj,* mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śăval* (< Śăva + *l*) vö.: 2 4 9 8 csuv. *śăl* ’forrás’ + uj 2 4 9 8 csuv. *uj* ’mező’ .

Śăval *uj śyrmi* f. Ašm.XII.315.: csuv. *Śăval-uj śyrmi,* Kurm.u., patak, szakadék neve or. Torxany falu környékén, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śăval* (< *Śăva + l*) vö.: 2 4 9 8 csuv. *śăl* ’forrás’ + *uj* 2 4 9 8 csuv. *uj* ’mező’ + *śyrmi* 2 4 9 8 csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’ + csuv. *–i*: birtokos személyjel.

Ěne ***Śavalě*** f. Ašm.XVII.240.: csuv. *Ěne Śavalě*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ěne* + *Śavalě* 2 4 9 8 1. *Śaval* + *-ě:* birtokos személyjel 2. *Śavali* (< *Śava + li)* 2 4 9 8 csuv. *śăl* ’forrás’.

Părtas ***Śavalě*** f. Ašm.X.143.: csuv. *Părtas Śavalě* / *Părtas šyvě,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Părtas* + *Śavalě* 2 4 9 8 1. *Śaval* + *-ě:* birtokos személyjel 2. *Śavali* (< *Śava + li)* 2 4 9 8 csuv. *śăl* ’forrás’.

Savalej *varě* f. Ašm.XI.11.: csuv. *Savalej varě* Simb.u., árok, patak neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Savalej* < *Sava* 2 4 9 8 vö. csuv. *šyv* ’víz’ + *lej* 2 4 9 8 md. *lej* ’folyó’ + *varě* 2 4 9 8 csuv. *var* ’árok, patak’ + csuv. *–ě:* birtokos személyjel. .

Măkăr h. Ašm.VIII.: csuv. *Măkăr* or. *Mokraja* ***Savalejevka*** Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Măkăr,* or. *Mokraja* 2 4 9 8 or. *mokraja* ’vizes’ + *Savalejevka* < *Savalej:* nem orosz eredetű szó *(<* *Sava* 2 4 9 8 vö. csuv. *šyv* ’víz’ + *lej* 2 4 9 8 md. *lej* ’folyó’) + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–ka:* kicsinyítő képző.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Šul'gin h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šul'gin* or. *Šulgino* $\frac{2}{4}$ *Pervoje Šul'gino + Vtoroje Šul'gino* M-P., orosz falu, Ar.:-. < csuv. csuv. *Šul'gin* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *Šul'g in,* or. *Šulgino* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *Šulga*: nem orosz eredetű szó + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. *–o*.

Śulavăś ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavăś* A. < csuv. *Śulavăś < Śulav (< Śu + lav)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ 1. vö. csuv. *śăl* 'forrás' + *ăś < us < os < as*[271] *:* 'víz'? 2. csuv. *śălă-:* relatív szótő + *-ś:* 1. képző 2. ld. 'víz'.

Śulavăś h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śulavăś* or. *Ust'e* $\frac{2}{4}$ *Seloust'e* A. csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Śulavăś < Śulav (< Śu + lav)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö. 1. csuv. *śăl* 'forrás' + *ăś < us < os < as :* 'víz'? 2. csuv. *śălă-:* relatív szótő + *-ś:* 1. képző 2. ld. 'víz' or. *Ust'e* $\frac{2}{4}$ *Seloust'e < Selous* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ nem orosz *Śolowuś* (> csuv. *Śolavăś) + t'e,* or. *Ust'e* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *ust'e* 'torkolat (folyóé): nem orosz eredetű szó.

Śolavăś h. Ašm.XII.224.: csuv. *Śolavăś* / ***Śolaś*** or. *Selo-Ust'e* A., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śolavăś < Śolav (< Śo + lav)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ - vö. csuv. *śăl* 'forrás' + *ăś < us < os < as :* 'víz', *Śolaś < Śolavăś,* or. *Selo-Ust'e < Selous* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ nem orosz *Śolowuś* (> csuv. *Śolavăś) + t'e.*

Śulavăś *puśĕ* ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavăś puśĕ* Jan. < csuv. *Śulavăś < Śulav (< Śu + lav)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö. csuv. *śăl* 'forrás' + *ăś < us < os < as :* 'víz'? + *puśĕ* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *puś* 'fő, fej' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel.

Śulavăś *śyrmi* m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Śulavăś śyrmi* Jan.,mocsaras. < csuv. *Śulavăś < Śulav (< Śu + lav)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö. csuv. *śăl* 'forrás' + *ăś < us < os < as :* 'víz'? + *śyrmi* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Śolaś *var* f. Ašm.XII.224.: csuv. *Śolaś var,* árok, patak neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Śolaś var* C. < csuv. *Śolaś < Śolavăś < Śolav (< Śo + lav)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö. csuv. *śăl* 'forrás' + *ăś < us < os < as :* 'víz'?, + *var* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *var* 'árok, patak'.

Ajalti ***čul*** f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ajalti čul* U. Ld.: csuv. *Ajalti (čul) śăl* U. < csuv. *Ajalti* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *ajalti* 'alsó, alul, lent található' + *čul* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ vö. csuv. *śăl* 'forrás'.

Az összehasonlító elemzések eredményeként helyesen elemeikre bonthatók a fenti nevek, másrészt megállapítható az adott névnek alapul szolgált szó. Ezzel egyrészt a közszók és a földrajzi nevek etimológiája írható meg, másrészt tisztázhatók a nevekben előforduló grammatikai morfémák, köztük az orosz birtokos melléknévképző.

Külön vizsgálatra szorul a következő helynév azért, hogy megállapítsuk, vajon or. *–ov:* birtokos melléknévképző szerepel-e benne.

Kălava *Šetmĕ* h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kălava Šetmĕ* $\frac{2}{4}$ *Klava* or. ***Golov*** Kra., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kălava* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ 1. or. *golova* 'fej' 2. *Kălava* (*<Kulava):* nem orosz eredetű szó, 'forrás' jelentésű lehet + *Šetmĕ,* csuv. *Klava* < csuv. *Kălava,* or. *Golov* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *Gol:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov:* birtokos melléknévképző 2. **Kolov, *Kălav*: nem orosz eredetű szó.

Kălava *śyrmi* f. Ašm.VII.111.: csuv. *Kălava śyrmi* Simb.u., kis folyó neve az or. Verxnije Timers'any falu mellett., NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kălava + śyrmi* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Elvileg az orosz használatú *Golov* csuvas falu nevének nem szolgálhatott alapul az orosz *golová* 'fej' szó, mert az véghangsúlyos, ezért a szóvégi *–a* nem tűnhetett el a földrajzi név használata során

[271] Ld.: *As*: az Ob folyó egyik neve, vö.: *As* f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *As* or. *Ob'*, folyó neve.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

még akkor sem, ha a nyelvérzék megtévedt volna, ami nem jellemző.

Összetett szó utótagjaként is előfordul, pl.:
Verxneje Bajgulava h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: or. *Verxneje* ***Bajgulova*** U. < or. *Verxneje* 2/4 9/8 or. *verxneje* 'felső' + *Bajgulova* < *Baj* + *gulova.*

A csuv. *Kălava –v*-je fejlemény: *-k- ṭ - ᵒṭ -w- ṭ-v-*, megvan a földrajzi nevekben *–k-* előzménnyel is. Pl.:
Kălaka varĕ f. Ašm.VII.111.: csuv. ***Kălaka*** *varĕ,* árok, patak neve az erdőben, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kălaka* + *varĕ* 2/4 9/8 *var* 'árok, patak', + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel.

Uliče-śyrmi f. Ašm.III.211.: csuv. *Uliče-śyrmi* or. ***Golovka*** Seng.u., NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Uliče* + *śyrmi* 2/4 9/8 csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Golovka* 2/4 9/8 or. *golovka* 'fejecske'.
A földrajzi nevekben a 'fej', a 'kerek, görbe' és a 'forrás' *szinoním* jelentések. A fenti alakváltozatok annak ellenére összetartozni látszanak, hogy az or. *Golov* név nem illik a sorba, mert *Golova* formát várnánk. Az azonban nem zárható ki, hogy az orosz valamilyen nem orosz nyelvi formát őriz. A szó családjához tartoznak a 'fej' jelentésűek mellett a csuv. *kulata* 'kút', or. *kluč* 'forrás', csuv. *kulkka* 'dial. '1. kör, környék 2. bokros' .

-ovka *(-ov + -ka)*: Az orosz személynévi eredetű helyneveken az *–ov* mint orosz birtokos melléknévképző található, a *–ka* pedig elvileg kicsinyítő képző. Pl.:

Jălmaxva h. Ašm.V.122.: csuv. *Jălmaxva* or. ***Stepanovka*** Cu., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jălmaxva* < *Jăl* + *max* + *va,* or. *Stepanovka* 2/4 9/8 or. *Stepan:* személynév + or. *–ovka.*

Ivanovka h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Ivanovka* 2/4 *Ivanăvkkă paśulkki* or. *Ivanovka* Še. csuvas település, Ar.:-. < : csuv. *Ivanovka* 2/4 9/8 or. *Ivanovka*, csuv. *Ivanăvkkă* 2/4 9/8 or. *Ivanovka* + *paśulkki* 2/4 9/8 csuv. *paśulkka* '?' + or. *–i*: birtokos személyjel, 2. or. *poselok* 'település', or. *Ivanovka* 2/4 9/8 *an:* személynév + or. *–ovka.*
Az orosz *poselok* hímnemű forma nem lehet szabályos átadója a csuvas *paśulkka –a* végű szónak.

Mixajlovka h. Ašm.:-, NAP: or. *Mixajlovka* C., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Mixajlovka* 2/4 9/8 or. *Mixajl* < or. *Mixail:* személynév + or. *–ovka.*
Az *–ov* birtokos melléknévképző megelőzi a *–ka* kicsinyítő képzőt.

A birtokos melléknévképzőt el kell különíteni a *–v-* melléknévképzőtől, amelyet *–o-* előz meg különösen azokban a nevekben, amelyeknek fát, dombot, színt stb. jelentő orosz közszók[272] szolgáltak alapul. Pl.:

Susnuka h. Ašm.XI.207.: csuv. *Susnuka* or. ***Sosnovka*** Bug.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Susnuka* < *Susnu* 2/4 9/8 or. *sosna* 'fenyő' + *-ka*: kicsinyítő képző, or. *Sosnovka* 2/4 9/8 or. *sosna* 'fenyő' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–ka*.

Xurănlăx h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xurănlăx* or. ***Berezovka*** Ka., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Xurănlăx* 2/4 9/8 csuv. *urăn* 'nyírfa' + csuv. *–lăx:* gyűjtőnévképző, or. *Berezovka* 2/4 9/8 or. *bereza* 'nyírfa' + or. *–v-:* melléknévképző + or. *–ka* 1. kicsinyítő képző 2. valamilyen helyet jelölő szó lehetett.

[272] A szavak végső eredetét gyakran nem a szláv nyelvekben találjuk meg.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Śăkalăx d. Ašm.XIII.9.: csuv. *Śăkalăx*, hársfás, NAP: csuv. *Śăkalăx* or. ***Lipovka*** Ja., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Śăkalăx* 2 4 9 8 csuv. *śăka* 'hárs' + csuv. *–lăx:* gyűjtőnévképző, or. *Lipovka* 2 4 9 8 or. *lipa* 'hárs' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–ka.*

Csak akkor lehetne szó orosz –ov birtokos melléknévképzőről, ha az hímnemű, azaz mássalhangzóra végződő szavakhoz járulhatna, így **sosn, *berez, *lip.*

-ovsk (*-ov* + *-sk-*): Összetett képző, elsősorban orosz személynévi eredetű földrajzi nevekben található. Pl.:

Petrovski h. Ašm.IX.173.: csuv. *Petrovski* or. ***Petrovsk*** Sar.g., város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Petrovski* 2 4 9 8 or. *Petrovskij,* or. *Petrovsk* 2 4 9 8 or. *Petr:* személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző.

Petropavlovsk h. Ašm.:-, NAP: or. *Petropavlovsk* 2 4 *Petropavlovskij* Šu., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Petropavlovsk* < *Petropavlovskij* 2 4 9 8 or. *Petro:* személynév + *pavl*: személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij:* a teljes alakú melléknév képzője.

A teljes név **Petrovskij gorod* ill. **Petropavlovskij vyselok* értékű lehetett az oroszban.

-ovski (-ov- + -sk- +- i): Az oroszból való átvétel:

Petrovski h. Ašm.IX.173.: csuv. *Petrovski* or. ***Petrovsk*** Sar.g., város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Petrovski* 2 4 9 8 or. *Petrovskij,* or. *Petrovsk* 2 4 9 8 or. *Petr:* személynév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző.

Az *–ovski* előzménye az oroszban *–ovskij* volt.

-ovskij (-ov- + -sk- + -ij):

Troickij h. Ašm.:-, NAP: or. *Troickij* 2 4 *Sut'a'noje* 2 4 *Troickij Sorokinskij* 2 4 ***Vorošilovskij*** Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Vorošilovskij* 2 4 9 8 *Vorošilov:* személynév (2 4 9 8 *Vorošil* + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. – *sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

A személynévi eredetű földrajzi neveket külön meg kell vizsgálni, mert a személynevek gyakran egybeesnek valamilyen közszóval. Ez azt is jelenti, hogy a földrajzi nevek alkalmasak arra, hogy a személynevek keletkezését, közszói jelentését is tanulmányozzuk. Ilyenek pl.:

Panovskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Panovskij* P., orosz település, Ar.:-. < or. *Panovskij* 2 4 9 8 1. *Panov*: személynév (2 4 9 8 *Pan:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov-:* birtokos melléknévképző) 2. *Panov:* nem orosz eredetű szó + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

Bugrovskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Bugrovskij* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Bugrovskij* or. 2 4 9 8 or. *Bugrov:* személynév (2 4 9 8 1. *Bugr:* személynév 2. or. *bugor* 'domb, kiemelkedés' + or. – *ov:* birtokos melléknévképző) + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

Kămrakka savăčĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kămrakka savăčĕ* or. ***Komarovskij*** *zavod* K., orosz település, Ar.:-. < csuv. *Kămrakka* < *Kămravkka* 2 4 9 8 or. *Komarovka* + *savăčĕ* 2 4 9 8 or. *zavod* 'üzem' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Komarovskij* 2 4 9 8 *Komar:* személynév, nem orosz eredetű szó[273] + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij:* hímnemű alaptagra utaló formáns + *zavod* 2 4 9 8 or. *zavod* 'üzem'.

Körültekintő, összehasonlító vizsgálatokkal dönthető el, mikor lehet or. *–ov* birtokos

[273] A magyar *Komár, Komárom* neveket sem lehet a szláv nyelvekből magyarázni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

melléknévképzőről és mikor a szótőhöz tartozó elemről beszélni.

-ovskoje (-ov + -sk- + -oje): Orosz személyneveken orosz összetett képző, amely semleges nemű alaptagot jelöl. Pl.:

Čürkü oškăn' Janasal h. Ašm.IV.191.: csuv. *Čürkü oškăn' Janasal* or. ***Aleksandrovskoje*** Šum.v., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Čürkü* ⁴²₈⁹ csuv. *čirkü, čirĕk* 'templom' + *oškăn'* ⁴²₈⁹ csuv. *uškăn'* 'település' + *Janasal,* or. *Aleksandrovskoje* ⁴²₈⁹ *Aleksandr:* személynév (*Alek* ⁴²₈⁹ nem orosz *Elek* + *sandr* ⁴²₈⁹ nem orosz *sentĕr)* + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–oje.*

Az orosz *–oje* a semleges nemű orosz *selo* 'település' szót jelzi.

-ovskije (-ov + -sk- + -ije):

Mišer h. Ašm.VIII.: csuv. *Mišer* or. *Mišar'* ČASSR, két csuvas település neve: 1, csuv. *Mišer* or. *Mišary* Tk., 2, csuv. *Mišer-kassi* or. *Mižar-kasy* Kč., ld. még: or. *Tatarskaja Bezdna* csuv. *Pasnapuś-Mišerĕ*, or. *Tatarskije Išli* csuv. *Išlĕ-Mišerĕ*, or. *Tatarskije Suguty* csuv. *Săkăt-Mišerĕ,* or. *Tatarskije Ubei* csuv. *Upi Mišerĕ*, or. *Karakitany* csuv. *Xura-kata-Mišerĕ*; csuv. *Čăvaš-Išli* or. *Čuvašskije Išli*, csuv. *Irśe-Tĕkki* or. ***Mordovskije*** *T'uki*, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Mišer + kassi* ⁴²₈⁹ csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *Mižar-kasy* ⁴²₈⁹ csuv. *Mišer-kassi*, or. *Tatarskije* ⁴²₈⁹ *Tatar:* nem orosz eredetű népnév + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije + Išli, Suguty, Ubei,* or. *Čuvašskije* ⁴²₈⁹ *Čuvaš*: nem orosz eredetű népnév + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije + Išli:* nem orosz eredetű szó, or. *Mordovskije* ⁴²₈⁹ *Mordov:* nem orosz eredetű népnév + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ije + T'uki* ⁴²₈⁹ nem orosz **Tüki.*

Borki h. Ašm.:-, NAP: or. *Borki* ⁴² ***Borkovskije*** *Vyselki* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Borki,* or. *Borkovskije* ⁴²₈⁹ 1. *Borka*: nem orosz eredetű szó + or. *–v-*: melléknévképző 2. *Bork* + or. *–ov*: birtokos melléknévképző 3. *Borkov:* nem orosz eredetű szó + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ije* + or. *Vyselki* ⁴²₈⁹ or. *vyselok* 'település' + or. *–i:* többes szám jele.

Az *–ov* elem szerepét, eredetét minden egyes névben külön meg kell vizsgálni, mert az orosz birtokos melléknéven kívül lehet a szótőhöz tartozó rész is, amelynek a *–v*-je fejlemény: *-v < -w < - ∝ -k.*

Nizovka h. Ašm.:-, NAP: or. *Nizovka* ⁴² ***Nizovskije*** *vyselki* Al., orosz település, A.:-. < or. *Nizovskije* < *Nizo* ⁴²₈⁹ or. *niz* 'valaminek az alja, alsó része' + or. *–v-:* melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ije:* többes számú teljes melléknevet jelölő + *vyselki* ⁴²₈⁹ or. *vyselok* 'település' + or. *–i:* többes szám jele.

A *–v-* melléknévképző.

-av:

Egyaránt előfordul az oroszban és a nem orosz használatú nevekben. Egyrészt lehet az or. *–ov*: birtokos melléknévképző átvétele a csuvasban akkor, ha hangsúlytalan. Másrészt a mordvinban meglévő *laj* 'folyó' szó rokonságába tartozhat, amely a szó fejlődésének másik állomását őrzi. Vö.: *lak*[274] *ṭ* 1. *la* ᵒṭ 1.1. *law* (ṭ *lav*) 1.2. *laj* 1.3. *lai* 2. *lax.*

Almalav h. Ašm.I.163.: csuv. *Almalav*, település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Almalav* < *Alma + lav.*

[274] Vö.: magy. *lak* 'lakóhely'. Eredetileg a mélyedéssel, a lent lévővel kapcsolatos, amelyből arra lehet következtetni, hogy eleinknek a lakóhelye mélyedésben volt..

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Jaroslav h. Ašm.IV.223.: csuv. *Jaroslav* or. ***Jaroslav,*** város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jaroslav* < *Jaros + lav,* or. *Jaroslav* ⁴²⁄₈⁹ *Jaroslav*: nem orosz eredetű szó.

Jăvašav h. Ašm.V.45.: csuv. ***Jăvašav*** or. *Ivaševkka* Buu., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jăvašav* < csuv. *Jăvaš (< Jivaš:* személynév) + - *av,* or. *Ivaševkka* ⁴²⁄₈⁹ or. *Ivaš:* személynév (⁴²⁄₈⁹ nem orosz *Jivaš)* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Az orosz használatban nincs *–av* szóvég, ha az előző mássalhangzó *–š-*.

Tinkkav *śyrmi* f. Ašm.XIV.53: csuv. *Tinkkav śyrmi*, kis folyó neve, amely az or. Baryš folyóba ömlik, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tinkkav + śyrmi* ⁴²⁄₈⁹ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel. .

Mokrav d. Ašm.VIII.259.: csuv. *Mokrav*, mező neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Mokrav*?

Nem orosz eredetű szavakban, nevekben az *–av* a szótő része.

-avka, -avkka *(-av + ka/-kka)*:

Miroslavka h. Ašm.:-, NAP: or. *Miroslavka* Al., orosz falu, Ar.:-. < or. *Miroslavka* < *Miros:* nem orosz eredetű szó + *lav* + *-ka* ⁴²⁄₈⁹ 1. kicsinyítőképző 2. helyet jelölő nem orosz eredetű szó, 3. *–*kov: -k* (mássalhangzó) végű hímnemű főnév + or. *–ov:* birtokos melléknévképző.

Kuslavkka *ulăxĕ* d. Ašm.III.215.: csuv. *Kuslavkka ulăxĕ* Bu.k., ártéri rét az or. Svijaga folyónál az or. *Kozlovka* falunál, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kuslavkka* < *Kuslav + kka + ulăxĕ* ⁴²⁄₈⁹ csuv. *ulăx* 'ártéri rét' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Kozlovka* ⁴²⁄₈⁹ nem orosz *Koslavkka.*

Az *–av* elem nem lehet orosz birtokos melléknévképző. Az orosz átadójában a hangsúly az első szótagon volt, az *–s-* fél zöngésen ejtett, amit az orosz zöngésnek vett át, a kettős *–kk-* pedig a zöngétlen ejtést jelöli.

-avski (*-av + -sk- + i*):

Kukkavski h. Ašm.VI.265.: csuv. *Kukkavski* or. *Kukajevo* Tet.u., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kukkavski* < or. **Kukkavskij* ⁴²⁄₈⁹ csuv. *Kukkav*: nem orosz eredetű szó + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + *i* ⁴²⁄₈⁹ or. *–ij,* or. *Kukajevo* ⁴²⁄₈⁹ *Kukaj*: nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

A csuvas használatú *Kukkav* és az orosz használatú *Kukaj* rokonok, egymásnak alakváltozatai. Az *–av* nem lehet orosz birtokos melléknévképző ejtett változatának írásban jelölt formája.

-ova *(-ov + -a):*

Tumbolova f. TSK.115.: or. *Tumbolova / Tumbulova* han. *Tumbulova-iogan*, az or. Kokpela baloldali mellékfolyója, hossza 26 km. < or. *Tumbolova* < *Tum* ⁴²⁄₈⁹ *Tun*[275]: nem orosz eredetű szó + *bolova* ⁴²⁄₈⁹ vö.: tat. *bolak* 'folyó', or. *Tum + bulova* ⁴²⁄₈⁹ vö.: bask. *bulak* 'folyó', han. *Tum + bulova + iogan* ⁴²⁄₈⁹ han. *iogan* 'patak'.

Nem orosz képző az *–ova.*

Orpa Pavlovo h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Orpa Pavlovo* ⁴²⁄₈⁹ *Orpa jalĕ* or. *Orba-**Pavlova*** Ja., csuvas és orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Orpa + Pavlovo* ⁴²⁄₈⁹ 1. *Pavl*: személynév + or. *–ov*: birtokos személyjel 2. *Pavlov*: személynév + or. *–o*, *Orpa + jalĕ* ⁴²⁄₈⁹ csuv. *jal* 'falu' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel, or.

[275] Vö.: magy. *Duna,* or. *Don* stb.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Orba + *Pavlova* 𝄾𝄿 1. *Pavl*: személynév + or. *–ov*: birtokos személyjel 2. *Pavlov*: személynév + or. *–a*.

Kolova *šurri* m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kolova šurri* U. < csuv. *Kolova* 𝄾𝄿 *Kolova : víznév* + *šurri* 𝄾𝄿 csuv. *šură* 'mocsár' + csuv. *–i*: birtokos személyjel.
Az *–ova* nem orosz képző, a szótőhöz tartozó elem.

Pizipova h. Ašm.:-, NAP: or. *Pizipovo* A., csuvas falu, Ar.: or. ***Pizipova*** A. < or. *Pizipovo* 𝄾𝄿 nem or. *Pisip* + or. *–ov*: birtokos melléknévképző + or. *-o*, or. *Pizipova* 𝄾𝄿 nem or. *Pisip* + 1. or. *–ov*: birtokos melléknévképző + or. *–a*: nőnemű alaptagra (vö.: or. *derevn'a* 'falu' utal, 2. az or. *–ovo* ejtett változatának a lejegyzése.

Pisĕp h. Ašm.IX.230.: csuv. *Pisĕp* or. *Pizipovo,* falu neve, NAP: csuv. *Pisĕp* or. *Pizipovo* A., csuvas falu, Ar.: csuv. *Pisĕp* or. ***Pizipova*** A. < csuv. *Pisĕp* < *Pisip,* or. *Pizipova* 𝄾𝄿 csuv. *Pisip* + or. 1. *–ov*: birtokos melléknévképző + or. *–a:* : nőnemű alaptagra (vö.: or. *derevn'a* 'falu' utal, 2. az or. *–ovo* ejtett változatának a lejegyzése.

-ovaja *(-ov + -aja):*

Śăkalăx h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śăkalăx* or. *Lipovaja* 𝄾 *Šumatovo Novaja* Ja., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Śăkalăx* < *Śăka* 𝄾𝄿 csuv. *śăka* 'hársfa' + *-lăx:* gyűjtőnévképző, or. *Lipovaja* 𝄾𝄿 or. *lipa* 'hársfa' + or. *–v-:* melléknévképző + or. *-aja.*

Lugovaja h. Ašm.:-, NAP: or. *Lugovaja* Šu., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Lugovaja* 𝄾𝄿 or. *lugovoj* 'réti, lapályos part' (< or. *lug* 'rét' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–oj*) + or. *–a*: nőnemű főnevet (vö. or. *derevn'a* 'falu') jelez..

Trudovaja Šat'ma h. Ašm.:-, NAP: or. *Trudovaja Šat'ma* V., mezőgazdasági termelőszövetkezet önálló településsel, Ar.:-.< or. *Trudovaja* 𝄾𝄿 or. *trudovaja* 'munkás' (𝄾𝄿 or. *trud* 'munka' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–aja*) dolgozó' + *Šat'ma* 𝄾𝄿 csuv. *Šet'mĕ.*

L'okju f. TSK.61.: or. *L'okju,* az or. *Malaja* ***Logovaja*** baloldali mellékfolyója. < or. *L'okju* < *L'ok* 𝄾𝄿 ko. 1. *Lök* folyónév 2. *l'ok* 'sovány' + *ju* 𝄾𝄿 ko. *ju* 'folyó', or. *Malaja* 𝄾𝄿 or. *malaja* 'kicsi, kis' + *Logovaja* 𝄾𝄿 1 *Logo* 𝄾𝄿 ko. *Lök* folyónév + udm. *vaj* 'mellékfolyó' + or. *–a, 2. Logova:* folyó neve + *ja* 𝄾𝄿 han. man. *ja* 'folyó', 3. *Logo* + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–aja.*

L'ok Rögövöj f. TSK.98.: ko. *L'ok Rögövöj* or. *Malaja* ***Rogovaja,*** az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 60 km. < ko. *L'ok* 𝄾𝄿 ko. *l'ok* 'sovány, keskeny' + *Rögövöj* < *Rögö* + *vöj* 𝄾𝄿 vö.: udm. *vaj* 'mellékfolyó' or. *Malaja* 𝄾𝄿 or. *malaja* 'kicsi, kis' + *Rogovaja* 𝄾𝄿 ko. *Rögövöj* + or. *–a.*.

Törgövöjju f. TSK.112.: ko. *Törgövöjju* or. ***Torgovaja,*** man. *Xatemol'ja*, az or. Ščugor jobboldali mellékfolyója, az or. Torgovoje tóból folyik ki, hossza 48 km. < ko. *Törgövöjju* < ko. *Törgö* + *vöj* 𝄾𝄿 vö.: udm. *vaj* 'mellékfolyó' + *ju* 𝄾𝄿 ko. *ju* 'folyó', or. *Torgovaja* 𝄾𝄿 ko. *Törgövöj* + or. –a.

Jarejvož f. TSK.138.: or. *Jarejvož*, az or. ***Ol'xovaja*** jobboldali mellékfolyója, hossza 16 km. < or. *Jarejvož* < *Jarej* + *vož* 𝄾𝄿 mar. *vož* 'forrás, folyó', or. *Ol'xovaja* 𝄾𝄿 or. *ol'xa* 'égerfa' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–aja.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Išpălat d. Ašm.III.163.: csuv. *Išpălat* Ču., az or. *Verxne-**Bajgulovaja*** falu mezeinek a neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Iš* + *pălat* or. *Verxne* 2/4 9/8 or. *verxne* 'felső' + *Bajgulovaja* 2/4 9/8 *Baj* + *gulovaja* 2/4 9/8 1. or. *golova* 'fő, fej': nem szláv eredetű szó, or. *gulov* + or. *–aja*.

Kasiččej d. Ašm.VI.130.: csuv. *Kasiččej*, nagyon meredek part 45 m-re a az or. ***Nizovaja*** *Volgá*-n, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kasiččej* or. *Nizovaja* 2/4 9/8 or. *nizovoj* '(a folyón) lefelé menő' (< or. *niz* 'alul, lent' + or. *–v-:* melléknévképző + or. *-oj*) + or. *–a* + *Volgá*: folyó neve.

Egyik esetben sem lehet or. *–ov* birtokos melléknévképző.

Asamat kassi h. Ašm.II.97.: csuv. *Asamat-kassi* or. ***Arzamatovaja*** Ču., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Asamatkassi* M-P., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Asamat* + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos szeméyljel, or. *Arzamatovaja* < *Arzamat* + or. *–ov*: 1. a szótő része 2. or. *–ov*: birtokos melléknévképző + or. - *aja.*

Az *–ov* elvileg lehet a szótő része, de lehet or. *–ov* bírtokos melléknévképző is.

Entrüška kassi h. Ašm.III.19.: csuv. *Entrüška kassi* or. ***Janšixovaja*** Buu., (az *ü* hangot valószinű, az *u*-hoz közel ejtik) Tu-kas egy korábbi részének a neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Entrüška* < *Entrü* < *En* 2/4 9/8 csuv. *jen* 'oldal' *trü* 2/4 9/8 vö.: magy. *teker* 'fordul, fordít' + *ška* 2/4 9/8 vö.: csuv. *šyv* 'víz' + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos szeméyljel, or. *Janšixovaja* < *Jan* + *šix* + or. *–ov*: birtokos melléknévképző + or. *–aja.*

Urlă uram u. Ašm.III.281.: csuv. *Urlă uram*, Tet.u., utca neve az or. *N(ižn'aja)-**Tojder'akovaja*** faluban, NAP:-, Ar.: csuv. *Urlă uram* U. < csuv. *Urlă* + *uram* 2/4 9/8 csuv. *uram* 'utca', or. *N(ižn'aja)* 2/4 9/8 or. *nižn'aja* 'alsó' + *-Tojder'akovaja* < *Tojder'ak* 2/4 9/8 csuv. *Tojterek* (< *Toj* + *terek* + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–aja.*

Feltehetően az or. *–ov* bírtokos melléknévképző, amely kemény mássalhangzóra végződő szóhoz járulhat.

-ovyj:

Berezovyj *Ovrag* h. Ašm.:-, NAP: or. *Berezovyj Ovrag* 2/4 *Berezovyj Vrag* P., csuvas település, Ar.:-. < or. *Berezovyj* 2/4 9/8 or. *ber'oza* 'nyírfa' or. *–v-*: melléknévképző + or. *–yj* + *Ovrag* 2/4 9/8 or. *ovrag* 'szakadék, hasadék'.

Maxovyj h. Ašm.:-, NAP: or. *Maxovyj* P., orosz település, Ar.:-. < or. *Maxovyj* < 1. *Maxov* + or. *-yj* 2. *Max* + or. *–ov* + or. *–yj* 3. *Maxo , Maxa* + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–yj.*

Ol'xovyj *Kl'uč* f. TB.116.: or. *Ol'xovyj Kl'uč* Ask., forrás. < or. *Ol'xovyj* 2/4 9/8 or. *ol'xovyj* (< *ol'xa* 'égerfa' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–yj* + *Kl'uč* 2/4 9/8 or. *kl'uč* 'forrás'.

Jělmel h. Ašm.V.122.: csuv. *Jělmel* or. ***Il'movyj*** *kust* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. csuv. *Jělmel* 2/4 9/8 csuv. *jělme* 'szílfa' + csuv. *–l,* or. *Il'movyj* 2/4 9/8 or. *il'ma* 'szilfa' + *kust* 2/4 9/8 or. *kust* 'bokor'.

Pileš var h. Ašm.IX.210.: csuv. *Pileš-var* or. ***R'abinovyj ovrag*** Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Pileš* 2/4 9/8 csuv. *pileš* 'vörös berkenye' + *var* 2/4 9/8 csuv. *var* 'árok, patak', or. *R'abinovyj* 2/4 9/8 *ovrag* 2/4 9/8 or. *ovrag* 'árok, szakadék'. Orosz és nem orosz eredetű szavakon nem birtokos melléknévképző, hanem *–v-* melléknévképző található.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

-ovyje:

Xuramalăx h. Ašm.XVI.215.: csuv. *Xuramalăx* or. ***V'azovyje*** *Panklei*, település neve, NAP: csuv. *Xuramalăx* or. *Xoramaly* 2/4 *Xormaly* Ja., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Xuramalăx* 2/4 9/8 csuv. *xurama* 'szilfa' + *-lăx*: gyűjtőnévképző, or. *V'azovyje* 2/4 9/8 or. *v'az* 'szilfa' + or. *–v-:* melléknévképző + or. *-yje* + *Panklei* < *Pank* + *lei.*

Xorăn Olkaš h. Ašm.XVI.222.: csuv. *Xorăn Olkaš* or. ***Berezovyje*** *Olgaši*, falu neve, -, Ar.:-. < csuv. *Xorăn* < csuv. *xurăn* 'nyírfa' + *Olkaš* , or. *Berezovyje* 2/4 9/8 or. *bereza* 'nyírfa' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *-yje* + *Olgaši* 2/4 9/8 *Olkaši*: nem orosz eredetű szó.

Elsősorban fát jelentő szavakon or. *–v-* melléknévképző.

-ovki:

Ulput Xresčen h. Ašm.III.223.: csuv. *Ulput Xresčen* Bugul.u., ***Jermolovki*** orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Ulput* 2/4 9/8 csuv. *ulput* 'földbirtokos' + *Xresčen* 2/4 9/8 csuv. *xresčen* 'paraszt, muzsik', or. *Jermolovki* 2/4 9/8 nem orosz *Jermolov* + *-ki* 2/4 9/8 or. *kij.*

Az *–ov* nem lehet orosz birtokos melléknévképző, hanem a szótő része. A *molov* formának van *molaj* változata is, ahol a *–v* és a *–j* közös elődre mennek vissza. Vö.:

Išmula h. Ašm.III.163.: csuv. *Išmula* Kozm.u., falu neve, NAP: csuv. *Išmula* or. ***Ješmolaj*** M., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Išmula* < *Iš* + *mula,* or. *Ješmolaj* < *Ješ* + *molaj.*

-evka *(-ev + -ka):* Az or. *–ev* palatális vagy palatalizált mássalhangzóra végződő szóhoz járulhat.

Nečajevka h. Ašm.:-, NAP: or. *Nečajevka* Alu., orosz falu, Ar.:-. < or. *Nečajevka* 2/4 9/8 *Nečaj:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–ka. Nečaj*? + or. *-evka*.

Tarejevka h. Ašm.:-, NAP: or. *Tarejevka* P., orosz falu, Ar.:-. < or. *Tarejevka* 2/4 9/8 *Tarej:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Jurjevka h. Ašm.: -, NAP: csuv. *Jurjevka* 2/4 *Śĕnĕ Kukašni* - or. ***Jurjevka*** 2/4 *Jurjevo* M-P., csuvas falu, Ar.: -. < csuv. *Jurjevka* 2/4 9/8 or. *Jurjevka* 2/4 9/8 nem orosz **Jürjevka.*

Golod'ajevka h. Ašm.:-, NAP: or. *Golodajevka* Č., orosz falu, Ar.:-. < or. *Golod'ajevka* < *Golod'aj* < *Kolotej* (< *Kolo* + *tej*) + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + *-ka*.

Entĕri kassi h. Ašm.III.18.: csuv. *Entĕri kassi* or. ***Andrejevka*** falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Entĕri* < *Entĕrij* + *kassi* < csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *Andrejevka* < *Andrej* 2/4 9/8 *Entĕrej:* nem orosz eredetű szó + or. *– ev:* birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Vaślavkka h. Ašm.V.: csuv. *Vaślavkka* or. ***Vasil'jevka*** Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Vaślavkka* csuv. *Vaślavkka* or. *Vasil'jevka* 2/4 9/8 or. *Vasilij:* személynév + or. *–ev:* birtokos személyjel. + or. *–ka.*

Viś Pürt h. Ašm.V.249.: csuv. *Viś Pürt* or. ***Dmitrijevka*** Cu., orosz falu neve, NAP: csuv. *Viśpürt* 2/4 *Viśpürt Sala* 2/4 *Mitrevskă Sali* or. *Dmitrijevka* Ka., Ar.:-. < csuv. *Viś* 2/4 9/8 csuv. *viś* 'három' + *Pürt* 2/4 9/8 csuv. *pürt* 'ház', or. *Dmitrijevka* 2/4 9/8 or. *Dmitrij*: személynév + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–ka.*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Keltes h. Ašm.VI.188.: csuv. *Keltes* or. ***Jerandajevka*** Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Keltes*, or. *Jerandajevka* 2/4 9/8 *Jerandaj*: nem orosz eredetű szó + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Palantaj Tăvarăm h. Ašm.IX.82.: csuv. *Palantaj Tăvarăm* or. ***Balandajevka*** Bug.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Palantaj* < *Palan + taj + Tăvarăm,* or. *Balandajevka* 2/4 9/8 *Palantaj*: nem orosz eredetű szó + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Xačăk sali h. Ašm.XVI.74.: csuv. *Xačăk sali* or. ***Sergejevka*** Kozm.u., orosz falu neve, NAP: csuv. *Xačăk Sali* or. *Sergejevka* M., orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Xačăk* < *Xačyk + sali* 2/4 9/8 csuv. *sala* ' falu, település' + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *Sergejevka* 2/4 9/8 *Sergej:* személynév + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Valamennyi esetben *–j*-re végződő szóhoz járult az or. *–ev* bírtokos melléknévképző.

-evsk *(-ev- + -sk)*:

Serkăski h. Ašm.XI.98.: csuv. *Serkăski* or. ***Sergijevsk***, város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Serkăski* < *Serkă* < **Serkyj*: nem orosz eredetű szó, + *-sk-* 2/4 9/8 or. *–sk-,* + *-i* 2/4 9/8 or. *–ij,* or. *Sergijevsk* 2/4 9/8 or. *Sergij*: személynév 2/4 9/8 **Serkyj* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző.

A csuvas változat (*-ski*) is igazolja, hogy az or. *–evsk* eredetileg *–evskij* lehetett és jelzője az or. *gorod* 'város' hímnemű főnévnek.

-evskij *(-ev- + -sk- + -ij)*:

Javăš kĕperĕ Ašm.IV.164.: csuv. *Javăš kĕperĕ* or**.** ***Jauševskij*** *most*, NAP:-, Ar.:-. < csuv. csuv. *Javăš + kĕperĕ* 2/4 9/8 csuv. *kĕper* 'híd' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel*,* or. *Jauševskij* < *Jauš* 2/4 9/8 **Jawuš*: nem orosz eredetű szó + or. *– ev:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

Kujbyševskij *vodoxranilišče* t. GMA: mar. *Kujbyševskij vodoxranilišče* or. *Kujbyševskoje vodoxranilišče* ČASSR, TASSR, MASSR., Kuj.o., Ul.o., Kujbisev-i víztároló a Volgán. < or. *Kujbyševskoje* 2/4 9/8 or. *Kujbyšev* + or. *– sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *-oje + vodoxranilišče* 2/4 9/8 or. *vodoxranilišče* 'víztároló'.

Aleksejevskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Aleksejevskij* Al., orosz település Ar.:-. < or. *Aleksejevskij* 2/4 9/8 or. *Aleksej*: személynév (2/4 9/8 *Elek:* nem orosz eredetű szó + *sej)* + or. *– ev*: birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

Solovjevskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Solovjevskij* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Solovjevskij* 2/4 9/8 or. *Solovjev*: személynév (< or. *solovej* 'csalogány, fülemüle' + or. *–ev*: birtokos melléknévképző) + or. *–sk-*: vonatko *Entĕrej Pasarĕ* zó melléknévképző + or. *–ij.*

Čapajevskij h. Ašm.: -, NAP: or. *Čapajevskij* Čgs., csuvas és orosz munkás település, Ar.:-. < or. *Čapajevskij* < or. *Čapajev*: személynév + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

Entĕrej Pasarĕ h. Ašm.III.18.: csuv. *Entĕrej Pasarĕ* or. ***Andrejevskij*** Bazar Cu., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Entĕrej* 2/4 9/8 vö.: csuv. *Entĕrej*: személynév + *Pasarĕ* 2/4 9/8 csuv. *pasar* 'piac, bazár' + *csuv. –ĕ: birtokos személyjel,* or. *Andrejevskij* 2/4 9/8 or. *Andrej* 2/4 9/8 nem orosz *Entrej,* csuv.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Entĕrej + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij*.

A fenti adatok szerint *–š* és *–j* után áll *–ev,* amely végső soron nem szláv eredetű nevekből képez szláv személynevet. Ehhez járult az or. *–sk-* vonatkozó melléknévképző, amely jelzi, hogy a hely a személyhez kapcsolódik, majd ezt követi az or. *–ij,* amely teljes alakú melléknevet jelöli, és hímnemű főnevet jelez.

-evskaja *(-ev- + -sk- + -aja):*

Patti vărmaně d. Ašm.IX.137.: csuv. *Patti vărmaně* or. ***Batejevskaja*** *dača* U., pihenőhely or. Kudesnery falu mellett, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Patti* < **Pattij, *Pattej* + *vărmaně* 2/4 9/8 csuv. *vărman* 'erdő' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Batejevskaja* 2/4 9/8 nem orosz *Pattej* + or. *-ev*: birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–aja* + *dača* 2/4 9/8 or. *dača* 'pihenő hely'.

Saltak slobodi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Saltak slobodi* 2/4 *Mikulajski slopota* or. *Soldatskaja Sloboda* 2/4 ***Nikolajevskaja*** *Sloboda* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Saltak* 2/4 9/8 csuv. *saltak* 'katona' + *slobodi* 2/4 9/8 csuv. *sloboda* 'külváros' + csuv. *–i:* birtokos szemnélyjel, or. *Nikolajevskaja* 2/4 9/8 or. *Nikolaj*: személynév + or. *–ev*: birtokos személyjel. + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–aja* + *Sloboda* 2/4 9/8 or. *sloboda* 'nagy falu, külváros'.

Altyševo L'ul'skij h. Ašm.:-, NAP: or. *Altyševo-L'ul'skij* 2/4 *Vorošilova* 2/4 *Altyševo-L'ul'skij* 2/4 ***Altyševskaja*** *artel'* Al., mordvin és orosz település, Ar.:-. < or. *Altyševskaja* 2/4 9/8 *Altyš:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–aja* + *artel'* 2/4 9/8 *or. artel'* 'mezőgazdasági munkaközösség egy formája, tömeg, csomó ember'.

Az *-š* és *–j* után áll *–ev,* amely végső soron nem szláv eredetű nevekből képez szláv személynevet, amelyet az or. *–sk-* vonatkozó melléknév követ, azonban a teljes alakú melléknév *(-aja*) nőnemű főnevet jelez.

-evskoje *(-ev- + -sk- + -oje):*

Śĕně xărtni d. Ašm.XVII.307.: csuv. *Śĕně xărtni* Jau., határrész neve az or. *Bol'šoje-**Jauševskoje*** *obščestvo* földjén, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Śĕně* 2/4 9/8 csuv. *śĕně* 'új' + *xărtni* 2/4 9/8 csuv. *xărtnă* 'tisztás' + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *B(ol'šoje* 2/4 9/8 or. *bol'šoje* 'nagy' + *Jauševskoje* 2/4 9/8 1. *Jaušev:* nem orosz eredetű szó 2. *Jauš:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *– sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–oje* + *obščestvo* 2/4 9/8 or. *obščestvo* 'közösség'.

Aleksejevskoje h. Ašm.:-, NAP: or. *Aleksejevskoje.* MAOR., cseremisz falu, Ar.:-. < or. *Aleksejevskoje* 2/4 9/8 or. *Aleksej*: személynév + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* + or. *–oje*.

Elnet f. GMA: mar. *Elnet* or. *Ilet'* Par., Mor., Vor., Zv., folyó, amely az or. ***Kujbyševskoje*** *vodoxranenije*-be ömlik. < or. *Kujbyševskoje* 2/4 9/8 1. *Kujbyš* + or. *–ev*: birtokos melléknévképző 2. *Kujbyšev* + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–oje* + *vodoxranenije* 2/4 9/8 or. *voda* 'víz' + or. *xranenije* 'megőrzés, tárolás'.

A teljes alakú melléknév ez esetben semleges nemű főnevet jelez.

-evo *(-ev- + -o):*

A toponímiában nagy az ilyen képzős szavak száma, amelyek a következő mássalhangzók után

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

használatosak: *-j, -s. –l', -z', -n', -r, -c, -t', -č, -š.* Az orosz nyelvhasználat törvényei szerint a palatális, valamint a palatalizált mássalhangzók és a *–ž, -č, -š* után nem *–ovo,* hanem *–evo*. Ez a törvényszerűség érvényesül a toponímiában is. Akadnak bizonytalan esetek, amikor csak feltételezni tudjuk a palatalizált szóvégi mássalhangzót az orosz alapján.

Entri Pasar h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Entri Pasar* or. ***Andrejevo**-Bazary* K., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Entri* + *Pasar* 2/4 9/8 csuv. *pasar* 'bazár, vásár', or. *Andrejevo* 2/4 9/8 or. *Andrej:* személynév 2/4 9/8 nem orosz *Entrej, Entĕrej* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–o,* or. *Bazary* 2/4 9/8 orosz **Pasary.*

Az or. *Andrejevo-Bazary* nevet *Andrejevo selo – Bazary*-nak kell értelmezni, mert az *Andrejevo* semleges nemű főnévre utal. Kevés *–ev(o)* képzős személynévi eredetű földrajzi név van. A fenti kéttagú helynév első tagja az orosz használatban *–evo* képzős, a csuvasban azonban képző nélküli. Ez azt is jelenti, hogy a birtoklást a névazonossággal, a képző nélküli puszta személynévvel fejezi ki. Az or. *–ej* végű személynévnek a csuvasban *–i* végű felel meg.

Patărjel h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Patărjel* 2/4 *Čirküllĕ Patărjal'* or. ***Bogatyrevo*** 2/4 *Saltyganovo* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Patărjel* < *Patăr* 2/4 9/8 csuv. *pattăr* 'hős, bátor, vitéz' + *jel* 2/4 9/8 csuv. *jel* 'falu' csuv. *Čirküllĕ* 2/4 9/8 *čirkü* 'templom' + *-llĕ:* képző + *Patărjal'* < *Patăr* + *jal'* 2/4 9/8 csuv. *jal* 'falu', or. *Bogatyrevo* < *Bogatyr* + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–o,* or. *Saltyganovo* < *Sal* + *tygan* + or. *–ovo.*

Az or. *–evo* képző jelentésének megfelelően a csuvasban *jel, jal* 'falu' szó használatos.

Śĕrpüjel h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śĕrpüjel* or. *Novoje* ***S'urbejevo*** C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Śĕrpüjel* < *Śĕr* 2/4 9/8 1. *Śĕr:* víznév 2. csuv. *śĕr* 'száz' + *pü* 2/4 9/8 csuv. *pü* 'fő, fej' + *jel* 2/4 9/8 csuv. *jel* 'falu', or. *Novoje* 2/4 9/8 or. *novoje* 'új' + *S'urbejevo* 2/4 9/8 or. *S'urbej* 2/4 9/8 **Śürpej:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

A falu nevének alapjául szolgálhatott elvileg egy csuv. *śĕrpü* 'századfő' címnév, de keletkezhetett folyónévből is s akkor ' Śĕr(folyó)-fő-falu' a jelentése.

Vodolejevo h. Ašm.:-, NAP: or. *Vodolejevo* M-P., orosz falu, Ar.:-. < or. *Vodolejevo* < *Vodo* 2/4 9/8 or. *voda* 'víz' + *lej* 2/4 9/8 md. *lej* 'folyó' + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Jantuš h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jantuš* or. ***Iskejevo-*** *Janduši* C., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Jantuš* < *Jan* + *tuš,* or. *Iskejevo* 2/4 9/8 *Iskej:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–o* + *Janduši* 2/4 9/8 nem orosz *Jantuši.*

Kokšaga f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.IV.290.: or. *Kokšaga*, folyó neve, amelyen épült Joškar Ola, régi nevén ***Carevokokšajsk*** < or. *Kokšaga* < *Kok* + *šaga,* or. *Carevokokšajsk* < *Car* 2/4 9/8 or. car 'uralkodó' + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *-o* + *kokšaj:* ugyanaz, mint or. *Kokšaga*+ or. *–sk:* vonatkozó melléknévképző.

Čar xuli h. Ašm.XV.149.: csuv. *Čar xuli* or. Joškar-Ola 2/4 ***Carevokokajsk*,** város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Čar* 2/4 9/8 csuv. *čar* 'cár, uralkodó' + *xuli* 2/4 9/8 csuv. *xula* 'város' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Carevokokajsk*< *Car* 2/4 9/8 or. car 'uralkodó' + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *-o* + *kokšaj:* ugyanaz, mint or. *Kokšaga*+ or. *– sk:* vonatkozó melléknévképző.

A *–evo* képző az összetett szóból álló helynév előtagján található. Az anyag feldolgozása során egy olyan névadási szokás rajzolódott ki, hogy a víz nevét felhasználták az illető víz melletti terület megnevezésére is úgy, hogy először a terület neve azonos volt a víz nevével, amely mellett található. Második lépésben a víz nevéhez illesztettek egy olyan szót, amely vizes vagy víz nélküli mélyedést jelölt, ez elsőként a folyómederre vonatkozott, majd a folyó menti árterületre is. Ez

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

utóbbi alapján lett a szónak olyan jelentése, hogy ’hely, amely valamihez tartozik’. Vö.: ko. *din.* A víz nevét olykor megkapta az ott lakó embercsoport is egyrészt azért, mert a logikája szerint a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény, másrészt a vízzel való azonosulás a birtoklást fejezte ki, harmadrészt az ember otthona, lakóhelye a víz melletti terület volt kezdetben. Csak ezt követően látták el a földrajzi neveket birtoklást kifejező képzőkkel. A földrajzi nevek etimológiájának a megírásakor nagy körültekintéssel kell eljárnunk ahhoz, hogy a névnek alapul szolgált szót (egy másik földrajzi név, személynév, vezérnév, törzsnév, népnév, országnév, földnév, víznév) helyesen válasszuk meg.

***-ev*:**

Kn'azev xuttărĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. ***Kn'azev*** *xuttărĕ* or. *Kn'azeva* Su., csuvas tanya, Ar.:-. < csuv. *Kn'azev* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *kn’az* ’király’ + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + *xuttărĕ* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *xuttăr* ’tanya’ + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Kn'azeva* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *kn’az* ’király’ + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–a*.

A névnek alapul az orosz *kn’az* ’király’ szó szolgált, amely or. *–ev* birtokos melléknévképzőt kapott az oroszban (pl.: **Kn’azev gorod*) s ezt vette át a csuvas a jelzett szó nélkül, amelyet megtoldott a *xuttărĕ* ’tanyája’ szóval. Az or. *Kn’azeva* nőnemű főnévre (pl. *derevn’a* ’falu’ utal.

Kĕrlev h. Ašm.VII.: csuv. *Kĕrlev* Kurm.u., falu neve, NAP: csuv. *Kĕrlev* or. *K'urlevo* Kr., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Kĕrlev (< *Kürlev)* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *kĕrlev* ’zaj’ , or. *K'urlevo* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ nem orosz *Kürlev* + or. *–o*.

Ez esetben a *–ev* szóvég nem lehet orosz birtokos melléknévképző.

-eva *(-ev- + -a):*

Orosz eredetű szóban orosz birtokos melléknévképzőnek foghatjuk fel, amelyet az –a követ nőnemű főnevet jelezvén a helynév orosz használatú alakjában. Pl.:

Ortaš ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ortaš* or. ***Ordaševa*** M. < csuv. *Ortaš* < *Or* + *taš,* or. *Ordaševa* < *Ordaš* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–a.*

Pervaja ***Klyčeva*** h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: or. *Pervaja Klyčeva* Č. < *Pervaja* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ or. *pervaja* ’első’ + *Klyčeva* < *Klyč* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–a*.

Toškassi h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Toškassi* or. ***Toiševa*** M. < csuv. *Toš* + *kassi* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *kasă* ’falu’ + csuv. *–i*: birtokos személyjel, or. *Toiševa* < *Toiš* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–a.* + or. *-eva.*

-evaja *(-ev- + -aj- + -a):*

Teni h. Ašm.XIII.293.: csuv. *Teni* or. ***Tenejevaja*** A., falu neve, NAP: csuv. *Teni* $\frac{2}{4}$ *K'upeš* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ **Küpeš*, + *Teni* or. *Tenejevaja* A., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Teni,* or. *Tenejevaja* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *Tenej:* nem orosz eredetű szó + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–aja.*

Asa puś h. Ašm.II.95.: csuv. *Asa puś* or. ***Asavbaševaja*** Ste.u., csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Asa* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *asa* + *puś* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *puś* ’fő, fej’, or. *Asavbaševaja* < *Asav* + *baš* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ bask. *baš* ’fő, fej’ + or. *–ev*: birtokos melléknévképző + or. *–aja.*

Jăvănčă h. Ašm.V.46.: csuv. *Jăvănčă* Cu., az or. ***Sunčelevaja*** tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jăvănčă* < *Jăvăn* + *čă* or. *Sunčelevaja,* < 1. *Sun* + *čel* + or. *–ev:* birtokos melléknévképző + or. *–aja*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2. *Sunče + -lev + -aja.*

A második lehetőség szerint az előtag a csuv. *Jăvănčă* alakváltozata lehet, a *lev* pedig a 'folyó' jelentésű szó. Tekintettel arra, hogy a neveknek alapul szolgáló szavak gyakran nem orosz eredetűek, a nevek elemzésekor mindig meg kell vizsgálni azt a lehetőséget, hátha a szótőhöz tartozik a *–ev,* amely alakilag egybeesik az or. *–ev* birtokos melléknévképzővel.

-evoje *(-ev- + -oj- + –e):*

Csupán alaki egybeesésre találtunk példát, mert a nevekben *–v-* melléknévképző van. Pl.:

Anat Čakă h. Ašm.XV.131.: csuv. *Anat Čakă* or. ***Polevoje*** *Čekurovo* Pe., település neve, NAP: csuv. *Anat Čakă* or. *Polevoje Čakurovo* B., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Anat* 2/4 9/8 csuv. *anat* 'alsó' + *Čakă,* or. *Polevoje* 2/4 9/8 or. pole 'mező' + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–oje* + *Čekurovo* .

Lazorevoje t. TB.100.: bask. *Lazorevoje* or. *Lazorevoje* Uf., tó. < bask. *Lazorevoje* 2/4 9/8 or. *Lazorevoje* 2/4 9/8 or. *lazorevoj* 'égszínkék' (< *lazore* + or. *–v-*: melléknévképző + or. *–oj-*) + or. *–e.*

-in:

Orosz személynévben csak akkor tekinthető birtokos melléknévképzőnek, ha *–a* végű főnévhez járul. Közszókon is megtalálható. Pl.:

Nikitin jalĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Nikitin jalĕ* or. ***Nikitino*** Ja., orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Nikitin* 2/4 9/8 1. or. *Nikitin* 2. nem orosz *Nikitin (< Niki + tin) + jalĕ* 2/4 9/8 csuv. *jal* 'falu' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel, or. *Nikitino* < *Nikita* + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. *–o*.

Kajăn h. Ašm.VI.187.: csuv. *Kajăn* or. ***Kn'aginin*** Ngg., város neve, NAP:-, Ar.: -. < csuv. *Kajăn,* or. *Kn'aginin* 2/4 9/8 or. *kn'agin'a* 'hercegnő, fejedelemnő' + or. *–in:* birtokos melléknévképző.

-ina (*-in-* + *-a*):

Tupax h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Tupax* or. *Tansarino* U., csuvas falu, Ar.: csuv. *Tupax* or. ***Tansarina*** U. < *Tupax,* or. *Tansarina* 2/4 9/8 nem orosz *Tan* + *sara* + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. *–a*.

Jamal' Čürel h. Ašm.IV.185.: csuv. *Jamal' Čürel* or. ***Jamančurina***, település neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Jamal'* + *Čürel,* or. *Jamančurina* < *Jamančura:* nem orosz eredetű szó (*Jaman + čura)* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–a.*

Elsődlegesen vizet, folyót jelentő *–a* végű nem orosz eredetű szavakon található.

-inaja *(-in- + -aj- + -a):*

Anač kassi h. Ašm.I.243.: csuv. *Anač-kassi* or. ***Anačkinaja*** Kozm.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < *Anač* + *kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Anačkinaja* 2/4 9/8 nem orosz *Anač* + *-ka* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–aja.*.

Kajttan h. Ašm.VI.17.: csuv. *Kajttan* or. ***Gajtankinaja*** Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kajttan,* or. *Gajtankinaja* < *Gajtan* 2/4 9/8 csuv. *Kajttan* + or. *–ka* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–aja.*

A teljes alakú melléknév olyan nőnemű főnevet, mint alaptagot jelez, ahol ez az alaptag a névben nem szerepel.

-ino *(-in- + -o):*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kĕrše h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kĕrše* or. ***Grišino*** Jan., orosz falu, Ar.:-. < csuv. *Kĕrše,* or. *Grišino* 2/4 9/8 or. *Griša* 2/4 9/8 csuv. **Kĕryše, *Kryše* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

L'aguškino h. Ašm.:-, NAP: or. *L'aguškino* MAOR., cseremisz falu, Ar.:-, . < or. *L'aguškino* 2/4 9/8 or. *l'aguška 'béka'* + *or. –in:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Almanč h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Almanč* 2/4 *Čirküllĕ Almanč* or. ***Almančino*** Kra., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Almanč* < *Al* + *man* + *č*, csuv. *Čirküllĕ* 2/4 9/8 csuv. *čirkü* 'templom' + csuv. *–llĕ:* képző + *Almanč,* or. *Almančino* 2/4 9/8 nem orosz *Almanča* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Kuričkăn h. Ašm.VII.4.: csuv. *Kuričkăn* or. *Kuročkino* Svi.u., orosz falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kuričkăn* < *Kuričkyn,* or. *Kuročkino* 2/4 9/8 *Kuričkyn:* nem orosz eredetű szó 2. *Kurička* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Kăkšăm h. Ašm.VII.109.: csuv. *Kăkšăm* or. ***Kuvšinovo*** Tet.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kăkšăm* < *Kăk* + *šăm,* or. *Kuvšinovo* 2/4 9/8 1. *Kuvšin:* nem orosz eredetű szó 2. *Kuvša* + or. *-in*: birtokos melléknévképző + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

A bizonytalan eseteket a párhuzamos alakok összehasonlító elemzésével tovább kell vizsgálni.

Kĕtne Terpit h. Ašm.VII.321.: csuv. *Kĕtne-Terpit* or. *Star(oje)* ***T'aberdino***, falu neve az or. Kubn'a folyón, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Kĕtne Terpit* , or. *Star(oje)* 2/4 9/8 or. *staroje* 'öreg, régi' + *T'aberdino* 2/4 9/8 *T'aberda* 2/4 9/8 **Teperte:* nem oros zeredetű szó + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. *–o.*

Piměrsel h. Ašm.IX.214.: csuv. *Piměrsel* or. ***Pimurzino*** Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Piměrsel* < *Pi* < *pit* + *měrsel* < **mürsel,* or. *Pimurzino* < *Pi* + *murza (*2/4 9/8 nem orosz *mürse)*, + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–o.*

A helynevekben az or. *–in* nőnemű főnévhez járul, s az *–o*-val rövid alakú melléknévként semleges nemű szót jelez. Megtalálható orosz személyneveken, közszókon, amelyeknek a végső eredete legtöbbször nem a szláv nyelvekben keresendő, de gyakori nem orosz eredetű szavakon.

.

-insk *(-in- + -sk):*

Păva h. Ašm.X.99.: csuv. *Păva* or. ***Buinsk,*** város neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Păva* < *Puva*, or. *Buinsk* 2/4 9/8 1. *Bua:* nem orosz eredetű szó + or. *–in*: birtokos melléknévképző 2. *Buin:* nem or. eredetű szó + or. *–sk*: vonatkozó melléknévképző.

Sărjel h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Sărjel* or. *Išmurzino* ***Surinsk*** Jal., tatár falu, Ar.:-. < csuv. *Sărjel* < *Săr* < *Sur* + *jel* 2/4 9/8 csuv. *jal* 'falu', or. *Išmurzino* < *Iš* + *murza* 2/4 9/8 nem orosz *mürse* + or. *–in*: birtokos melléknévképző + or. *–o* + *Surinsk* 2/4 9/8 1. nem orosz *Sura* + or. *–in:* birtokos melléknévképző 2. *Surin:* nem or. eredetű szó + or. *–sk*: vonatkozó melléknévképző.

Az *–insk* feltehetően teljes alakú *–inskij* formából alakult, amely hímnemű főnév (pl.: or. *vyselok, gorod*) jelzője volt.

-inskij *(-in- + -sk- + -ij):*

Kuvalda h. Ašm.:-, NAP: or. *Kuvalda* 2/4 ***Kuvaldinskij*** Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Kuvalda, Kuvaldinskij* 2/4 9/8 1. *Kuvalda:* nem orosz eredetű szó + or. *–in:* birtokos melléknévképző 2. *Kuvaldin*: nem or. eredetű szó + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Leninskij h. Ašm.:-, NAP: or. *Leninskij* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Leninskij* ⁄ or. *Lenin:* személynév (⁄ *Lena*: nem orosz eredetű szó + or. *–in*: birtokos melléknévképző) + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij*.

Troickij h. Ašm.:-, NAP: or. *Troickij* ⁄ *Sut'ažnoje* ⁄ *Troickij* ***Sorokinskij*** ⁄ *Voro¨ilovskij* Al., orosz település, Ar.:-. < or. *Troickij* ⁄ or. *Troica* '1.Szentháromság 2. pünkösd' + or. *–k-*: képző + or. *–ij* + *Sorokinskij* ⁄ *Soroka* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–ij*.

Lučinskij t. GMA: mar. *Lučinskij* or. *Lučinskoje ozero* Mor., tó az or. Krasnyj Steklovar helységtől északra. < mar. *Lučinskij* ⁄ or. *Lučinskij,* or. *Lučinskoje* ⁄ *Luča:* nem orosz eredetű szó + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–oje* + *ozero* ⁄ or. *ozero* 'tó'.

Matinskij f. TB.105.: or**.** ***Matinskij*** Belor., forrás, az or. *Mata* jobboldali mellékfolyója. < or. *Matinskij* < *Mata:* nem orosz eredetű szó + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ij*.

Xăjărlă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Xăjărlă* ⁄ *Xirla* or. *Xirla* ⁄ ***Xirlinskij*** Še., csuvas és tatár falu, Ar.:-. < csuv. *Xăjărlă* ⁄ csuv. *xăjăr (< *xyjyr*) 'homok' + *lă* < **lu* < *-lå, *ly* < *la*[276]*, Xirla* < **Xyjyrla,* or. *Xirla* ⁄ nem orosz *Xirla, or. Xirlinskij* ⁄ *Xirla:* nem orosz eredetű szó + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ij*.

Az orosz *–inskij* hímnemű alaptagot jelez.

-inskaja *(-in- + -sk- + -aj- + -a):*

Iljinskaja Pustyr' h. Ašm.:-, NAP: or. *Il'inskaja Pustyr'* M., csuvas falu, Ar.:-. < or. *Il'inskaja* < *Il'a:* nem orosz eredetű szó + or. *–in: b*irtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + *or. –aja* + *Pustyr'* ⁄ or. *pustyr'* 'beépítetlen telek, házhely.

Patăš d. Ašm.IX.132.: csuv. *Patăš*, mező és erdő neve az or. *Kibečkino-Novo-**Išinskaja** dača* -n U., NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Patăš*, or. *Kibečkino* ⁄ *Kibeč* + *-ka* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–o* + *Novo* ⁄ or. *novo* 'új' + *Iša:* nem orosz eredetű szó + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *-aja* + *dača* ⁄ or. *dača* 'pihenőhely'.

Az orosz *–inskaja* nőnemű alaptagot jelez.

-inskoje *(-in- + -sk- + -oj-e):*

Šĕně Sala h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Šĕně Sala* or. ***Novinskoje*** M-P., csuvas falu, Ar.:-. < csuv. *Šĕně* ⁄ csuv. *šĕně* 'új' + *Sala* ⁄ csuv. *sala* 'település', or. *Novinskoje* ⁄ or. *nova* 'új' + or. *–in-:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–oje.*

Az orosz *–inskoje* semleges nemű alaptagot jelez.

Čikšinaju f. TSK.129.: ko. *Čikšinaju* or. *Čikšina* az or. Kožva jobboldali mellékfolyója, az or. ***Čikšinskoje*** *ozero*-ból ered, hossza 153 km. < ko. *Čikšinaju* ⁄ 1. *Čikšina (< Čik + šina)* 2.[277] *Čikša* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *-a* + *ju* ⁄ ko. *ju* 'folyó', or. *Čikšina* ⁄ *Čikšina:* nem orosz eredetű szó, or. *Čikšinskoje* ⁄ *Čikšin*: nem orosz eredetű szó + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *-oje* + *ozero* ⁄ or. *ozero* 'tó'.

---

[276] Illabiális az *–a*.

[277] Folyónév esetében ez a változat nem fogadható el.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A párhuzamos adatok összehasonlító elemzése segít eldönteni, hogy az *–in* a szótő része-e, vagy orosz birtokos melléknévképző.

-inka *(-in- + -ka):*

Az *–inka* a szótő része nem orosz eredetű nevekben nem lehet képző. Pl.:

Askyn f. TB.26.: bask. *Askyn* or. *Aksyn,* az or. *Burminka* baloldali mellékfolyója. < or. *Burminka* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *Bur + minka:* nem orosz eredetű szó.

Kamyš f. TB.85.: bask. *Kamyš* or. ***Kamyšinka*** Zil., az or. Sakmara baloldali mellékfolyója. < bask. *Kamyš,* or. *Kamyšinka* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ *Kamy + šinka:* nem orosz eredetű szó.

Ürgen f. TB.159.: bask. *Ürgen* or. ***Urginka*** Kug., Zianč., az or. Bol'(šoj) Ik baloldlai mellékfolyója. < bask. *Ürgen* or. *Urginka* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ **Ürgenke*: nem orosz eredetű szó.

Iljinka h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Iljinka* or. *Iljinka* I., csuvas település, Ar.:-. < csuv. *Iljinka* < 1. *Il + jinka 2. Ilja* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–ka.*

Kaślinka *varĕ* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kaślinka varĕ* M. < csuv. *Kaślinka* < *Kaś + linka + varĕ* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *var* 'árok, patak' + csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel.

Tăm šyvĕ f. Ašm.XIV.264: csuv. *Tăm šyvĕ* or. ***Solominka***, folyó neve, amely keresztülfolyik az or. Jantikovo falun, NAP:-, Ar.:-. < csuv. *Tăm* < **Tum, *Tym + šyvĕ* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *šyv* 'víz' + csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel, or. *Solominka* < *Solo + minka*: nem orosz eredetű szó.

Ośinka *varĕ* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Ośinka varĕ* M. < csuv. *Ośinka* < *O + śinka + varĕ* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. *var* 'árok, patak' + *csuv. –ĕ:* birtokos személyjel.

Petrinka d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Petrinka* A., mező. < csuv. *Petrinka* < *Pet + rinka*: nem orosz eredetű szó.

Šorni f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Šorni / Šorni šur* or. ***Šorninka*** Deb., az or. Ita baloldali mellékfolyója. < udm. *Šorni* < *Šor* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ mar. *šor* 'sár' + *ni + šur* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ udm. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely', or. *Šor* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ mar. *šor* 'sár' + *ninka.*

Sarinka *šni* d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sarinka šni* A. < csuv. *Sarinka + šni* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ csuv. ĕšne 'tisztás' + csuv. *–i:* birtokos személyjel.

Ožmos f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Ožmos* or. ***Nečkinka*** Sarap., a Kama folyó jobboldali mellékfolyója. < udm. *Ožmos* < *Ož + mos* $\frac{2}{4}$ $\frac{9}{8}$ ko. *mos* 'forrás', or. *Nečkinka* < *Neč + kinka:* nem orosz eredetű szó.

Antipinka h. Ašm.:-, NAP: or. *Antipinka* P., orosz falu, Ar.:-. < or. *Antipinka* < *An + ti + pinka.*

Kuvšinka h. Ašm.:-, NAP: *or. Kuvšinka* csuvas és orosz település, Čgs., Ar.:-. < or. *Kuvšinka* < *Kuv + šinka:* nem orosz eredetű szó.

-inaja *(-in- + -aj- + -a):*

Anač kassi h. Ašm.I.243.: csuv. *Anač-kassi* or. ***Anačkinaja*** Kozm.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-. <

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

csuv. *Anač + kassi* 2/4 9/8 csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, or. *Anačkinaja Anačka* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–aja.*

Atan śyrmi h. Ašm.II.131.: csuv. *Atan-śyrmi* or. ***Jangirejkinaja*** Jau., falu neve, NAP:-, Ar.: *Atan čyrmi / Atanvu* Ja. < csuv. csuv. *Atan + śyrmi* < csuv. *śyrma* 'árok, patak, szekadék' + csuv. *–i:* birtokos személyjel, csuv. *Atanvu* < *Atan + vu* 2/4 9/8 udm. *vu* 'víz', or. *Jangirejkinaja* 2/4 9/8 *Jangirejka* + or. *–in:* birtokos melléknévképző + or. *–aja.*.

-ski *(-sk- + -i):*
A nem orosz használatú neveken található, átvétel az oroszból.

Nikol'ski h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Nikol'ski* or. *Nikol'skoje* Ja., orosz falu, Ar.:-. < c csuv. *Nikol'ski* 2/4 9/8 or. *Nikol'skij.* or. *Nikol'skoje* 2/4 9/8 *Nikol'*: nem orosz eredetű szó + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–oje.*

***-ogo*:**
Az orosz hímnemű és nőnemű melléknévnek a birtokos esetben lévő ragja.

Spaskav h. Ašm.XI.331.: csuv. *Spaskav* or. ***Spaskogo*** Va., falu neve, NAP:-, Ar.:-. < csuv. csuv. *Spaskav,* or. *Spaskogo* < *Spaskogo* 2/4 9/8 or. *Spaskij.*
A teljes név **Derévn'a Spaskogo mesta* szerkezetű lehetett.

Budennogo *Kommuna* h. Ašm.-, NAP: or. *Budennogo Kommuna* C., csuvas település, Ar.:-. < or. (*selo*) *Budennogo* 2/4 9/8 or. *Budennyj + Kommuna* 2/4 9/8 *Kommun* vö.: or. *kommuna* 'közösség'.
Elgondolkodtató, hogy a kikövetkeztethető **Selo Budennogo Kommuna* szerkezetbe nem illik a harmadik tag, mert hímnemű vagy semleges nemű főnév birtokos esetben lévő alakjával kellene számolni. Ezzel szemben az or. *kommuna* nőnemű főnév.

Kanašskogo *lesxoza* h. Ašm.:-, NAP: or. *Kanašskogo lesxoza* 2/4 *Lespromxoza* 2/4 *Toburdanovskovo lesničestva* Ka., csuvas település, Ar.:-. < or.(*selo*) *Kanašskogo* 2/4 9/8 *Kanašskij + lesxoza* 2/4 9/8 or. *les* 'erdő' + or. *xoz (ld. xoz'ajstvo*) 'gazdaság', or. *Toburdanovskovo* 2/4 9/8 *Toburdanovskij* < *Toburdan:* nem orosz eredetű szó + or. *–ov:* birtokos melléknévképző + or. *–sk-*: vonatkozó melléknévképző + or. *–ovo*: az *–ogo* ejtett változata < *-oje + lesničestva* 2/4 9/8 or. *lesničestvo* 'erdőség'.
A teljes név **Selo Kanašskogo lesxoza* lehetett.

-a:
A hímnemű főnév birtokos esetének a ragja orosz és nem orosz eredetű szavakon, pl.:

Šixranskogo ***lesničestva*** h. Ašm.:-, NAP: or. *Šixranskogo lesničestva* 2/4 ***lesopunkta*** 2/4 ***lesoučastka*** Ka., csuvas település, Ar.: -. < or. (selo) *Šixranskogo (< Šixranskoje)* 2/4 9/8 *Šixran:* nem orosz eredetű szó + or. *–sk-:* vonatkozó melléknévképző + or. *–ogo*: birtokos eset ragja + *lesničestva* 2/4 9/8 or. *lesničestvo* 'erdőség' + or. *–a*: birtokos eset ragja, *lesopunkta* < *leso* 2/4 9/8 or. *les* 'erdő'+ *punkt* 2/4 9/8 or. *punkt* 'pont, állomás, hely' + or. *–a:* birtokos eset ragja, or. *lesoučastka* 2/4 9/8 or. *lesoučastok* 'erdőtelek, erdőkörzet'+ or. *–a*: birtokos eset ragja.

Karla Marksa h. Ašm.:-, NAP: or. *Karla Marksa* Jau., csuvas tanya, Ar.:-. < or. *Karla Marksa* 2/4 9/8 nem orosz *Karl Marks:* személynév.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3. Összegzés

Az orosz eredetű vagy használatú földrajzi neveken a valakihez vagy valamihez való tartozást az orosz elsősorban orosz birtokos melléknévképzőkkel (*-ij, -ov, -in* és ezek variációi nőnemben, semleges nemben és többes számban), a vonatkozó melléknévképző vel (*-sk*), a melléknév birtokos esetragjával (*-ogo*) s a hímnemű főnév birtokos esetragjával (*-a*) fejezi ki. A vizsgált orosz képzők alakilag igen gyakran egybeesnek más funkciójú orosz melléknévképzővel (*–n, -v*), valamint nem orosz eredetű szavakban a szótőhöz tartozó *–in, -ov, -ev* elemmel. Ezek elkülönítésében segítenek a párhuzamos adatok összehasonlító vizsgálata, a földrajzi nevek szerkezetének tanulmányozása, a hangtani és a jelentéstani kutatása.

Nincs különbség a jelölésben, ha személy tulajdonát vagy valamihez való tartozást jelöl a képző. A földrajzi nevekben az orosz nyelvhasználatnak megfelelően az orosz birtokos melléknévképzőket illető szabályok érvényesülnek.

A birtokos melléknévképzők elsősorban az orosz használatú orosz vagy nem orosz eredetű földrajzi neveken találhatók meg, ritkábban, de előfordulnak nem orosz használatúakban is.

Az orosz nyelvhasználat törvényeinek megfelelően az állatokat jelentő szavakhoz *–ij, -ji,* a hímnemű főnevekhez *–ov, -ev,* a nőneműekhez *–in* és a nemek szerinti variánsai (*-ova, -ovo, -ina, -ino*) járulnak.

Mellékneveket képeztek, amelyek jelzős szószerkezetekben jelzői funkciót viseltek, önállóan pedig, mint földrajzi név főnévi értékűvé lettek.

Egyszerű és összetett szavakat egyaránt képeztek. Összetett szó esetében egy-két kivételtől eltekintve az utolsó tagon helyezkedik el a képző.

Egy és több tagú földrajzi néven egyaránt megtalálhatók az orosz birtokos melléknévképzők, funkciótól függően bármelyik tagon előfordul. Járulhat földrajzi névhez, bármilyen közszóhoz és személynévhez. Ha személynevet képez és ez a személynév az alapja egy földrajzi névnek, akkor az *–sk-* vonatkozó melléknévképző a személynév és a hely valamilyen kapcsolatára utal. Pl.: csuv. *Entĕrej:* víznév →személynév → or. *Andrejev:* személynév → *Andrejevo*: helynév → *Andrejevskij* (*xutor): az *Andrejevo* településhez tartozó tanya.

Önállóan és más képzőkkel társulva is képeznek szavakat. Az *–ov / -ev, -in* képzőket követheti or. *–sk-* vonatkozó melléknévképző és or. *–ka*[278] kicsinyítő képző.

Nem vehető észre komolyabb funkcióbeli különbség a melléknév rövid alakjára utaló forma (pl.: *-ovo*) és a teljes forma (pl.: *-ovoje*) között.

A fent tanulmányozott képzők elsősorban településnevekben fordulnak elő, igen ritkán egyéb földrajzi helyet megjelölő nevekben.

Az orosz birtokos jelölést vizsgálva elsődleges az orosz használatú név akkor, ha orosz eredetű szóból képződött a helynév s az nem fordítása a nem orosz eredetűnek. Erről mindig az adott nevet vizsgálva győződhetünk meg.

Az egyes képzők megterheltsége világosan látszik a statisztikai adatokból. Eszerint a legmegterheltebb az *–in* és variánsai (*-ina, -ino*). A második helyen áll az *–ov,* a harmadik a *–ev*, és a *–ja, –ji.* Az *–ogo* és az *–a* ritkán fordulnak elő.

A csuvas legtöbbször a csuv. *kassi* 'falva', *jalĕ* 'falva', *śum* 'hely, amely valami mentén található' jelentésű szavakkal, az *–i*, *-ĕ* birtokos személyjel használatával, ritkábban az oroszból vett *–ov, -ski, -avkka* képzőket használ, gyakran toldalék és a 'falva' szavak nélkül puszta tulajdonnévvel, közszóval jelöli a helyet.

A példaként említett adatok elsősorban Csuvas föld és közvetlen környékéről valók, bár a vizsgált terület ennél jóval nagyobb. Ennek az a magyarázata, hogy a nem csuvas területekről elsősorban víznévi adatokat gyűjtöttünk és dolgoztunk fel s az orosz birtokos jelölés vízneveken nem mutatható ki. Lényeges, hogy az orosz használatú nevekben a birtokos jelölést morfológiai eszközökkel fejezték ki. A nem orosz használatú földrajzi nevekben a birtokos jelölés kifejezésének vizsgálatát egy másik dolgozatban mutatjuk be.

---

[278] Végső származását tekintve nem szláv eredetű.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Al.	Alatyrszkij rajon
Ask.	Askinszkij rajon
bask.	baskír
Belor.	Beloreckij rajon
Bug.u.	Bugurszkij ujezd
Bugul.u.	Bugulminszkij ujezd
Bu.k.	Buinszkij kanton
Buu.	Buinszkij ujezd
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
Čgs.	Csebokszárszkij gorszovjet
Čist.u.	Csisztonszkij ujezd
Ču.	Csebokszarszkij ujezd
csuv.	csuvas
d.	domb
f.	folyó
h.	hely
han.	hanti
Ja.	Jadrinszkij rajon
Jan.	Jantikovszkij rajon
Jau.	Jadrinszkij ujezd
K.	Kozlovszkij rajon
Ka.	Kanasszkij rajon
Kč.	Krasznocsetajszkij rajon
ko.	komi
Kozm.u.	Kozmogyemjánszkij ujezd
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
Kurm.u.	Kurmükszkij ujezd
M.	Morgausszkij rajon
m.	mocsár
man.	mansi
mar.	mari
md.	mordvinban
Mor.	Morkinszkij rajon
M-P.	Marinszko-Poszadszkij rajon
or.	orosz
P.	Poreckij rajon
Par.	Paranginszkij rajon
Pe.	Pervomajszkij rajon
Šix.v.	Sihazanszkaja voloszty
Šu.	Sumerlinszkij rajon
Šum.v.	Sumerlinszkaja voloszty
Sar.g.	Szaranszkaja gubernyija
Seng.u.	Szengilejszkij ujezd
Simb.u.	Szimbirszkij ujezd
Su.	Szundyrszkij rajon
Svi.u.	Szijazsszkij ujezd

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

t.	tó
tat.	tatár
Tet.u.	Tetyusszkij ujezd
Tk.	Tatarkaszinszkij rajon
U.	Urmarszkij rajon
udm.	udmurt
Uf.	Ufimszkij rajon
v.	vallás
Va.	Vaszilszurszkij rajon
vö.	vesd össze
Zv.	Zvenyigovszkij rajon

5. Források, irodalom

ANDREJEV, N. A. Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. - ASMARIN, N. I. Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
B-r. - Baskirszko-Russzkij szlovar. Red. koll. K. Z. Achmarov i td. Moszkva, 1958.
Coll. - Collinder, B. Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic languages. Stockholm-Uppsala 1955.
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, Orosz-Magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
Fa. - Faszmer, M. Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszari, 1964.
NAP - Naszeljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS - Sanszkij, N.M. - Ivanov, V.V. - Sanszkaja, T.V. Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkogo jazüka. Moszkva 1975.
TB - TB. - Szlovar Toponimov Baskirszkoj ASzSzR, Ufa, 1980.
TESz. - A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Budapest 1970-76.
T-r. - Tatarszko-russzkij szlovar. Moszkva, 1960.
Tolk. - BORISZOV, T. K. Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar. Izsevszk 1932..
Vasmer = Fa
Vax. - Vahruseva, M.P. Udmurtszko-russzkij szlovar, Moszkva 1956.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. Utószó az első kötethez

Tény, hogy a fenti, az általános és alkalmazott nyelvészet körébe tartozó tanulmányok írásakor mindig közelebb kerültem a földrajzi nevek megfejtéséhez, a közszók etimológiájának a megírásához, a szavak, a nyelvek közötti kapcsolatok felismeréséhez. Egyre jobban kirajzolódott előttem a nyelv keletkezése, kialakulása, tovább fejlődése s az, ebben hogyan vettek részt a különböző népek a nyelvükkel, gondolkodásukkal, tudásukkal. Világossá vált, hogyan jöhetett létre a legkisebb nyelvi egység, a szómondat. Ezt követően pedig a mondattan és az alaktan körébe tartozó kérdésekre jöttek a válaszok. A földrajzi neveket alapul véve a Hangtan, Ősmondattan, Gyökrendszer megírása mellett a Toldalékok rendszere, a Szófajok rendszere és a Jelentéstan kirajzolódásához a földrajzi neveknek a kutatásba történő bevonása mellett számos nyelv figyelembe vétele s mindennek nemcsak összehasonlító tanulmányozása, hanem az általános és alkalmazott nyelvészeti szempontú megközelítése is elősegítette azt, hogy ezeknek a kutatásoknak nemcsak a nyelvészeti, hanem őstörténeti tanulságait is megismerjük. A fenti tanulmányok egybegyűjtését és eljuttatását az olvasókhoz indokolja az is, hogy az őstörténeti tanulságok számunkra elsősorban magyar szempontból fontosak, azonban ezekhez szorosan kötődik azoknak a népeknek az őstörténete, akiknek a nyelve valamilyen, közvetlen vagy közvetett kapcsolatban volt a magyarral. Tehát a nyelvészeti kutatásainkat nemcsak a nyelvészet, hanem az őstörténet különböző területein alkalmazhatjuk.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013